

กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

นางสาวรุจิเรข โกมินทรชาติ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR) are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาพัฒนศึกษา ภาควิชานโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทางการศึกษา

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

THE LEARNING PROCESS TO STRENGTHEN CAPITAL OF INPAENG NETWORK

Miss Rujirage Komintarachat

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Development Education

Department of Educational Policy Management and Leadership

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2016

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง
โดย	นางสาวรุจิเรข โกมินทรชาติ
สาขาวิชา	พัฒนศึกษา
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชื่นชนก ไควินทร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	อาจารย์ ดร. นฤมล อรุโณทัย

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยเป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษฎีบัณฑิต

.....คณบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร. ศิริเดช สุชีวะ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. จริญญา มาติลโกวิท)
.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ชื่นชนก ไควินทร์)
.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(อาจารย์ ดร. นฤมล อรุโณทัย)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร. พรทิพย์ อันทิวโรทัย)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร. อุบลวรรณ หงษ์วิทยากร)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(อาจารย์ ดร. ภัทร ยืนยง)

รุจิเรข โกมินทรชาติ : กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง (THE LEARNING PROCESS TO STRENGTHEN CAPITAL OF INPAENG NETWORK) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: ผศ. ดร. ชื่นชนก โควินท์, อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม: อ. ดร. นฤมล อรุโณทัย, 314 หน้า.

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง 2) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน และ 3) เพื่อนำเสนอกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพโดยการศึกษาเอกสารการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่ม โดยศึกษาเครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนคร

ผลการวิจัย พบว่า 1) การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปงมีลักษณะเป็นพลวัต มีระบบการดำเนินกิจกรรมของสมาชิกและการหาสมาชิกใหม่ที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา ปัจจัยบริบทแวดล้อมและสถานการณ์ทางสังคม โดยเฉพาะนโยบายของรัฐมีอิทธิพลและส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเครือข่ายโดยพลวัตการเปลี่ยนแปลงของทุนเครือข่ายแบ่งเป็น 3 ระยะ ได้แก่ 1.1 ระยะมุ่งคน ทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมเป็นจุดเด่นและเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของเครือข่าย 1.2 ระยะมุ่งโครงการ ทุนทางเศรษฐกิจ การสร้างตัวตนและพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ผ่านบุคคลต้นแบบมีผลต่อกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่าย และ 1.3 ระยะมุ่งสถานการณ์ ทุนทางวัฒนธรรมเป็นจุดเด่นของเครือข่ายและถูกนำมาปรับใช้ใหม่ การผลิตซ้ำบนฐานศักยภาพของผู้กระทำการ

2) กระบวนการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองเป็นทั้งวิธีการและเป้าหมายของเครือข่ายอินแปงซึ่งเป็นภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลงและการดำรงอยู่ของเครือข่าย กระบวนการเรียนรู้ของผู้กระทำการเป็นการเรียนรู้จากปัญหาการเรียนรู้บุคคลต้นแบบที่ประสบความสำเร็จมีอิทธิพลต่อกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกเครือข่ายการเรียนรู้เชิงคาดการณ์ และการเรียนรู้เชิงปรับตัวทำให้เครือข่ายดำรงรักษาทุน ซึ่งเนื้อหาการเรียนรู้เครือข่ายเกี่ยวกับการทำมาหากินโดยการเกษตรผสมผสานและการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาผลิตซ้ำเพื่อตอบสนองปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ

3) กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงมีดังนี้ (1) การแสวงหาสมาชิกเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง (2) การสร้างการรับรู้และเข้าใจแนวคิดเครือข่ายอินแปง (3) การสร้างเครือข่ายความรู้ (4) การพัฒนากิจกรรมเครือข่ายที่หลากหลายผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่น (5) การปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องอันจะก่อให้เกิดการดำรงอยู่ของเครือข่ายต่อไป

ภาควิชา	นโยบาย การจัดการและความเป็นผู้นำทาง	ลายมือชื่อ นิสิต
	การศึกษา	ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก
สาขาวิชา	พัฒนศึกษา	ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาร่วม

5684228627 : MAJOR DEVELOPMENT EDUCATION

KEYWORDS: LEARNING PROCESS/TO STRENGTHEN CAPITAL/INPAENG NETWORK

RUJIRAGE KOMINTARACHAT: THE LEARNING PROCESS TO STRENGTHEN CAPITAL OF INPAENG NETWORK. ADVISOR: ASST. PROF. CHUENCHANOK KOVIN, Ph.D., CO-ADVISOR: NARUMON ARUNOTAI, Ph.D., 314 pp.

This research was aimed to 1) study the changes of capital in Inpaeng Network; 2) analyze the learning process of Inpaeng Network based on changes of capital; and 3) propose the learning process to strengthen capital of Inpaeng Network. The researcher had applied qualitative methods including a documentary study, in-depth interviews, participant and non-participant observations and focus group discussions. The study focused on Inpaeng Network of Sakonnakhon Province.

The results showed: 1) Changes of capital found in Inpaeng Network were dynamic because of its systematic and consistent membership activities and recruitment; the surroundings and social situations, especially, the government policies affected the changes of the network which could be divided into 3 phases including 1.1 Relationship-oriented phase: the cultural and social capitals were the distinctive points joining relationship of the network, 1.2 Project-oriented phase: the economic capital, subjectification, and construction of symbolic space through the role models were the distinctive points influencing the learning process of the network and 1.3 Situation oriented phase: the cultural capital was the network's distinctive point and was reproduced based on the potential of actors.

2) Learning process of self-reliance was considered as both the means and target of Inpaeng Network which became social immune of the network's existence and against changes; the actors' learning process was a problem-based learning originated from associating and collaborative learning; learning from successful role models influenced network members' learning process; anticipatory and adaptive learning helped the network maintain its capital by applying contents related to the integrated farming and reproduction of local wisdom in order to response to economic factors; and

3) The learning process enhancing capital of Inpaeng Network was composed of (1) Continuous pursuit of network membership; (2) Creating awareness and understanding of the Inpaeng Network concept; (3) Knowledge Networking; (4) Development of diverse network activities combining local wisdom; and (5) continuous practice which would make the network sustainable

Department: Educational Policy Management and Leadership Student's Signature

Field of Study: Development Education Advisor's Signature

Academic Year: 2016 Co-Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ในครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีเนื่องด้วยได้รับความกรุณาอย่างดียิ่งจาก อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชื่นชนก โควินท์ และอาจารย์ที่ปรึกษาร่วม อาจารย์ ดร.นฤมล อรุโณทัย ที่ได้เสียสละเวลาเป็นอย่างมากในการให้คำแนะนำ ตรวจสอบ และชี้แนะ มุมมองที่มีคุณค่ายิ่งในกระบวนการวิจัย รวมไปถึงกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน ประกอบไปด้วย รองศาสตราจารย์ ดร. จริญญา มาติลิกโกวิท อาจารย์ ดร.พรทิพย์ อันทิวโรทัย อาจารย์ ดร.อุบลวรรณ หงษ์วิทยากร และ อาจารย์ ดร.ภัทร ยืนยง ที่ได้โอกาสศึกษาวิจัยเรื่องนี้และเชื่อมั่น ในศักยภาพนิสิตในการทำวิทยานิพนธ์ และขอขอบคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.สุพรรณิ ไชยอำพร ผู้ให้ความเมตตา และเป็นแรงบันดาลใจในการศึกษาระดับคุณวุฒิปริญญาตรี และอาจารย์ ดร.สมพันธ์ เตชะอธิก ที่เป็นกัลยาณมิตรทางวิชาการเสมอมา

ขอขอบคุณเครือข่ายอินแปง แคนนำเครือข่าย สมาชิกเครือข่าย และผู้ประสานงาน เครือข่ายที่สละเวลาอันมีค่ายิ่งให้ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูล พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะต่างๆ แก่ ผู้วิจัยตลอดการทำงาน ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ได้สนับสนุน ทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์สำหรับนิสิต ครั้งที่ 1 ปีการศึกษา 2559 ปีงบประมาณ 2560 และ สนับสนุนทุนการศึกษาค่าเล่าเรียน ประเภททุน 60/40 และคณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ตลอดระยะเวลาการศึกษาในหลักสูตร 3 ปี

ขอขอบคุณคณาจารย์พัฒนศึกษาที่ได้คำแนะนำ ให้กำลังใจ ให้โอกาสได้สัมผัส ประสบการณ์ต่างๆ นอกเหนือจากการเรียน การทำงานในฐานะ TA ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่มีค่ายิ่ง เพื่อนๆ พี่ๆ สาขาวิชาพัฒนศึกษา ทำยที่สุดนี้ขอกราบขอบพระคุณบิดามารดาผู้สนับสนุนทุกๆ ด้านของชีวิตอย่างเต็มกำลัง คุณปู่โกศล โกมินทรชาติ ผู้ล่วงลับซึ่งเป็นต้นแบบในการใช้ชีวิต การทำงานและความพากเพียรในการเรียน ขอคุณ พ.ท.ศราวุธ ไชยวิเศษ ผู้สนับสนุนในทุกด้านของ ชีวิตอย่างดีเสมอมา และ มินญาดา ไชยวิเศษ ผู้เป็นที่รักยิ่ง ซึ่งเป็นพลังใจในการผลักดันความเพียร ในครั้งนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฅ
สารบัญภาพ	ฉ
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามการวิจัย.....	6
1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย	6
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	6
1.5 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	7
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	9
บทที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	10
2.1 แนวคิดและหลักการเครือข่าย	11
2.1.1 ความหมายของเครือข่าย	12
2.1.2 แนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่าย	15
2.1.3 ลักษณะของเครือข่าย	19
2.1.4 องค์ประกอบเครือข่าย	21
2.1.5 โครงสร้างของเครือข่าย	25
2.1.6 ประเภทและรูปแบบของเครือข่าย	26
2.1.7 ขั้นตอนวงจรชีวิตของเครือข่าย	35

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้.....	46
2.2.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้.....	46
2.2.2 ลักษณะกระบวนการเรียนรู้.....	49
2.2.3 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน.....	51
2.2.4 ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน.....	54
2.2.5 องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน.....	56
2.2.6 การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน.....	58
2.3 ทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่เกี่ยวข้อง.....	62
2.3.1 ทุน (capital).....	62
2.3.2 โครงสร้างนิยมประกอบสร้าง (constructivist structuralism).....	65
2.3.3 ผู้กระทำการ (agent) และความสามารถกระทำการ (agency).....	66
2.3.4 การปฏิบัติการ (practice).....	68
2.3.5 ฮาบิทัส (habitus).....	68
2.3.6 สนาม (field).....	72
2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	73
2.4.1 วิเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	81
2.4.2 วิเคราะห์ช่องว่างความรู้ของการศึกษาเครือข่ายอินแปง.....	82
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	86
3.1 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	86
3.2 ผู้ให้ข้อมูลหลัก.....	87
3.3 การคัดเลือกพื้นที่.....	89
3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	89
3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	90

3.6 การตรวจสอบข้อมูล.....	91
3.7 การวิเคราะห์ข้อมูล	92
บทที่ 4 การเปลี่ยนแปลงของทุนเครือข่ายอินแปง	93
4.1 บริบทพื้นที่อำเภอกุศุดบาก จังหวัดสกลนคร	94
4.1.1 ลักษณะที่ตั้งทางกายภาพและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคน	94
4.1.2 สภาพเศรษฐกิจและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคน.....	100
4.1.3 ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน	101
4.1.4 ทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งน้ำ.....	104
4.2 บริบทพื้นที่อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร	106
4.2.1 ลักษณะกายภาพและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคน	106
4.2.2 สภาพเศรษฐกิจและการรวมกลุ่ม	107
4.2.3 วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน	109
4.2.4 ทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งน้ำ.....	110
4.3 บริบทเครือข่ายอินแปง.....	111
4.3.1 ภูมิหลังและพัฒนาการเครือข่ายอินแปง.....	112
4.3.2 รูปแบบของคณะกรรมการบริหารเครือข่ายอินแปง.....	127
4.3.3 การบริหารจัดการเครือข่าย	129
4.3.4 กิจกรรมเครือข่ายอินแปง.....	137
4.4 บริบทของศูนย์เครือข่ายอินแปง.....	145
4.4.1 ลักษณะกายภาพของศูนย์เครือข่ายอินแปง.....	145
4.4.2 รูปธรรมกิจกรรมของศูนย์เครือข่ายอินแปง	146
4.5 การเปลี่ยนแปลงของทุนเครือข่ายอินแปง.....	151
4.5.1 ระยะที่มุ่งคน (พ.ศ. 2530 - 2539).....	151

4.5.2	ระยะมุ่งโครงการ (พ.ศ. 2540 - 2549).....	159
4.5.3	ระยะมุ่งสถานการณ์ (พ.ศ. 2550 - 2560).....	169
บทที่ 5	วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน	181
5.1	การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน	181
5.1.1	ระยะก่อรูปการเรียนรู้ (พ.ศ. 2530 - 2539)	182
5.1.2	ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2540 - 2549)	197
5.1.3	ระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2550 - 2560).....	214
บทที่ 6	แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง	232
6.1	แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง.....	233
6.1.1	แนวทางการสร้างการปฏิบัติการ (practice) การเรียนรู้ร่วมกัน	233
6.1.2	แนวทางการการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ผู้กระทำการ (agency).....	238
6.1.3	แนวทางการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ โดยการขยายสนาม (Field) การสร้างพื้นที่ทางสังคมผ่านกลไกทางสังคม	240
6.1.4	แนวทางการเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงโดยการหล่อหลอมฮาบิทัส (habitus) ผ่านเนื้อหาและองค์ความรู้.....	243
6.1.5	แนวทางการสะสมและแสวงหาทุน (capital) ในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้..	248
6.2	สรุปภาพรวมแนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้จำแนกตามระดับพื้นที่.....	260
6.2.1	แนวทางการกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง	260
6.2.2	แนวทางการกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง.....	262
6.2.3	แนวทางการกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง	265
บทที่ 7	สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	269

7.1 สรุปผลการวิจัย.....	270
7.1.1 การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง.....	270
7.1.2 วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลง.....	273
7.1.3 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง ...	279
7.2 อภิปรายผล.....	284
7.2.1 การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง.....	284
7.2.2 กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน.....	288
7.2.3 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง ...	293
7.3 ข้อเสนอแนะ.....	297
7.3.1 ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยครั้งต่อไป.....	297
7.3.2 ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้.....	297
7.3.3 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....	297
รายการอ้างอิง.....	299
ภาคผนวก.....	308
ภาคผนวก ก แนวประเด็นคำถามที่ใช้ในการวิจัย.....	309
ภาคผนวก ข รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก.....	312
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	314

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 หลักเกณฑ์ที่ใช้แบ่งประเภทเครือข่าย	32
ตารางที่ 2 ปัจจัยที่สนับสนุนให้ก่อเกิดเครือข่าย	40
ตารางที่ 3 สรุปจำนวนพื้นที่ดำเนินงานเครือข่ายอินแปงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530-2555.....	121
ตารางที่ 4 สรุปสาระสำคัญของพัฒนาการเครือข่ายอินแปงในแต่ละช่วงปี	122
ตารางที่ 5 ความสัมพันธ์ของผู้กระทำการ ระยะก่อรูปการเรียนรู้ (พ.ศ.2530-2539).....	196
ตารางที่ 6 ความสัมพันธ์ของผู้กระทำการ ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ.2540-2549).....	213
ตารางที่ 7 ความสัมพันธ์ของผู้กระทำการ ระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ.2550-2560).....	223
ตารางที่ 8 กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนเครือข่ายอินแปงจำแนกตามพื้นที่ลักษณะทุน	267

สารบัญภาพ

	หน้า
แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	85
แผนภาพที่ 2 ที่ตั้งทางกายภาพอำเภอกุศุดบาก จังหวัดสกลนคร.....	96
แผนภาพที่ 3 หมู่บ้านที่เชื่อมต่อแนวเขตอุทยานและอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ	97
แผนภาพที่ 4 อำเภอที่ใกล้เคียงกับอุทยานแห่งชาติภูพาน	97
แผนภาพที่ 5 อาณาเขตติดต่อกับเขตการปกครองข้างเคียง อำเภอกุศุดบาก จังหวัดสกลนคร	99
แผนภาพที่ 6 ขอบเขตการปกครอง อำเภอกุศุดบาก จังหวัดสกลนคร	100
แผนภาพที่ 7 ที่ตั้งทางกายภาพอำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร	107
แผนภาพที่ 8 การบริหารงานของเครือข่ายอินแปง.....	128
แผนภาพที่ 9 โครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายอินแปง ช่วงปี พ.ศ. 2535-2539.....	129
แผนภาพที่ 10 โครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายอินแปงช่วงปี พ.ศ. 2539-2545.....	130
แผนภาพที่ 11 โครงสร้างการบริหารเครือข่ายช่วงปี พ.ศ. 2545-2548	132
แผนภาพที่ 12 โครงสร้างการบริหารเครือข่ายช่วงปี พ.ศ. 2548 – 2555	134
แผนภาพที่ 13 ที่ตั้งของศูนย์เครือข่ายอินแปง.....	146
แผนภาพที่ 14 ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเครือข่ายอินแปง.....	180
แผนภาพที่ 15 การรวมกลุ่มของกลุ่มคนจากรูปแบบกิจกรรมเกษตร	197
แผนภาพที่ 16 คุณลักษณะร่วมของบุคคลที่รับคัดเลือกเป็นแกนนำศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง โดยการจัดตั้งจากรัฐ	202
แผนภาพที่ 17 กิจกรรมเด่นจากพื้นที่กรณีศึกษา.....	208
แผนภาพที่ 18 เศรษฐกิจพอเพียงกับหน่วยงานเชื่อมร้อยเครือข่ายอินแปง	225
แผนภาพที่ 19 การกระจายเครือข่ายกรณีศึกษา	227

หน้า

แผนภาพที่ 20 การเชื่อมร้อยการเรียนรู้กับศูนย์เรียนรู้และเครือข่ายอินแปง	229
แผนภาพที่ 21 การส่งผ่านงบประมาณ/ทุนสนับสนุนสู่เครือข่ายอินแปง.....	231

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาแบบความทันสมัยได้เพิ่มผลผลิตและการบริโภคที่อาจเรียกว่ากินดีอยู่ดีมีเทคโนโลยีที่ทันสมัยต่างๆ ซึ่งเพิ่มความสามารถของมนุษย์ในการติดต่อสื่อสารและการจัดการระบบที่ซับซ้อนเพื่ออยู่ร่วมกันได้สำเร็จ ขณะเดียวกันก็มีผลลบของการพัฒนาตามมาหลายอย่าง เช่น ช่องว่างระหว่างคนจนและคนรวย ช่องว่างระหว่างประเทศยากจนกับประเทศร่ำรวย การทำลายสิ่งแวดล้อม วิกฤตการณ์ทางสังคม และวิกฤตมนุษย์ (human crisis) กระแสโลกาภิวัตน์ที่ด้านหนึ่ง โลกมีพลวัตทางเศรษฐกิจ การตลาดมีการแข่งขันสูง แต่ในขณะเดียวกันอีกด้านหนึ่งการรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงกลับเดินตามไม่ทันโลกจึงเกิดช่องว่างระหว่างคนสองกลุ่ม คือ กลุ่มที่รู้เท่าทันข้อมูลเรื่องเศรษฐกิจ การตลาดกับกลุ่มที่รู้ไม่เท่าทันจนทำให้ตนเองต้องเผชิญกับความเสี่ยงที่หลีกเลี่ยงเข้ามาในหลายรูปแบบ (ประเวศ วะสี, 2543)

สำหรับการพัฒนาประเทศไทยในช่วงห้าทศวรรษที่ผ่านมาสามารถยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น ในขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่มีความสลับซับซ้อนและกระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้ามายังประเทศไทยได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อแนวคิดและการดำรงชีวิตของประชาชน และผลกระทบหลายอย่างได้กลายเป็นปัญหาเชิงโครงสร้างที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้การพัฒนาที่ผ่านมาได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานการผลิตและใช้จนเกินระดับความเหมาะสมทำให้เกิดความเสื่อมโทรมและเป็นข้อจำกัดต่อการพัฒนาเพื่อการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมให้กับประชาชนและประเทศซึ่งเป็นเครื่องบ่งชี้ว่าการพัฒนาที่ผ่านมายังขาดความสมดุลทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและทรัพยากรธรรมชาติ สถานการณ์ด้านสังคมในเรื่องการพัฒนาที่ผ่านมา แม้จะทำให้คุณภาพชีวิตของคนไทยดีขึ้นความอยู่ดีมีสุขของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้นแต่ก็สะท้อนให้เห็นในสังคมส่วนหนึ่งอาจเกิดจากคุณภาพของคนซึ่งเป็นปัจจัยหลักของการพัฒนาที่ยังมีคุณภาพไม่สอดคล้องกับทิศทางและความต้องการของประเทศ คนไทยยังไม่ได้รับการพัฒนาศักยภาพและความรู้รวมถึงการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาประเทศมากเท่าที่ควร ยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับการใช้ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในประเทศมาเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งพาตนเองมากนักส่งผลให้ภูมิคุ้มกันของคนและสังคมไทยในกระแสโลกาภิวัตน์ลดน้อยลง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2553)

สิ่งที่ท้าทายสังคมไทยในสังคมยุคใหม่ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ศตวรรษใหม่กำลังเข้ามาคือคนไทยจะดำรงชีวิตอยู่ในลักษณะใดภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่ชีวิตต้องหมุนไปตามกระแสสังคมโลก การครอบงำทางกระบวนการที่ค้นพัฒนาจากนโยบายภาครัฐก็มีมาอย่างต่อเนื่องและขยายลงจนชาวบ้านไม่อาจตามทันได้ นโยบายการนำประเทศไปสู่ภาวะความทันสมัยโดยใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 เป็นตัวนำซึ่งมีการเปิดรับการลงทุนจำนวนมากจากต่างประเทศทำให้ผลิตภัณฑ์มวลรวมภายในประเทศ (GDP) เพิ่มขึ้นในอัตราเฉลี่ยถึงร้อยละ 7 (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2543) ในปีพ.ศ. 2504 ที่รัฐบาลได้ประกาศใช้แผนพัฒนาประเทศอย่างเป็นทางการนั้นรัฐบาลได้ระดมทรัพยากรกำลังเงินจากแหล่งภายในและต่างประเทศมาลงทุนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมเพื่อปูพื้นฐานและปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศส่วนรวมเพื่อให้สามารถเอื้ออำนวยต่อการขยายกำลังผลิตและบริการต่อประชาชนได้มากขึ้น ขณะเดียวกันก็ได้มีการปรับปรุงโครงสร้างการบริหาร ตลอดจนทั้งสถาบันและองค์กรของรัฐที่สำคัญๆ อันจำเป็นต่อการพัฒนาประเทศตลอดจนการจัดทำโครงการและวางแผนนโยบายการพัฒนาประเทศระยะยาวที่เป็นรากฐานต่อการแก้ปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมไว้หลายด้าน

อย่างไรก็ตามแม้อัตราการขยายการผลิตโดยรวมได้เพิ่มขึ้น แต่ปรากฏว่าความแตกต่างของช่องว่างรายได้ในหมู่ประชากรและระหว่างภาคต่างๆ ของประเทศก็ได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นลำดับจนทำให้การกระจายรายได้ไม่เป็นธรรม ภาพสะท้อนอย่างเป็นทางการของนโยบายและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ผ่านมาซึ่งมีทั้งประสบผลสำเร็จและล้มเหลว ในด้านความสำเร็จพบว่า รายได้ประชาชาติส่วนรวมได้เพิ่มขึ้นถึง 18 เท่าจากประมาณ 58,900 ล้านบาทในปีพ.ศ.2504 เป็น 1,041,920 ล้านบาทในปีพ.ศ.2528 และ 4,839,069 ล้านบาท ในปีพ.ศ. 2557 ในขณะที่รายได้เฉลี่ยต่อบุคคลเพิ่มขึ้นประมาณ 10 เท่าจาก 2,150 บาทต่อคนในปีพ.ศ.2504 เป็น 20,420 บาทต่อคนในปีพ.ศ.2528 และจากรายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนสำนักงานสถิติแห่งชาติ (ทำการสำรวจทุกๆ 2 ปี) แสดงให้เห็นว่าตั้งแต่ปีพ.ศ.2545 จนถึงปีพ.ศ.2556 จำนวนหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือนมีอัตราการเพิ่มขึ้นทุกปีโดยปี พ.ศ.2545 จำนวนหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือน 82,485 บาทและในปี พ.ศ.2556 มีหนี้สินเฉลี่ย 163,087 บาท ซึ่งคิดเป็น 6.5 เท่าของรายได้

เมื่อพิจารณาหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือนรายภาค พบว่า ภาคอีสานมีจำนวนหนี้สินเฉลี่ยต่อครัวเรือนสูงสุด 149,370 บาท (สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2556) นอกจากนั้น รายงานความยากจน รายได้ และรายจ่ายครัวเรือน สะท้อนข้อมูลที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ ภาคอีสานถือเป็นภูมิภาคที่ประสบปัญหาความยากจนมาอย่างต่อเนื่อง คนจนส่วนใหญ่ประมาณ 3.3 ล้านคน อยู่ในภาคอีสานซึ่งคิดเป็นร้อยละ 44.78 ของคนจนทั้งประเทศ เมื่อพิจารณาตามอาชีพ กลุ่มครัวเรือนเกษตรกรจะมีสัดส่วนคนจนสูงกว่ากลุ่มอาชีพอื่นๆ โดยปัญหาสำคัญที่ประชาชนในภาคอีสานต้องการความช่วยเหลือมากที่สุด 3 ลำดับแรก ได้แก่ ปัญหาหนี้สิน ปัญหาที่ดินทำกิน และปัญหาที่อยู่

อาศัย กล่าวได้ว่า ปัญหาความยากจนเป็นประเด็นปัญหาหลักที่สำคัญถึงแม้ว่าการลดความยากจนในระดับประเทศจะได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 - 2529) จนถึงปัจจุบัน (สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคม และความมั่นคงของมนุษย์, 2558)

จากสภาพการณ์ และตัวชี้วัดดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จที่แฝงไว้ด้วยความล้มเหลวในการพัฒนา ผลของการพัฒนาจากภาครัฐทำให้ชุมชนชนบทต้องรอคอยความช่วยเหลือไม่สามารถแสดงบทบาทของตนเองและชุมชนได้อย่างชัดเจน ชาวบ้านในชุมชนจึงเริ่มหันกลับมาศึกษาตนเองกลับคืนสู่รากเหง้าสืบค้นหาความต้องการที่แท้จริงของผู้คนทำให้เกิดแนวคิดการมีส่วนร่วมในแต่ละภาคส่วนของชุมชนกลายเป็นมรรควิธีที่สำคัญในการพึ่งตนเองและสามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเอง (กนกวรรณ มะโนรมย์ และธวัช มณีผ่อง, 2549) การพึ่งตนเองนั้นเป็นหัวใจสำคัญของการดำรงชีพ โดยเฉพาะวิถีแบบคนอีสาน ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงระบบเศรษฐกิจของภาคอีสานในยุคดั้งเดิมนั้นจะเห็นได้ว่าเป็นระบบแบบเลี้ยงตัวเอง (self-sufficiency) หรือที่เรียกว่าเป็นยุค “ข้าวอยู่นา ปลาอยู่หนอง” ที่เน้นการผลิตเพื่อยังชีพด้วยการทำนา ทำไร่ แลกผลผลิตบางส่วนกับคนในชุมชนและนอกชุมชน ระบบเศรษฐกิจในหมู่บ้านอีสานทุกครัวเรือนต้องเป็นผู้ผลิต ดังนั้นหัวใจของการผลิตจึงอยู่ที่ดิน น้ำ และป่า การพึ่งตนเองในหมู่บ้านจึงมีสูงมาก (สมพร เฟ็งคำ และคณะ, 2549)

นโยบายรัฐ แผนพัฒนาประเทศ และการเชื่อมโยงกับระบบการค้าโลกทำให้วิถีชีวิตคนอีสานเริ่มเข้าสู่การปลูกพืชเชิงพาณิชย์ รวมถึงการนำเข้าเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อเพิ่มผลการผลิตอย่างต่อเนื่อง เกษตรกรจึงต้องปรับตัวตามกระแสความนิยมและเข้าสู่กลไกตลาดซึ่งมีนายทุนเป็นผู้ผูกขาดแนวคิดระบบการผลิตแบบมีสัญญาผูกพัน (contract farming) ซึ่งมีมาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ.2530-2539) โดยกำหนดแนวทางในการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรในประเทศเพื่อการส่งออกทดแทนการนำเข้า การแปรรูปอาหารที่ใช้ผักผลไม้เป็นวัตถุดิบ รวมทั้งการพัฒนาระบบการผลิต การตลาด การวิจัยและเทคนิคด้านการเกษตร ผลจากการพัฒนาดังกล่าวทำให้หลายภูมิภาคไม่เพียงแต่เฉพาะภูมิภาคอีสานได้รับผลกระทบจากการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว ผลจากการพัฒนายังส่งผลกระทบต่อระบบสุขภาพจากการทำเกษตรแบบมีสัญญาผูกพัน ดังนั้นปัญหาที่เกิดขึ้นในภาคการเกษตรมาโดยตลอด คือ ปัญหาพืชผลราคาผันผวน ต้นทุนทางการผลิตสูงขึ้น การขยายพื้นที่เพาะปลูกมีขีดจำกัด การปลูกพืชเชิงเดี่ยวมีผลในการทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง เกษตรกรจึงประสบปัญหาด้านอาชีพและคุณภาพชีวิต (สมพร เฟ็งคำ และคณะ, 2549)

ด้วยสภาพการณ์พัฒนาดังกล่าวชุมชนหลายแห่งในทุกภูมิภาคได้รวมตัวกันเป็นกลุ่มเครือข่ายหรือองค์กรชุมชนเพื่อดำเนินกิจกรรมและแก้ปัญหาของตนเอง กลุ่มเครือข่ายหรือองค์กรชุมชนนั้นมีกิจกรรมทั้งในด้านเกษตรผสมผสาน เศรษฐกิจพอเพียง สัจจะออมทรัพย์ กองทุนและสวัสดิการชุมชน

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งเป็นฐานรองรับการพัฒนาและสามารถพึ่งตนเองได้ ดังเช่นกรณีภาคเหนือ คือ เครือข่ายฮักเมืองน่าน จังหวัดน่านซึ่งโดดเด่นด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการป้องกันยาเสพติดและโรคเอดส์ ภาคใต้ คือ กลุ่มไม้เรียงอำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช โดดเด่นในการจัดการตนเองด้านแผนแม่บทชุมชน และแผนแม่บททางพาราไทย ภาคตะวันออก คือ บ้านห้วยหิน อำเภอสนามไชยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นต้นแบบการทำงานเกษตรมีแนวคิดการปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก ภาคตะวันตก คือ ชุมชนบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี เน้นอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และภาคอีสานคือ เครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนครซึ่งเป็นต้นแบบของการพึ่งตนเองเน้นเศรษฐกิจวัฒนธรรมผสมผสานแนวคิดการอนุรักษ์ป่า

อย่างไรก็ตาม การก่อตัวของกลุ่มเครือข่ายหรือองค์กรชุมชนในทุกภูมิภาคที่เกิดขึ้นจะมีกิจกรรมหลากหลายทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเพื่อแก้ปัญหาในชุมชนที่ประสบร่วมกัน ซึ่งนอกจากพึ่งตนเองได้แล้วในระดับหนึ่ง แต่ยังให้ความช่วยเหลือชุมชนอื่นๆ ด้วย ดังเช่นกรณีของเครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนคร ที่ได้ดำเนินกิจกรรมต่างๆ มาอย่างต่อเนื่องจนประสบความสำเร็จ โดยเน้นกระบวนการเรียนรู้ที่เรียกว่า “กระบวนการประชาธิปไตย” ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ชาวบ้านรู้จักตนเอง รู้จักชุมชนและรู้จักโลก ร่วมกันสืบค้นหาข้อมูลที่ทำให้รู้จักรากเหง้าและเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม รู้จักศักยภาพและทุนของตนเอง ทำให้ค้นพบความรู้ภูมิปัญญา ทรัพยากรธรรมชาติอันหลากหลายซึ่งล้วนเป็นต้นทุนที่สำคัญของชุมชนและในช่วงเวลาเกือบ 3 ทศวรรษที่ผ่านมาอินแปงได้สะสม “ทุน” ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนทางสัญลักษณ์ซึ่งเป็นต้นทุนที่สำคัญในการสร้างและขยายเครือข่ายที่เข้มแข็งอีกทั้งผู้คนในเครือข่ายอินแปงจำนวนมากมีการเรียนรู้ สังคมประสบการณ์จากกิจกรรมเครือข่ายซึ่งเป็นพื้นที่การเรียนรู้จนเป็นครูผู้รู้ หรือคนที่มีองค์ความรู้ที่พร้อมจะถ่ายทอดความรู้แก่คนในเครือข่ายระดับจังหวัดและข้ามจังหวัดนอกจากนั้นเครือข่ายอินแปงยังได้รับการสนับสนุนทรัพยากร การหนุนเสริมองค์ความรู้และงบประมาณจากทั้งในประเทศและต่างประเทศซึ่งทำให้เครือข่ายอินแปงขยายเครือข่ายได้อย่างรวดเร็ว

เครือข่ายอินแปงพัฒนาการจากกลุ่มชาวบ้านที่ประสบปัญหาความล้มเหลวของการทำเกษตรเชิงเดี่ยว ข้าวไม่พอกิน หลายครัวเรือนมีหนี้สินจากการปลูกพืชเศรษฐกิจที่รัฐส่งเสริม ทรัพยากรที่ดินเสื่อมโทรมลงโดยที่ชาวบ้านยังหาทางออกไม่ได้ และยังขาดการรวมกลุ่มเพื่อการแก้ไขปัญหาของตนเองอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตาม ท่ามกลางปัญหาดังกล่าว ชาวบ้านยังมีวัฒนธรรมชุมชนอันดีงาม ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ภูมิปัญญาดั้งเดิม และประเพณีท้องถิ่นร่วมกัน รวมถึงยังมีปาฐกถาที่เป็นมรดกทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน จึงได้ก่อเกิดรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง

เครือข่ายอินแปงประสบความสำเร็จจนได้รับการยกย่องจากองค์กรภายในประเทศและองค์การสหประชาชาติว่าเป็นต้นแบบหรือ “โมเดลการพัฒนาที่ยั่งยืนภาคปฏิบัติ” และเป็นเครือข่ายของเกษตรกรที่ใหญ่ที่สุดและประสบความสำเร็จมากที่สุดในประเทศไทยที่มีแนวคิดการพึ่งตนเองผสมผสานกับแนวคิดด้านการอนุรักษ์ หลักคิดสำคัญของเครือข่ายอินแปง คือ การผลิตอิงวัฒนธรรม ท้องถิ่น อิงความรู้ภูมิปัญญา กลุ่มสามารถกำหนดราคาผลผลิตได้เพราะเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เป็นเจ้าของตลาดซึ่งเป็นตลาดท้องถิ่นและการสืบทอดจิตวิญญาณของบรรพบุรุษที่แม่เคยมีหนี้สินแต่อยู่ได้อย่างพอเพียงและมีความสุข การตระหนักถึงการพึ่งตนเองบนรากฐานเศรษฐกิจวัฒนธรรม (เสรี พงศ์พิศ, 2552) นอกจากนั้นเครือข่ายอินแปงยังมีผลงานในการดำเนินกิจกรรม ขยายแนวคิดและขยายขอบเขตการทำงานเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง เครือข่ายอินแปงจึงเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญแห่งหนึ่งมีสถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน มีหลักสูตรการเรียนรู้เพื่อให้ผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาก่อให้เกิดองค์ความรู้ การถ่ายทอดความรู้ และการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน กล่าวได้ว่าเครือข่ายอินแปงนั้นเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ของชาวบ้านที่นับได้ว่าใหญ่ที่สุดในภาคอีสานที่มีผู้สนใจทั่วไปทั้งในประเทศและต่างประเทศ ซึ่งเข้ามาศึกษาดูงานไม่ต่ำกว่า 5,000 คนต่อปี โดยตั้งแต่ปี พ.ศ.2530-2552 อินแปงมีพื้นที่เครือข่ายใน 5 จังหวัด 25 อำเภอ 88 ตำบล 848 หมู่บ้าน (เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556)

การพัฒนาชุมชนท้องถิ่นโดยการทำเกษตรกรรมบนฐานทุนของชุมชนถือเป็นการพัฒนาที่ควบคู่สังคมไทยมาช้านานเช่นเดียวกับฐานคิดของเครือข่ายอินแปงที่เชื่อว่าในชุมชนท้องถิ่นมีฐานพลังสำคัญที่ทำให้สามารถจัดการตนเองได้ คือ ฐานทรัพยากร ระบบความรู้ดั้งเดิม ความเชื่อวัฒนธรรม และเครือข่ายทางสังคม ขณะเดียวกัน บริบทสังคม ระบบทุนนิยมทวีความรุนแรงและครอบงำวิถีชีวิตมากขึ้น ความก้าวหน้าของเทคโนโลยีการสื่อสารที่เชื่อมระหว่างกันได้อย่างรวดเร็วมีอิทธิพลต่อกระบวนการเรียนรู้และการเปลี่ยนวิธีคิดของผู้คน กระแสพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวที่รัฐส่งเสริม เช่น ยางพารา และพืชพลังงานยังได้รับความนิยมต่อเนื่องในพื้นที่ตลอดจนพืชผลที่สามารถนำไปผลิตพลังงานทดแทน เช่น มันสำปะหลัง อ้อย และไม้เศรษฐกิจได้จึงใจสมาชิกเครือข่ายให้หันไปสนใจพืชเหล่านี้มากขึ้น

ด้วยสภาพการณ์ดังกล่าวนี้ทำให้เครือข่ายอินแปงเริ่มเข้าสู่ยุคแห่งการต่อสู้ทางความคิดแย่งชิงพื้นที่ทางสังคม แย่งชิงมวลชนกับการรุกรานของเศรษฐกิจกระแสหลัก เครือข่ายอินแปงในภาพรวมอยู่ในภาวะชะลอตัวในการขับเคลื่อนกิจกรรม ส่วนกิจกรรมในระดับศูนย์กลางเครือข่ายยังดำเนินการได้ต่อเนื่อง แต่ไม่มีการขยายตัวกิจกรรมกลุ่มในเครือข่ายย่อยและบางกิจกรรมลี้ลับไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปี พ.ศ. 2554 ที่ผ่านมา เครือข่ายตกอยู่ภาวะที่ต้องต่อสู้อย่างหนักหน่วงกับกระแสเศรษฐกิจในยุคการค้าเสรี เครือข่ายเองยังไม่ได้ใช้ศักยภาพของความเป็นเครือข่ายในการเชื่อมโยงกิจกรรม และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเต็มที่ (เครือข่ายอินแปง และสำนักงานการ

ปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556) ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่หมุนไปตาม กระแสโลก การเรียนรู้ของเครือข่ายจึงไม่ได้หยุดนิ่งซึ่งในหนึ่งนั้นไม่สามารถต้านทาน หรือปฏิเสธ กระแสนิยมได้ทั้งหมด หากแต่มีการปรับตัวโดยใช้ทุนของชุมชนเป็นรากฐานในการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ก็ตามบนฐานคิดเครือข่ายอินแปงสู่การปฏิบัติในทางหนึ่งนั้น “แนวคิดเครือข่ายอินแปง” จึงเปรียบเสมือนความหวัง ทางเลือกของการพัฒนาที่สร้างดุลยภาพระหว่างระบบทุนนิยม ภูมิปัญญา ท้องถิ่น คน สิ่งแวดล้อม และเทคโนโลยี ดังกล่าวนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษากระบวนการเรียนรู้ เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงว่าเครือข่ายอินแปงจะดำรงรักษาทุน และจะเสริมสร้างทุนทาง เศรษฐกิจทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสัญลักษณ์ และกระบวนการเรียนรู้ที่มีอยู่ภายในได้ อย่างไรท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมดังกล่าว

1.2 คำถามการวิจัย

- 1.2.1 การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปงเป็นอย่างไร
- 1.2.2 กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุนเป็นอย่างไร
- 1.2.3 กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงทำอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.3.1 เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง
- 1.3.2 เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน
- 1.3.3 เพื่อนำเสนอกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

- 1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหาประกอบด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ทุน และเครือข่าย
 - 1.4.1.1 กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่าย ในการวิจัยได้นำกระบวนการเรียนรู้ของ ชุมชนมาใช้ในการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง โดยพิจารณา ขอบเขตเชิงเนื้อหา 5 ประเด็น คือ ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ เนื้อหา/องค์ความรู้ ฐาน การเรียนรู้ และกลไกส่งเสริมการเรียนรู้
 - 1.4.1.2 ทุน ได้นำกรอบตัวแปรจากการทบทวนแนวคิดของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ โดย วิเคราะห์ผ่านทุนซึ่งมีทุน 4 ลักษณะ ได้แก่ ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) ทุนทางสังคม (social capital) ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) และทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital)

รวมถึงผู้กระทำการ (agent) การปฏิบัติการณ์ (practice) ของผู้กระทำการสนาม (field) และฮาบิทัส (habitus)

1.4.1.3 เครือข่าย ได้นำกรอบตัวแปรจากการทบทวนแนวคิดและหลักการเครือข่าย ประกอบด้วย

(1) แม่ข่ายหรือศูนย์กลางเครือข่าย (hub) ซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการส่งผ่านแนวคิดหลักและเป้าหมายของเครือข่าย มีประเด็นสำคัญที่ศึกษา ได้แก่ คุณลักษณะส่วนบุคคล ครอบครัว การเรียนรู้แนวคิด องค์ความรู้ การปฏิบัติ วิธีการดำรงชีวิต และวิธีการในการสร้างและขยายเครือข่าย

(2) จุดเชื่อมต่อ (node) ซึ่งเป็นผลจากการขยายเครือข่ายของแม่ข่ายกับสมาชิก มีประเด็นสำคัญที่ศึกษา ได้แก่ คุณลักษณะส่วนบุคคลการถ่ายทอดแนวคิด การเรียนรู้จากแม่ข่าย การนำไปปฏิบัติ วิธีการในการขยายเครือข่ายของแกนนำไปสู่สมาชิกอื่นๆ และการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมกับแม่ข่าย

(3) สมาชิกเครือข่าย (member) ซึ่งจะศึกษาการนำแนวคิดไปปฏิบัติและการศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมกับแกนนำ

1.4.1.4 การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกทั้งหน่วยงานราชการ องค์กรชุมชนและเครือข่ายพันธมิตรต่างๆ มีประเด็นสำคัญที่ศึกษา ได้แก่ การสนับสนุนทรัพยากรและองค์ความรู้

1.4.2 ขอบเขตด้านพื้นที่ ศึกษาเฉพาะกรณีเครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนคร ซึ่งเป็นแม่ข่ายหรือศูนย์กลางเครือข่าย และจุดเชื่อมต่อ ซึ่งเป็นผลจากการขยายเครือข่ายของแม่ข่าย โดยเลือกพื้นที่ที่มีลักษณะทุนใน 3 ระดับ คือ 1) ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง 2) ศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง และ 3) ศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง

1.4.3 ขอบเขตด้านผู้ให้ข้อมูลหลัก (key-informants) ประกอบด้วยแกนนำเครือข่าย แกนนำศูนย์การเรียนรู้ ผู้ประสานงานเครือข่าย สมาชิกเครือข่าย ประชาชนชาวบ้าน นักพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ

1.5 คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

1.5.1 กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง ขั้นตอน หรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันพึงประสงค์ ผู้วิจัยเน้นการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของบุคคล และกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่ม/เครือข่าย โดยวิธีการเรียนรู้จะต้องเสริมสร้างให้เหมาะสมกับบุคคลและเครือข่ายภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลง

1.5.2 ทุน หมายถึง ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) ทุนทางสังคม (social capital) ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) และทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital)

1.5.3 การเปลี่ยนแปลงของทุน หมายถึง ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงทุนเครือข่าย คือ ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) ทุนทางสังคม (social capital) ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) และทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital)

1.5.4 แม่ข่าย (hub) หมายถึง บุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางหลักในการขยายเครือข่าย ถ่ายทอดแนวคิด กระจายข้อมูลข่าวสาร องค์ความรู้ และทรัพยากร ทั้งที่เป็นทรัพยากรในตัวตนและ ทรัพยากรเชิงสนับสนุน เช่น วัสดุอุปกรณ์ รวมถึงเป็นจุดศูนย์กลางในการเชื่อมโยงระหว่าง บุคคลภายนอกกับสมาชิกเครือข่าย

1.5.5 จุดเชื่อมต่อ (node) หมายถึง บุคคล หรือกลุ่มที่เป็นจุดเชื่อมต่อหรือประสานงานภายใน เครือข่ายมีความสำคัญรองจากแม่ข่าย เป็นจุดที่แม่ข่ายใช้เพื่อส่งผ่านแนวคิด ข้อมูล ความรู้ กระจาย ทรัพยากรสู่สมาชิก และเป็นจุดที่สมาชิกส่งผ่านหรือสะท้อนกลับข้อมูล ข้อคิดเห็นต่างๆ สู่แม่ข่าย

1.5.6 ผู้นำการเปลี่ยนแปลง หมายถึง บุคคลหรือองค์กร/หน่วยงาน ซึ่งได้กระทำการกระตุ้น ชักนำให้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงความคิด ความรู้ และการปฏิบัติ

1.5.7 ผู้กระทำการ (agency) หมายถึง แกนนำเครือข่าย แกนนำศูนย์การเรียนรู้สมาชิก เครือข่ายรวมทั้งหน่วยงานและองค์กรจากภายนอกที่มีบทบาทในการหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ต่อ กลุ่มคน/เครือข่าย

1.5.8 การปฏิบัติการณ์ (practices) หมายถึง การแสดงออกในการปฏิบัติกิจกรรมตาม แนวคิดเครือข่ายอินแปง (ซึ่งเป็นรูปแบบการทำเกษตรผสมผสานในที่ดินของตนเอง) ที่เหลือจึงขาย และรวมกลุ่มวิสาหกิจเพื่อสร้างรายได้เสริมแก่สมาชิกซึ่งมีการปฏิบัติจริงอย่างเป็นรูปธรรม

1.5.9 สนาม (field) หมายถึง พื้นที่ปฏิบัติการและเรียนรู้ร่วมกันของคนเครือข่ายอินแปงใน การทำเกษตรผสมผสานในที่ดินของตนเอง

1.5.10 ฮาบิทัส (habitus) หมายถึง ชุดโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม เนื้อหา ที่หล่อ หลอมความคิดความเชื่อ หลักการ และแนวปฏิบัติของผู้กระทำการกำกับและควบคุมการแสดงออก การส่งผ่านและสืบทอดการปฏิบัติตามแนวคิดเครือข่ายอินแปง

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.6.1 ได้ทราบถึงพลวัตการเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปงทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนทางสัญลักษณ์ ในบริบทสถานการณ์ต่างๆ

1.6.2 ได้องค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ซึ่งจะก่อให้เกิดพลังในการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนและเครือข่าย ซึ่งเครือข่าย และชุมชนในพื้นที่อื่นๆ สามารถนำกระบวนการเรียนรู้ไปปรับใช้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับบริบทพื้นที่และความต้องการของชุมชน

1.6.3 หน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องที่มีบทบาทหนุนเสริมเครือข่ายสามารถเสริมสร้างทุนให้เหมาะสมกับเครือข่าย เจือปนไขของทุน บริบทชุมชนและภูมิสังคม

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดและหลักการเครือข่าย

- 2.1.1 ความหมายของเครือข่าย
- 2.1.2 แนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่าย
- 2.1.3 ลักษณะของเครือข่าย
- 2.1.4 องค์ประกอบเครือข่าย
- 2.1.5 โครงสร้างของเครือข่าย
- 2.1.6 ประเภทและรูปแบบของเครือข่าย
- 2.1.7 ขั้นตอนวงจรชีวิตของเครือข่าย

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

- 2.2.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้
- 2.2.2 ลักษณะกระบวนการเรียนรู้
- 2.2.3 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
- 2.2.4 ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
- 2.2.5 การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

2.3 ทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่เกี่ยวข้อง

- 2.3.1 ทุน (capital)
- 2.3.2 โครงสร้างนิยมประกอบสร้าง (constructivist structuralism)
- 2.3.3 ผู้กระทำ (agent) และความสามารถกระทำการ (agency)
- 2.3.4 การปฏิบัติการณ์ (practice)
- 2.3.5 ฮาบิทัส (habitus)
- 2.3.6 สนาม (field)

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.4.1 วิเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.4.2 วิเคราะห์ช่องว่างความรู้การศึกษาเครือข่ายอินแปง

2.5 กรอบแนวคิดในการวิจัย

เครือข่ายอินแปงเป็นเครือข่ายที่มีจุดเด่นในด้านกระบวนการเรียนรู้ โดยเฉพาะกระบวนการเรียนรู้ในเรื่องทุนของชุมชน ทรัพยากรธรรมชาติ องค์ความรู้ภูมิปัญญา ซึ่งแกนนำเครือข่าย และสมาชิกเครือข่าย ได้สังสมกระบวนการเรียนรู้ การเข้าใจ การปฏิบัติจริง การแก้ปัญหาในสถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชน การเรียนรู้และแสวงหาแนวทางการแก้ปัญหาร่วมกัน ดังกล่าวนั้นทำให้เกิดการเรียนรู้จนเป็นครูผู้รู้ และสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้แก่คนในเครือข่ายและนอกเครือข่ายมาอย่างต่อเนื่อง กล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาเครือข่ายมาทุกช่วงระยะ โดยเฉพาะกระบวนการเรียนรู้ในการปรับตัวท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง และกระแสการพัฒนาจากภายนอก

อย่างไรก็ดีท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวระบบการทำงานเครือข่ายสามารถดำเนินมาอย่างต่อเนื่องกว่าสามทศวรรษ และมีการดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกันอยู่เสมอ ซึ่งเพื่อให้เกิดเข้าใจเครือข่ายอินแปงจึงควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและหลักการเครือข่าย ธรรมชาติเครือข่าย เพื่อให้เกิดการวิเคราะห์เชื่อมโยงมากยิ่งขึ้น จึงขอนำเสนอสาระสำคัญของแนวคิดและหลักการเครือข่ายดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 แนวคิดและหลักการเครือข่าย

เครือข่ายพัฒนาจากฐานคิดที่หลากหลาย โดยเกิดจากฐานคิดของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีความไร้ระเบียบโดยธรรมชาติแต่สามารถจัดการตัวเองให้สร้างระเบียบที่เป็นแบบแผนของตนเองได้ ซึ่งจะเกิดพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมบางอย่างร่วมกันของสมาชิกสู่เป้าหมายที่จะสร้างประโยชน์ร่วมกัน นอกจากนี้เครือข่ายเกิดจากฐานทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (exchange theory) และเนื่องจากเครือข่ายเป็นกลยุทธ์การพัฒนาที่อาศัยความร่วมมือและการพึ่งพิงอาศัย ทำให้เกิดความเชื่อว่าเครือข่ายจะสามารถกระตุ้นหรือเสริมสร้างขีดความสามารถตลอดจนมีผลต่อกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากกว่าการดำเนินการโดยบุคคล กลุ่ม หรือองค์กรใดองค์กรหนึ่งเพียงองค์กร

เดียว ในลักษณะการ“ประสานพลัง (synergy)” คือ ผลประโยชน์ที่จะเกิดจากการสร้างเครือข่ายจะเพิ่มแบบทวีคูณ (เดชา วิลาวรรณและอาทิตยา พองพรหม, 2554)

เครือข่ายเกิดขึ้นในสังคมมนุษย์มานานแล้ว สำหรับแนวคิดเรื่องเครือข่ายในวงการการพัฒนาในประเทศไทยค่อยๆ วัฒนาการมานับตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2520 จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในหัวข้อนี้ได้นำเสนอสาระสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดและหลักการเครือข่ายแบ่งออกเป็น

- 1) ความหมายของเครือข่าย 2) แนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่าย 3) ลักษณะของเครือข่าย
- 4) องค์ประกอบเครือข่าย 5) โครงสร้างของเครือข่าย 6) ประเภทและรูปแบบของเครือข่าย และ
- 7) ขั้นตอนวงจรชีวิตของเครือข่าย ซึ่งมีสาระสำคัญและรายละเอียดดังต่อไปนี้

2.1.1 ความหมายของเครือข่าย

กองส่งเสริมและพัฒนาเครือข่าย (2546) ได้ให้ความหมายของคำว่า เครือข่ายว่า หมายถึง การเชื่อมระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ เพื่อให้ตอบสนองความต้องการตามวัตถุประสงค์ สมัครงใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดยมีการจัดรูปหรือระเบียบโครงสร้างที่คนหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระ ซึ่งสอดคล้องกับ Boissevain and Mitchell (1973) ที่ได้ให้ความหมายและอธิบายคำว่าเครือข่ายว่า เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม โดยที่กลุ่มจะมีขอบเขตที่ชัดเจนรู้ว่าใครเป็นสมาชิก ใครไม่ใช่สมาชิก มีความเป็นรูปธรรม มองเห็นได้มีโครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขตการเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เครือข่ายอาจจะมองเห็นและมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมก็ได้ สาระของการเชื่อมโยงระหว่างกันที่จะช่วยให้มองเห็นรูปธรรมของเครือข่ายมี 3 ลักษณะ คือ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน เครือข่ายไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว อาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างคน/กลุ่มองค์กรให้ต่อเนื่อง แต่ในเครือข่ายไม่มีใครบังคับให้ใครทำอะไรได้ แต่ละคน/กลุ่มองค์กรต่างก็เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอ ๆ กัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนกว่ากลุ่ม/องค์กรมาก

Paul Starkey (1997 อ้างถึงใน ขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์, 2542) ให้ความหมายไว้ว่า เครือข่ายคือกลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครงใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรม

ร่วมกันในลักษณะที่บุคคลหรือองค์การรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตนเอง การสร้างเครือข่ายเป็นการ ทำให้บุคคลและองค์การที่กระจัดกระจายได้ติดต่อและแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสารและเป็นการร่วมมือกันด้วยความสมัครใจ อีกทั้งสมาชิกในเครือข่ายมีความสัมพันธ์กันฉันท์เพื่อนที่ต่างก็มีความเป็นอิสระ มากกว่าสร้างการคบค้าสมาคมแบบพืงพืง

สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ (2547) ได้ให้ความหมายเครือข่าย หมายถึง กลุ่มของคนที่มีการประสานงานหรือทำงานร่วมกัน หรือลงมือทำกิจกรรม มีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ในหลายด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและอื่น ๆ โดยมีการจัดรูปแบบการจัดการให้เป็นกลไกขับเคลื่อนเชื่อมโยงกิจกรรมร่วมกัน กิจกรรมเครือข่ายต้องมีลักษณะเท่าเทียมกัน และเห็นความตระหนักร่วมกันในเป้าหมายและแผนงานที่จะทำ

เสรี พงศ์พิศ (2548) ได้ให้ความหมายเครือข่ายโดยกล่าวว่า เครือข่ายเป็นขบวนการทางสังคมที่เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม องค์กร สถาบัน โดยมีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ และความต้องการบางอย่างร่วมกัน เพื่อร่วมกันดำเนินกิจกรรมบางอย่าง โดยที่สมาชิกของเครือข่ายยังคงความเป็นเอกเทศไม่ขึ้นต่อกัน โดยไม่เน้นอำนาจการจัดการแต่เป็นการสร้างบรรยากาศการทำงานที่ดี สร้างแรงบันดาลใจให้ทุกคนอยากทำงาน และหลายกำแพงเพื่อให้เกิดความร่วมมือในทางที่ดีและทำงานแบบประสานพลัง กิจกรรมสำคัญที่สุดของเครือข่ายทุกเครือข่ายทำร่วมกันคือ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารประสบการณ์ แล้วพัฒนาไปสู่การวางแผนร่วมกัน ดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน ทำให้ด้านหนึ่งหลีกเลี่ยงความซ้ำซ้อนอีกด้านหนึ่งทำให้กิจกรรมนั้นมีประสิทธิภาพมากขึ้นเพราะเป็นการประสานพลังเป็นการใช้ทรัพยากร ใช้พลังงานอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ

เสถียร จิรรังสีมันต์ (2549) ได้ให้ความหมายว่า เครือข่าย หมายถึง การเชื่อมโยงร้อยรัดเอาความพยายามและการดำเนินงานของฝ่ายต่าง ๆ เข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบและอย่างเป็นรูปธรรม เพื่อปฏิบัติการกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันโดยที่แต่ละฝ่ายยังคงปฏิบัติการกิจหลักของตนต่อไปอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตนเอง การเชื่อมโยงนี้อาจเป็นรูปของการรวมตัวกันแบบหลวม ๆ เฉพาะกิจตามความจำเป็นหรืออาจอยู่ในรูปของการจัดองค์กรที่เป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์กัน อย่างชัดเจนการสร้างสัมพันธ์ภาพทางสังคมในการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อยกระดับแนวคิดและกิจกรรมที่ทำงานกันให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุดต่อสังคมที่ตนเป็นสมาชิกอยู่โดยการเป็นการเชื่อมโยงสายสัมพันธ์

อย่างหลวมๆ ของปัจเจกบุคคล กลุ่ม องค์กรและสถาบัน ซึ่งสมาชิกในเครือข่ายเข้าร่วมกิจกรรมตามความเหมาะสม ภายใต้กฎเกณฑ์หรือเป้าหมายร่วมและมีการปฏิบัติอย่างไม่สูญเสียเอกลักษณ์และปรัชญาของตน รวมทั้งมีการทำงานร่วมกันในงานเฉพาะหน้า และการประสานผลประโยชน์ที่ขยายวงกว้างออกไป ในขณะที่กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ กระทรวงสาธารณสุข (2556) ได้ให้มุมมองที่น่าสนใจว่า การทำงานแบบเครือข่ายนั้น เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดของการส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ทั้งนี้เพราะสมาชิกเครือข่ายต่างมีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินงานให้บรรลุเป้าหมาย โดยใช้กลไกของการสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลและประสบการณ์ มีการร่วมมือกันในเรื่องต่างๆ และยังทำให้มีพลังต่อรองกับอำนาจต่างๆ ได้ดีขึ้น การเชื่อมโยงกันในลักษณะเครือข่ายเป็นการเชื่อมโยงเข้าหากันเป็นเครือข่าย มิใช่เพียงการรวมกลุ่มของสมาชิกที่มีความสนใจร่วมกันในระดับเพียงแค่การพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น หรือร่วมสังสรรค์ด้วยกันเท่านั้นหากจะต้องพัฒนาไปสู่ระดับของการลงมือทำกิจกรรมร่วมกันด้วยเป้าหมายที่ร่วมกันด้วย

นอกจากนั้น ประเวศ วะสี (2550) อธิบายว่าสังคมโดยทั่วไปสามารถก่อตัวเป็นโครงสร้างที่เรียกว่า ปกค. หรือ INN เพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพอันประกอบด้วย ปัจเจกบุคคล (ป) (individual) คือ การที่บุคคล ตระหนักรู้ถึงศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคนและระลึกว่าตนมีศักยภาพ กลุ่ม (ก) (nodes) คือ การรวมตัวกันของคนทั้งภายในและระหว่างองค์กร สมาชิกในกลุ่มมีความเท่าเทียม วางใจ เรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และ เครือข่าย (ค) (network) คือ การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายระหว่างบุคคล (individual) และระหว่างกลุ่ม (nodes) ซึ่งจะก่อให้เกิด “เครือข่ายแห่งการเรียนรู้” เครือข่ายการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากโครงสร้าง INN จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานสำคัญ 4 ประการ คือ 1) การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในตัวตน 2) การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในองค์กร 3) การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในสถาบัน และ 4) การเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานในสังคม

จากดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า เครือข่าย มีความหมายในหลายฐานะ ทั้งในฐานะที่เป็นธรรมชาติของเครือข่าย ในฐานะที่เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ของสังคมมนุษย์ที่เน้นความสัมพันธ์และความหมายในลักษณะที่เป็นเครือข่ายการประสานงาน ความหมายในลักษณะที่เป็นพลังการทำงาน ความหมายในฐานะที่เป็นเครือข่ายประชาสังคม และความหมายในฐานะที่เป็นเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ จะเห็นได้ว่า เครือข่ายมีความหมายหลากหลาย เมื่อพิจารณาดังที่กล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า เครือข่ายหมายถึง ความสัมพันธ์ที่บุคคลหรือกลุ่มต่าง ๆ มีต่อกันภายใต้วัตถุประสงค์หรือข้อตกลง

อย่างไรอย่างหนึ่งเพื่อปฏิบัติการกิจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกันกลุ่มของคนหรือกลุ่มที่มีการประสานงานหรือทำงานร่วมกันอย่างเป็นระบบและอย่างเป็นรูปธรรม หรือลงมือทำกิจกรรม มีระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร ตลอดจนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันซึ่งทำให้เครือข่ายเกิดพลังที่เข้มแข็ง โดยกิจกรรมเครือข่ายต้องมีลักษณะเท่าเทียมกัน และเห็นความตระหนักร่วมกันในเป้าหมายและแผนงานที่จะทำ โดยมีระบบหรือโครงสร้าง เช่นมีสมาชิก มีความคุ้นเคยกัน มีหน้าที่ เช่น การสนับสนุน การมีพันธะสัญญาและมีปฏิสัมพันธ์กัน ระยะเวลาในการพบปะ ความง่ายในการพบปะ การช่วยเหลือแบ่งปัน ทำให้เกิดการรวมพลังจนสามารถดำรงตัวเองอยู่ได้ในปัจจุบันและพัฒนาไปสู่อนาคตได้อย่างไม่มีที่สิ้นสุด

2.1.2 แนวความคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

แนวความคิดของเครือข่ายเป็นพื้นฐานสำคัญของเครือข่าย การจะมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเครือข่ายจึงต้องศึกษาแนวความคิดของเครือข่ายเป็นพื้นฐานด้วยซึ่งแนวความคิดที่สำคัญคือแนวความคิดเกี่ยวกับธรรมชาติของเครือข่าย ความสัมพันธ์เชิงกระบวนการระบบของเครือข่าย ความสัมพันธ์ของเครือข่ายในทางสังคมวิทยา และแนวความคิดเกี่ยวกับกลไกการทำงานของเครือข่ายซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1.2.1 ธรรมชาติของเครือข่าย

เครือข่ายเป็นปรากฏการณ์ทางธรรมชาติปรากฏการณ์หนึ่งซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกับสรรพสิ่งต่างๆ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน มีการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นก้อน เป็นข่ายใยแห่งความสัมพันธ์ มีความเป็นอิสระต่อกันและไม่มีตัวตนที่แท้จริง กล่าวคือ สิ่งต่างๆที่เป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงและขยายผลเติบโตอย่างต่อเนื่อง สามารถปรับเปลี่ยนรูปร่าง รูปทรงและเปลี่ยนแปลงงานเพื่อการเข้าสู่สภาวะที่เหมาะสม เหมือนสายน้ำที่มีการปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามซอกหิน ลำธาร (wheatley, 1999 อ้างถึงใน พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอูน), 2547) ซึ่งได้อธิบายไว้ว่า ความเป็นรูปทรง รูปร่างของสิ่งต่างๆที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพียงสภาวะชั่วคราว เพื่อให้การทำงานเลื่อนไหลมากกว่าที่จะมาเป็นสิ่งรบกวน ซึ่งแม่น้ำทุกสายนั้นสามารถหาทางลงไปตามหาสมุทรได้หลายทางและหลากหลายวิธีการ การรวมกันเป็นกลุ่มก้อนของเครือข่ายหนึ่งๆ มีการดำรงอยู่และมีความสัมพันธ์กับระบบอื่นๆ อย่างต่อเนื่อง ระบบต่างๆ เหล่านี้ โดยภาพรวมจะมีลักษณะไร้ระเบียบ แต่ในความไม่มีระเบียบนั้นจะก่อให้เกิดการมีระเบียบขึ้น เพราะนอกจากจะมีความไร้ระเบียบแล้วระบบยังประกอบความเป็นองค์การจัดการตัวเอง กล่าวคือ ในระบบที่ไร้ระเบียบโดยทั่วไปความโกลาหลหรือความผันผวนแปรปรวนจะผลักดันให้ระบบไปสู่ทางแพร่งหรือโอกาสแห่งความเป็นไปได้ในสิ่งมีชีวิตนั้นมีสิ่งทีก่อให้เกิดตัวเลื้อก เมื่อผนวกกับความ

เป็นองค์กรจัดการตัวเองแล้วตัวเลือกนั้นก็คือโอกาสแห่งการเรียนรู้ ซึ่งเท่ากับว่าระบบอันไร้ระเบียบในความโกลาหลของสิ่งมีชีวิตได้ผลักดันให้เกิดความเป็นไปได้แห่งการเรียนรู้ในความเป็นองค์กรจัดการตัวเองของสิ่งมีชีวิต อีกมิติหนึ่งของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น ณ จุดทางแพร่งนี้ก็คือ แบบแผนใหม่ คุณภาพใหม่ของสิ่งมีชีวิต โดยที่สิ่งมีชีวิตไม่ได้เปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมเข้ามา แต่จะบันทึกทับซ้ำโครงสร้างกระบวนการและแบบแผนเดิมเรียกว่า การจับคู่ทางโครงสร้าง ซึ่งเป็นการศึกษาที่มีผลในการแปรเปลี่ยนวิถีชีวิต (transformation education) ตลอดจนความเป็นไปได้แห่งตัวตนของตัวเอง เป็นคุณภาพของแบบแผนและมุมมองใหม่ รวมทั้งการเรียนรู้ที่เป็นไปอย่างไม่รู้จักจบสิ้นตลอดชีวิต ดังนั้นกล่าวได้ว่า การเข้าใจชีวิตและเครือข่ายก็คือการเข้าใจความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งที่มีต่อกันนั่นเอง

2.1.2.2 ความสัมพันธ์ของเครือข่ายในทางสังคมวิทยา

นักสังคมวิทยาจัดเครือข่ายเป็นความสัมพันธ์ทางสังคมรูปแบบหนึ่ง (social relationship) ที่แตกต่างไปจากกลุ่มสังคม (social group) กล่าวคือ กลุ่มสังคมจะมีขอบเขตที่ชัดเจน โดยรู้ว่าใครเป็นสมาชิก ใครไม่ใช่สมาชิก มีโครงสร้างสังคมระดับหนึ่ง มีความเป็นรูปธรรมที่มองเห็นได้ แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่มองเห็นเป็นรูปธรรมและไม่เป็นรูปธรรม ไม่มีโครงสร้างที่แน่นอนตายตัว อาจจะมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สานความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มองค์กรได้อย่างต่อเนื่อง แต่ไม่มีใครบังคับให้ใครทำอะไรได้ แต่ละบุคคลแต่ละกลุ่ม องค์กรต่างก็สามารถเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายเป็นได้พอกๆกัน รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนมากกว่ากลุ่มและองค์กร เพราะเป็นความสัมพันธ์ตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว กลุ่ม องค์กร ชุมชน สังคม ประเทศ ไปจนถึงระดับโลก (กรมการพัฒนาชุมชน สำนักส่งเสริมและพัฒนา ศักยภาพชุมชน, 2547)

การรวมกันเป็นเครือข่ายจึงเป็นการสร้างพลังในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนา หรือสร้างพลังในการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ซึ่งเครือข่ายทางสังคมจะมีลักษณะคล้ายกับเครือข่ายในสมองของมนุษย์ กล่าวคือ โครงสร้างสมองจะทำให้เกิดการเรียนรู้สูงอันจำเป็นสำหรับการมีชีวิตรอด เครือข่ายทางสังคมจะวิวัฒนาการไปเหมือนกับโครงสร้างทางสมองที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสังคมจากสังคมเดิมที่เป็นสังคมแบบใช้อำนาจไปเป็นสังคมเรียนรู้ (learning society) ซึ่งเครือข่ายของสังคมการเรียนรู้มีลักษณะที่เป็นกัลยาณมิตรต่อกันไม่นิยมการใช้ อำนาจ (ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2543)

ความสัมพันธ์ของเครือข่ายในทางสังคมวิทยาหรือเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์นั้นมีความซับซ้อนทั้งกระบวนการความสัมพันธ์ในเชิงการแข่งขัน การขัดแย้งต่อสู้ การพึ่งพาอาศัยกันและการช่วยเหลือกัน โดยมีขนาดและรูปแบบความสัมพันธ์ที่แตกต่างและหลากหลาย ซึ่งจะปรากฏอยู่ในรูปแบบของความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความสัมพันธ์ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ดังนี้ (พระมหาสุทนต์ อากาศโร (อบอูน), 2547)

1) ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม เป็นแนวความคิดพื้นฐานของการเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการยอมรับในค่านิยมและความหมายที่จะนำไปสู่การจัดการชุมชน และเครือข่ายในลักษณะของความเกื้อกูลและการไว้วางใจกันซึ่งก่อให้เกิดระเบียบ แบบแผนและการพัฒนาที่ต่อเนื่องหรือเป็นทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมที่จะนำไปสู่การจัดการและการขยายขอบเขตของเครือข่ายให้ขยายออกไป

2) ความสัมพันธ์เชิงอำนาจเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมของการให้และการรับในสังคมมนุษย์ กล่าวคือในสังคมมีผู้น้อยกว่าผู้รับ แต่มีอิทธิพลมากกว่าหรือมีการครอบงำและแข่งขันมากกว่าการพึ่งพาอาศัยกันและกัน ซึ่งจะทำให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันในเชิงผลประโยชน์ต่างตอบแทนระหว่างผู้ให้กับผู้รับ ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ได้รับการอุปถัมภ์ หรือการเกิดความสัมพันธ์เกี่ยวกับสิทธิและอำนาจที่มีการครอบงำและการกอบโกยผลประโยชน์ระหว่างผู้ที่มีอำนาจปกครองกับผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง

3) ความสัมพันธ์ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ ความรู้และปัญญาเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชุมชนและสังคม กระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมในการเรียนรู้ของชุมชนและสังคมคือ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิกเพราะจะนำไปสู่การสร้างความรู้ใหม่วิธีการใหม่ และปัญญาในการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคมความเป็นมิตรภาพ ความเป็นหุ้นส่วนแห่งความสำเร็จและการพึ่งพาอาศัยกันและกัน เป็นวิธีการที่ทุกฝ่ายทำงานร่วมมือกัน ภายใต้การเรียนรู้ ที่เป็นอิสระจากการครอบงำในเชิงอำนาจและความอ่อนล้าทางวัฒนธรรม

แนวความคิดของเครือข่ายในทางสังคมวิทยายังให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกเครือข่ายอีกด้วยโดยมีแนวคิดที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการแลกเปลี่ยน (transactional content) สิ่งที่น่าสนใจแลกเปลี่ยนในความสัมพันธ์ทางสังคม คือ สิ่งของและน้ำใจที่มีการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคลในการแสดงบทบาทแต่ละบทบาท

2. ความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะการแลกเปลี่ยน (directional flow) การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างบุคคล อาจมีลักษณะของการให้ และการรับที่สมดุลกันหรือให้มากกว่ารับ หรือรับมากกว่าให้ก็ได้ ลักษณะการให้และการรับเป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคนให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์ที่มีต่อบุคคลหนึ่งอย่างไร

3. ความถี่และระยะเวลาของความสัมพันธ์ (frequency and duration of relationship) หมายถึง จำนวนครั้งที่พบปะหรือไปมาหาสู่กันและระยะเวลาที่รู้จักกันการได้พบปะกันบ่อยครั้งและรู้จักกันมาเป็นเวลานานจะช่วยให้คนรู้สึกผูกพันกันมาก ระยะเวลาจึงเป็นเครื่องชี้ถึงคุณภาพที่ดีของความสัมพันธ์ เพราะช่วยให้รู้ว่าคนได้ทุ่มเทเวลาให้กับความสัมพันธ์มากน้อยเพียงใด

โดยสรุปแนวความคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของเครือข่ายในทางสังคมวิทยาเป็นแนวความคิดและกระบวนการเกี่ยวกับการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มคน องค์กรและสมาชิกของเครือข่ายในระดับต่างๆ ให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กันบนพื้นฐานที่สำคัญ คือ การประสานงานกัน การยอมรับในศักดิ์ศรีของกันและกัน การมีสถานภาพและบทบาทที่เสมอภาคหรือทัดเทียมกัน การมีอิสระต่อกันแต่มีความพร้อมที่จะดำเนินงานร่วมกัน สนับสนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

2.1.2.3 กลไกการทำงานของเครือข่าย

สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน (2547) ได้สรุปแนวความคิดเกี่ยวกับกลไกการทำงานของเครือข่ายไว้ว่าสรรพสิ่งต่างๆ ที่อยู่ในระบบเครือข่ายความสัมพันธ์ เรียกว่าจุด (node) ถ้าหากมีการเชื่อมโยงระหว่างจุดต่างๆ ความสัมพันธ์ของจุดเหล่านี้คือ เครือข่าย ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างโครงข่ายและเครือข่ายที่เกี่ยวข้องกันอย่างเป็นระบบนั้นมีส่วนสำคัญอยู่ 6 ส่วน ดังนี้

1. ส่วนที่เป็นแกนหรือเป็นศูนย์กลางซึ่งมีความเป็นศูนย์กลางของการเชื่อมประสานสูง (hub)
2. ส่วนที่เป็นอาณานิคมที่มีการเชื่อมโยงติดต่อเข้าสู่แกนกลางเพียงด้านเดียวโดยส่วนที่เป็นแกนกลางออกไปไม่ได้หรือมีความสามารถที่จะเข้าอาณาบริเวณนั้นน้อย (in-content)
3. ส่วนที่เป็นอาณาบริเวณที่มีการเชื่อมโยงติดต่อกับแกนกลาง โดยแกนกลางออกไปได้ แต่ไม่มีทางกลับเข้า (out-continent)
4. ส่วนที่เป็นกิ่งหรือเป็นกิ่งแยกออกจากอาณาบริเวณใหญ่ มี 2 อาณาบริเวณ (tendrils)
5. ส่วนที่เป็นเกาะอยู่โดดเดี่ยวแยกออกจากอาณาบริเวณใหญ่ มีการติดต่อสัมพันธ์ภายในเกาะสูง แต่ไม่มีการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกหรือมีการติดต่อสัมพันธ์น้อย
6. ส่วนที่เป็นท่อหรือทางเชื่อม (tube) ซึ่งเป็นทางเชื่อมของบริเวณใหญ่

2.1.3 ลักษณะของเครือข่าย

เครือข่ายเป็นระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีหลายลักษณะเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ซึ่งถ้าพิจารณาจากความเป็นมา ความหมายและแนวความคิดของเครือข่ายแล้วพบว่า เครือข่ายมีลักษณะสำคัญใน 2 ลักษณะ คือ ลักษณะโดยทั่วไปและลักษณะร่วมของเครือข่าย (พีรธร บุญยรัตนพันธ์, 2552)

2.1.3.1 ลักษณะโดยทั่วไปของเครือข่าย

1. เป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก เครือข่ายเป็นการถักทอสายใยสัมพันธ์ของสมาชิกเข้าด้วยกันอย่างเป็นระบบโดยมีลักษณะเหมือนกับตาข่ายหรือใยแมงมุม
2. สมาชิกเครือข่ายอาจจะมีลักษณะบางประการร่วมกัน เช่น อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกันหรืออาณาบริเวณใกล้เคียงกัน ประกอบอาชีพเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกัน
3. สมาชิกเครือข่ายอาจจะมีลักษณะบางประการแตกต่างกัน เช่น เพศ อายุ ระดับการศึกษา ศาสนา เผ่าพันธุ์ ฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ลักษณะเหล่านี้ทำให้เครือข่ายมีความหลากหลายและมีพลัง
4. มีลักษณะหลายมิติ เครือข่ายเป็นระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีหลายลักษณะ เช่น เป็นความสัมพันธ์ของธรรมชาติต่างๆ ไป ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ความสัมพันธ์เชิงกระบวนการของการทำงาน ความสัมพันธ์ในการร่วมมือกันของมนุษย์ในทางสังคมวิทยา ความสัมพันธ์ในลักษณะของการประสานงานเป็นพลังในการทำงานเป็นเครือข่ายประชาสังคมเป็นเครือข่ายของการเรียนรู้ เป็นต้น
5. มีลักษณะเป็นการรวมพลังหรือศักยภาพของสมาชิกเข้าด้วยกัน ไม่ใช่พึ่งพิงสมาชิกอื่นๆ เพียงฝ่ายเดียว สมาชิกจึงต้องนำศักยภาพของตนเองออกมาใช้อย่างเต็มที่ พลังของเครือข่ายเป็นแบบทวีคูณหรือแบบก้าวกระโดด
6. สมาชิกมารวมกันด้วยความสมัครใจไม่ใช่เพราะถูกบีบบังคับ เช่น เนื่องจากไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง มองเห็นประโยชน์ที่จะได้รับจากการเข้าร่วมเป็นเครือข่าย เป็นต้น
7. ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเป็นแบบกัลยาณมิตร คือ มีความสมานฉันท์ สามัคคี มีความเอื้ออาทร สนับสนุนช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่ขัดแย้ง ไม่ชิงดีชิงเด่น
8. สมาชิกมีความสัมพันธ์ในช่วงระยะเวลาหนึ่งจนมีความรู้สึกรู้สีกว่าต่างเป็นส่วนประกอบของกันและกัน แม้ว่าบางเครือข่ายจะร่วมกิจกรรมกันนานๆ ครั้งก็ตาม แต่ยังคงมีสายสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน และพร้อมที่จะร่วมกิจกรรมอยู่เสมอ
9. สมาชิกมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน กิจกรรมของเครือข่ายอาจจะมีกิจกรรมเดียวหรือหลายกิจกรรมก็ได้ เช่น การเยี่ยมเยียนกัน การประชุมสัมมนาร่วมกัน การแลกเปลี่ยนความรู้และ

ประสบการณ์ การจัดเวทีสรุปบทเรียนร่วมกัน การปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหาบางอย่างร่วมกัน การสนับสนุนช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ เป็นต้น กิจกรรมเหล่านี้เป็นกิจกรรมที่สมาชิกร่วมกันดำเนินการ เป็นครั้งคราวหรืออย่างสม่ำเสมอแต่ต่อเนื่องก็ได้

10. มีความสัมพันธ์เท่าเทียมกัน สมาชิกของเครือข่ายมีโครงสร้างทางสังคมที่เสมอภาคกันแบบแนวราบ คือ ไม่มีใครบังคับบัญชาใครแต่มีลักษณะเป็นหุ้นส่วนกัน มีอิสระในการดำเนินกิจกรรมของตนเองไม่รู้สึกรู้สึกว่าต้องสูญเสียอิสระของตนเองไป

11. การมีพันธะสัญญาร่วมกัน เครือข่ายมีลักษณะเป็นข้อตกลงระหว่างสมาชิกที่ดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน ซึ่งข้อตกลงร่วมกันเป็นแนวทางในการดำเนินการของเครือข่าย

12. การติดต่อสื่อสารระหว่างสมาชิก เครือข่ายมีลักษณะเป็นการติดต่อสื่อสารในรูปแบบต่างๆ ระหว่างสมาชิก เพราะการติดต่อสื่อสารระหว่างกันเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์แบบหนึ่งของเครือข่าย

13. การบูรณาการเป็นการร่วมกันของสมาชิกในด้านต่างๆ คือการกำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมาย แผนงานและโครงการ กิจกรรม ทรัพยากร การบริหารจัดการ ผลประโยชน์ เป็นต้นอันเป็นการรวมระบบย่อยต่างๆ เข้าเป็นระบบใหม่ที่มีคุณภาพ มีพลังหรือศักยภาพที่มากกว่าเดิม

14. เครือข่ายมีหลายระดับ ตามจำนวนสมาชิก เช่น ระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับองค์กร ระดับสถาบัน ระดับชุมชน ระดับจังหวัด ระดับภูมิภาค ระดับประเทศ ระดับทวีป เป็นต้น

15. ถ้าเครือข่ายเป็นระดับกลุ่มกับกลุ่มหรือระดับองค์กรกับองค์กรขึ้นไป สมาชิกอาจจะเป็นอิสระต่อกันมารวมกันเป็นบางเรื่องบางส่วนเท่านั้น เมื่อดำเนินกิจกรรมประสบความสำเร็จแล้วก็อาจจะสลายตัวก็ได้แล้วนำมาวมกันอีกครั้งเมื่อจะมาทำกิจกรรมครั้งใหม่ ส่วนการบริหารเครือข่ายอาจใช้การประชุมร่วมกันเป็นครั้งคราวหรือจัดตั้งเป็นองค์กรร่วมก็ได้ โดยขึ้นอยู่กับลักษณะของเครือข่าย ความจำเป็นในการดำเนินกิจกรรมและความเห็นพ้องระหว่างสมาชิกของเครือข่าย

16. เครือข่ายบางเครือข่ายอาจจะดำรงอยู่ได้นานแต่บางเครือข่ายอาจจะล่มสลายได้ง่ายทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประสิทธิภาพของสมาชิก การบริหารจัดการและการพัฒนาเครือข่ายเป็นสำคัญ

17. มีลักษณะเป็นพลวัต เครือข่ายมีระบบการทำงานที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง เหมือนกับระบบหายใจของสิ่งมีชีวิตที่หยุดเคลื่อนไหวก็ต้องล้มตายไปจากโลก ลักษณะประการหนึ่งของเครือข่ายจึงได้แก่ ระบบการขับเคลื่อนการดำเนินงานของสมาชิกและการหาสมาชิกใหม่โดยไม่หยุดยั้ง

18. เป็นการเรียนรู้ร่วมกันเครือข่ายมีลักษณะการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน หรือระหว่างสมาชิกกับคนอื่นๆ เช่น ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญที่อยู่นอกเครือข่าย นักวิชาการสาขาต่างๆ การเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสรุปบทเรียน การปรับปรุงข้อผิดพลาดที่ผ่าน

มา การจัดทำแผนและโครงการ เป็นต้น ซึ่งทำให้สมาชิกดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2.1.4 องค์ประกอบเครือข่าย

เมื่อพิจารณาความเป็นมา ความหมาย แนวความคิด และลักษณะของเครือข่ายแล้ว จะเห็นได้ว่าเครือข่ายมีองค์ประกอบหลายประการ องค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นเครือข่ายมีหลายประการด้วยกัน สรุปดังนี้ (เสถียร จิรรังสีมันต์, 2549)

1. หน่วยชีวิตหรือสมาชิก เป็นองค์ประกอบเบื้องต้นของความเป็นเครือข่าย ที่สร้างระบบปฏิสัมพันธ์โดยแต่ละหน่วยชีวิตและแต่ละปัจเจกบุคคล จะดำเนินการสานต่อเพื่อหาแนวร่วมในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ เพื่อให้เกิดการดำรงอยู่ร่วมกันตามหลักธรรมชาติที่ทุกสรรพสิ่งจะต้องพึ่งพาอาศัยและสร้างกระบวนการที่สืบเนื่องเพื่อรักษาความเป็นไปของชีวิต

2. จุดมุ่งหมาย เป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่ง เพราะหากว่าบุคคล กลุ่มองค์กร มารวมกันเพียงเพื่อทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งโดยไร้ความมุ่งมั่นหรือจุดมุ่งหมายร่วมกัน ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีอาจกล่าวได้ว่าเป็นเครือข่าย เพราะความเป็นเครือข่ายจะต้องมีความหมายถึง “การร่วมกันอย่างมีจุดหมาย” โดยมีวัตถุประสงค์และกระบวนการเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายนั้น

3. การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก การที่แต่ละหน่วยชีวิตหรือการที่แต่ละบุคคลจะมารวมกันนั้นสิ่งที่จะยึดโยงสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน คือ การทำหน้าที่ต่อกัน และกระทำอย่างมีจิตสำนึก เพราะหากขาดจิตสำนึกต่อส่วนรวมแล้ว กระบวนการนั้นจะเป็นเพียงการจัดตั้งและเรียกร้องหาผลประโยชน์ ตอบแทนเท่านั้น และการที่คนจะมารวมกลุ่มเป็นองค์กรเครือข่ายได้นั้น นอกจากจะมีความสนใจหรืออุปนิสัยใจคอที่คล้ายคลึงกันแล้ว บุคคลยังต้องมีจิตสำนึกต่อส่วนรวม กล่าวคือ เมื่อพวกเขาเห็นปัญหาหรือต้องการที่จะพัฒนาและเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จิตใจที่มุ่งมั่นซึ่งเป็นปัจจัยภายในของแต่ละบุคคล ย่อมเป็นแรงขับเคลื่อนที่นำไปสู่การคิดวิเคราะห์และการค้นคว้าวิธี เพื่อแก้ไขปัญหาเหล่านั้นๆ รวมทั้งแสวงหาแนวร่วมจากเพื่อนร่วมอุดมการณ์ เพื่อสร้างพลังอำนาจในการต่อรองหรือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน จนกลายเป็นองค์กรเครือข่ายที่ทุกฝ่ายต่างก็มีความไว้วางใจต่อกัน

4. การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยน ในองค์ประกอบของความเป็นเครือข่าย สิ่งหนึ่งที่จะขาดมิได้ก็คือการมีส่วนร่วม การพึ่งพาอาศัยและการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกจะเป็นปัจจัยที่หนุนเสริมให้เครือข่ายนั้นมีพลังมากขึ้น เพราะการมีส่วนร่วมจะทำให้สมาชิกมีความรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้ทุกฝ่ายหันหน้าเข้าหากันและพึ่งพากันมากขึ้น นอกจากนี้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก็มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เพราะจะนำไปสู่การให้และการรับ รวมถึงการระดมทรัพยากรเพื่อให้ภารกิจที่เครือข่ายดำเนินการร่วมกันนั้นบรรลุถึง

เป้าหมาย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จึงเป็นทั้งแนวคิด กระบวนการและวิธีการของการจัดการเครือข่าย เป็นกระบวนการสร้างข้อมูลที่ต่อเนื่อง เพราะถ้าไม่มีกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันที่มาจากการมีส่วนร่วมแล้ว พัฒนาการของเครือข่ายจะเป็นไปอย่างช้าๆ และอาจถดถอยลง

5. ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร ถ้ากล่าวถึงเครือข่ายว่าเป็นความสัมพันธ์ที่โยงใยแล้ว สิ่งที่มีความสำคัญต่อเครือข่าย คือ ข้อมูลและการสื่อสารระหว่างกัน โดยกระบวนการสื่อสารนั้นจะช่วยให้สมาชิกในเครือข่ายเกิดการรับรู้ เกิดการยอมรับในกระบวนการทำงาน และช่วยรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดจากการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องเช่นนี้เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่าย ถ้าระบบความสัมพันธ์ไม่ได้รับการตอบสนองหรือขาดการติดต่อแล้ว ความเป็นเครือข่ายก็อยู่ในภาวะที่เสื่อม

นอกจากนั้น เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) ยังได้กล่าวถึง องค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่าย สรุปดังนี้

1) การรับรู้มุมมองร่วมกัน สมาชิกที่เข้ามาอยู่ในเครือข่ายต้องมีความรู้สึกนึกคิดและรับรู้ร่วมกันถึงเหตุการณ์เข้าร่วมเป็นเครือข่าย อาทิ มีความเข้าใจในปัญหาและมีสำนึกในการแก้ปัญหาาร่วมกัน มีความต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรม

การรับรู้ร่วมกันเป็นหัวใจของเครือข่ายที่ทำให้เครือข่ายมีความต่อเนื่อง เพราะหากสมาชิกไม่มีความเข้าใจในการเข้าร่วมเป็นเครือข่ายจะทำให้การประสานงาน และการขอความร่วมมือในการดำเนินการเป็นไปอย่างยากลำบากเพราะต่างคนต่างก็ใช้กรอบการมองโลกคนละกรอบ ย่อมมองปัญหาหรือความต้องการที่เกิดขึ้นไปคนละทิศทาง แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า สมาชิกของเครือข่ายไม่สามารถจะมีความคิดเห็นแตกต่างกันเพราะมุมมองที่แตกต่างกันย่อมมีประโยชน์ช่วยให้เกิดการสร้างสรรค้ในการทำงาน แต่ความคิดที่แตกต่างนี้สมาชิกเครือข่ายยอมรับกัน มิฉะนั้นความแตกต่างที่มีอยู่จะนำไปสู่ความแตกแยกและแตกหักในที่สุด

2) การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน วิสัยทัศน์ร่วมเป็นการมองเห็นภาพของจุดหมายในอนาคต ร่วมกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม การรับรู้เข้าใจถึงทิศทางเดียวกันและการมีเป้าหมายที่จะไปด้วยกัน จะช่วยทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวมีพลัง เกิดเอกภาพและช่วยบรรเทาความขัดแย้งเกิดจากมุมมองความคิดที่แตกต่างลงไปได้ในทางตรงข้าม พฤติกรรมการปฏิบัติของสมาชิกก็จะเริ่มแตกต่างจากสิ่งที่สมาชิกเครือข่ายกระทำร่วมกัน ดังนั้นแม้ว่าวิสัยทัศน์ร่วมกันเป็นสิ่งที่ต้องใช้เวลาในการสร้างให้เกิดขึ้น แต่ก็จำเป็นต้องสร้างให้เกิดขึ้นให้ได้และสมาชิกของเครือข่ายก็ควรมีวิสัยทัศน์ย่อยส่วนตัว ที่สอดคล้องไปด้วยกันกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย แม้อาจไม่ได้ซ้อนทับกับวิสัยทัศน์ของเครือข่าย แต่อย่างน้อยก็ควรสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน

3) การเกิดผลประโยชน์และความสนใจร่วมกัน เครือข่ายเกิดจากที่สมาชิกแต่ละคนก็มีความต้องการของตนเอง แต่ความต้องการเหล่านั้นจะไม่สามารถบรรลุผลสำเร็จได้หากสมาชิกต่างคนต่างอยู่ ความจำกัดนี้ทำให้เกิดการรวมตัวกันบนฐานของผลประโยชน์ร่วมที่มากเพียงพอจะดึงดูดใจให้รวมเป็นเครือข่าย ดังนั้นการรวมเป็นเครือข่ายจึงต้องตั้งอยู่บนฐานของผลประโยชน์ที่มีร่วมกัน ซึ่งผลประโยชน์ในที่นี้ครอบคลุมทั้งประโยชน์ที่เป็นตัวเงินและไม่ใช้ตัวเงิน อาทิ เกียรติยศ ชื่อเสียง การยอมรับโอกาสในความก้าวหน้าความสุข ความพึงพอใจ ฯลฯ กล่าวโดยสรุปก็คือ การที่จะดึงใครเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเครือข่ายจำเป็นที่จะต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ ที่เขาจะได้รับจากการเข้าร่วม และในหลายกรณีอาจเป็นการพิจารณาล่วงหน้าก่อนที่เขาจะร้องขอด้วยซ้ำแม้ผลประโยชน์ที่แต่ละคนได้รับอาจมากน้อยแตกต่างกัน แต่ทุกคนได้รับผลประโยชน์

4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายอย่างกว้างขวาง การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่าย นับเป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เพราะกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายในเครือข่าย ย่อมเป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็ง ดังนั้นสถานะของสมาชิกในเครือข่าย จึงควรเป็นไปในลักษณะของความเท่าเทียมกัน ในฐานะของ “หุ้นส่วน” ของเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบที่เท่าเทียมกันแทนความสัมพันธ์ในแนวตั้ง หมายความว่าหากการรวมตัวเป็นเครือข่ายเกิดขึ้นระหว่างรัฐกับชุมชนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ ก็ต้องวางสถานะของตนเองเทียบเท่ากับประชาชนในฐานะของสมาชิกเครือข่าย มิใช่การวางตัวเป็นเจ้านายเหนือประชาชน

5) การเสริมสร้างซึ่งกันและกัน องค์กรประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่องก็คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็ต้องเสริมสร้างซึ่งกันและกันโดยที่จุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยเสริมจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งจะทำให้ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวเป็นเครือข่ายมากกว่าการไม่สร้างเครือข่ายแต่ต่างคนต่างอยู่ตัวอย่างเช่น นักวิชาการที่เข้าใจสภาพท้องถิ่นอย่างเป็นระบบอันเป็นประโยชน์ต่อชุมชน ในขณะที่ประชาชนในท้องถิ่นก็ให้ข้อมูลและความร่วมมือในการศึกษาวิจัย หรือการที่มูลนิธิขององค์กรธุรกิจช่วยสนับสนุนด้านการเงินแก่องค์กรประชาชน ขณะเดียวกันความสำเร็จขององค์กรประชาชนก็สร้างชื่อเสียงแก่องค์กรธุรกิจนั้นด้วย

6) การพึ่งพิงอิงร่วมกัน เนื่องจากธรรมชาติความจำกัดของสมาชิกในเครือข่ายทั้งด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน ฯลฯ สมาชิกของเครือข่ายจึงไม่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างสมบูรณ์ด้วยตัวเอง การจะทำให้เป้าหมายสำเร็จได้นั้นสมาชิกต่างจำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในเครือข่ายเพื่อให้เกิดการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน การดำรงอยู่ของหุ้นส่วนแต่ละคนจึงจำเป็นต้องอาศัยการดำรงอยู่ของเครือข่าย ซึ่งการพึ่งพิงร่วมกันนี้จะส่งผลทำให้สมาชิกต้องมีการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันโดยอัตโนมัติ

7) การปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน สมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน เช่น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมประชุมสัมมนาร่วมกัน เป็นต้น ซึ่งผลของการปฏิสัมพันธ์นี้ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมาด้วยปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวจะเป็นลักษณะความสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยนระหว่างกัน มิใช่ปฏิสัมพันธ์ฝ่ายเดียว ยิ่งสมาชิกมีการปฏิสัมพันธ์กันมากเท่าใดก็จะยิ่งเกิดความผูกพันภายในระหว่างกันมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งจะช่วยให้เกิดการเชื่อมโยงในระดับที่แน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้การปฏิสัมพันธ์ยังช่วยให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกันมากขึ้นจะช่วยให้เครือข่ายเข้มแข็งยิ่งขึ้น

องค์ประกอบข้างต้นนั้นจะเป็นประโยชน์ในการนำไปช่วยจำแนกระหว่างเครือข่ายแท้กับเครือข่ายเทียม และยังช่วยแสดงให้เห็นถึงปัจจัยที่จะมีผลต่อการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายด้วย

นอกจากนั้น สีลาภรณ์ บัวสาย (2547) กล่าวถึง เครือข่ายที่มีศักยภาพ และมีพลังสามารถบริหารจัดการ มีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ฐาน ดังนี้

1. ฐานทรัพยากร เครือข่ายมีทรัพยากรมาก ย่อมมีศักยภาพ
2. เครือข่ายทางสังคม เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ มี 2 ประเด็น คือ 1) ลักษณะสายสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับเครือข่าย ระบบความเชื่อร่วมกัน และ 2) คุณภาพของสายสัมพันธ์หากการมีปฏิสัมพันธ์แน่นแฟ้นของสมาชิกในสังคมนั้นย่อมสูงย่อมแสดงถึงศักยภาพในการบริหารสูง
3. ระบบความรู้ ได้แก่ ทุนความรู้เกี่ยวกับประสบการณ์ถ่ายทอดความรู้ ภูมิปัญญาและการจัดการความรู้ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่ต่อเนื่องและสานสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน
4. วัฒนธรรมและความเชื่อ เครือข่ายสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน ต้องสร้างคุณค่าและความเชื่อเป็นเครื่องมือกำกับควบคุมพฤติกรรมและยึดถือในการอยู่ร่วมกันโดยเฉพาะบทบาทของศาสนา

จากองค์ประกอบเครือข่ายที่นักวิชาการได้ให้ความหมายและอธิบายสามารถสรุปได้ว่า องค์ประกอบที่สำคัญของเครือข่ายประกอบด้วย สมาชิก กิจกรรมเครือข่าย กติกาหรือระเบียบการอยู่ร่วมกัน รวมทั้งการติดต่อสื่อสารระหว่างกันอย่างสม่ำเสมอที่จะนำไปสู่การปฏิบัติตามบทบาทภารกิจของเครือข่ายต่อไป องค์ประกอบของเครือข่ายนั้นต้องมีการกำหนดเป้าหมายร่วมกัน การเห็นร่วมกัน มีการดำเนินการที่ช่วยเหลือพึ่งพิงกัน ตลอดจนมีผู้นำในการบริหารจัดการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบและส่งเสริมการทำงาน มีการเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอก มีการทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อนำไปสู่เป้าหมายจะเห็นได้ว่าการเชื่อมโยงกันของแต่ละภาคส่วนของเครือข่ายนั้น เป็นการเชื่อมโยงที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความสัมพันธ์ในเชิงเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เพื่อเป็นพลังเสริมสร้างให้การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของทุกส่วนในเครือข่ายสามารถขับเคลื่อนไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเมื่อเข้าใจองค์ประกอบเครือข่ายแล้ว จึงควรทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงสร้างของ

เครือข่ายซึ่งเราจะพบเห็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นมีหลายลักษณะ เพื่อทำความเข้าใจและแยกแยะได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น จึงขออธิบายโครงสร้างของเครือข่ายซึ่งมีรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

2.1.5 โครงสร้างของเครือข่าย

โครงสร้างของเครือข่ายอาจแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ โครงสร้างตามลักษณะของเครือข่าย และโครงสร้างตามผู้จัดตั้งเครือข่าย (เสรี พงศ์พิศ, 2548)

2.1.5.1 โครงสร้างตามลักษณะของเครือข่าย

การแบ่งโครงสร้างของเครือข่ายตามลักษณะของเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาถึงลักษณะในการประสานงานของเครือข่าย แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เครือข่ายที่เป็นทางการและเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ ดังนี้

1. เครือข่ายที่เป็นทางการ เป็นเครือข่ายที่มีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการเพื่อป้องกันไม่ให้งานเกิดความซับซ้อนทำให้เครือข่ายบรรลุเป้าหมายเร็วขึ้น

2. เครือข่ายที่ไม่เป็นทางการ เป็นเครือข่ายที่ไม่มีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการ แต่โครงสร้างจะขึ้นอยู่กับเป้าหมาย ทรัพยากร และความต้องการของสมาชิกเป็นสำคัญ

อย่างไรก็ตามโครงสร้างของเครือข่ายไม่ใช่สิ่งที่เคร่งครัด เข้มงวด สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม บางเครือข่ายอาจจะมีเริ่มจากการมีโครงสร้างแบบง่ายๆ แล้วเริ่มเปลี่ยนเป็นระบบและเป็นทางการมากขึ้น แต่บางเครือข่ายอาจจะมีลักษณะตรงกันข้ามคือเริ่มต้นด้วยโครงสร้างแบบเป็นทางการแล้วค่อยๆ เปลี่ยนเป็นเครือข่ายแบบง่ายๆ และไม่เป็นทางการ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของสมาชิกเป็นสำคัญ

2.1.5.2 โครงสร้างตามผู้จัดตั้งเครือข่าย

การแบ่งโครงสร้างของเครือข่ายตามผู้จัดตั้งเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากผู้รับผิดชอบในการจัดตั้งและดำเนินการเครือข่าย อาจแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท คือ เครือข่ายภาครัฐ เครือข่ายภาคธุรกิจและเอกชน เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน และเครือข่ายภาคประชาชน

1. เครือข่ายภาครัฐ เป็นเครือข่ายที่จัดตั้งและดำเนินงานโดยภาครัฐบาล ผ่านหน่วยงานราชการต่างๆ เช่น เครือข่ายสถาบันการศึกษา เครือข่ายในความรับผิดชอบของกระทรวงมหาดไทย กระทรวงพัฒนาสังคมและทรัพยากรมนุษย์ เป็นต้น

2. เครือข่ายภาคธุรกิจและเอกชน เป็นเครือข่ายที่จัดตั้งและดำเนินงานโดยนักธุรกิจและเอกชน เช่น สภาหอการค้า สมาคมพ่อค้าไทย สภาอุตสาหกรรม สมาคมผู้ส่งออก เป็นต้น

3. เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นเครือข่ายที่จัดตั้งและดำเนินงานโดยองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนแห่งประเทศไทย เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนในภาคต่างๆ จังหวัดต่างๆ เป็นต้น

4. เครือข่ายภาคประชาชน เป็นเครือข่ายที่จัดตั้งและดำเนินงานโดยประชาชน แต่อาจจะได้รับการสนับสนุนจากเครือข่ายประเภทอื่นๆ เช่น สมัชชาคนจน เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เป็นต้น

ดังกล่าวข้างต้นนั้นเมื่อเทียบเคียงกับเครือข่ายอินแปงจะพบว่า ในช่วงแรกนั้นเครือข่ายอินแปงเป็นรวมตัวของกลุ่มคนจำนวนไม่มากนัก มีโครงสร้างที่ไม่ซับซ้อนแบ่งการทำงานตามความถนัด เมื่อจำนวนสมาชิกเพิ่มมากขึ้นและขอบเขตการทำงานเครือข่ายได้ขยายกว้างขวางมากขึ้น จึงมีโครงสร้างที่เป็นทางการ เพื่อบริหารจัดการเครือข่ายอย่างเป็นระบบ และโครงสร้างมีความซับซ้อนมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามเครือข่ายอินแปงมีการเปลี่ยนแปลงในช่วงระยะต่างๆ จนในช่วงปัจจุบันการรวมตัวของสมาชิกเครือข่ายเกาะเกี่ยวกันบางกิจกรรมสำคัญเท่านั้น โครงสร้างการทำงานที่แบ่งตามแบบเดิมก็ยังคงอยู่เพียงแต่กิจกรรมในเครือข่ายยังไม่มีวี่แวงของความเคลื่อนไหวมากนัก โครงสร้างของเครือข่ายอาจจะไม่ใช่สิ่งที่เคร่งครัด เข้มงวด สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสมตามดังกล่าวข้างต้น

2.1.6 ประเภทและรูปแบบของเครือข่าย

เครือข่ายมีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ของบุคคลและแต่ละคนมีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนแตกต่างกันซึ่งความแตกต่างนี้จะเป็นปัจจัยในการกำหนดลักษณะโครงสร้างเครือข่าย รวมทั้งเนื้อหาจากการเกิดความสัมพันธ์ ซึ่งประเภทและรูปแบบของเครือข่าย ตามมุมมองของ สนธยา พลศรี (2550) กล่าวว่า รูปแบบและประเภทของเครือข่ายเป็นสิ่งสำคัญในการกำหนดกรอบหรือขอบเขตของเครือข่าย เพราะจากความเป็นมา แนวความคิด ความหมายและลักษณะของเครือข่าย พบว่าเครือข่ายมีลักษณะหลายประการทั้งในวงกว้างและวงจำกัดและมีหลายประเภท ซึ่งนักวิชาการได้อธิบายสาระสำคัญของประเภทและรูปแบบของเครือข่ายดังนี้

การแบ่งประเภทของเครือข่ายสามารถแบ่งได้หลายหลักเกณฑ์ที่นิยมโดยทั่วไป คือ การแบ่งตามความซับซ้อนของกลไกการทำงาน การแบ่งตามสถานภาพและบทบาทของสมาชิก การแบ่งตามระดับการรวมตัวของสมาชิก การแบ่งตามลักษณะการเป็นศูนย์กลางของเครือข่าย การแบ่งตามระดับความสัมพันธ์กับศูนย์กลาง การแบ่งตามขนาดของเครือข่าย การแบ่งตามแหล่งกำเนิดของเครือข่าย การแบ่งตามลักษณะของสมาชิกที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย การแบ่งตามความสัมพันธ์กับรัฐบาล การแบ่งตามลักษณะของงาน การแบ่งตามกฎหมาย การแบ่งตามรูปแบบความร่วมมือสมาชิก การแบ่ง

ตามคุณสมบัติของเครือข่าย การแบ่งตามวิชาชีพของสมาชิก และการแบ่งตามลักษณะกิจกรรมของเครือข่ายซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

การแบ่งตามความซับซ้อนของกลไกการทำงาน

การแบ่งประเภทของเครือข่ายตามความซับซ้อนของกลไกการทำงานเป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากความซับซ้อนในการรวมตัวและขยายตัวของสมาชิกจากความซับซ้อนน้อยแล้วเพิ่มความซับซ้อนมากขึ้นเป็นลำดับ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เครือข่ายชั้นเดียวกับเครือข่ายหลายชั้น

1. เครือข่ายชั้นเดียวเป็นเครือข่ายที่เกิดจากการรวมกันของสมาชิกเพียงระดับ ชั้นเดียว โครงสร้างไม่มีความซับซ้อนมากนัก ซึ่งสมาชิกมีความสัมพันธ์กันแบบง่าย ๆ
2. เครือข่ายหลายชั้น เป็นเครือข่ายที่สมาชิกรวมกันในลักษณะของการขยายเครือข่ายออกไปหลายระดับหรือหลายชั้น ซึ่งจะมีความสัมพันธ์ที่ซับซ้อนหลายระดับ

การแบ่งตามระดับการรวมตัวของสมาชิก

การแบ่งประเภทของเครือข่ายตามระดับการรวมตัวของสมาชิกเป็นการแบ่งประเภทของเครือข่ายตามลักษณะการมารวมกันเป็นเครือข่ายของสมาชิก ซึ่งมีระดับแตกต่างกันออกไปหลายระดับ คือ ระดับบุคคล ระดับกลุ่มหรือองค์กร ระดับบุคคล ระดับกลุ่มหรือองค์กร ระดับบุคคลกับกลุ่มหรือองค์กร ระดับชุมชนและระดับสถาบัน เป็นต้น

1. เครือข่ายระดับบุคคล เป็นเครือข่ายที่สมาชิกรวมกันประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ มารวมกันเป็นเครือข่าย เช่น เครือญาติ เพื่อนบ้าน บุคคลที่ประกอบอาชีพเดียวกัน เป็นต้น
2. เครือข่ายระดับกลุ่มหรือองค์กรเป็นเครือข่ายที่สมาชิกเกิดจากการรวมตัวกันของกลุ่มหรือองค์กรซึ่งไม่ใช่บุคคล เช่น ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรจังหวัดสงขลา สหพันธ์ครูสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เครือข่ายกองทุนหมู่บ้านระดับต่างๆ เครือข่ายมหาวิทยาลัยในจังหวัดสงขลา สหภาพแรงงานแห่งประเทศไทย เป็นต้น
3. เครือข่ายระดับบุคคลกับกลุ่มหรือองค์กร เป็นเครือข่ายที่สมาชิกรวมกันประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ กับกลุ่มหรือองค์กร ซึ่งเป็นคนละระดับกัน
4. เครือข่ายระดับชุมชนต่างๆ เป็นเครือข่ายที่สมาชิกรวมกันประกอบด้วยชุมชนขนาดต่างๆ เช่น ระดับหมู่บ้าน ระดับตำบล ระดับอำเภอ ระดับจังหวัด ระดับเมืองกับเมือง ประเทศกับประเทศ เป็นต้น หรือสมาชิกอาจจะประกอบด้วยชุมชนขนาดเดียวกันหรือต่างขนาดกันก็ได้
5. เครือข่ายระดับสถาบัน เป็นเครือข่ายที่สมาชิกรวมกันประกอบด้วยสถาบันประเภทเดียวกัน เช่น สถาบันครอบครัวกับสถาบันครอบครัว หรือสถาบันต่างประเทศกับประเทศกับครอบครัวกับสถาบันศาสนา เป็นต้น

การแบ่งตามขนาดของเครือข่าย

การแบ่งประเภทของเครือข่ายตามขนาดของเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากจำนวนสมาชิกที่รวมกันเป็นเครือข่าย แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ เครือข่ายขนาดใหญ่และเครือข่ายขนาดเล็ก

1. เครือข่ายขนาดใหญ่หรือเครือข่ายรวมเป็นเครือข่ายที่ประกอบด้วยสมาชิกจำนวนมาก เช่น เครือข่ายกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งประเทศไทย ซึ่งสมาชิกประกอบด้วยกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองต่างๆ มากกว่า 70,000 กองทุน ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย ซึ่งสมาชิกประกอบด้วย สหกรณ์การเกษตรทุกอำเภอ เป็นต้น

2. เครือข่ายขนาดเล็กหรือเครือข่ายย่อยเป็นเครือข่ายที่มีขนาดเล็กกว่าเครือข่ายรวม มารวมกันเป็นเครือข่ายขนาดใหญ่ขึ้น เช่น กองทุนหมู่บ้านของแต่ละหมู่บ้านรวมกันเป็นเครือข่ายกองทุนหมู่บ้านระดับตำบล ผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของแต่ละตำบลรวมกันเป็นเครือข่ายผลิตภัณฑ์หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ระดับอำเภอ เป็นต้น

การแบ่งตามแหล่งกำเนิดของเครือข่าย

การแบ่งประเภทของเครือข่ายตามแหล่งกำเนิด เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากลักษณะของที่มาหรือแหล่งของเครือข่ายเป็นสำคัญ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เครือข่ายธรรมชาติและเครือข่ายจัดตั้ง

1. เครือข่ายธรรมชาติ เป็นเครือข่ายที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เนื่องจากมีปัจจัยบางอย่างสนับสนุน เช่น เครือญาติเดียวกัน นับถือศาสนาเดียวกัน ร่วมถิ่นกำเนิดเดียวกัน ประสบปัญหาเหมือนกัน เป็นต้น

2. เครือข่ายจัดตั้ง เป็นเครือข่ายที่เกิดจากการจัดตั้งของมนุษย์ โดยมีวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เพื่อป้องกันแก้ไขปัญหาของชุมชน เพื่อพัฒนาอาชีพ เพื่อการเพิ่มพูนรายได้เพื่อรวมพลังของคนในชุมชน เพื่อความมั่นคงของชุมชนหรือจัดตั้งขึ้นตามนโยบายของรัฐบาล เป็นต้น

การแบ่งตามลักษณะของสมาชิกที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

การแบ่งประเภทของเครือข่ายตามลักษณะของสมาชิกที่เชื่อมโยงเป็นเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากความเหมือนหรือความคล้ายคลึงกันของสมาชิกและความแตกต่างกันของสมาชิก แบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ เครือข่ายที่เชื่อมโยงระหว่างสมาชิกประเภทเดียวกันและเครือข่ายที่เชื่อมโยงระหว่างสมาชิกต่างประเภทกัน

1. เครือข่ายประเภทเดียวกัน เป็นเครือข่ายที่สมาชิกประกอบด้วยบุคคล กลุ่มหรือองค์กรที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น เครือข่ายสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์จังหวัดต่างๆ สมาพันธ์ครูแห่งประเทศไทย สมัชชาคนจนภาคอีสาน สันนิบาตเทศบาลแห่งประเทศไทย ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้านแห่งประเทศไทย เครือข่ายมหาวิทยาลัยราชภัฏภาคใต้ เป็นต้น

2. เครือข่ายต่างประเภทกัน เป็นเครือข่ายที่สมาชิกประกอบด้วยสมาชิกซึ่งมีความแตกต่างกัน แต่มารวมกันเป็นเครือข่ายเนื่องจากมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน เช่น เครือข่ายพระราชรัฐจังหวัดต่างๆ ประชาคมจังหวัดต่างๆ เป็นต้น

การแบ่งตามกฎหมาย

การแบ่งประเภทของเครือข่ายตามกฎหมายเป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากการจดทะเบียนหรือการไม่จดทะเบียนถูกต้องตามกฎหมายของเครือข่าย แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เครือข่ายที่ไม่เป็นนิติบุคคลและเครือข่ายนิติบุคคล

1. เครือข่ายที่ไม่เป็นนิติบุคคล เป็นเครือข่ายที่รวมตัวกันอย่างไม่เป็นทางการหรือยังไม่ได้ดำเนินการจดทะเบียนเป็นนิติบุคคลตามที่กฎหมายกำหนด เช่น ชมรม สมาคมต่างๆ ที่ยังไม่จดทะเบียนเป็นนิติบุคคล เป็นต้น

2. เครือข่ายนิติบุคคล เป็นเครือข่ายที่ดำเนินการจดทะเบียนเป็นนิติบุคคลถูกต้องตามกฎหมาย และระเบียบของส่วนราชการ เช่น ชมชนสหกรณ์เครดิตยูเนียนแห่งประเทศไทย สโมสรไลออนส์แห่งประเทศไทย หอการค้าแห่งประเทศไทย เป็นต้น

การแบ่งตามลักษณะของเครือข่าย

เป็นการแบ่งประเภทของเครือข่ายตามคุณสมบัติของเครือข่าย เป็นการพิจารณาจากคุณลักษณะของการรวมกันเป็นเครือข่าย คือ ลักษณะของความเชื่อมโยงสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของเครือข่าย แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ เครือข่ายเทียมและเครือข่ายแท้

1. เครือข่ายเทียม เป็นเครือข่ายที่ขาดคุณสมบัติของการเป็นเครือข่ายแต่เข้าใจว่าเป็นเครือข่าย เพราะเป็นเพียงการรวมกันของสมาชิกแต่ไม่ได้ร่วมกันแบบเครือข่าย ไม่มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน ไม่มีความตั้งใจที่จะดำเนินกิจการร่วมกัน ตัวอย่างเช่น สมาชิกของสมาคมศิษย์เก่าบางสถาบันการศึกษาที่มีการจัดงานชุมนุมศิษย์เก่าทุกปี สมาชิกในรุ่นเดียวกันต่างมาสังสรรค์กันในลักษณะของการรับประทานอาหารเท่านั้น ไม่ได้มีกิจกรรมอื่นใดอีก เป็นต้น

2. เครือข่ายแท้ เป็นเครือข่ายที่สมาชิกมารวมกันเป็นเครือข่ายแล้วมีลักษณะของการเป็นเครือข่ายที่แท้จริง

การแบ่งตามลักษณะของเครือข่าย

การแบ่งประเภทของเครือข่ายตามลักษณะของเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาลักษณะที่สำคัญของเครือข่าย แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ เครือข่ายการเรียนรู้ เครือข่ายกิจกรรมและเครือข่ายทรัพยากร (สำนักงานวิสาหกิจชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, ม.ป.ป.)

1. เครือข่ายการเรียนรู้ เป็นเครือข่ายเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ ภูมิปัญญาและเทคโนโลยีต่างๆ เช่น ชมรมแพทย์แผนไทยภาคใต้ เป็นต้น

2. เครือข่ายกิจกรรม เป็นเครือข่ายช่วยเหลือและร่วมมือกันทำกิจกรรมในลักษณะเดียวกันหรือสนับสนุนส่งเสริมกัน เช่น เครือข่ายวิสาหกิจชุมชน เครือข่ายสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ เป็นต้น

3. เครือข่ายทรัพยากร เป็นเครือข่ายที่ระดมและจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ภาคราชการ ภาคเอกชน เข้าไปส่งเสริมสนับสนุนการขาดแคลนทรัพยากรในแต่ละพื้นที่ให้สามารถดำเนินการต่อไปได้อย่างที่คาดหวัง เช่น เครือข่ายประมงชายฝั่งจังหวัดสงขลา เป็นต้น

การแบ่งตามวิชาชีพของสมาชิก

การแบ่งประเภทของเครือข่ายตามวิชาชีพของสมาชิก เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากลักษณะการประกอบอาชีพของสมาชิกเครือข่ายเป็นสำคัญ ซึ่งแบ่งเป็นหลายประเภท เช่น เครือข่ายครู เครือข่ายนักวิชาการ เครือข่ายนักการเมือง เครือข่ายกำนันผู้ใหญ่บ้าน เครือข่ายแพทย์แผนไทย เครือข่ายนักวิจัย เป็นต้น

การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมของเครือข่าย

การแบ่งประเภทของเครือข่ายตามลักษณะกิจกรรมของเครือข่าย เป็นการแบ่งโดยพิจารณาจากลักษณะของกิจกรรมหรืองานที่ดำเนินการ ซึ่งแบ่งออกเป็นหลายประเภท เช่น เครือข่ายสตรี เครือข่ายเด็กและเยาวชน เครือข่ายคนพิการ เครือข่ายผู้สูงอายุ เครือข่ายสิ่งแวดล้อม เครือข่ายภูมิปัญญาชาวบ้าน เครือข่ายคุ้มครองผู้บริโภค เครือข่ายสุขภาพ เครือข่ายสิทธิมนุษยชน เครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เป็นต้นนอกจากนั้น พิธีธ บัญญัติพันธ์ (2554) กล่าวว่า เครือข่ายเป็นองค์กรทางสังคมที่ทำหน้าที่เฉพาะในด้านการเชื่อมโยงองค์กรสังคมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่ม บุคคล ชมรม สมาคมเข้าด้วยกัน เชื่อมให้ติดต่อกันเพื่อให้ทุกองค์กรเห็น หรือตระหนักในกิจกรรมร่วมกันโดยยึดหลักการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ก่อให้เกิดการถ่ายทอดศักยภาพระหว่างบุคคลต่อบุคคล กลุ่มต่อกลุ่ม ชุมชนต่อชุมชน เกิดการเรียนรู้ร่วมกันช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งเครือข่ายสามารถจำแนกได้ 3 ลักษณะ

1. เครือข่ายความคิด เป็นเครือข่ายที่เน้นการทำงานด้านความคิด ความรู้ หรือเทคนิคต่างๆ เครือข่ายเหล่านี้มีโอกาสเป็นแหล่งผู้นำเผยแพร่ความคิดของตนและได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ของตนกับคนอื่นทำให้เกิดความคิดที่ชัดเจนขึ้น

2. เครือข่ายกิจกรรม เป็นเครือข่ายที่เน้นการช่วยเหลือ ร่วมมือกัน ในการทำกิจกรรมของสมาชิกเครือข่ายจะช่วยเหลือเกื้อกูลกันทำงานให้ประสบผลสำเร็จตามเป้าหมาย

3. เครือข่ายสนับสนุน เป็นเครือข่ายที่สนับสนุนกิจกรรมการพัฒนา แก้ปัญหาของชุมชนที่จะต้องเงินทุน ที่มาของทุนทั้งจากการระดมทุนภายในองค์กร จากหุ้นสมาชิกหรือทุนจากภายนอก

นอกจากนี้นักวิชาการที่มีบทบาทสำคัญในงานพัฒนาเครือข่าย โดยเฉพาะเครือข่ายอินแปง เสรี พงศ์พิศ (2548) กล่าวว่า เครือข่ายมีหลายประเภท ขึ้นอยู่กับสมาชิก พื้นที่กิจกรรมหลัก วัตถุประสงค์และโครงสร้างการดำเนินงานในลักษณะองค์กรของเครือข่ายเองมีเครือข่ายหลัก

1. เครือข่ายมีลักษณะแนวราบ โดยการประสานบุคคลที่อยู่ในระดับเดียวกัน อาชีพเดียวกัน ให้มาเชื่อมประสานเป็นเครือข่ายกัน เช่น เครือข่ายเกษตรกร เครือข่ายนักพัฒนา เครือข่ายนักวิจัย อาจจะเป็นปัจเจกหรืออาจจะเป็นสถาบันก็ได้ เช่น เครือข่ายสถาบันวิจัย เครือข่ายศูนย์ข้อมูล บางเครือข่ายอาจเปิดสำหรับบุคคลทั่วไป สถาบันทั่วไป ใครที่สนใจในเรื่องประเด็นเดียวกัน

2. เครือข่ายที่มีลักษณะแนวตั้ง เช่น การนำผู้คนจากหลากหลายอาชีพที่แตกต่างกัน มาเป็นเครือข่ายกัน เช่น เกษตรกร นักพัฒนา นักวิชาการ นักธุรกิจ องค์กรทุน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความเข้าใจและความร่วมมือกันโดยเน้นที่การให้ข้อมูลข่าวสารมากกว่าการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (2547) ได้จัดประเภทและรูปแบบเครือข่ายที่เหมาะสมกับการประยุกต์ใช้ในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของทุกฝ่าย ดังนี้

1. เครือข่ายเชิงพื้นที่ หมายถึง เครือข่ายที่อาศัยการรวมตัวของกลุ่ม องค์กร เครือข่ายที่อาศัยพื้นที่รูปธรรมเป็นปัจจัยหลักในการทำงานร่วมกัน ได้แก่ เครือข่ายระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาคและระดับประเทศ เช่น เครือข่ายเด็กอีสาน ศูนย์ประสานงานเยาวชน 5 จังหวัดชายแดนภาคใต้

2. เครือข่ายเชิงประเด็นกิจกรรม หมายถึง เครือข่ายที่ใช้ประเด็นกิจกรรมหรือสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นปัจจัยหลักในการรวมกลุ่มองค์กรโดยมองข้ามมิติเชิงพื้นที่ มุ่งจัดการประเด็นนั้นๆ อย่างจริงจัง ทำงานเฉพาะด้าน ได้แก่ เครือข่ายด้านเด็ก เครือข่ายสตรี เศรษฐกิจ สาธารณสุข สิทธิมนุษยชน สิ่งแวดล้อม เป็นต้น เครือข่ายประเภทนี้ เช่น คณะกรรมการประสานงาน องค์กรสิทธิมนุษยชน สภาองค์กรเด็กและเยาวชน

3. เครือข่ายแบ่งตามโครงสร้างหน้าที่ หมายถึง เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยอาศัยกิจกรรมหรือภารกิจและก่อตัวของกลุ่มผลประโยชน์ในสังคมซึ่งอาจเป็นเครือข่ายภาครัฐ ภาคประชาชน ภาคธุรกิจ และองค์กรพัฒนาเอกชน มุ่งเน้นการดำเนินงานภายใต้กรอบแนวคิด หลักการวัตถุประสงค์และเป้าหมายของหน่วยงาน องค์กรเป็นสำคัญ ซึ่งรูปแบบเครือข่ายสามารถจำแนกได้ 2 รูปแบบ คือ

1) เครือข่ายรูปแบบทางการ เครือข่ายลักษณะนี้ มักส่งข่าวสารถึงกันโดยผ่านองค์กรแกนที่เป็นศูนย์กลางเครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง

2) เครือข่ายรูปแบบไม่เป็นทางการ เน้นการติดต่อกันโดยตรงระหว่างสมาชิก เครือข่ายประเภทนี้มักเกิดขึ้นในระดับรากหญ้า มีการประสานงานกันในแนวราบ ให้ความสำคัญกับการตัดสินใจขององค์กรระดับล่าง

ดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า เครือข่ายมีหลายประเภทและมีการแบ่งได้หลากหลาย ซึ่งสามารถแบ่งประเภทได้ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 หลักเกณฑ์ที่ใช้แบ่งประเภทเครือข่าย

หลักเกณฑ์ที่ใช้	ประเภทเครือข่าย
ความซับซ้อนของกลไกการทำงานเครือข่าย	1. เครือข่ายชั้นเดียว 2. เครือข่ายหลายชั้น
สภาพและบทบาทของสมาชิก	1. เครือข่ายแนวนอน 2. เครือข่ายแนวตั้ง
ระดับการรวมตัวของสมาชิก	1. เครือข่ายระดับบุคคล 2. เครือข่ายระดับกลุ่มหรือองค์กร 3. เครือข่ายระดับบุคคลกับกลุ่มองค์กร 4. เครือข่ายระดับชุมชนต่างๆ
ลักษณะการเป็นศูนย์กลางของเครือข่าย	1. เครือข่ายรวมศูนย์ 2. เครือข่ายกระจายศูนย์ 3. เครือข่ายผสม 4. เครือข่ายเชิงซ้อน
ระดับความสัมพันธ์กับศูนย์กลาง	1. เครือข่ายใกล้ชิด 2. เครือข่ายรอง 3. เครือข่ายขยาย
ขนาดของเครือข่าย	1. เครือข่ายขนาดใหญ่หรือเครือข่ายรวม 2. เครือข่ายขนาดเล็กหรือเครือข่ายย่อย
แหล่งกำเนิดของเครือข่าย	1. เครือข่ายจัดตั้ง 2. เครือข่ายธรรมชาติ
ลักษณะของสมาชิกเครือข่าย	1. เครือข่ายสมาชิกประเภทเดียวกัน 2. เครือข่ายสมาชิกต่างประเภทกัน

หลักเกณฑ์ที่ใช้	ประเภทเครือข่าย
ความสัมพันธ์กับรัฐบาล	1. เครือข่ายภาครัฐ 2. เครือข่ายภาคเอกชน 3. เครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน
ลักษณะของงาน	1. เครือข่ายพื้นที่ 2. เครือข่ายกิจกรรม
ตามกฎหมาย	1. เครือข่ายที่ไม่เป็นนิติบุคคล 2. เครือข่ายนิติบุคคล
รูปแบบความร่วมมือของสมาชิก	1. เครือข่ายไม่เป็นทางการ 2. เครือข่ายเป็นทางการ
คุณสมบัติของเครือข่าย	1. เครือข่ายเทียม 2. เครือข่ายแท้
ลักษณะของเครือข่าย	1. เครือข่ายการเรียนรู้ 2. เครือข่ายกิจกรรม 3. เครือข่ายทรัพยากร ฯลฯ
วิชาชีพสมาชิก	1. เครือข่ายครู 2. เครือข่ายนักวิชาการ 3. เครือข่ายนักการเมือง 4. เครือข่ายกำนันผู้ใหญ่บ้าน 5. เครือข่ายนักวิจัย ฯลฯ
ลักษณะกิจกรรมของเครือข่าย	1. เครือข่ายสตรี 2. เครือข่ายเด็กและเยาวชน 3. เครือข่ายคนพิการ 4. เครือข่ายผู้สูงอายุ 5. เครือข่ายสิ่งแวดล้อม

หลักเกณฑ์ที่ใช้	ประเภทเครือข่าย
	6. เครือข่ายภูมิปัญญาชาวบ้าน 7. เครือข่ายคุ้มครองผู้บริโภค 8. เครือข่ายสุขภาพ 9. เครือข่ายสิทธิมนุษยชน 10. เครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ฯลฯ

ที่มา: สนธยา พลศรี, 2550.

2.1.6.1 ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม และเครือข่าย

ความความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่ม และเครือข่าย บ่อยครั้งที่มีความเข้าใจว่ากลุ่มและเครือข่ายคือสิ่งเดียวกัน แต่กลุ่ม และเครือข่ายจะไม่ใช่สิ่งเดียวกัน เพราะต่างมีคุณลักษณะของตนเองแตกต่างกันออกไป เครือข่ายจึงเป็นผลของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลแล้วเชื่อมโยงเป็นกลุ่มและเครือข่ายตามลำดับ มีความแตกต่างกันหลายประการทั้งในด้านสมาชิก คุณสมบัติของสมาชิก ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ศูนย์กลางของการดำเนินงานการบริหารจัดการ คุณสมบัติของสมาชิก ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก ศูนย์กลางของการดำเนินงานการบริหารจัดการ เป้าหมายและความสำเร็จและกระบวนการทำงาน การดำเนินงานแบบเครือข่ายจึงแตกต่างออกไปจากการทำงานแบบกลุ่ม แม้ว่ากลุ่มเป็นขั้นตอนหนึ่งของกระบวนการเกิดของเครือข่ายก็ตาม

การกำหนดรูปแบบของเครือข่ายสามารถกำหนดได้หลายรูปแบบตามกฎเกณฑ์ที่กำหนดขึ้น เช่น รูปแบบตามความสัมพันธ์แบบต่างๆ ของเครือข่าย รูปแบบตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกและแกนกลางประสานงาน และรูปแบบตามลักษณะกิจกรรมของสมาชิก เป็นต้นซึ่งรูปแบบดังกล่าวมีลักษณะดังต่อไปนี้ (สำนักงานส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน, 2547)

1) รูปแบบตามความสัมพันธ์แบบต่างๆของเครือข่าย

เมื่อพิจารณาจากรูปแบบความสัมพันธ์แบบต่างๆ ของเครือข่ายที่ปรากฏโดยทั่วไปแล้ว พบว่ามี 3 รูปแบบ คือ เครือข่ายคู่ เครือข่ายแวดล้อมระหว่างบุคคลและเครือข่ายแวดล้อมที่ขยายออกไป ดังนี้

1. เครือข่ายคู่ คือ เครือข่ายที่มีคนคนหนึ่งเป็นศูนย์กลางคนอื่นๆ ต่างไม่มีความสัมพันธ์กันแต่จะมีความสัมพันธ์เฉพาะกับศูนย์กลางเท่านั้น

2. เครือข่ายแวดลอมระหว่างบุคคลหรือเพื่อนบ้าน เป็นเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์กันแบบ 2 ชั้น คือ เครือข่ายชั้นแรก กับเครือข่ายชั้นสอง ที่แต่ละคนในเครือข่ายต่างก็มีเครือข่ายสัมพันธ์ของตัวเองอันเป็นเครือข่ายกับชั้นสองของคนที่อยู่ตรงกลาง

3. เครือข่ายแวดลอมที่ขยายออกไป เป็นเครือข่ายที่แวดลอมคนคนหนึ่งซึ่งอาจขยายออกไปได้โดยไม่จำกัด ผลกระทบของเครือข่ายแต่ละส่วนที่มีต่อสมาชิกแต่ละคนอาจลดลงเรื่อยๆ ซึ่งส่วนที่มีอิทธิพลต่อศูนย์กลางมากที่สุดจะเป็นส่วนที่เป็นเครือข่ายชั้นแรกถึงชั้นที่สามเท่านั้น นอกจากนี้คนที่ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางในชั้นที่สองและสามยังอาจมีพลังเพียงพอที่จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ในเครือข่ายชั้นแรกเป็นไปในทิศทางตรงกันข้ามก็ได้

2) รูปแบบตามลักษณะกิจกรรมของสมาชิกเครือข่าย

เมื่อพิจารณารูปแบบของเครือข่ายตามลักษณะกิจกรรมของสมาชิกที่รวมกันเป็นเครือข่ายพบว่า มี 2 รูปแบบ คือ เครือข่ายกิจกรรมประเภทเดียวกัน และเครือข่ายกิจกรรมต่างประเภทกัน ซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

1. เครือข่ายกิจกรรมประเภทเดียวกัน เป็นเครือข่ายที่สมาชิกดำเนินกิจกรรมประเภทเดียวกันมารวมตัวกัน ประสานงานช่วยเหลือเกื้อกูลให้ความร่วมมือ เช่น ชมรมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตระดับจังหวัด ชมรมผู้นำอาสาพัฒนาชุมชนระดับอำเภอ ชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้านระดับประเทศ เครือข่ายหมู่บ้านโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจน (กข.คจ.) ชมรมสมาชิกอาสาพัฒนาสามจังหวัดชายแดนภาคใต้และเครือข่ายที่มีการรวมตัวกันในรูปสมาคมต่างๆ เป็นต้น การรวมตัวกันเป็นเครือข่ายตามรูปแบบนี้จะเป็นการดำเนินการในแนวราบ ในระยะแรกสมาชิกที่มารวมกันจะอยู่ในพื้นที่ละแวกใกล้เคียงกันก่อน เมื่อความร่วมมือได้ผลก็ขยายเครือข่ายให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น จนเป็นเครือข่ายที่มีสมาชิกมาจากเขตพื้นที่ที่แตกต่างกัน เช่น สมาชิกมาจากต่างตำบลต่างอำเภอ เป็นต้น

2. เครือข่ายกิจกรรมต่างประเภทกัน เป็นเครือข่ายที่สมาชิกต่างสาขาต่างกิจกรรมกันมารวมมือกัน หรือกิจกรรมที่มีผลสืบเนื่องกันมารวมมือประสานช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เช่น เครือข่ายองค์กรการตลาดสินค้าชุมชน เป็นการรวมตัวกันของตัวแทนสมาคมผู้นำอาชีพก้าวหน้า ตัวแทนสมาคมผู้นำสตรีพัฒนาชุมชนไทย ตัวแทนสมาคมผู้นำอาสาพัฒนาชุมชนไทยกลุ่มอาชีพต่างๆ และกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต เพื่อจัดทำตลาดสินค้าเป็นแหล่งจำหน่ายผลผลิตของสมาชิกในเครือข่าย

2.1.7 ขั้นตอนวงจรชีวิตของเครือข่าย

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ (2543) เสนอว่าขั้นตอนชีวิตเครือข่าย มี 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 ระยะก่อตั้ง เป็นระยะเริ่มต้นของการเกิดเครือข่าย อาจจะเนื่องจากการเริ่มของแกนนำ และการเกิดปัญหาต่างๆ ขึ้นในชุมชน คนในชุมชนจึงเกิดความตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องรวมตัวกันเป็นเครือข่าย แต่สมาชิกยังมีจำนวนน้อยและจำกัดเฉพาะคนเพียงบางกลุ่มหรือบางพื้นที่เท่านั้น ในระยะนี้วัตถุประสงค์ของเครือข่ายยังไม่ชัดเจนนัก ระบบบริหารมีลักษณะที่ไม่เป็นทางการ คนภายนอกเครือข่ายส่วนใหญ่ยังไม่รู้จักเครือข่าย เพราะข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเครือข่ายยังไม่กระจายออกไปในวงกว้าง ยังต้องใช้เวลาพอสมควรจึงจะเป็นที่รับรู้ของสังคม เงินทุนในการดำเนินการส่วนใหญ่ จะเป็นเงินทุนจากสมาชิกเอง การระดมทุนมีความจำกัด เพราะเครือข่ายยังไม่กว้างขวาง ดังนั้นบางเครือข่ายอาจจะปิดตัวลงไปในช่วงนี้ เพราะไม่สามารถก่อรูปได้สำเร็จ

ขั้นตอนที่ 2 ระยะขยายตัว เป็นระยะที่เครือข่ายสามารถดำเนินการให้ผ่านระยะแรกมาได้ โดยที่แนวคิดเกี่ยวกับการดำเนินการ วัตถุประสงค์และเป้าหมายของเครือข่ายเริ่มชัดเจนมากขึ้นจึงดึงดูดให้คนสนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่ายเพิ่มขึ้น ทำให้เครือข่ายเริ่มขยายตัวในเชิงปริมาณ การดำเนินงานที่ชัดเจนยังส่งผลให้เครือข่ายดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ สมาชิกรู้สึกว่าคุณสมบัติได้รับประโยชน์จากการเข้าร่วมเครือข่ายโดยตรงที่เป็นรูปธรรม เริ่มการผูกพันตัวเอง (commit) กับเครือข่าย ในระยะขยายตัวนี้เครือข่ายเริ่มมีการจัดระบบและพัฒนาคุณภาพภายใน โดยมีการจัดสรรหน้าที่ระหว่างสมาชิกเครือข่าย จัดโครงสร้างการทำงานที่ชัดเจน กำหนดผู้นำเครือข่ายอย่างเป็นทางการ เริ่มมีการวางแผนขยายเครือข่ายอย่างเป็นระบบ ชื่อเสียงของเครือข่ายเริ่มเป็นที่รู้จักของสังคม สังคมเริ่มรับรู้เกี่ยวกับกิจกรรม วัตถุประสงค์และประโยชน์ของเครือข่ายทำให้เกิดการระดมทุนจากภายนอก การขอความร่วมมือหรือการประสานงานกับหน่วยงานอื่นได้ง่ายขึ้น ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เครือข่ายพัฒนาต่อไป คือภาวะผู้นำ ความสามารถในการรวมใจสมาชิกและผลักดันให้เกิดการร่วมใจกันตามเป้าหมาย ความเป็นประโยชน์และความต่อเนื่องของกิจกรรม เพราะทำให้สมาชิกมีส่วนร่วมและผูกพันกับเครือข่ายมากขึ้น และการบริหารจัดการเครือข่ายให้เกิดระบบที่ดี เพราะจะช่วยลดความสับสนวุ่นวายในการดำเนินงาน ช่วยให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างคล่องตัวมีประสิทธิภาพ และเครือข่ายขยายตัวออกไปมากยิ่งขึ้น

ขั้นตอนที่ 3 ระยะรุ่งเรือง ระยะนี้แบ่งได้เป็น 3 ช่วง ได้แก่ ระยะรุ่งเรืองช่วงต้น ระยะรุ่งเรืองช่วงเสถียร และระยะรุ่งเรืองช่วงถดถอย โดยระยะเวลาในแต่ละช่วงจะขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการเครือข่ายเป็นสำคัญ

3.1 ระยะรุ่งเรืองช่วงต้น เป็นระยะที่เครือข่ายมีการจัดระบบบริหารภายในเครือข่ายลงตัว เกิดการพัฒนาอย่างสม่ำเสมอ กิจกรรมดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และสังคมส่วนใหญ่รู้จักเครือข่าย ทำให้จำนวนของสมาชิกเพิ่มขึ้นในอัตราที่ลดลง เนื่องจากคนส่วนใหญ่ได้รู้จักเครือข่ายแล้ว ทำให้คนที่สนใจในเป้าหมายและรูปแบบการทำงานของเครือข่ายเข้าร่วมเป็นสมาชิกจนเกือบหมด นอกจากนี้ยังอาจมีการเลียนแบบการจัดตั้งเครือข่ายแบบเดียวกันขึ้นอีกด้วย ความยั่งยืนของเครือข่ายในช่วงนี้

ขึ้นอยู่กับความสามารถในการบริหารจัดการเป็นสำคัญ หากเครือข่ายมีการบริหารที่ดีก็จะดำรงระยะรุ่งเรืองช่วงต้นต่อเนื่องกันยาวนาน ในระยะนี้จึงจำเป็นต้องมีระบบสื่อสารที่มีประสิทธิภาพเพื่อเชื่อมโยงสมาชิกเครือข่าย มีความยืดหยุ่นสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้

3.2 ระยะรุ่งเรืองช่วงเสถียร ในระยะนี้อัตราการเพิ่มของสมาชิกแทบจะไม่มีเลยเพราะคนส่วนใหญ่ที่สนใจได้เข้าเป็นสมาชิกของเครือข่ายหมดแล้ว กิจกรรมส่วนใหญ่มักจะเป็นกิจกรรมเดิมๆ ที่ได้เคยทำมาก่อนแล้ว ไม่เกิดการคิดค้นรูปแบบกิจกรรมที่แปลกใหม่ไปจากเดิม ทำให้สมาชิกเริ่มเข้าร่วมกิจกรรมน้อยลง เพราะสมาชิกส่วนใหญ่ได้เคยร่วมกิจกรรมต่างๆ เหล่านี้หมดแล้วได้รับการตอบสนองความต้องการจากเครือข่ายแล้ว จึงไม่เกิดแรงจูงใจที่ร่วมหรือสนับสนุนเครือข่ายอีกต่อไป

3.3 ระยะรุ่งเรืองช่วงถดถอย เป็นระยะที่สมาชิกเริ่มถอยห่างจากเครือข่าย เพราะสมาชิกบางส่วนได้บรรลุเป้าหมายส่วนตัวแล้ว จึงรู้สึกที่ไม่จำเป็นต้องอาศัยเครือข่ายอีกต่อไป อัตราการเข้าร่วมกิจกรรมของเครือข่ายเริ่มน้อยลง สมาชิกเครือข่ายจึงเป็นเพียงนิรนามแต่ไม่มีส่วนร่วมในทางพฤตินัย ระดับความผูกพันกับเครือข่ายเริ่มลดลง จำนวนสมาชิกจึงเริ่มลดลงตามไปด้วย การดำเนินกิจกรรมของเครือข่ายจึงไม่ค่อยบรรลุผล ขาดความต่อเนื่อง ขาดเงินทุนสนับสนุนจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 ระยะถดถอย เป็นระยะที่เครือข่ายประสบปัญหา เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ได้บรรลุเป้าหมายของการร่วมเครือข่ายแล้ว และเครือข่ายไม่มีพลังดึงดูดสมาชิกให้อยู่ร่วมกันต่อไปได้ ทำให้จำนวนสมาชิกลดลงอย่างต่อเนื่อง สมาชิกที่เหลืออยู่ขาดความตื่นตัวที่จะร่วมกิจกรรมกับเครือข่าย กิจกรรมของเครือข่ายลดลงอย่างมากเกิดความขัดแย้งระหว่างสมาชิก ไม่ได้รับการสนับสนุนเงินทุนจากแหล่งเงินทุน ทำให้สมาชิกเครือข่ายเกิดการแตกแยกและเครือข่ายอาจจะสิ้นสุดลง ถ้าหากไม่มีการปรับปรุงแก้ไข

ขั้นตอนที่ 5 ระยะฟื้นตัว เป็นการพยายามรื้อฟื้นเครือข่ายหลังจากที่เข้าสู่ระยะถดถอยแต่กระทำได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากสมาชิกของเครือข่ายต่างกระจัดกระจายออกไปและไม่สนใจที่จะร่วมมือกับเครือข่ายอีก เพราะตนเองได้รับการตอบสนองความต้องการเรียบร้อยแล้ว แนวทางในการรื้อฟื้นเครือข่ายนั้นควรเริ่มต้นด้วยการทบทวนวัตถุประสงค์และการกำหนดเป้าหมายของเครือข่ายใหม่ เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวร่วมพันธมิตรกลุ่มใหม่ๆ แล้วดำเนินการเช่นเดียวกับการก่อตั้งเครือข่ายจึงไม่ควรให้เครือข่ายก้าวมาถึงจุดนี้ ควรพยายามปรับปรุงแก้ไขตั้งแต่เครือข่ายเข้าสู่ระยะรุ่งเรืองช่วงเสถียร

นอกจากนั้น พลเดช ปิ่นประทีป (2543) เสนอว่าวงจรชีวิตของเครือข่าย มี 10 ขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การรวมตัวกันชั่วคราว เป็นขั้นตอนแรกของวงจรชีวิตเครือข่ายเกิดขึ้นโดยการส่งเสริมของบุคคลภายในกลุ่ม องค์กรหรือชุมชน ทำให้เกิดการรวมตัวกันขึ้นชั่วคราว เช่น การประชุมสัมมนา การพบปะสนทนา การเยี่ยมเยียน เป็นต้น ทำให้บุคคลเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กัน

ขั้นตอนที่ 2 การเกิดความคิด เป็นขั้นตอนที่คนซึ่งมารวมตัวกันชั่วคราวในขั้นตอนแรกเกิดแนวคิด วิธีการที่เหมาะสมกับตัวเองและมีแรงดลบันดาลใจ มีความต้องการที่จะไปลงมือทำในกิจกรรมนั้น

ขั้นตอนที่ 3 เกิดการรวมกลุ่มช่วยเหลือกัน เป็นขั้นตอนที่เกิดขึ้นเมื่อเกิดความคิดที่จะลงมือทำกิจกรรมแล้วมีเพื่อนร่วมคิดซึ่งจะช่วยให้เกิดการสานต่อและการรวมกลุ่มกันตามธรรมชาติ

ขั้นตอนที่ 4 การร่วมคิดร่วมวางแผน เป็นขั้นตอนที่พัฒนาต่อจากการรวมกลุ่มในขั้นตอนที่ 3 เมื่อสมาชิกได้มีการคิดร่วมกันและวางแผนร่วมกันอย่างเป็นรูปธรรมว่า จะทำอะไร ทำอย่างไร ทำที่ไหน ทำเมื่อไร จนเกิดเป็นแผนงาน โครงการของเครือข่ายที่จะดำเนินการต่อไป

ขั้นตอนที่ 5 การมีโอกาสได้ทำกิจกรรม เป็นขั้นตอนที่โครงการซึ่งสมาชิกได้คิดร่วมกันได้รับการสนับสนุนหรือระดมทุนมาดำเนินการเอง ทำให้สมาชิกมีโอกาสได้ทำกิจกรรมร่วมกัน

ขั้นตอนที่ 6 การร่วมกิจกรรม ร่วมประชุม ร่วมเรียนรู้ เป็นขั้นตอนที่โครงการเป็นที่รวมของการพบปะ การประชุมสนทนา และการเรียนรู้ของสมาชิก ทำให้สมาชิกเกิดการเชื่อมโยงผูกพันกัน

ขั้นตอนที่ 7 เกิดความเป็นชุมชน เมื่อสมาชิกของกลุ่มมีความเข้มแข็งเพิ่มขึ้นก็จะเกิดความเป็นชุมชน เป็นการดำเนินการจริง มีการตกผลึกทางความคิด มีการปรากฏตัวของผู้นำตามธรรมชาติ มีการทดสอบกลั่นกรองสถานการณ์และเป็นการสั่งสมภูมิปัญญาจนเกิดการพึ่งพาตนเองของกลุ่มได้

ขั้นตอนที่ 8 การพึ่งตนเองได้ เป็นขั้นตอนที่สมาชิกได้สะสมภูมิปัญญา จนสามารถพึ่งตนเองได้ และขับเคลื่อนกลุ่มไปข้างหน้าได้ด้วยตนเอง

ขั้นตอนที่ 9 การพัฒนาศักยภาพกลุ่ม และการขยายกลุ่มออกไป เป็นขั้นตอนที่กลุ่มและผู้นำกลุ่มมีทักษะในการทำงานมากขึ้น มีการขยายตัวไปสู่กลุ่มอื่นๆ ด้วยผลงานและประสบการณ์ที่สมาชิกของกลุ่มได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง

ขั้นตอนที่ 10 การเชื่อมโยงกลุ่มอื่นๆ เป็นเครือข่าย เป็นขั้นตอนสุดท้ายของการเป็นเครือข่ายที่สมาชิกร่วมกันเป็นเครือข่ายเดียวกัน และดำเนินกิจกรรมร่วมกัน

2.1.7.1 การก่อเกิดเครือข่าย

การก่อเกิดเครือข่าย สามารถเกิดขึ้นใน 2 รูปแบบ คือ (นฤมล นิราทร, 2543)

1. เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เกิดจากสายใยความสัมพันธ์เครือข่ายติดการแลกเปลี่ยนสิ่งของ ความรู้ภูมิปัญญาซึ่งกันและกันของมนุษย์ที่มีมาแต่เดิมต่อมาได้ขยายความสัมพันธ์กันมากขึ้นหรือเกิดจากปัจจัยทางความเชื่อของคนในชุมชน ที่ใช้หลักการอยู่ร่วมกันด้วยความรักเอื้ออาทรและความเมตตาของคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กัน ตลอดจนปัจจัยทางเศรษฐกิจที่เมื่อบุคคลที่เคยติดต่อกัน เกิดปัญหาเหมือนกันได้ พยายามรวมตัวเพื่อหาแนวทางแก้ปัญหาาร่วมกัน

2. เครือข่ายที่เกิดขึ้นโดยการจัดตั้ง เครือข่ายประเภทนี้อาศัยผู้นำและความพร้อมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำ แล้วค่อยขยายผลไปสู่สมาชิก ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มเครือข่ายที่

ราชการส่งเสริมสนับสนุน โดยมีปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายหลายประการ 1) ต้องการมีเพื่อนในการทำงาน 2) ต้องการมีทรัพยากรในการทำงาน 3) ต้องการรับภาระเสี่ยงในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน 4) ต้องการประสบการณ์ความชำนาญเฉพาะด้านในแต่ละบุคคลมาช่วยในการบริหารงาน 5) ต้องการประหยัดและลดความซ้ำซ้อนในการทำงานร่วมกัน 6) ต้องการเรียนรู้ประสบการณ์ในการทำงานร่วมกัน

ปัจจัยและสาเหตุที่กระตุ้น สนับสนุนให้เกิดการสร้างเครือข่าย เกิดจากสาเหตุและปัจจัยที่แตกต่างกัน ซึ่งแบ่งการเกิดเครือข่ายออกเป็น 4 แบบ ดังนี้ (วิณา เทียงธรรม และคณะ, 2554)

1. เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ เป็นผลมาจากความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคล เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวและเครือญาติ ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนในชั้นเรียนเดียวกันในโรงเรียน ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนร่วมงานในหน่วยงาน เป็นต้น

2. เกิดขึ้นจากปัญหาทางสังคม หรือสถานการณ์ต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อผู้คนส่วนใหญ่ ทำให้สมาชิกตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องร่วมมือกันเพื่อแสวงหาวิธีแก้ไขปัญหา ซึ่งการเกิดเครือข่ายนี้ ลักษณะของสมาชิกส่วนใหญ่จะมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน เช่น อาศัยอยู่ในชุมชนเดียวกัน อาชีพเดียวกัน หรือเกี่ยวข้องกัน ดำรงชีวิตร่วมกันหรือเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เป็นต้น การเกิดขึ้นของเครือข่ายอาจจะเริ่มจากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ แสวงหาแนวทางในการแก้ปัญหาและร่วมกันแก้ไขปัญหาในลักษณะของเครือข่ายที่เป็นอิสระปราศจากการครอบงำกันและกัน มีความสัมพันธ์แบบไม่ซับซ้อน หรือเป็นแนวราบที่ต่างต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน เช่น เครือข่ายพิทักษ์ป่า เครือข่ายอนุรักษ์ลุ่มน้ำ เป็นต้น

3. เกิดขึ้นจากการวิวัฒนาการของการรวมกลุ่มเล็กๆ ของบุคคล เพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะบางอย่างของกลุ่ม ซึ่งการรวมกลุ่มดังกล่าวได้ดำเนินมาเป็นเวลานาน และค่อยๆ เกิดพัฒนาการขยายรูปแบบความสัมพันธ์ของสมาชิกกลุ่มมาเป็นเครือข่าย เช่น จากกลุ่มสภากาแฟพัฒนาเป็นเครือข่ายประชาคมหมู่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุในชุมชน พัฒนาเป็นเครือข่ายผู้สูงอายุระดับชาติ กลุ่มผู้ป่วยมะเร็ง เต้านมในโรงพยาบาล พัฒนาเป็นเครือข่ายผู้ป่วยมะเร็งเต้านม เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการจะเกิดเครือข่ายได้นั้น ต้องอาศัยปัจจัยและสาเหตุพื้นฐานที่กระตุ้นสนับสนุนให้เกิดการก่อรูปเพื่อสร้างเครือข่ายแล้ว ยังพบว่า ปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดเครือข่ายนั้น ประกอบด้วยปัจจัยหลัก 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยภายในชุมชนและปัจจัยภายนอกชุมชน ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ปัจจัยที่สนับสนุนให้ก่อเกิดเครือข่าย

ปัจจัยภายในชุมชน	ปัจจัยภายนอกชุมชน
1. ความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิด สนับสนุนของคนในชุมชนแบบครอบครัว	1. การกระตุ้นจากองค์กรภายนอก เช่น ภาครัฐ ภาคเอกชน ที่กระตุ้นให้เกิดเครือข่าย หรือขยายเครือข่ายใหม่ๆ เป็นต้น
2. มีการพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในชุมชน	2. การติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ
3. มีผู้นำที่มีศักยภาพ มีวิสัยทัศน์และได้รับการยอมรับ	3. มีผู้นำที่มีศักยภาพ มีวิสัยทัศน์และได้รับการยอมรับ
4. มีปัญหาบางอย่างเกิดขึ้นที่มีผลกระทบต่อผู้คนส่วนใหญ่ ทำให้เกิดความตระหนักที่จะต้องร่วมมือกันเพื่อแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหา	4. ความเปลี่ยนแปลงของสภาพทางสังคมและความเจริญทางเศรษฐกิจ ทำให้ชุมชนต้องเกิดการปรับตัว
5. มีทุนทางสังคมสูง เช่น มีทรัพยากรทางธรรมชาติ มีภูมิปัญญาท้องถิ่น มีระบบค่านิยมที่เข้าถึงสะดวก เป็นต้น	5. ความต้องการในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในหลายๆ รูปแบบทั้งทางความคิด ประสบการณ์ และแลกเปลี่ยนทรัพยากรของชุมชนอื่นๆ

ที่มา: วิद्या เทียงธรรม และคณะ, 2554.

2.1.7.2 ผลสัมฤทธิ์ของเครือข่าย

เสรี พงศ์พิศ (2546) เสนอว่าเครือข่ายของชุมชนจะเจริญเติบโตและประสบความสำเร็จได้ด้วยปัจจัยสำคัญ 6 ประการ ดังนี้

1. มีวัฒนธรรมเครือข่าย คือ มีความสัมพันธ์แนบแน่นมากกว่าแนวตั้ง สมาชิกทุกคนเคารพให้เกียรติกัน ไม่ใช่เป็นความสัมพันธ์แบบเจ้านาย ไม่มีหัวหน้าลูกน้อง แต่เป็นพี่น้องกัน สัมพันธ์กันด้วยใจ แต่จิตวิญญาณไม่ใช่ด้วยผลประโยชน์

2. สมาชิกมีการพบปะกัน ไปมาหาสู่กันเป็นประจำอย่างสม่ำเสมอ

3. เครือข่ายมีเป้าหมายชัดเจน ที่สมาชิกทุกคนเข้าใจตรงกัน

4. มีแผนงานและกิจกรรมหรือลงทุนร่วมกัน เช่น วิสาหกิจชุมชน หรือกลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น อันเป็นเงื่อนไขให้สมาชิกพบปะและทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

5. มีกลุ่มแกนนำ ทำหน้าที่นำและประสานงานของเครือข่ายด้วยความมุ่งมั่น

6. สมาชิกเครือข่ายร่วมมือ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ไม่แข่งขันกันเอง

นอกจากนั้น สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนาชุมชน (2547) ได้ให้แง่มุมมองที่คล้ายคลึงกัน พบว่าปัจจัยที่ทำให้เครือข่ายชุมชนเข้มแข็งและประสบความสำเร็จมี 9 ประการ ดังนี้

1. มีทุนเดิมของชุมชน เช่น มีเครือข่ายธรรมชาติหรือเครือข่ายที่ไม่เป็นทางการมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง องค์กรชุมชนและผู้นำชุมชนเข้มแข็ง มีการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการติดต่อสื่อสารที่ทั่วถึง ผู้ที่เกี่ยวข้องมีความเข้าใจและแนวคิดการทำงานแบบเครือข่าย และใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการทำงาน โดยเครือข่ายเป็นช่องทางในการประสานพลังร่วมกันระหว่างกลุ่มต่างๆ ในชุมชนอย่างเป็นทางการมีกลไกการสนับสนุนจากภาครัฐและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นช่วยหนุนเสริม

2. ผู้นำ มีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ มีความเสียสละสูง มีความรับผิดชอบ มีการทำงานและการประสานงานที่เป็นระบบ

3. มีหลักศาสนาและความเชื่อของชุมชน หลอมรวมจิตวิญญาณของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ช่วยกำหนดบรรทัดฐานการปฏิบัติตนในเรื่องต่างๆ ร่วมกัน เช่น ความเสียสละ ความเอื้ออาทร การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนร่วม การปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนา โดยมีผู้นำทางศาสนาและปราชญ์ชาวบ้านเป็นแกนนำปฏิบัติ

4. ทรัพยากรของชุมชน ชุมชนมีทรัพยากร เช่น ทรัพยากรธรรมชาติ กองทุนเงินออมในรูปแบบต่างๆ

5. ความรู้ ชุมชนมีความรู้จากภูมิปัญญาดั้งเดิม ความรู้สมัยใหม่ ความรู้ที่เกิดจากการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ใหม่ๆ ความรู้ที่เกิดจากการถอดบทเรียน การทำงานและจากเวทีแลกเปลี่ยนต่างๆ เป็นต้น

6. มีศูนย์ข้อมูลหรือฐานข้อมูลของชุมชน โดยอาจจะเป็นข้อมูลที่มีการจัดเก็บไว้แล้วเพื่อการจัดทำแผนชุมชน ซึ่งได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นๆ หรือโครงการอื่นๆ เช่น รายรับรายจ่าย ภูมิปัญญา เรื่องเล่าของชุมชน เป็นต้น

7. แผนการดำเนินงานของเครือข่ายมีประสิทธิภาพ มีการใช้ข้อมูลด้านต่างๆ ของชุมชนและสมาชิกเครือข่ายเป็นฐานในการคิดและตัดสินใจ เห็นชอบร่วมกันโดยสมาชิก มีการกำหนดผู้รับผิดชอบที่ชัดเจนและมีการประสานแผนของเครือข่ายให้เป็นแผนรวมของชุมชน

8. เวลาที่เหมาะสม การทำงานแบบเครือข่ายเป็นการทำงานเชิงกระบวนการที่ต้องการเวลาและความสำเร็จ ไม่อาจวัดได้ในระยะเวลาอันสั้นหรือเร่งรัด

9. การประเมินความสำเร็จ การทำงานแบบเครือข่ายจำเป็นต้องมีส่วนตัวชี้วัดความสำเร็จทั้งในระดับกระบวนการและผลลัพธ์ เพราะกระบวนการที่ถูกต้องจะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่พึงประสงค์

นอกจากนั้นสนธยา พลศรี (2550) สรุปปัจจัยที่สนับสนุนให้เครือข่ายประสบความสำเร็จ ดังนี้

1. สมาชิกและระบบความสัมพันธ์ที่ดี สมาชิกและระบบความสัมพันธ์ของเครือข่ายเป็นปัจจัยสำคัญเบื้องต้นที่ทำให้เกิดเครือข่ายและทำให้เครือข่ายประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน สมาชิกของเครือข่ายหมายรวมถึงสมาชิกทั้งหมดซึ่งประกอบด้วยสมาชิกทั่วไป ผู้นำและผู้บริหารจัดการเครือข่ายและพนักงานต่างๆ ของเครือข่าย สมาชิกของเครือข่ายและระบบความสัมพันธ์ที่ดีที่สนับสนุนให้เครือข่ายประสบความสำเร็จควรมีลักษณะดังนี้

1) สมาชิกมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน มีเป้าหมายร่วมกันที่จะรวมพลังกันเพื่อความสำเร็จร่วมกัน

2) สมาชิกมีผู้นำมีกลุ่มแกนนำที่มีภาวะผู้นำที่เหมาะสม เช่น มีวิสัยทัศน์ที่ดี มีคุณธรรมมีความรู้ความสามารถ กล้าตัดสินใจ สามารถจูงใจและประสานงานได้ดี เป็นต้น

3) สมาชิกมีความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทร สมานฉันท์ สามัคคีกัน ไม่แข่งขันกันหรือขัดแย้งกัน เสียสละไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม

4) สมาชิกรวมกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่น มีพันธะสัญญาที่หนักแน่นและรักษาพันธกรณีมีความจริงใจ จริงจัง ศรัทธาต่อกันและกันและมีความมั่นคงต่อเครือข่าย

5) สมาชิกมีค่านิยมร่วมกัน มีความเข้าใจกัน ให้เกียรติกันและกัน มีความสัมพันธ์กันแบบพี่น้อง สัมพันธ์กันด้วยใจด้วยจิตวิญญาณ ไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์เพียงอย่างเดียว

6) การให้ความสำคัญแก่สมาชิกในด้านต่างๆ เพื่อสร้างความรู้สึกรักเป็นเจ้าของเครือข่าย และความผูกพันต่อเครือข่าย

7) มีการส่งเสริมให้สมาชิกได้แสดงบทบาทและโอกาส ในการตัดสินใจในกิจกรรมของเครือข่ายด้วยตนเองและร่วมกับผู้อื่น

8) สมาชิกให้การสนับสนุน ส่งเสริมช่วยเหลือซึ่งกันและกัน มีขวัญและกำลังใจที่ดี ไม่ท้อแท้หรือหมดกำลังใจโดยง่าย

9) การพัฒนาความรู้ความสามารถและทักษะต่างๆ ของสมาชิกให้มีความสามารถในการดำเนินกิจกรรมต่างๆของเครือข่ายได้ด้วยตนเอง

10) ผู้นำกลุ่มแกนนำและสมาชิกมีความซื่อสัตย์สุจริต โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่รับผิดชอบงานเกี่ยวกับการงานและการพัสดุต้องเป็นผู้ที่สมาชิกให้ความเชื่อถือและไว้วางใจ

2. กระบวนการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ร่วมกัน ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เครือข่ายเจริญเติบโตและประสบความสำเร็จในการดำเนินงาน คือ กระบวนการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกเครือข่าย ซึ่งควรมีลักษณะ ดังต่อไปนี้

1) เครือข่ายมีลักษณะเป็นองค์กรแห่งความร่วมมือ มุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิก ไม่ใช่การบังคับบัญชาหรือสั่งการ

2) เปิดโอกาสให้สมาชิกและผู้เกี่ยวข้องในเครือข่ายทุกคนทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างกว้างขวาง

3) มีความสัมพันธ์แบบแนบราบ สมาชิกมีความสัมพันธ์แบบเท่าเทียมกันหรือเสมอภาคกันเคารพในศักดิ์ศรีของกันและกัน ไม่มีใครเหนือกว่าใคร

4) สมาชิกมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันและอย่างสม่ำเสมอ จนกลายเป็นวัฒนธรรมของเครือข่าย

5) มีองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากเวทีของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และความสามารถในการแสวงหาความรู้ร่วมกันของสมาชิก ไม่ใช่โดยการชี้แนะของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

6) มีการเรียนรู้ที่เกิดจากผลของการปฏิบัติจริงหรือการทำกิจกรรมร่วมกัน ไม่ใช่ผลของการศึกษาจากชุมชนอื่นๆหรือบุคคลภายนอกเพียงฝ่ายเดียว

7) มีลักษณะเป็นการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้แบบธรรมชาติ ไม่ใช่เพราะการจัดตั้งการถูกบีบบังคับ หรือความเกรงใจ แต่เกิดจากจิตสำนึกร่วมกันของสมาชิกอย่างแท้จริง

8) เครือข่ายมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอไม่ขาดตอน ทำให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมเครือข่ายอย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอน

9) บรรยากาศในการดำเนินงานของเครือข่ายส่งเสริมให้สมาชิกมีความกล้าและมั่นใจที่จะร่วมในกิจกรรม ซึ่งเป็นบรรยากาศแบบกัลยาณมิตร เพิ่มพูนความรู้ และทักษะให้สมาชิก

10) มีเทคนิควิธีการที่นำมาใช้ในการเรียนรู้ร่วมกันหลายๆ วิธี เหมาะสมกับสมาชิกและกิจกรรมที่จัดในแต่ละครั้ง ไม่ซ้ำซากอยู่เพียงเทคนิควิธีการเดียว

3. การบริหารจัดการเครือข่ายที่ดี การบริหารจัดการเครือข่ายที่ดีเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่สนับสนุนความสำเร็จของเครือข่ายซึ่งควรมีลักษณะดังต่อไปนี้

1) มีวิสัยทัศน์ ยุทธศาสตร์ ระบบการบริหารจัดการ ที่เหมาะสมกับสภาพหรือลักษณะของเครือข่าย

2) มีกฎ ระเบียบ แนวทางการปฏิบัติของเครือข่ายที่เหมาะสม และมีประสิทธิภาพ

3) มีโครงสร้างในการบริหารเครือข่ายที่เหมาะสมกับคุณลักษณะของเครือข่าย

4) มีทรัพยากรที่เหมาะสมและเพียงพอในการดำเนินงาน ทั้งบุคลากร เงิน วัสดุ อุปกรณ์และอื่นๆ

5) มีระบบในการปกป้องคุ้มครองสมาชิกให้มีความมั่นคงและปลอดภัย รวมทั้งการจูงใจ การเสริมพลัง การสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่สมาชิก

6) มีการบริหารงานแบบประชาธิปไตย ที่เปิดโอกาสให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการบริหารและการดำเนินงานยอมรับในเสียงข้างมาก เชื่อมมั่นในอิสรภาพและเสรีภาพของสมาชิกมีความยืดหยุ่นในการดำเนินงาน เป็นต้น

7) มีการระดมทรัพยากรต่างๆ มาใช้อย่างเต็มที่ และมีประสิทธิภาพ ไม่ปล่อยหรือละเลยให้สูญเสียไปโดยไม่นำมาใช้ประโยชน์ สามารถควบคุมปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งภายในและภายนอกเครือข่ายได้

8) มีการปรับปรุงพัฒนาเครือข่ายตลอดเวลาตามสถานการณ์ ที่ไม่ยึดมั่นอยู่กับระบบบริหารแบบใดแบบหนึ่งเพียงระบบเดียว หรือมีความสามารถในการปรับตัวให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างดี

9) มีระบบการติดต่อสื่อสารที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพ ทั้งภายในเครือข่ายและหน่วยงานภายนอกเครือข่าย

10) มีระบบการติดตามและประเมินผลที่เหมาะสม มีประสิทธิภาพ เป็นระยะและสม่ำเสมอและนำผลที่ได้มาใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาเครือข่ายร่วมกัน

4. การขยายเครือข่าย เครือข่ายจะเจริญเติบโตได้นั้นต้องมีการขยายเครือข่ายออกไปด้วยการหาพันธมิตรหรือสมาชิกเพิ่มเพราะไม่เช่นนั้นแล้วเครือข่ายก็จะไม่เติบโตในเชิงปริมาณแต่อาจจะถดถอยหรือลดจำนวนของสมาชิกลง และมีผลต่อการดำรงอยู่ของเครือข่าย ซึ่งการขยายเครือข่ายอาจดำเนินการได้ดังนี้

1) พยายามดำรงรักษาสมาชิกเครือข่ายที่มีอยู่ไว้ไม่ให้ละทิ้งเครือข่าย หรือไม่เลิกเป็นสมาชิกภาพของเครือข่าย

2) สร้างความสัมพันธ์อันดีกับบุคคล กลุ่ม องค์กรอื่นๆ ทั้งที่มีอยู่ในชุมชนและภายนอกชุมชน

3) ดำเนินงานในลักษณะของการเป็นเครือข่ายของความร่วมมือ ด้วยการเป็นพันธมิตรหรือภาคีกับบุคคล กลุ่ม องค์กรอื่นๆ ไม่ใช่เป็นคู่แข่งกันที่ต้องมีการแพ้ชนะ

4) การประชาสัมพันธ์เพื่อเผยแพร่บทบาทของเครือข่าย และความสำเร็จที่เกิดขึ้นไปสู่บุคคล กลุ่มและองค์กรอื่นๆ ที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิกของเครือข่ายเพื่อนสร้างการยอมรับในเครือข่าย

5) ผู้นำ กลุ่มแกนนำและสมาชิกของเครือข่ายต้องช่วยกันขยายเครือข่ายไปสู่สมาชิกใหม่ๆ ทั้งโดยการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัว ความสัมพันธ์ทางสังคมและวัฒนธรรม

6) กฎ ระเบียบต่างๆ ของเครือข่าย เปิดโอกาสให้สมาชิกใหม่เข้าร่วมกับเครือข่ายได้ และมีขั้นตอนไม่ยุ่งยาก

7) ใช้การประชุม การสัมมนา การฝึกอบรมร่วมกัน เป็นเครื่องมือในการหาสมาชิกใหม่ของเครือข่าย เพราะกิจกรรมข้างต้นจะนำไปสู่การร่วมมือกันในลักษณะเครือข่ายได้ง่าย

8) เปลี่ยนวิกฤติให้เป็นโอกาส กล่าวคือ เมื่อบุคคล กลุ่ม องค์กรหรือชุมชน ประสบปัญหาหรือเกิดวิกฤติการณ์ขึ้น เครือข่ายต้องเข้าไปสนับสนุน ช่วยเหลือ ซึ่งจะนำไปสู่การเป็นสมาชิกใหม่ของเครือข่ายได้

9) ให้บุคคล กลุ่ม หรือองค์กรที่เป็นเป้าหมายได้รู้และเข้าใจว่าถ้าหากมาร่วมเป็นสมาชิกใหม่ของเครือข่ายแล้วจะมีสถานภาพและบทบาทในเครือข่ายอย่างไร มีโอกาสที่จะพบความสำเร็จในการดำเนินงานอย่างไร

10) แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินการหาสมาชิกใหม่โดยตรง เพื่อให้การขยายเครือข่ายเป็นไปอย่างเป็นรูปธรรม มีเป้าหมาย มีแผนงานและดำเนินงานอย่างจริงจัง

จากแนวคิดและหลักการเครือข่ายข้างต้น กล่าวได้ว่า เครือข่ายคือความสัมพันธ์ระหว่างผู้คน ระหว่างกลุ่มองค์กรซึ่งมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน ในความเป็นชุมชนจึงหมายถึง เครือข่ายที่ก้าวข้ามเขตแดนทางภูมิศาสตร์ มีความแตกต่างจากกลุ่ม และไม่ใช้สิ่งเดียวกัน เครือข่ายตั้งอยู่บนความสัมพันธ์ระหว่างกัน โดยเฉพาะในชนบทจึงไม่ใช่เรื่องแปลกใหม่หรือไกลตัว หากเป็นเรื่องที่ยังคงสัมพันธ์อยู่ในชีวิตจริง เช่น ภาคอีสานเครือข่ายการแลกเปลี่ยนข้าว ปลา อาหารการกินต่างๆ พี่ขี้กหวาย ผลไม้ต่างๆ การแลกเปลี่ยนของเครื่องใช้ เป็นต้น

บริบทในช่วงที่ประเทศไทยเกิดวิกฤตเศรษฐกิจใน ปี พ.ศ. 2540 ทำให้เราเห็นความสัมพันธ์ของเครือข่าย ผู้คน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การประสานประโยชน์ และในวิกฤตนั้นทำให้ชุมชนหลายแห่งตระหนักถึงศักยภาพของความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรบุคคล ซึ่งเป็นพลังที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนเกาะเกี่ยวเชื่อมโยงระหว่างกัน บทเรียนจากการพัฒนา ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่กระทบต่อกลุ่มองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายในหลายๆ พื้นที่ ทำให้เกิดการตระหนักและมองเห็นคุณค่าทรัพยากรชุมชน เน้นการพึ่งตนเองมากขึ้น ซึ่งถือเป็นการสร้างโอกาสเพื่อนำสู่ความยั่งยืนในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม กลุ่มชาวบ้านและกลุ่มเกษตรกรมีความเข้มแข็งในหลายๆ พื้นที่ สามารถพึ่งตนเองได้ สามารถบริหารจัดการการเงินภายในกลุ่มได้อย่างมีประสิทธิภาพ การรวมกลุ่มอาชีพ วิสาหกิจและการจัดสวัสดิการชุมชน ซึ่งกล่าวได้ว่าเกิดกระบวนการเรียนรู้จากปัญหาและแสวงหาแนวทางการแก้ปัญหา กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน ภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมวัฒนธรรมเป็นต้นทุนสำคัญ กล่าวได้ว่ากระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของงานพัฒนาชุมชนและเครือข่าย ซึ่งเครือข่ายอินแปงนั้นเป็นเครือข่ายที่ได้รับการยอมรับในด้านกระบวนการเรียนรู้ ทำให้เครือข่ายได้ขยายแนวคิด แนวปฏิบัติสู่พื้นที่อื่นๆ ได้อย่างกว้างขวาง ซึ่ง

เพื่อให้เข้าใจความสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ในหัวข้อต่อไปจะได้กล่าวถึงสาระสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในหัวข้อนี้ได้นำเสนอสาระสำคัญเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งแบ่งออกเป็น 1) ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ 2) ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ 3) ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน 4) ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน 5) การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.2.1 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้

นักวิชาการและองค์กรได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ไว้ดังนี้

เสรี พงศ์พิศ (2550) กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การเรียนรู้ หาข้อมูล การเก็บข้อมูล การสำรวจข้อมูล รวบรวมแล้ววิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เป็นก็จะทำให้เกิดความรู้ ความรู้ อาจจะมีลักษณะเฉพาะเป็นเรื่องราว อาจจะเป็นเพียงความรู้ทางแนวคิด ทฤษฎี ถ้าหากเชื่อมโยงกับความรู้อื่น ๆ ที่เกิดการบูรณาการ และนำไปสู่การปฏิบัติจริงจนเห็นผลดีกับชีวิต ความรู้ก็จะกลายเป็นปัญญา มีคุณค่าต่อการดำเนินชีวิตของตนเองและของสังคม

สุพรรณิ ไชยอำพร (2550) ได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การดำเนินงานอย่างมีระบบเป็นขั้นเป็นตอนในการได้มาซึ่งความรู้ การเผยแพร่ เรียนรู้ตั้งแต่ขั้นการกำหนดจุดมุ่งหมายสาระกิจกรรมแหล่งเรียนรู้ สื่อการเรียน และการวัดประเมินผล ที่มุ่งพัฒนาคนและชีวิตให้เกิดประสบการณ์เรียนรู้ และสามารถปรับประยุกต์ใช้เต็มความสามารถ สอดคล้องกับความสนใจและความต้องการของผู้เรียนภายใต้ 8 ขอบข่ายดังนี้

- 1) เป็นการศึกษาที่สัมพันธ์ที่เกี่ยวกับชีวิตจริงและสังคมของผู้เรียน
- 2) มีกระบวนการเรียนรู้ หรือเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีกระบวนการถ่ายทอด มีองค์ความรู้และความต่อเนื่อง
- 3) มีการจัดการ และกระบวนการจัดการที่เกิดการมีส่วนร่วม
- 4) มีเนื้อหา รูปแบบและวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายแตกต่างกันไป
- 5) มีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของบุคคลที่เกี่ยวข้องหรือชุมชน
- 6) เป็นการเรียนรู้ที่อยู่นอกระบบการศึกษาที่เป็นทางการ และไม่อิงกับหลักสูตรที่เป็นทางการ
- 7) มีเจตนาการเรียนรู้เพื่อวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง ได้แก่ วัตถุประสงค์ หรือเป้าหมายด้านคุณภาพชีวิต ด้านศักยภาพตัวตน ด้านโลกทัศน์-ความรู้ ด้านสังคม-ชุมชน

8) เป็นกระบวนการที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนรู้

ทิสนา แคมณี (2547) ได้ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ คือ การดำเนินอย่างเป็นขั้นตอน หรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้และการเรียนรู้ในความหมายของผลการเรียนรู้ ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจในสาระต่างๆ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่างๆ รวมทั้งความรู้หรือเจตคติ อันเป็นผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการ ซึ่งสอดคล้องกับ ปารีชาติ วัลย์เสถียร (2548) ที่เน้นว่ากระบวนการเรียนรู้ที่มีการดำเนินการเป็นขั้นตอน โดยได้ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ หมายถึง การดำเนินอย่างเป็นขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ และเป็นผลของการรู้ (learning outcome) คือ ความรู้ ความเข้าใจในสาระต่างๆ ความสามารถในการกระทำ การใช้ทักษะกระบวนการต่างๆ รวมทั้งความรู้หรือเจตคติอันเป็นผลที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้หรือการใช้วิธีการเรียนรู้

Klaus Meier and Ripple (1971) ได้ระบุกระบวนการเรียนรู้ว่ามี 5 ขั้นตอน คือ 1) การเรียนรู้ว่ามีงานที่จะต้องทำหรือปัญหาที่จะต้องแก้ 2) การตั้งเป้าหมายของงาน 3) การจัดระบบรวบรวมสาระ และกระบวนการที่เกี่ยวข้อง 4) การฝึกปฏิบัติภายใต้เงื่อนไข หรือสภาพแวดล้อมที่พึงพอใจและเป็นสุข และ 5) การพัฒนาความสามารถและความรู้สึกที่ชัดเจนถึงแก่น ซึ่งอรรถวิกรมวิทย์ (2549) ได้ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะขั้นตอนเช่นกัน คือ กลไกในสำคัญที่สุดที่มนุษย์ใช้ในการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมในทุกๆ ระดับ ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงครอบครัว กลุ่ม องค์กร ชุมชน ประเทศและระบบนิเวศ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้สิ่งเดิมเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ผสมผสานกลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมในทุกๆ ระดับ และการเรียนรู้เพื่อรู้จักธรรมชาติของตนเอง การเรียนรู้ของมนุษย์นั้นเกิดขึ้นอย่างเป็นกระบวนการโดยเริ่มจากการสัมผัสและประมวล พัฒนาข้อมูล หรือชุดประสบการณ์ที่ตนเองประสบ โดยทางต่างๆ อยู่ตลอดเวลามิใช่เกิดขึ้นโดยฉับพลัน กระบวนการในการประมวลข้อมูลความรู้ของบุคคลเพื่อการพัฒนาไปสู่การเรียนรู้ประกอบด้วย

1) การรับรู้ คือ ขั้นตอนพื้นฐานของบุคคลในการรับรู้ข้อมูล ข่าวสาร องค์ความรู้ต่างๆ จากแหล่งความรู้ที่หลากหลายผ่านประสาทสัมผัสทั้ง 5

2) เข้าใจ คือ การที่บุคคลสามารถมองเห็นถึงความหมายและความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของข้อมูล ความรู้ต่างๆ ที่รับรู้มาในระดับที่สามารถอธิบายเชิงเหตุผลได้

3) การปรับเปลี่ยน คือ ระดับของการเรียนรู้ที่แท้จริงที่เกิดการเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคล ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงวิธีคิด และ/หรือ การเปลี่ยนแปลงระบบคุณค่า การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ในสิ่งที่รับรู้ และมีความเข้าใจแล้วเป็นอย่างดี การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะส่งเสริมให้เกิดศักยภาพและพลังในการคิดและกระทำได้มากขึ้นของบุคคล

กระบวนการเรียนรู้ จะต้องมียุทธศาสตร์ประกอบสำคัญ คือ ผู้สอน เนื้อหาสาระ ผู้เรียน สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ (เช่น สื่อ ประเภทต่างๆ) และ สภาพแวดล้อม กระบวนการเรียนรู้จะเกิดผลได้ ต้องผ่านช่องทางสำคัญหลายประการ คือ ฐานหรือแหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย เนื้อหาของการเรียนรู้ที่หลากหลาย วิธีการ เครื่องมือ ของการเรียนรู้ที่หลากหลาย มีโครงสร้างของความสัมพันธ์ด้านต่างๆ ในลักษณะ แบบแนวนอน มากกว่าแนวดิ่ง และมีระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม มากกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (วัลลภ พรหมทอง, 2541 และ อรศรี งามวิทย์พงศ์, 2549)

UNESCO International Commission for the 21th Century (อ้างถึงใน ประเวศ วะสี, 2537) เสนอว่า กระบวนการเรียนรู้ควรต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของสี่เสาหลักแห่งการเรียนรู้ ได้แก่ การเรียนรู้เพื่อที่จะรู้ (learning to know) การเรียนรู้เพื่อที่จะปฏิบัติ (learning to do) การเรียนรู้เพื่อที่จะเป็น (learning to be) และการเรียนรู้เพื่อที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ (learning to live together) โดยต้องใช้หลักทั้งสี่ให้สอดคล้องเชื่อมโยงกัน แต่หลักที่สี่จะเป็นเสาหลักของการปั้นความเป็นพลเมืองดีให้เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน โดยจะเป็นเสาหลักที่ให้ความรู้และทักษะที่ได้จากการเรียนรู้ การเรียนเพื่อปฏิบัติ และการเรียนเพื่อที่จะเป็น

ในขณะที่ พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2543) ได้เชื่อมโยงการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ซึ่งให้ความหมายว่า กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวข้องกับการเรียน ศึกษา ฝึกหัด และพัฒนา คำว่า ศึกษา หรือศึกษา คือ ศึกษา ในภาษาบาลีแปลว่าเรียน การเรียนควรมีความรู้ บวกเข้าไปด้วย แปลว่า ได้ความเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นจากการเรียน จึงมีความหมายตรงกับคำว่าพัฒนา ดังนั้นการเรียนรู้ การศึกษา จึงต้องมีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนา ซึ่งหากมีการเรียนรู้ การศึกษาแล้ว จะทำให้เกิดการฝึกหัดและท้ายสุดจึงเกิดการพัฒนา

พรพิไล เลิศวิชา (2541) ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ว่าเป็นกระบวนการอันมีรากฐานที่อยู่ ประเพณี วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งไม่ได้แยกแยะระหว่างการเรียนรู้กับวิถีคิด การรู้และการปฏิบัติเนื้อหา และ กระบวนการเรียนรู้เป็นหนึ่งเดียวกัน โดยส่วนสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงได้ซึ่งสอดคล้องกับ เสรี พงศ์พิศ (2551) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ในงานพัฒนาว่าเป็นกระบวนการที่มีความจำเป็น และจะต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีความต่อเนื่อง ต้องใช้เวลาซึ่งการเรียนรู้จะทำให้คนได้สืบทอดศักยภาพที่แท้จริงของตนเอง ค้นพบทุนที่แท้จริงในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทุนทรัพยากร ทุนโภคทรัพย์ผลผลิต ความรู้ ภูมิปัญญา ทุนทางศีลธรรม ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม เป็นต้น

จากการให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ข้างต้นจะเห็นมุมมองของนักวิชาการที่ให้ความหมายของคำว่ากระบวนการเรียนรู้ที่มีความหมายสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน ความหมายของกระบวนการเรียนรู้จากนักวิชาการข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า องค์ประกอบสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย ฐานความรู้และแหล่งที่มาของความรู้ เนื้อหาและองค์ความรู้ วิธีการกิจกรรม

และเป้าหมาย ซึ่งทำให้กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นอย่างสมบูรณ์ จึงสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง ขั้นตอน หรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ และการดำเนินอย่างเป็นระบบ นับตั้งแต่การมีข้อมูล การจำแนกข้อมูล การสรุปองค์ความรู้ สามารถปรับประยุกต์ใช้ให้สอดคล้องกับความสนใจและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันพึงประสงค์ ซึ่งในการศึกษาค้นคว้าวิจัยเน้นการศึกษาไปในระดับการเรียนรู้ของบุคคล กลุ่ม/เครือข่ายและชุมชน จึงจำเป็นต้องเข้าใจลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้ครอบคลุมต่อการศึกษาในครั้งนี้

2.2.2 ลักษณะกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการเรียนรู้เป็นส่วนสำคัญยิ่งที่ทำให้มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนา สามารถปรับตัว การเข้าใจการเปลี่ยนแปลง และดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม ซึ่งทศนา แหมมณี (2549) ได้สรุปว่ากระบวนการเรียนรู้มีลักษณะสำคัญ ดังต่อไปนี้

1) การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสติปัญญา หรือกระบวนการทางสมอง (a cognitive process) ซึ่งบุคคลใช้ในการสร้างความเข้าใจหรือการสร้างความหมายของสิ่งต่างๆ ให้แก่ตนเอง กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นกระบวนการของการจัดกระทำต่อข้อมูลและประสบการณ์ไม่ใช่เพียงการรับข้อมูล หรือประสบการณ์เท่านั้น

2) การเรียนรู้เป็นงานเฉพาะตนหรือประสบการณ์ส่วนตัวที่ไม่มีผู้ใดเรียนรู้หรือทำแทนกันได้

3) การเรียนรู้เป็นกระบวนการทางสังคม (social process) เนื่องจากบุคคลอยู่ในสังคมซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมจึงสามารถกระตุ้นการเรียนรู้และขยายขอบเขตการเรียนรู้ด้วย

4) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ตื่นตัวและสนุก (active and enjoyable) ทำให้ผู้เรียนรู้รู้สึกผูกพันเกิดความใฝ่รู้ การเรียนรู้เป็นกิจกรรมที่นำมาซึ่งความสนุกสนานหรือทำท่ายให้ใฝ่รู้

5) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ทั้งจากการคิดและการกระทำรวมทั้งการแก้ปัญหา และการศึกษาวิจัยต่างๆ

6) การเรียนรู้อาศัยสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม (nurturing-environment) สภาพแวดล้อมที่ดีสามารถเอื้ออำนวยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ได้ดี

7) การเรียนรู้ คือ การเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ การเรียนรู้จะส่งผลต่อการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตนเองทั้งด้านเจตคติ ความรู้สึก ความคิด และการกระทำ เพื่อการดำรงชีวิตอย่างปกติสุขและความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

8) การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นได้ทุกเวลา ทุกสถานที่ (anytime and anyplace) ทั้งในโรงเรียน ครอบครัว และชุมชน

9) การเรียนรู้เป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong process) บุคคลจำเป็นต้องเรียนรู้ อย่างสม่ำเสมอ เพื่อพัฒนาชีวิตและจิตใจของตนเอง การสร้างวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตจึง เป็นกระบวนการที่ยั่งยืนช่วยให้บุคคลและสังคมมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

อุทุมพร จามรมาน (2540) อธิบายว่า กระบวนการเรียนรู้มีลักษณะเป็นขั้นตอนเริ่มตั้งแต่ การรับรู้ การคิด การประเมิน การเรียนรู้และมีองค์ประกอบสำคัญ คือ การสังเกต การสงสัย การ ออยากรู้คำตอบการแสวงหา การคาดคะเน การหาข้อมูล และการตรวจสอบคำตอบ นอกจากนี้ยังได้ อ้างแนวคิดของ Klausmeier and Ripple (อ้างถึงใน อุทุมพร จามรมาน, 2540) ซึ่งได้ระบุ กระบวนการเรียนรู้ไว้ว่ามี 5 ขั้น คือ

1. การรู้ว่าม้งานที่จะต้องทำ หรือปัญหาที่จะต้องแก้
2. การตั้งเป้าหมายของงาน
3. การจัดระบบ รวบรวมสาระ และกระบวนการที่เกี่ยวข้อง
4. การฝึกปฏิบัติภายใต้เงื่อนไข หรือสภาพการณ์ที่พึงพอใจและเป็นสุข
5. การพัฒนาความสามารถที่คงที่ และความรู้ที่ชัดเจนจนถึงแก่น

นอกจากนั้น น้ำทิพย์ วิภาวิน (2547) ได้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้มีลักษณะเป็นขั้นตอนจึง ได้แบ่งกระบวนการเรียนรู้มี 6 ลำดับขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 เกิดความรู้ (knowledge) เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นในตัวของผู้เรียน ซึ่งสามารถวัดได้ เช่น การวัดจากความจำ ความสามารถในการปฏิบัติ เป็นต้น

ขั้นที่ 2 การเกิดความเข้าใจ (comprehension) เป็นขั้นตอนที่ผู้เรียนสามารถแปล ความหมาย หรืออธิบายความหมายของสิ่งที่ได้เรียนรู้มาแล้วจนเกิดเป็นความเข้าใจ

ขั้นที่ 3 การนำไปใช้ (adaptation) เป็นการที่ผู้เรียนสามารถนำความรู้และความเข้าใจไป ใช้ได้หรือนำไปปฏิบัติงานได้อย่างดี

ขั้นที่ 4 การวิเคราะห์ (analysis) เป็นการที่ผู้เรียนมีความสามารถวิเคราะห์หรือจำแนกแจกแจงความรู้เป็นหมวดหมู่ได้

ขั้นที่ 5 การสังเคราะห์ (synthesis) เป็นการที่ผู้เรียนมีความสามารถในการนำความรู้ต่างๆ มาสังเคราะห์หรือบูรณาการ (integrated) ทำให้เกิดองค์รวมของความรู้ขั้นได้

ขั้นที่ 6 การประเมินผล (evaluation) เป็นการที่ผู้เรียนมีความสามารถในการตัดสินหรือ ประเมินสิ่งที่เรียนรู้ได้ว่าถูกต้อง ดีงามและเหมาะสมหรือไม่

วิธีการที่กล่าวมาข้างต้นนับเป็นกระบวนการย่อยๆ ที่มนุษย์ใช้ในการเรียนรู้ แต่เป็นเพียงวิธีการที่พอมองเห็นได้ง่ายจากประสบการณ์เท่านั้น ซึ่งในปัจจุบันความก้าวหน้าทางวิชาการและเทคโนโลยีที่พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว ทำให้นักจิตวิทยา นักการศึกษาและนักวิทยาศาสตร์สามารถศึกษาค้นคว้าทดลอง จนกระทั่งได้ข้อความรู้เกี่ยวกับวิธีการการเรียนรู้ที่ซับซ้อนมากขึ้นจนสามารถอธิบายได้

Klausmeier และ Goodwin ได้จำแนกและจัดลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ไว้ 5 ขั้นตอน ดังนี้ (เฉลา ประเสริฐสังข์, 2542 อ้างถึงใน Klausmeier and Goodwin, 1966)

ขั้นที่ 1 ผู้เรียนได้รับการจูงใจให้กำหนดจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้อย่างชัดเจน

ขั้นที่ 2 ผู้เรียนพิจารณาสถานการณ์ต่างๆ ที่จะช่วยให้บรรลุผลตามจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้

ขั้นที่ 3 ผู้เรียนพิจารณาประเมินผลจากการกระทำ ซึ่งถ้าหากการกระทำนั้นทำให้บรรลุจุดมุ่งหมายได้ ผู้เรียนก็จะนำเอาการกระทำนั้นๆ มาใช้อีก (confirm response) หรือล้มเลิกปฏิบัติการกระทำนั้น (reject response) ถ้าหากผู้เรียนพิจารณาเห็นว่าการกระทำนั้นไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้

ขั้นที่ 4 ผู้เรียนรับรู้ในผลที่ได้ ซึ่งการรับรู้นี้ก็แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ รับรู้ด้วยความพอใจเมื่อบรรลุตามจุดมุ่งหมาย และรับรู้ด้วยความผิดหวังเมื่อการกระทำล้มเหลว

ขั้นที่ 5 สรุปผลของการเรียนรู้ แบ่งเป็น 2 ส่วน คือ สรุปว่าการกระทำนั้นนำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ตามจุดมุ่งหมาย ควรนำไปใช้ในครั้งต่อไปอีก และสรุปว่าเกิดความล้มเหลวต้องแก้ไขปรับปรุงการกระทำนั้นเสียใหม่

จากความหมายของกระบวนการเรียนรู้จะเห็นได้ว่า นักวิชาการได้ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกัน กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้มีลักษณะเป็นระบบ เป็นกระบวนการขั้นตอนที่เกิดขึ้นกับมนุษย์สืบเนื่องไปตลอดชีวิต และเป็นส่วนสำคัญยิ่งในการพัฒนาประเทศพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกระบวนการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาที่ปรากฏการณ์ปัญหานั้นมิใช่เพียงเรื่องระดับปัจเจกเท่านั้นแต่ในปัจจุบันปัญหาต่างๆ มีลักษณะวงกว้างและส่งผลกระทบต่อสังคมที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจกระบวนการเรียนรู้ได้ดียิ่งขึ้น ควรศึกษาความหมายกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนด้วยโดยจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

2.2.3 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

การวิจัยครั้งนี้เน้นการศึกษาในระดับการเรียนรู้ของบุคคล กลุ่ม/เครือข่ายและชุมชนจึงจำเป็นต้องเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อให้เข้าใจความหมาย ความสำคัญ และครอบคลุมต่อการศึกษา ซึ่งมีผู้ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไว้ดังต่อไปนี้

กระบวนการเรียนรู้ชุมชนในแผนการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2535 เรียกกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการศึกษาลักษณะกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต ระบบการเรียนรู้ชุมชนซึ่งเป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส โดยการศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม หรือแหล่งเรียนรู้อื่นๆ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ไม่ได้เกิดขึ้นทุกชุมชน แต่มีเฉพาะในชุมชนที่มีการรวมตัวของคนในชุมชนเป็นองค์กร เพื่อแก้ปัญหาของตนเองและชุมชนร่วมกัน ซึ่งอาจเกิดจากกากระตุ้นเรื่องการรวมตัวกันโดยรัฐ หรือนักพัฒนา ผู้นำเอกชน ผู้รู้ ชาวบ้านด้วยกันเองก็ได้ โดยเมื่อเกิดปัญหาขึ้นในชุมชนคนในชุมชนจะรวมตัวกันคิดวิเคราะห์ปัญหา หาสาเหตุทางลือกในการแก้ไข หาทางเรียนรู้เพิ่มเติมจากตัวอย่าง ของชุมชนอื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จในการแก้ปัญหาที่คล้ายคลึงกัน และตัดสินใจในการแก้ปัญหาร่วมกัน ซึ่งเป็นเครื่องมือที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง (คมพล สุวรรณภูมิ, 2544)

อรศรี งามวิทย์พงศ์ (2549) ได้ให้ความหมายกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง ลำดับขั้นตอนที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มเพื่อกำหนดปัญหาของชุมชน หรือสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้แก่ชุมชนโดยร่วมกันคิดวิเคราะห์ แสวงหาทางเลือก ดำเนินการและประเมิน ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต หรือกระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียน กระบวนการเรียนรู้เป็นกลไกสำคัญที่มนุษย์ใช้ในการปรับตัวเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้อย่างสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมรอบตัวที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและสังคมระดับต่างๆ อาทิ ครอบครัว กลุ่ม องค์กร ประเทศและระบบนิเวศน์

Mathews (อ้างถึงใน สิริลักษณ์ ยัมประสาทร, 2548) ได้ให้ความหมายของคำว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนว่า หมายถึง สิ่งที่เราเรียนรู้และผ่านการแลกเปลี่ยนกับคนอื่น อาทิอะไรคือ สิ่งที่มีคุณค่าต่อเราในฐานะที่เป็นชุมชน อะไรคือ ผลประโยชน์ร่วมของเรา ในฐานะที่เป็นชุมชนเรามีเป้าหมายตรงกันหรือไม่ และอะไรคือ สิ่งที่เรา (ชุมชนคิด) เมื่อมีปัญหาเกิดขึ้นกระบวนการเรียนรู้ และแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชนและสาธารณะทำให้เรารู้ในสิ่งที่เราต้องการจะรู้ ซึ่งไม่กำหนดหรือนิยามประเด็นปัญหาสาธารณะร่วมกัน และในทัศนะของ Mathews เห็นว่าการเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชน ในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน การสร้างความเป็นชุมชน (sense of community) จึงเป็นสิ่งเดียวกันกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยจะต้องไม่แยกจากการสร้างสำนึกสาธารณะ

พระมหาสุทิตย์ อาภากร (2548) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนว่ามักเกิดจากการทดลอง การแสวงหาคำตอบ การฝึกปฏิบัติจนเกิดความเข้าใจและสร้างระบบคิดของชุมชนขึ้นมา เป็นกระบวนการที่มีทั้งการยอมรับ การปฏิเสธ การประยุกต์ใช้ การเลิกใช้ และการสร้างใหม่ โดยเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมในชุมชนและบริบทของสังคมที่เข้าสู่ชุมชน

อดุลย์ วังศรีคุณ (2543) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ และคำว่าการเรียนรู้ที่มีความหมายใกล้เคียงกันมาก กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้โดยทั่วไป หมายถึง ลำดับขั้นตอนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของบุคคล อีกคำ คือ การเรียนรู้ ได้มีการให้ความหมายทั้งในลักษณะผลที่เกิดขึ้น เช่น การเรียนรู้เป็นผลจากการปฏิบัติและประสบการณ์แล้วทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรม เป็นต้น และการเรียนรู้ในความหมายด้านกระบวนการ กล่าวคือ การเรียนรู้เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางพฤติกรรมอันเกิดจากการฝึกหัดหรือได้รับประสบการณ์ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้ซึ่งถือเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2542) ได้กล่าวถึง กระบวนการเรียนรู้ชุมชนว่า เป็นกระบวนการเกี่ยวกับการพัฒนาที่ตั้งอยู่บนฐานความต้องการของประชาชน และของชุมชน (สังคม) โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยอาศัยพื้นฐานความรู้และประสบการณ์ดั้งเดิมของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาดั้งเดิมมาผนวกกับความรู้ที่ได้จากกระบวนการ กลั่นกรองความรู้จากภายนอก (เทคโนโลยีใหม่) เพื่อผสมผสานเป็นความรู้ใหม่ที่จะนำไปสู่การพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน โดยมีเป้าหมายสุดท้ายเพื่อให้ประชาชนสามารถเรียนรู้และพัฒนาความคิด วิเคราะห์ในประเด็นต่างๆ ได้ ซึ่งช่วยในการยกระดับการเรียนรู้ของประชาชนให้สามารถจัดการและแก้ไขปัญหาต่างๆ รวมทั้งสามารถพึ่งตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะนำไปสู่การพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนให้เกิดขึ้นอย่างยั่งยืน

นอกจากนั้น ประเวศ วะสี (2542) เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เรียนรู้เพื่อตัวเอง (learning oriented) เรียนรู้เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเองทั้งใกล้และไกล (goal oriented) และเรียนรู้เพื่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งที่เกื้อกูลกันและกันเพื่อการดำรงชีวิต (relationship oriented) โดยธรรมชาติของมนุษย์โดยทั่วไป มักจะเรียนรู้เมื่ออยู่ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ตนเองมีปฏิสัมพันธ์โดยมีกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นนี้ก็ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของมนุษย์เอง ถ้าเคยมีประสบการณ์ในการเรียนรู้เรื่องนั้นมาก่อน ก็จะทำให้มีความสามารถในการตีความและการปรับตัวให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชีวิตที่ดีขึ้น

จากความหมายของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน สรุปว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นลำดับขั้นตอนที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มเพื่อมาแก้ปัญหาของชุมชน หรือสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้แก่ชุมชนโดยร่วมกันคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา ดำเนินการสรุปบทเรียน และประเมินผลร่วมกัน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนั้นเป็นหัวใจหรือแกนกลางที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตชาวบ้าน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ชุมชนมีความเข้มแข็ง และสามารถพัฒนาศักยภาพของคนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสารและการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ได้อย่างเหมาะสม กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงถือว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต และก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการ

พัฒนาเครือข่าย จึงต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนซึ่งมีสาระสำคัญ ดังนี้

2.2.4 ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

ได้มีผู้กำหนดลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนไว้หลายท่าน และมีลักษณะใกล้เคียงกันมาก ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนไว้ 4 ประการ ซึ่งอธิบายไว้ดังนี้ (สีลาภรณ์ นาคทรพร, 2547)

1. เป็นกระบวนการกลุ่ม (group process) กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเกิดจากการที่คนในชุมชนแต่ละคนได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหาและเสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหา ร่วมกัน ซึ่งเป็นการยอมรับความเท่าเทียมกันของคนในชุมชน ทำให้เกิดพลังสติปัญญาสามารถหาทางออกที่ดีที่สุด และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย

2. เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง (active learning) กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเป็นการแสวงหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน การเรียนรู้จึงมีลักษณะเป็นพลวัต ที่เกิดจากการร่วมกันแล้วนำไปปฏิบัติจริง ผลเป็นอย่างไรก็นำมาทบทวนวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อหาวิธีการที่เหมาะสมมากที่สุดต่อไป เรียกว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (interactive learn through action)

3. เป็นการเรียนรู้ปัญหาในชีวิตจริง (problem oriented) เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ดังนั้น นอกจากเป็นการยกระดับความคิด สติปัญญาของคนในชุมชนแล้ว การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนยังหมายถึง การร่วมแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม เมื่อร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชนได้แล้วจะทำให้เพิ่มความมั่นใจในศักยภาพของบุคคลและชุมชนมากยิ่งขึ้น และนำไปสู่การเรียนรู้ร่วมกันแสวงหาแนวทางในการพัฒนาชุมชนตนเองต่อไป การเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริงเป็นการเรียนรู้ในเรื่องใกล้ตัวที่รู้อยู่แล้ว จึงเรียนรู้ได้ง่ายและมีประสิทธิภาพมากกว่าในเรื่องใกล้ตัวที่ไม่มีความรู้มาก่อน

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะที่เป็นเครือข่าย คนที่เรียนรู้ร่วมกันจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในแนวราบมากกว่าแนวดิ่ง หรือมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ ความคิดเห็นและทรัพยากรระหว่างกันด้วยความสมัครใจ ช่วยเหลือกันติดต่อสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอ ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ แต่มีจุดร่วมที่เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายองค์กรหรือชุมชนต่อชุมชนที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และติดต่อสื่อสารถึงกันเป็นระยะ

นอกจากนั้น อดุลย์ วังศรีคุณ (2543) ได้อธิบายถึง ลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไว้ดังนี้

1) เป็นกระบวนการกลุ่ม ที่เกิดจากสมาชิกของคนในครอบครัวและชุมชนได้ร่วมพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ ตั้งคำถาม หาคำตอบ หาแนวทางและอื่นๆ ในการพึ่งตนเอง และพัฒนาอย่างต่อเนื่อง กระบวนการที่สมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้มาร่วมคิด และทำงาน ร่วมกันนี้เท่ากับเป็นการยอมรับความเท่าเทียมของสมาชิกที่มาร่วมเรียนรู้ด้วยกัน เป็นการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นกระบวนการที่ทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมองได้มี ประสบการณ์ของการทดลองในการพึ่งตนเองและการพัฒนาของครอบครัวและชุมชนร่วมกัน

2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง เป็นเรื่องของความพยายามที่จะแก้ปัญหาและ ตอบสนองความต้องการในการพึ่งตนเองและในการพัฒนาของชีวิตจริง เป็นพลวัตของการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุและหาแนวทางการแก้ไขเมื่อได้ ข้อตกลงแล้ว สมาชิกก็นำไปลงมือปฏิบัติร่วมกัน เพื่อหาแนวทางแก้ไขให้ดียิ่งขึ้น กระบวนการคิด ทำ ทบทวนวิเคราะห์ ทำ จึงหมุนวนไป ซึ่งส่งผลให้สมาชิกของครอบครัวและชุมชนได้ยกระดับความคิด และสั่งสมภูมิปัญญาไว้

3) เป็นการเรียนรู้จากการแก้ปัญหาในชีวิตจริง (problem oriented) และเป็นการเรียนรู้ เพื่อหาความพยายามในการพึ่งตนเองและพัฒนาอย่างต่อเนื่องของครอบครัวและชุมชน ดังนั้นการ เรียนรู้ของครอบครัวและชุมชนจึงมิได้หมายความว่าเพียงการยกระดับความคิด สติปัญญาของสมาชิกให้ สูงขึ้น แต่ยังรวมถึงการกล้าคิดริเริ่มและค้นคว้าหาวิธีที่จะเรียนรู้และดำเนินการเพื่อการพึ่งตนเองและ พัฒนาให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง จึงเป็น เรื่องของชีวิตของชาวบ้าน/ของครอบครัวและของชุมชนอันจะทำให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจและ เรียนรู้

4) เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (horizontal) มากกว่าในแนวตั้ง (vertical) การเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกของครอบครัวและชุมชนเป็น การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์ซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือ มีการ ติดต่อสื่อสารถึงกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน ทำให้สมาชิกที่สนใจร่วมกันมาทำงานภายใต้วัตถุประสงค์ เดียวกัน เป็นลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกัน

จากลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่กล่าวมาข้างต้นอย่างน้อยต้องประกอบด้วย ส่วนสำคัญใน 4 ลักษณะ คือ 1) เป็นกระบวนการกลุ่ม 2) เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง 3) เป็นการเรียนรู้จากการแก้ปัญหาในชีวิตจริง และ 4) เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะ กลุ่มหรือเครือข่าย ซึ่งเมื่อเข้าใจสาระสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนแล้วนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้อง ทำความเข้าใจเกี่ยวกับองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนซึ่งเป็นกลไกหรือช่วยเสริมให้ เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่ดี

2.2.5 องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจะเป็นกลไกที่ช่วยเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ (ออร์ศรี งามวิทยาพงศ์, 2549) อธิบายไว้ว่าองค์ประกอบที่สำคัญประกอบด้วย

1) วิธีการ หรือช่องทางการเรียนรู้ที่หลากหลาย เช่น การศึกษา ประสบการณ์จากบุคคล-ชุมชน การศึกษาดูงานหรือทัศนศึกษา การสนทนาปรึกษาหารือและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุมอย่างเป็นทางการ การปฏิบัติจริง

2) สถานที่เรียนรู้ที่หลากหลาย ซึ่งมีทั้งภายในภายนอก ได้แก่ สมาชิกชุมชน ผู้นำชุมชน แลภายนอกได้แก่ บุคคล องค์กรภายนอก

3) เนื้อหาองค์ความรู้ที่หลากหลาย เช่น เนื้อหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การแก้ปัญหาหรือการพัฒนาชุมชนที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน การดำเนินชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ การเรียนรู้ของมนุษย์ที่เกิดขึ้นตลอดเวลาที่บุคคลสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกที่ยังมีชีวิตอยู่ การปรับตัวนั้นจึงเกี่ยวข้องกับเนื้อหา แหล่งเรียนรู้ และช่องทาง วิธีการ เครื่องมือ การเรียนรู้ที่หลากหลายมากมายในวิถีชีวิตจริงที่สำคัญ คือ โดยธรรมชาติแล้วบุคคลแต่ละคนก็มีความหลากหลายแตกต่างกันเป็นพื้นฐานด้วย ดังนั้น การถ่ายทอดความรู้จึงเป็นการถ่ายทอดของเดิมและสร้างสรรค์สิ่งใหม่ เพราะมีความยืดหยุ่น ครอบคลุมเนื้อหา วัตถุประสงค์ที่ไม่เหมือนกัน และความสามารถ ความถนัดที่ไม่เท่ากันของบุคคลแต่ละคนได้

4) บริบทแวดล้อมและกลไกต่างๆ ที่เอื้อเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นกล่าวคือ มีโครงสร้างของความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ แบบแนวนอน (horizontal) มากกว่าแนวตั้ง (vertical) และมีระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม (social relation) มากกว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจหรือผลประโยชน์ (power relation)

5) มีกลไกส่งเสริมเรียนรู้ สืบเนื่องจากลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ที่มีความแตกต่างหลากหลาย มีผลให้กระบวนการเรียนรู้พัฒนาสร้างสิ่งใหม่ในสิ่งที่ถ่ายทอดไปด้วย เนื่องจากเป็นการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ทั้งโดยทางตรงและโดยอ้อม คือ ปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับบุคคล และระหว่างบุคคลกับตัวเองเกิดความเข้าใจกับสิ่งที่ได้รับการถ่ายทอดและมีการเชื่อมโยงหรือสังเคราะห์ขึ้นเป็นชุดความรู้ใหม่ และส่งผลให้บุคคลสามารถพัฒนาและเกิดความรู้ใหม่ได้ด้วย การเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ ทำให้บุคคลคิดค้น การผลิตใหม่หรือการสร้างสรรค์ย่อมเกิดขึ้นได้ง่ายและได้มาก หากเป็นโครงสร้างความสัมพันธ์แบบแนวตั้ง และระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ย่อมกระทบต่อคุณภาพของการปฏิสัมพันธ์หรือการแลกเปลี่ยนระหว่างบุคคล และยังปิดกั้นการคิดใคร่ครวญตรงด้วยตนเองของบุคคลด้วย เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางเดียว

นอกจากนี้ สীลาภรณ์ นาครทรรพ (2539) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบหลักของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนไว้ดังนี้

1) ฐานการเรียนรู้ หมายถึง แหล่งของเรียนรู้ของชุมชนที่มีอยู่รอบตัวทั้งในครอบครัว หมู่บ้าน ชุมชนและต่างชุมชน ในธรรมชาติ เช่นเดียวกับผู้ให้เรียนรู้มีมากมายทั้งพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย พี่ ป้า น้าอา เพื่อน พระหรือนักบวชหรือผู้นำศาสนา ครู ช่าง พ่อค้า หมอพื้นบ้าน แม้กระทั่งต้นไม้ สัตว์ ป่า สัตว์เลี้ยง ฯลฯ รวมทั้งเครือข่ายและองค์กรชาวบ้าน ตลอดจนสถานการณ์เรียนรู้ชุมชน และทรัพยากรอื่นๆ

2) เนื้อหา/องค์ความรู้ เนื้อหาความรู้ของการเรียนรู้ของชุมชนจะกำหนดจากความต้องการและความจำเป็นของชุมชน เป็นหลักและเป็นเนื้อหาในเชิงปฏิบัติการมากกว่าทฤษฎี คือ เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม เพราะหวังผลในการนำไปใช้ในวิถีชีวิตจริงในด้านต่างๆ ซึ่งหากพิจารณาโดยผิวเผินแล้ว อาจคิดว่าการเรียนรู้ของชุมชนไม่มีเนื้อหา แต่ในความเป็นจริงแล้ว กลับครอบคลุมเนื้อหาวิชาต่างๆ ไว้อย่างครบถ้วน เพียงแต่เนื้อหาเหล่านี้ไม่ได้แยกออกมาเป็นรายวิชา หากแต่สอดแทรกอยู่ในการดำเนินชีวิตแต่ละด้าน เช่น วิชาเศรษฐศาสตร์การเรียนรู้ จากการผลิตการบริโภค และแลกเปลี่ยนผลผลิต ฯลฯ วิชารัฐศาสตร์เรียนรู้จากการปกครองภายในชุมชน จิตวิทยาเรียนรู้จากการติดต่อสัมพันธ์และอยู่อาศัย ทำงานร่วมกัน วิชานิเวศวิทยาการเรียนรู้จากการทำนาทำสวน เรียนรู้จากธรรมชาติ เทคโนโลยี เรียนรู้จากการแสวงหาทางแก้ไขปัญหา อุปสรรคในการดำรงชีวิต เป็นต้น

3) กิจกรรมการเรียนรู้มีหลากหลายวิธี ทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลอง การเลียนแบบ การคิดไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน ฯลฯ กิจกรรมการเรียนรู้ทั้งหลายนี้ มีความยืดหยุ่นเหมาะสมกับเนื้อหาที่ไม่เหมือนกัน ความถนัดที่ไม่เท่ากันของผู้เรียนผู้สอนแต่ละคน

จากการอธิบายองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ ปัจจัยภายนอกนั้นส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย บริบทการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองทั้งในระดับประเทศและระดับโลกที่ส่งกระทบ เช่น ความรู้ และความเข้าใจของคนนอกชุมชน นโยบายของรัฐหรือองค์กรภายนอกโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อบริบทชุมชน เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้จะส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน (สีลาภรณ์ นาครทรรพ, 2539)

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ถือเป็นหัวใจอันทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่มีต่อการพัฒนาชุมชนและสังคม โดยสรุปกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนถือเป็นหัวใจของการพัฒนา และทำให้มีภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลง ในยุคปัจจุบันที่ทุนนิยมทวีความรุนแรงในทั่วทุกพื้นที่ กระบวนการเรียนรู้และการแลกเปลี่ยนระหว่างคนในชุมชนและสาธารณะจึงควรให้เกิดขึ้นอย่างสม่ำเสมอในชุมชน ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในโลกปัจจุบันที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว มนุษย์จึงต้องมีการเรียนรู้เป็นเครื่องมือที่จะเผชิญกับ

การเปลี่ยนแปลงได้ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจะเกิดขึ้นได้ เมื่อคนในชุมชนมีความพร้อมและประชาชนมีส่วนร่วมตั้งแต่การร่วมคิดวิเคราะห์ การร่วมตัดสินใจ ร่วมเรียนรู้ร่วมกัน ร่วมปฏิบัติ ร่วมประโยชน์ และร่วมประเมินผลกิจกรรมของตนเอง ซึ่งถือว่าการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง กระบวนการเรียนรู้มีความสัมพันธ์กับปัจจัยหรือองค์ประกอบอื่นๆ อีกหลายประการเพื่อการบรรลุจุดหมายและประสบความสำเร็จในการเรียนรู้

ดังกล่าวนี้ในชุมชนท้องถิ่นไทยถึงแม้จะมีลักษณะร่วมหลายประการที่คล้ายคลึงกัน เช่น ประกอบอาชีพคล้ายคลึงกัน แต่ทั้งนี้ในชุมชนประกอบด้วยคนที่มีความคิด ความต้องการ ประสบการณ์เรียนรู้ของคนในชุมชนที่แตกต่างกัน การพัฒนาจึงควรคำนึงถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เป็นขั้นตอน การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชน ฉะนั้นชุมชนที่อุดมไปด้วยชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพดี คือชุมชนแห่งการเรียนรู้ตนเอง(ปาริชาติ วลัยเสถียร, 2548) ซึ่งเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งของกลุ่ม/องค์กร ชุมชนและเครือข่ายอย่างยั่งยืน จึงต้องมีการส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน เพื่อเสริมสร้างและพัฒนาความเข้มแข็งของกลุ่ม/องค์กร ชุมชนและเครือข่าย ซึ่งมีหลักการสำคัญดังรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

2.2.6 การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีหลายวิธี ทั้งการส่งเสริมโดยทั่วไป การส่งเสริมระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับชุมชนและระดับเครือข่าย

1) การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนโดยทั่วไป

โดยทั่วไปการส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนอาจจะดำเนินการได้หลายวิธี คือ (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2543)

1. การลงมือปฏิบัติจริง เป็นการเรียนรู้ที่ไม่แยกออกจากการดำรงชีวิตของคนในชุมชน สามารถสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นพร้อมกับการมีส่วนร่วมในการทำงานพัฒนาชุมชนในขั้นตอนต่างๆ ได้ ซึ่งอาจจัดการเรียนรู้ได้โดยการสาธิตและทดลอง

2. การเรียนรู้จากประสบการณ์ เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ทั้งของตนเองและประสบการณ์ของผู้อื่น ซึ่งอาจจัดการเรียนรู้ได้โดยการศึกษาดูงานอย่างมีจุดมุ่งหมาย มีการวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสรุปทบทวน ซึ่งมีการเตรียมการอย่างดีทั้งผู้ไปศึกษาดูงานและผู้ให้การศึกษาดูงาน

3. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้าน หรือสถาบันในชุมชน แล้วนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของชุมชน

4. การเรียนรู้จากสถานการณ์จำลองหรือตัวอย่าง ได้แก่ กรณีศึกษาการแสดงบทบาทสมมติ การแสดงละคร เกมส์ กิจกรรม เป็นต้น

5. การเรียนรู้จากการถ่ายทอด เป็นการเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้โดยตรง เช่น การให้ข้อมูลข่าวสาร การบอกเล่า นิทรรศการและสื่อต่างๆ เป็นต้น

การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนโดยทั่วไปนี้ บางครั้งอาจใช้เพียงวิธีการเดียวก็ได้ แต่บางครั้งอาจจะต้องใช้ผสมผสานกันหลายวิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับมิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น กลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการ ความสัมพันธ์กับชีวิต วัฒนธรรม คุณค่าของความรู้เดิม การสร้างความรู้ใหม่และความเหมาะสมของสื่อต่างๆ เป็นต้น

2) การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนระดับบุคคล

ประเวศ วะสี (2542) เสนอว่าการส่งเสริมการเรียนรู้ในระดับบุคคลควรใช้กระบวนการทางปัญญา 10 ประการ ดังนี้

1. การฝึกสังเกต คือ สังเกตสิ่งที่พบเห็นหรือสิ่งแวดล้อมซึ่งจะทำให้บุคคลเกิดปัญญามาก โดยโลกทัศน์ วิธีคิด สติ สมาธิ จะมีผลอย่างมากต่อการสังเกตและสิ่งที่สังเกต

2. การฝึกบันทึก เป็นการฝึกบันทึกในสิ่งที่สังเกต ซึ่งอาจจะโดยการบันทึกข้อความ วาดรูป ถ่ายภาพ ถ่ายวิดีโอทัศน์ก็ได้ เพราะการฝึกบันทึกเป็นการพัฒนาปัญญาทางหนึ่ง

3. การฝึกนำเสนอต่อที่ประชุมกลุ่ม เมื่อมีการทำงานเป็นกลุ่ม บุคคลไปเรียนรู้อะไรมา บันทึกอะไรก็นำมาเสนอให้ผู้อื่นรู้เรื่อง

4. ฝึกการฟัง การฟังคนอื่นจะทำให้บุคคลฉลาดยิ่งขึ้น สิ่งที่จะช่วยในการฟังคือ ฉันทะ สติ และสมาธิ

5. ฝึกการถามตอบ เมื่อมีการนำเสนอและการฟังแล้ว ควรฝึกการถามตอบด้วย เพราะเป็นการฝึกใช้เหตุผล วิเคราะห์ สังเคราะห์ ทำให้เกิดความแจ่มแจ้งในเรื่องนั้นๆ

6. ฝึกการตั้งสมมติฐานและตั้งคำถาม เมื่อเรียนรู้อะไรไปแล้ว บุคคลต้องสามารถตั้งคำถามได้ว่า สิ่งนี้คืออะไร สิ่งนั้นคืออะไร อะไรที่มีประโยชน์ ทำอย่างไรจะสำเร็จประโยชน์อันนั้น และมีการฝึกการตั้งคำถาม ซึ่งถ้าหากกลุ่มช่วยกันคิดคำถามที่มีคุณค่าและมีความสำคัญสมาชิกก็อยากที่จะได้คำตอบ

7. ฝึกการค้นหาคำตอบ เมื่อมีคำถามเกิดขึ้น บุคคลก็ควรไปค้นหาคำตอบจากแหล่งความรู้ต่างๆ เช่น จากหนังสือ อินเทอร์เน็ต ไปคุยกับคนเฒ่าคนแก่หรือผู้รู้ในเรื่องนั้นๆ เป็นต้น การค้นหาคำตอบทำให้สนุกได้ความรู้มาก ถ้าหากค้นหาคำตอบไม่ได้ก็ต้องหาคำตอบด้วยการวิจัยต่อไป

8. การวิจัย เป็นการวิจัยเพื่อหาคำตอบซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ในทุกๆ ระดับ การวิจัยทำให้ค้นพบความรู้ใหม่ ทำให้บุคคลเกิดความภูมิใจ สนุกและมีประโยชน์มาก

9. การเชื่อมโยงบูรณาการ เพื่อให้เห็นความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเอง เพราะธรรมชาติของสรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยง ไม่แยกเป็นส่วนๆ เมื่อเรียนรู้อะไรมาควรเชื่อมโยงบูรณาการให้

เห็นความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเอง ซึ่งจะนำบุคคลไปสู่อิสรภาพและความสุข เพราะหลุดพ้นจากความบีบคั้นของความรู้

10. ผีการเขียนเรียบเรียงทางวิชาการ เป็นการเรียบเรียงความรู้ใหม่ที่ได้มาให้ประณีตยิ่งขึ้น ทำให้การศึกษาค้นคว้าหาหลักฐานที่มาอ้างอิงของความรู้ที่ถ่วงแน่นยามากยิ่งขึ้น การเรียบเรียงทางวิชาการเป็นการพัฒนาปัญญาของบุคคลอย่างสำคัญ และเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ในวงกว้างออกไป

3) การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนระดับกลุ่ม

การส่งเสริมการเรียนรู้ระดับกลุ่มควรเป็นวิธีการที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยวิธีการทำงานร่วมกัน โดยเริ่มจากการสรุปสภาพปัญหาหรือความต้องการที่ดำรงอยู่จากนั้นจึงต้องทำการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา แสวงหาแนวทางแก้ไขเพื่อสนองความต้องการ ซึ่งวิธีที่ควรนำมาใช้ได้แก่ การประชุมทั่วไป การอภิปรายกลุ่ม การสาธิต การจัดนิทรรศการ การทัศนศึกษา เป็นต้น เมื่อได้มีการเสนอความคิดใหม่แก่กลุ่ม ผู้เรียนก็จะมีคำถามปัญหาเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และสนับสนุนให้นำไปสู่การปฏิบัติ (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543)

4) การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนระดับชุมชน

การส่งเสริมการเรียนรู้ระดับชุมชนเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ให้แก่สมาชิกในชุมชน ซึ่งมีขนาดใหญ่กว่ากลุ่ม โดยมุ่งเน้นคนเป็นจำนวนมากด้วยเทคนิควิธีการแบบมีส่วนร่วมของผู้เรียนให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติ เนื้อหาสาระของความรู้สอดคล้องกับความต้องการและความสนใจของผู้เรียน มุ่งเน้นให้คนในชุมชนคิดเป็น พูดเป็น ทำเป็น ซึ่งมีเทคนิควิธีการหลายรูปแบบ เช่น การรณรงค์ การให้โอกาสทางการศึกษา การฝึกงาน การจัดโรงเรียนทางเลือก การใช้ห้องสมุดและศูนย์ข้อมูล การสาธิต การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การทัศนศึกษา การอภิปรายกลุ่ม การสัมมนา การพบปะเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ เจตคติและประสบการณ์ การเผยแพร่ข่าวสารผ่านสื่อมวลชน การจัดเวทีชาวบ้าน การประชุมใหญ่ การจัดนิทรรศการ เป็นต้น

5) การส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนระดับเครือข่าย

กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนเมื่อถึงระดับหนึ่งก็จะขยายจากบุคคลเป็นกลุ่มองค์กรในชุมชนแล้วขยายไปสู่กลุ่มองค์กรต่างๆ ในลักษณะของเครือข่ายซึ่งปัญหาของแต่ละบุคคลแต่ละกลุ่มแต่ละองค์กรจะแตกต่างกัน จึงควรส่งเสริมด้วยการจัดเวทีชาวบ้านให้เป็นเวทีแห่งการเรียนรู้ร่วมกันเพราะจะช่วยสนับสนุนทั้งกำลังใจ ทรัพยากรและความร่วมมือร่วมใจในการแก้ไขปัญหาของชุมชน กระบวนการเหล่านี้จะทำให้สมาชิกเครือข่ายถักทอสายใยเชื่อมโยงกัน ร่วมกันป้องกันแก้ไขปัญหา โดยใช้วิธีการแบ่งปันความรู้ประสบการณ์ การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การประชุมสัมมนา และการทำกิจกรรมที่ทำให้คนในชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ที่มีการพัฒนามากขึ้นเป็นลำดับ แม้ว่า การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจะเป็นการเรียนรู้ในลักษณะของกลุ่ม แต่การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นนั้นเป็น

กระบวนการของแต่ละบุคคล การส่งเสริมการเรียนรู้ในระดับบุคคลจึงมีความจำเป็นในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน อย่างไรก็ตามในการส่งเสริมการเรียนรู้ระดับบุคคลนี้ถ้าหากผู้เรียนมีวัยที่แตกต่างกัน คือ เด็กและผู้ใหญ่จะต้องจัดกิจกรรมที่แตกต่างกันด้วย กล่าวคือ วิธีการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เด็กต้องเป็นแบบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน ส่วนผู้ใหญ่ควรใช้วิธีการหลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่า พิธีสู่ขวัญ พิธีทางศาสนา ประกอบอาชีพ ซึ่งต้องมีเป้าหมายที่แน่นอน เนื้อหาสาระต้องมีความสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน โดยการเรียนด้วยการกระทำเป็นวิธีที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543)

ดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า การเรียนรู้ในชุมชนมีหลายประเภท แต่การเรียนรู้ที่มีผลสำคัญต่อชุมชนและการพัฒนาชุมชน คือ การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนซึ่งมีปรัชญาและแนวความคิดที่สอดคล้องกับการพัฒนาชุมชนที่เชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์และชุมชน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ของคนในชุมชนในลักษณะของกลุ่ม องค์กรและเครือข่ายจะนำไปสู่การเกิดจิตสำนึก ความรักความผูกพัน ความเอื้ออาทรต่อกัน เกิดการรวมพลังในการพึ่งพาตนเองเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเองให้ประสบความสำเร็จยั่งยืน การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนจึงไม่ใช่การเรียนการสอนโดยทั่วไป แต่มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และเป็นลักษณะเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน

ปัจจุบันระบบทุนนิยมได้แทรกซึมในวิถีชีวิตของผู้คนทั้งในชนบทและเมือง หลายกลุ่มอายุ และในหลายรูปแบบ ครอบคลุมวิถีชีวิตตั้งแต่ การกิน การอยู่ หากชุมชน เครือข่ายขาดกระบวนการเรียนรู้ที่ดี ขาดภูมิความรู้ ขาดภูมิคุ้มกัน และขาดซึ่งการเรียนรู้ร่วมกันจะส่งผลให้ชุมชนอยู่ในสภาวะอ่อนแอ กล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง

ในประเทศไทย กลุ่ม/องค์กรชุมชน และเครือข่าย ในภูมิภาคต่างๆ ประสบความสำเร็จในการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน สามารถยกระดับการคิด การวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ แสวงหาทางเลือก ในการแก้ปัญหา เสริมพลังอำนาจของชุมชนให้แข็งแกร่งด้วยการเรียนรู้ร่วมกัน การตระหนักถึงการมีส่วนร่วมทำให้ในหลายพื้นที่เกิดการเรียนรู้ตนเอง เรียนรู้ทุนของชุมชนที่มีอยู่เดิมในท้องถิ่น กระบวนการเรียนรู้จึงเป็นเสมือนเครื่องมือและหัวใจสำคัญของการพัฒนาชุมชน/เครือข่ายให้เกิดความยั่งยืน มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ดังกล่าวข้างต้น ในการศึกษาครั้งนี้นอกจากจะทำความเข้าใจแนวคิดหลักทั้งแนวคิดและหลักการเครือข่าย แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ยังได้นำกรอบแนวคิดของนักสังคมวิทยา คือ ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ (Pierre Bourdieu) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องทุน ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสัญลักษณ์ เพื่อเชื่อมโยงให้เห็นปรากฏการณ์ ช่วงการเปลี่ยนแปลงอันส่งผลต่อเครือข่ายอันแบ่งได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนั้นในหัวข้อต่อไปจึงขอเสนอสาระสำคัญของทฤษฎีสังคมวิทยาที่ใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ ดังต่อไปนี้

2.3 ทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาในครั้งนี้ได้นำแนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องมาอธิบายการเปลี่ยนแปลงเครือข่ายอินแปงและการเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง รวมทั้งกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปง ซึ่งแนวคิดและทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่นำมาใช้เป็นกรอบการวิเคราะห์มีดังต่อไปนี้

2.3.1 ทุน (capital)

“ทุน” สามารถนำไปประกอบสร้างความหมายผ่านรูปของคำศัพท์ใหม่ๆ ได้อย่างมากมาย เช่น ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางสัญลักษณ์ ทุนมนุษย์ ทุนทางความรู้ ทุนทางปัญญา ทุนทางทรัพยากร ฯลฯ ซึ่งคำศัพท์ต่างๆ ที่มีคำว่าทุนเป็นส่วนประกอบนั้น ในด้านหนึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าทุน สามารถแทรกตัวเข้าไปมีบทบาทในเกือบทุกๆ วงการ ซึ่งบทบาทของทุนดังกล่าว ถือเป็นคุณลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของทุนในแง่ที่ว่าอะไรก็ตามที่จะถือเป็นทุนได้ สิ่งนั้นจะต้องสามารถที่จะขยายตัวของมันได้เองอยู่ตลอดเวลา

ในทางสังคมวิทยาสมัยใหม่นั้นในเรื่องแนวคิดเรื่องทุน ได้ถูกนำมาใช้ในความหมายที่กว้างขึ้น นอกเหนือไปจากทุนในเชิงเศรษฐกิจ เช่น ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ ทุนทางความรู้ ทุนทางปัญญา ทุนทางทรัพยากร ฯลฯ แนวความคิดเหล่านี้ตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ว่า สังคมประกอบขึ้นด้วยองค์ประกอบต่างๆ อันหลากหลายและซับซ้อน การพิจารณาแต่มิติทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นเพียงองค์ประกอบเดียวจึงไม่น่าจะเพียงพอต่อการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ของสังคมทั้งสังคม (ชนิตา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2550) ทุนที่ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ได้กล่าวถึง ประกอบด้วย ทุนทางเศรษฐกิจ (ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ได้ศึกษาบ่อยกว่าทุนด้านอื่น) ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคมและทุนทางสัญลักษณ์

นิยามความหมายทุนที่ได้เคยมีการให้ความหมายไว้ พบว่า มีคำนิยามที่น่าสนใจเกี่ยวกับเรื่องของทุนดังต่อไปนี้ ชนิตา เสงี่ยมไพศาลสุข (2550) ทุนในความหมายที่กว้างที่สุด หมายถึง ทรัพยากรที่สามารถก่อให้เกิดทรัพย์สินเพิ่มมากขึ้น โดยอาจจะเป็นเงิน เครื่องจักร เครื่องมือ อาคาร สถานที่ หรือสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ได้นำมาใช้เพื่อบริโภคโดยตรงแต่เพื่อประโยชน์ในการผลิต แต่ในทางสังคมวิทยาผู้ที่ให้ความสนใจในเรื่องของทุน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทุนทางเศรษฐกิจ เอาไว้ค่อนข้างละเอียดและเป็นรูปธรรมครอบคลุมในทุกมิติมากที่สุดคนหนึ่ง ได้แก่ คาร์ล มาร์กซ์ ซึ่งเป็นนักปรัชญาสังคมวิทยาชาวเยอรมัน ที่ได้ให้ “ความหมายของทุน” ในแง่ที่เกี่ยวข้องกับชนชั้นทางสังคม โดยมองว่าทุนใน “ระบบทุนนิยม” คือ สิ่งที่สามารถสั่งสมปริมาณเพื่อมูลค่าได้ (อาจกล่าวได้ว่าทุนก็คืออะไรก็ตามที่สามารถขยายตัวมันเองออกไปได้) โดยการสั่งสมทุนดังกล่าว จะกลายเป็นเครื่องสร้างความแตกต่างทางชนชั้นระหว่างผู้ครอบครอง (นายทุน) ซึ่งก็คือ ชนชั้นกรรมาชีพ กับผู้ใช้แรงงานอันได้แก่ ชนชั้นกรรมาชีพ จนอาจกล่าวได้ว่าเบื้องหลังของทุนนั้นมีเรื่องของอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้อง (ผู้ใดเป็นเจ้าของทุนผู้นั้นเป็น

เจ้าของอำนาจ) ดังนั้นผู้ใดก็ตามที่เป็นเจ้าของทุนผู้นั้นก็สามารถเข้าไปกดขี่ ชูตรีต ครอบงำ เอาจากผู้ ที่ไร้ทุน หรือมีทุนน้อยกว่าได้

นอกจากนั้น ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ให้ความสนใจต่อยอดการศึกษาในเรื่องของทุน โดยอาศัย หลักการเดียวกับคาร์ล มาร์กซ์ เพื่อจะเปิดเผยและชี้ให้เห็นว่าใครเป็นเจ้าของทุนผู้นั้นเป็นเจ้าของ อำนาจ แต่ความสนใจในเรื่องเกี่ยวกับทุนของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์นั้นไม่ได้หยุดแค่การศึกษาและวิเคราะห์ แต่เฉพาะทุนเศรษฐกิจอย่างเดียว ตรงกันข้ามยังให้ความสนใจวิเคราะห์ทุนในแง่มุมต่างๆ โดยเฉพาะ ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) ซึ่งว่าถ้าพลังปัจจัยทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นได้ เพราะในความเป็นจริงสังคมไม่ได้มีทุนทางเศรษฐกิจเป็นส่วนประกอบแต่เพียงอย่างเดียว สังคมยังมีทุนทางวัฒนธรรม หลอมรวมอยู่ด้วย

ทุนตามแนวความคิดของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ คือ มรดกที่สืบทอดมาอย่างต่อเนื่องสามารถ เปลี่ยนรูปได้ มีลักษณะทั้งสัมผัสได้สัมผัสไม่ได้ ในด้านหนึ่งทุนเป็นปัจจัยที่ใช้ในการกำหนดตำแหน่งที่ ทางสังคม และความเป็นไปได้ของผู้กระทำที่หลากหลายในขอบเขตพื้นที่แวดวงต่างๆ ในขณะที่อีก ด้านหนึ่งเมื่อพิจารณาถึงคำว่า “ทุน” จะพบว่ามิชอบเขตที่กว้างขวางมาก จึงแบ่งทุนออกเป็น 4 ลักษณะ ประกอบด้วย (สุภางค์ จันทวนิช, 2552)

1. ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) ทุนประเภทนี้ ได้แก่ รายได้ ทรัพย์สิน เงิน ทอง ความมั่นคงที่สะสมเอาไว้ สิ่งของที่มีราคา เช่น ที่ดิน อาคารบ้านเรือน เครื่องเพชรนิลจินดา รถยนต์ หุ่น ฯลฯ รูปแบบของทุนประเภทนี้โดยส่วนมากมักอยู่ในมิติแวดวงด้านเศรษฐกิจ แต่ก็ สามารถโยกย้ายไหลไปยังมิติแวดวงอื่นๆ ได้ และที่สำคัญทุนประเภทนี้เป็นรูปแบบทุนที่สามารถคิด คำนวณเป็นปริมาณที่แน่นอนได้และสามารถระบุรูปแบบได้อย่างแน่ชัด เช่น เงินสดในธนาคาร ราคา เครื่องจักร ที่ดิน รวมถึงการเป็นเจ้าของกล้องและอุปกรณ์ถ่ายภาพที่มีคุณภาพ ฯลฯ เป็นต้น

2. ทุนทางสังคม (social capital) ความหมายของทุนทางสังคมนั้นมี 2 ความหมายแต่ ทั้งสองต่างหมายถึง “เครือข่ายทางสังคม” ทั้งสิ้น เพียงแต่ว่า ในความหมายแรก เป็นการมองมาจาก ตัวโครงสร้างที่มองตัวเครือข่ายจริงๆ เช่น โครงสร้างของกลุ่มเพื่อนโรงเรียน เพื่อนร่วมอาชีพ ฯลฯ ใน ความหมายที่สองนั้น เป็นมุมมองจากปัจเจกบุคคลที่มีเครือข่ายและมองว่าเครือข่ายนั้นเป็นทรัพยากร อย่างหนึ่งของตน เช่น เป็นคนมีเส้นสาย/กว้างขวาง จะทำอะไรก็ง่ายสะดวก ในความหมายที่สองนี้เอง ที่เป็ความหมายของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์

ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์เห็นว่า ทุนทางสังคมนั้นถือเป็นเสมือนทรัพยากรอย่างหนึ่งที่สามารถ เอื้ออำนวยประโยชน์ให้ได้ ดังเช่น ที่มีกมิก้ากล่าวไว้ว่าไม่สำคัญว่ามีผลงานอะไร สำคัญที่ว่าเป็นคนของ ใครมากกว่า และสำหรับทุนทางสังคมนั้นจะกระจายอยู่ตามสนาม (field) ต่างๆ เช่น เพื่อนร่วมรุ่น เพื่อนโรงเรียนเดียวกัน คนหมู่บ้านเดียวกันคนแซ่เดียวกัน เป็นต้น

3. **ทุนทางวัฒนธรรม** ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์แบ่งรูปแบบย่อยของทุนวัฒนธรรมออกเป็น 3 รูปแบบ

1) **ทุนที่ถูกทำให้อยู่ในรูปที่เป็นรูปธรรม** (objectified form) ได้แก่ ทุนทางวัฒนธรรมที่อยู่ในรูปแบบของวัตถุที่ปัจเจกบุคคลครอบครองเป็นเจ้าของ เช่น หนังสือ ซีดี งานเขียน หนังสือพจนานุกรม อนุสาวรีย์ เครื่องมือ เครื่องจักร รวมถึงภาพถ่าย ฯลฯ

2) **ทุนที่ถูกทำให้เป็นสถาบัน** (institutionalized form) ด้วยวิธีการอ้างอิงคุณสมบัติเริ่มต้นของทุนวัฒนธรรมและถูกเข้าใจว่า คือ การรับประกัน โดยแสดงออกในรูปของประกาศนียบัตร หนังสือรับรอง และการสอบ เช่น คุณภาพ/ชื่อเสียงของสถาบันการศึกษา เป็นต้น

3) **ทุนที่รวมอยู่ในฮาบิทัส** (habitus) ซึ่งเป็นทุนอยู่ในรูปของการแสดงออกของร่างกายและจิตใจที่คงทนถาวร (embodied form) ทุนประเภทนี้มักปรากฏในรูปของวัฒนธรรม และต้องใช้เวลาในการรวมกันเป็นรูปเป็นร่าง เช่น ความสามารถ/ความรู้ที่จะพูด ตัดสินงานทางด้านศิลปะ ที่มีเรื่องของสุนทรียภาพเข้ามาเกี่ยวข้อง การมีบุคลิกที่สง่างาม สามารถวางท่าทางได้อย่างงดงาม ความหมายของ embodied form ที่อยู่ในปัจเจกบุคคลนี้อาจจะมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ฮาบิทัส

ด้วยเหตุนี้ความหมายของทุนทางวัฒนธรรม ตามแนวคิดของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ จึงหมายถึง สิ่งที่คุณค่าได้รับจากกระบวนการหล่อหลอมทางสังคม อันกลายเป็นคุณสมบัติติดตัวที่เอื้อให้คุณค่าสามารถนำไปเพิ่มพูนมูลค่าของตนได้ เช่น ความรู้ รสนิยม กิริยามารยาท นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงทรัพย์สินต่างๆ ที่มีคุณค่าเชิงเศรษฐกิจ แต่มีมูลค่าในเชิงเศรษฐกิจได้ เช่น งานศิลปะ หนังสือเอกสารรับรองทางวิชาการ (ชนิดา เสี่ยงยมไพศาลสุข, 2550) ในแง่มุมนี้ทุนทางวัฒนธรรม จึงเป็นเหมือนเครื่องมือให้ผู้ที่มิมีทุนน้อย หรือคนชั้นล่างไปใช้ในการต่อสู้ดิ้นรน ต่อรอง กับอำนาจดกดขี่ และครอบงำ ที่มาจากชนชั้นที่มีทุนมากกว่า และในขณะเดียวกันผู้ที่มีทุน หรือคนที่อยู่ในชนชั้นสูงกว่า ก็สามารถใช้ทุน หรือทุนทางวัฒนธรรมต่างๆ ที่มีอยู่กดขี่ ชูดริต และครอบงำผู้ที่มีทุนน้อยได้เช่นกัน

4. **ทุนทางสัญลักษณ์** (symbolic capital) ทุนประเภทนี้ ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์หมายถึง สถานภาพ ชื่อเสียง การได้รับการยอมรับจากบุคคลรอบข้าง ที่ทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบหรือเกิดประโยชน์ต่างๆ

นักวิชาการด้านสังคมวิทยาของไทย สุภางค์ จันทรวานิช (2551) ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องของทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic capital) ไว้ว่าคือ ทุนแบบนี้เกิดขึ้นจากเกือบทุกที่ที่บุคคลรับรู้และยอมรับว่ามีอยู่ อาทิ ศักดิ์ศรี สถานภาพ อำนาจ ทุนทางสัญลักษณ์อาจมาจากการที่ปัจเจกมีทุนทางเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน และเมื่อมีทุนทางสัญลักษณ์ก็สามารถเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาซึ่งทุนทางเศรษฐกิจได้เช่นกัน แต่การเปลี่ยนรูปอีกครั้งหนึ่งของทุนทางเศรษฐกิจไปเป็นทุนทางสัญลักษณ์จะไม่สามารถ

สำเร็จได้หากปราศจากการสมรู้ร่วมคิด (complicity) ของทุกกลุ่มแรงขับในการให้ได้มาและต่อสู้เพื่อรักษาทุนทางสัญลักษณ์มาจากการแสดงออกมา (disposition) ที่ถูกสร้างขึ้นจากฮาปิตุสเป็นกระบวนการสืบทอดมาตั้งแต่เกิดและ ค่อยๆ ถูกทำให้เพิ่มขึ้นโดยครอบครัวและโรงเรียน

ทุนทางสัญลักษณ์มีความเกี่ยวข้องกับทุนทางวัฒนธรรม เนื่องจากการมีทุน ทางวัฒนธรรม มักจะเอื้อให้เกิดทุนทางสัญลักษณ์อีกต่อหนึ่งด้วย เช่น การมีรสนิยมดี การมีความรู้สูง จะส่งเสริมให้บุคคลมีเกียรติ ศักดิ์ศรี และสุดท้ายก็จะสามารถหาแปรให้มีมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ ทั้งนี้ โดยต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขว่ามูลค่าดังกล่าวจะต้องไม่ได้รับการเปิดเผย “การไม่หวังผลประโยชน์” ไม่ว่าจะเชิงอำนาจหรือเชิงเศรษฐกิจจะเป็นหลักการของทุนทางสัญลักษณ์เสมอ ในแง่นี้กล่าวได้ว่า “ทุนทางสัญลักษณ์ก็คือ ทุนทางวัฒนธรรมหรือทุนทางเศรษฐกิจที่ไม่ได้รับการยอมรับหรือตระหนักรู้ว่าเป็นเศรษฐกิจ” นั่นเอง

2.3.2 โครงสร้างนิยมประกอบสร้าง (constructivist structuralism)

โครงสร้างนิยมประกอบสร้างเป็นแนวคิดที่ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ได้พัฒนาแนวคิดจากกระแสแนวความคิดขัดแย้งระหว่างโครงสร้างนิยมกับ อรรถิภาวนิยม (existentialism) มีมานานในปรัชญาตะวันตก ซึ่งเป็นความขัดแย้งระหว่าง วัตถุวิสัย (objectivism) และอัตวิสัย (subjectivism) โดยที่กลุ่มแนวคิดด้านโครงสร้างนิยมมีลักษณะให้ความสำคัญ วัตถุวิสัยแบบสุดขั้ว แต่นักคิดของฝรั่งเศสช่วงทศวรรษที่ 1970 ได้รับอิทธิพลจากลัทธิอรรถิภาวนิยม (existentialism) ของ ฌอง-ปอล ซาทร์ ภายใต้ความขัดแย้งของแนวคิดทั้งสองกระแส ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ได้เสนอจุดยืนของตนเองแบบทวิลักษณ์ (duality) โดยหล่อหลอมเอาแนวคิดทั้ง 2 กระแสเข้าด้วยกัน โดยเขาได้นิยามคำว่าอัตวิสัยไว้ว่าเป็นความรู้ทุกรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับความรู้สำนึกในระดับปัจเจกบุคคลและปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ส่วนวัตถุวิสัยหมายถึง ความรู้ทุกรูปแบบที่ให้ความสำคัญกับกฎเกณฑ์หรือโครงสร้างที่มากำหนดการกระทำของคน (ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ แปลโดย ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2550)

การศึกษาโครงสร้างสังคมของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ เริ่มจากการศึกษาแนวคิดโครงสร้างนิยมของ เลวี-สโทรสและแนวคิดของอัลตุสเซร์ที่นิยมโครงสร้างแบบมาร์กซิส ซึ่งเป็นการลดทอนการกระทำให้เป็นเพียงผลของตัวแบบทฤษฎี อันเป็นการมองจากสายตาของผู้ศึกษาที่สังเกตอยู่ภายนอกตามหลักญาณวิทยาแบบภววิสัย การทำให้ผู้กระทำการกลายเป็นเพียงตัวหมาก หรือร่างทรง หรือพาหนะในโครงสร้างตามแนวคิดของอัลตุสเซร์ หรือการมองผู้กระทำทางสังคมเป็นเพียงเหมือนหุ่นกระบอกที่มีโครงสร้างเป็นเชือกชักอย่างที่ว่าโครงสร้างนิยมเสนอนั้น ไม่สามารถอธิบายได้ว่าสาเหตุหรือเหตุผลอันแท้จริงของการกระทำทางสังคมได้

ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ได้เสนอมโนทัศน์ โครงสร้างว่าเป็นโครงสร้างที่กำหนดและถูกกำหนดถือได้ว่าเป็นคุณสมบัติของมโนทัศน์หลักฮาปิตุส คือ เป็นโครงสร้างที่กำหนดการกระทำของปัจเจกบุคคล

ซึ่งเป็นผลผลิตของกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมตั้งแต่ในช่วงแรกของชีวิต โดยปลูกฝังโครงสร้างเชิงภววิสัยต่างๆ เช่น เงื่อนไขทางสังคม ความเชื่อ ค่านิยม ให้ซึมซับเข้าไปในร่างกายและจิตใจของปัจเจกบุคคลจนเกิดลักษณะโน้มเอียง (dispositions) ที่เป็นเหมือนโครงสร้างเชิงอัตวิสัย โครงสร้างดังกล่าวนี้กำหนดขอบเขตของการกระทำและสร้างกระบวนการชุดการรับรู้และประเมินคุณค่าที่สอดคล้องกับโครงสร้างเชิงภววิสัย แล้วแสดงออกมาในรูปของการปฏิบัติ (practice) ต่างๆ ซึ่งเป็นการกระทำในชีวิตประจำวันที่สม่ำเสมอ อันมีแนวโน้มผลิตซ้ำโครงสร้างภววิสัยนั้นอีกทีหนึ่ง ในแง่นี้โครงสร้างจึงถูกประกอบสร้างด้วยการปฏิบัติต่างๆ ที่ถูกกำหนดมาก่อนด้วยฮาบิทัสอันเป็นโครงสร้างที่ฝังอยู่ภายใน และถูกกำหนดด้วยโครงสร้างเชิงภววิสัยอยู่ภายนอกอีกทีหนึ่ง

โครงสร้างอีกชนิดหนึ่งที่ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ให้ความสำคัญ โดยเน้นมิติของการครอบงำทางอำนาจมากขึ้น คือ โครงสร้างเชิงภวนิยม ที่เขาเรียกว่า “สนาม” (field) ซึ่งมีลักษณะเป็นพื้นที่องค์ประกอบต่างๆ เช่น สถาบัน องค์กร กลุ่ม ปัจเจกบุคคล ฯลฯ นิยามคุณสมบัติด้วยความแตกต่างจากองค์ประกอบอื่นๆ เป็นพื้นที่ของกระบวนการผลิต การไหลเวียนและการครอบครองทุนชนิดต่างๆ ระบบโน้มเอียงของปัจเจกถูกกำหนดโดยตำแหน่งที่ในวงการผลิตและประเภทของการผลิต ซึ่งจะมีเติมพันของการแข่งขันอันได้แก่ทุนแตกต่างกันออกไป แต่ความสามารถกระทำการก็ไม่ได้หายไป ปัจเจกในฐานะผู้กระทำการมียุทธวิธี ตามหลักของสำนักเชิงปฏิบัติ หรือ ความซ้ำของของเชิงปฏิบัติในการปรับตัวต่อตรงกับโครงสร้างเชิงภววิสัยของวงจรการผลิต ในแง่นี้มันเทศน์เรื่องสนามนี้จึงเป็นแนวคิดแย้งกับแนวคิดแบบมาร์กซิสเชิงโครงสร้าง โดยมีบทบาทเป็นเสมือนพื้นที่ตรงกลางเชื่อมระหว่างโครงสร้างสองชั้นของส่วนต่างๆ ของสังคมประกอบด้วยปริมณฑลต่างๆ หลากหลายที่มีความเป็นเอกเทศเชิงสัมพัทธ์แต่ก็มีความเหมือนเชิงโครงสร้าง

2.3.3 ผู้กระทำการ (agent) และความสามารถกระทำการ (agency)

มันเทศน์เรื่องผู้กระทำการ (agent) และความสามารถกระทำการ (agency) เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1980 ในวงการสังคมวิทยา เป็นช่วงเวลา que กระแสโครงสร้างนิยมเริ่มคลี่คลายและถูกวิพากษ์วิจารณ์โดยชี้ให้เห็นจุดอ่อนในความตายตัวของโครงสร้าง นักสังคมวิทยาบางกลุ่มในช่วงนี้ได้ นำเอามันเทศน์เรื่องผู้กระทำการมาใช้ยืนยันว่าบุคคลมีความสามารถกระทำการ การกระทำของบุคคลไม่ได้ถูกกำหนดโดยโครงสร้างสังคม ซึ่งงานศึกษาเน้นการค้นหาตัวเชื่อมระหว่างความสามารถของผู้กระทำการและโครงสร้าง (agency/structure) ซึ่งปรากฏในงานทฤษฎีทางสังคมวิทยาฝั่งยุโรปเป็นส่วนใหญ่ เช่น แอนโทนี กิดเด็นส์ ที่เสนอความเชื่อมโยงระหว่างผู้กระทำการกับโครงสร้างทางสังคมด้วยทฤษฎีการก่อตัวของโครงสร้าง (structuration theory) (ชนิดา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2550)

ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ เป็นผู้ que มุ่งศึกษาความขัดแย้งระหว่างความสามารถกระทำการกับโครงสร้าง โดยมองว่าเป็นความขัดแย้งที่ไม่มีที่สิ้นสุดระหว่างขั้วทางญาณวิทยาแบบภววิสัย (objectivism) กับ

อัตวิสัย (subjectivism) ซึ่งครอบคลุมแนวคิด ทฤษฎี หรือ มุมมองเกี่ยวกับสังคมทุกรูปแบบและเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งต่อการศึกษาทำความเข้าใจสังคมอย่างแท้จริง ในญาณวิทยาขั้วอัตวิสัย ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ วิจารณ์ความรู้สามรูปแบบ คือ เจตจำนงนิยม (voluntarism) แนวทางการศึกษาแบบจุลภาค (micro approaches) และทฤษฎีว่าด้วยการกระทำในฐานะผู้มีเหตุผล (rational-actor theory) ว่าปรัชญาที่เน้นปัจเจกมีเจตจำนงเสรีนั้น มีข้อบกพร่องตรงที่พิจารณาการตัดสินใจของปัจเจกโดยไม่คำนึงถึงบริบทสังคม ส่วนแนวทางแบบจุลภาคในการศึกษาปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ เช่นชาติพันธุ์วิทยา ปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ และปรากฏการณ์วิทยา ไม่สามารถเชื่อมโยงแบบแผนต่างๆ ของปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจริง รวมถึงระบบความหมายที่สังคมสร้างขึ้นกับแบบแผนในลำดับขั้นที่เหนือขึ้นไป ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการครอบงำทางอำนาจในสังคมได้ ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ วิจารณ์การศึกษาแบบปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์ที่เสนอว่าสังคมวิทยาเป็นเพียงการประกอบสร้างความหมายชั้นที่สองหรือความหมายแบบนามธรรมให้กับความหมายที่ถูกประกอบสร้างไว้แล้ว โดยผู้กระทำการในสังคมที่เรียกว่า common knowledge (ความรู้ร่วม) ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ชี้ให้เห็นว่าการศึกษาแนวนี้หลงลืมไปว่าผู้กระทำการรับรู้และสร้างความเข้าใจของตนที่มีต่อสังคมจากตำแหน่งในพื้นที่ทางสังคมซึ่งมีโครงสร้างแบบลำดับขั้น ปฏิสัมพันธ์ทั้งหลายทางสังคมซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถสัมผัสได้โดยทันทีนั้นปิดบังอำพรางไม่ให้เห็นโครงสร้างที่เป็นตัวกำหนดในระดับที่สูงขึ้นไป ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ชี้ว่าการมองอะไรในระยะใกล้เกินไปทำให้หลงลืมสิ่งต่างๆ มากมายเหมือนการมองต้นไม้ ซึ่งทำให้ไม่สามารถมองเห็นป่าทั้งป่าได้ นอกจากนั้น ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ยังวิจารณ์แนวคิดทฤษฎีที่มองผู้กระทำเป็นผู้มีเหตุผลว่าเป็นการมองการกระทำโดยไม่ได้คำนึงถึงกระบวนการหล่อหลอมทางสังคม

ไม่เพียงญาณวิทยาแบบอัตวิสัยเท่านั้นที่มีข้อบกพร่อง ทฤษฎีเป็นขั้วทางญาณวิทยาอีกขั้วหนึ่งที่ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ วิจารณ์เช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้สามรูปแบบ คือ ปฏิฐานนิยม (positivism) โครงสร้างนิยม (structivism) และปัญญานิยม (intellectualism) แนวคิดแบบปฏิฐานนิยมซึ่งให้ความสำคัญกับโครงสร้าง มหภาคโดยส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปของความสม่าเสมอทางสถิติที่ไม่ได้ตระหนักว่าการกระทำเป็นสิ่งที่ปัจเจกสร้างขึ้น สถิติเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นโดยนักสังคมวิทยาซึ่งยึดอยู่กับมุมมองแบบประจักษ์นิยมโดยที่ปัจเจกผู้กระทำมิได้มีส่วนได้ส่วนเสียอะไร ส่วนแนวคิดแบบโครงสร้างนิยมก็ไม่อาจอธิบายถึงที่มาของโครงสร้างต่างๆของการกระทำซึ่งปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ถือว่าเป็นสิ่งที่เป็จุดหมายหลักอันควรมุ่งเน้นในทฤษฎีว่าด้วยการกระทำ และสำหรับมุมมองที่เชิดชูความรู้หรือทฤษฎี (theoricism) ซึ่งปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ วิจารณ์ว่าเป็นมุมมองที่พบในนักวิชาการหรือนักวิจัยนั้นไม่เพียงพิจารณาผู้กระทำแต่ยังสะท้อนตรรกะของผู้สร้างทฤษฎีเองออกมาด้วย ภาพลวงตาของนักวิชาการ และมองไม่เห็นความแตกต่างระหว่างแม่แบบของความเป็นจริง กับความเป็นจริงของแม่แบบ สิ่งที่ขาดหายไปจากมุมมองแบบนี้ อันเป็นสิ่งที่ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ เสนอว่ามีความสำคัญยิ่งยวดในวิชาสังคมวิทยาเพื่อหลีกเลี่ยงความผิดพลาดแบบปัญญานิยม (erreur intellectual) ได้แก่ การ

คำนี้ว่า นักวิจัยเองก็มีฐานะเป็นผู้กระทำทางสังคมเช่นเดียวกับผู้กระทำอื่นๆ ผู้ที่ศึกษาสังคมจึงมองความจริงในโลกโดยอาศัยมุมมองแบบวิพากษ์ตนเองด้วย

2.3.4 การปฏิบัติการ (practice)

การปฏิบัติการเป็นสิ่งที่แสดงของของปัจเจกบุคคล ซึ่งปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ได้อธิบายไว้ว่า เป็นสิ่งที่บุคคลกระทำไม่ใช่สิ่งที่ตัวบุคคลหรือบรรทัดฐานทางสังคมอ้างว่ากระทำ ซึ่งหัวใจที่ใช้อธิบายการกระทำในฐานะการปฏิบัติ คือ มโนทัศน์ของฮาบิตัส

ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ มองว่าการปฏิบัติที่แสดงออกมานั้นเกิดจากโครงสร้างเชิงภววิสัยที่กำหนดขอบเขตของการกระทำ และการปฏิบัติต่างๆ ที่แสดงออกมานั้นถูกกำหนดมาก่อนด้วย habitus ซึ่งเป็นโครงสร้างที่ฝังอยู่ในของผู้กระทำแล้ว และการกำหนดด้วยโครงสร้างภววิสัยที่อยู่ภายนอกอีกทีหนึ่ง ถือได้ว่ามีแนวโน้มผลิตซ้ำเชิงโครงสร้างภววิสัยอีกชั้นหนึ่ง (ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ อ้างถึงใน ชนิดา เสี่ยงมไพศาลสุข, 2550)

คุณลักษณะที่สำคัญของฮาบิตัส มีดังนี้ (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551)

1) เริ่มแรกปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ คิดถึง practice โดยเทียบเคียงกับแนวคิดเรื่องภาษาซึ่งมีลักษณะเหมือนเหรียญสองด้าน กล่าวคือ ด้านหนึ่ง practice จะมีลักษณะที่ถูกกำหนดจากกฎเกณฑ์ของโครงสร้างของสังคม (ที่ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์เรียกว่า rule) แต่ในอีกด้านหนึ่ง practice ก็จะมีลักษณะที่สามารถสร้างสรรค์/เปลี่ยนแปลงได้ด้วยมนุษย์บางคน (ที่เป็น agency-ผู้กระทำ) (practice แบบนี้ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์เรียกว่า strategy-ยุทธวิธี)

2) practice นั้นจะต้องเกิดขึ้นในกาละ (time) และเทศะ (space) หนึ่งๆ เสมอ

3) practice นั้นอาจดำเนินไปอย่างไร้สำนึกตัวเต็มๆ ที่เสมอไปดังที่ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ยกตัวอย่างนักกีฬาที่สามารถเล่นกีฬาได้ราวกับมันเป็นเรื่องไปเอง (feel for the game) แบบไม่ต้องเสียเวลาคิด

4) practice ที่เป็นการดำเนินชีวิตทางสังคมของมนุษย์จึงมีลักษณะยืดหยุ่น ไม่ตายตัวแม้จะต้องอยู่ภายใต้กฎระเบียบ แต่ก็จะมีการแหวกแนวออกไปอยู่ตลอดเวลา เสมือนการเล่นฟุตบอลหรือเล่นเกมที่อยู๋ภายในกฎ แต่ทว่าทุกครั้งการเล่นเกมส์/ฟุตบอลก็เปิดโอกาสให้มีสิ่งใหม่ๆ เกิดขึ้นเสมอ

2.3.5 ฮาบิตัส (habitus)

แนวคิดเรื่องฮาบิตัส (habitus) ได้มีการกล่าวถึงและนำมาใช้ในวงวิชาการตั้งแต่สมัยกรีกและสืบทอดต่อเนื่องมาโดยตลอดวิธีคิดของตะวันตก ซึ่งเป็นแนวคิดที่แพร่หลายในสำนักปรากฏการณ์วิทยา สำหรับปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ การนำแนวคิดเรื่องฮาบิตัส มาใช้โดยมีเป้าหมายที่จะปิดช่องว่างระหว่างโครงสร้างและผู้กระทำ

ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ให้ความหมายฮาบิตส์ไว้ว่า คือ ระบบความโน้มเอียงที่ยั่งยืนและปรับเปลี่ยนได้เป็นโครงสร้างที่ถูกกำหนดขึ้นแต่ก็พร้อมที่จะเป็นโครงสร้างไปกำกับสิ่งอื่น ซึ่งเป็นทั้งแหล่งการก่อกำเนิด และยังเป็นหลักของการจัดแบบแผนแก่การปฏิบัติและภาพเสนอต่างๆ ซึ่งสามารถถูกปรับแปรไปตามวัตถุประสงค์อย่างเป็นภววิสัยโดยไม่ต้องมีการตั้งเป้าหมายอย่างมีสำนึกและไม่ต้องมีความซ้ำของอย่างชัดเจนในปฏิบัติการทั้งหลายที่จำเป็นต่อการบรรลุเป้าหมายเหล่านั้น การปฏิบัติเหล่านี้ถูกกำกับจนกลายเป็นวัตรปฏิบัติโดยมิได้เป็นผลจากการปฏิบัติตามกฎระเบียบใดๆ จึงมีความสอดคล้องประสานกันโดยไม่ต้องมีวาทยาการคนใดคนหนึ่งมาคอยจัดแบบแผนให้ (ชินดา เสงี่ยมไพศาลสุข, 2550)

คำว่า ฮาบิตส์ มีฐานะเป็นมโนทัศน์อย่างชัดเจนในสังคมวิทยาเมื่อปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ นำมาใช้เป็นหัวใจสำคัญของทฤษฎีว่าด้วยการปฏิบัติฮาบิตส์ ของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ มีลักษณะสำคัญ คือ เป็นโครงสร้างที่มีทั้งบทบาทกำหนดการกระทำและถูกกำหนดด้วยการกระทำ (structure structurante) ซึ่งต่างจากโครงสร้างที่มีทั้งบทบาทอยู่เหนือและกำกับการกระทำอย่างตายตัวที่เสนอโดยโครงสร้างนิยม และขณะเดียวกันก็ไม่แสดงว่าปัจเจกบุคคลมีเจตจำนงเสรีในการกระทำสิ่งต่างๆ ตามแนวคิดแบบอัตบุคคลนิยม กล่าวไว้ว่า แนวคิดเรื่องฮาบิตส์คือความสามารถกระทำทำให้แก่นมนุษย์ในสังคมโดยมิได้มองข้ามความจำกัดของอิสรภาพของการกระทำภายใต้โครงสร้างที่ครอบอยู่ ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ชี้ให้เห็นว่า การพิจารณาสังคมโดยแยกออกจากการศึกษาปัจเจกบุคคลไม่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมได้อย่างครอบคลุมทุกแง่มุม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของการกระทำต่างๆ ที่ดำเนินไป อย่างเป็นวัตรปฏิบัติโดยที่ปัจเจกบุคคลไม่ได้มีเจตนาที่รู้สึกนึก หรือที่เรียกการกระทำที่เป็นนิสัย

ในทางทฤษฎีของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ การกระทำเหล่านี้เรียกว่า การปฏิบัติ ซึ่งอธิบายได้ด้วยมโนทัศน์ฮาบิตส์ กล่าวคือ การปฏิบัติเป็นผลจากฮาบิตส์ในตัวบุคคลที่ทำให้บุคคลกระทำการด้วยสำนึกเชิงปฏิบัติ (sense practice) ซึ่งไม่ใช่สำนึกที่ประกอบด้วยเจตจำนงเสรีแต่อย่างใด สำนึกชนิดนี้มีบทบาทส่งผลให้การกระทำต่างๆ ของบุคคลไม่ได้เป็นการกระทำตามระเบียบของสังคม แต่เป็นการใช้ยุทธวิธีในการหลบหลีกข้อจำกัดต่างๆ เหล่านั้น ฮาบิตส์จะเกิดขึ้นได้ด้วยการปลูกฝังโดยสังคมให้หลอมรวมไปในตัวบุคคลและได้รับการตอกย้ำแน่นอนไปเรื่อยๆ トラบเท่าปัจเจกบุคคลมีการปฏิบัติเหล่านี้เป็นระยะเวลาานาน วัตรปฏิบัติต่างๆ จึงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่ถูกกำหนดด้วยสิ่งที่เรียกว่าฮาบิตส์ นอกจากนั้นบทบาทของฮาบิตส์ ไม่ได้เป็นเพียงการกำหนด การกระทำในฐานะโครงสร้างเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งที่ก่อกำเนิดการกระทำออกมาในรูปของการปฏิบัติด้วย ด้วยเหตุนี้ฮาบิตส์จึงไม่ใช่ความเคยชิน ซึ่งหมายถึงการกระทำซ้ำๆ จนเป็นกิจวัตร โดยไม่มีมิติของความสามารถในการก่อให้เกิดการกระทำในรูปของการปฏิบัติ สิ่งที่ศึกษาจึงไม่ใช่เพียง การกระทำซ้ำๆ จนกลายเป็นแบบแผน แต่เป็นการศึกษาเบื้องหลังการก่อกำเนิดของการกระทำที่เป็นวัตรปฏิบัติ ลักษณะสำคัญ

ของฮาบิทัส คือ เกิดขึ้นจากการปลูกฝังกระบวนการรับรู้และการประเมินคุณค่าต่างๆ ของสังคมเข้าไปในร่างกายและจิตใจบุคคลจนหลอมรวมเป็นหนึ่งเดียว ทำให้ปัจเจกบุคคลเป็นกระจกสะท้อนสังคม ไม่ใช่สิ่งที่แยกออกจากกัน

ในประเด็นการวิเคราะห์การครอบงำทางอำนาจและชนชั้นทางสังคมนั้น ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ใช้มโนทัศน์ฮาบิทัส มาอธิบายว่าการที่ปรากฏการณ์นี้สามารถดำรงอยู่ได้โดยปราศจากการต่อต้านที่แท้จริงนั้น เนื่องจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นผู้ครอบงำหรือผู้ถูกครอบงำล้วนได้รับการปลูกฝังกระบวนการชุดการรับรู้และประเมินคุณค่าชุดเดียวกันโดยสังคมที่อาศัยอยู่ โดยปลูกฝังในระดับที่อยู่ลึกเกินกว่าบุคคลจะสามารถรับรู้ได้ผ่านกระบวนการหล่อหลอมทางสังคมตั้งแต่วัยเด็กฮาบิทัสของบุคคลที่สร้างการปฏิบัติจึงมีความสอดคล้องกับโครงสร้างทางสังคม การปลูกฝังแบบหลอมรวมกับร่างกายเป็นปัจจัยที่ทำให้ฮาบิทัสมีลักษณะคงทนถาวร ยากต่อการเปลี่ยนแปลง

คุณลักษณะสำคัญของฮาบิทัส (กาญจนา แก้วเทพ และสมสุข หินวิมาน, 2551) ได้แก่

1) ค่านิยมฮาบิทัสเป็นความโน้มเอียงของอุปนิสัย ที่รวมทั้งวิธีการใช้ร่างกาย วิธีคิด รสนิยม การกระทำ อารมณ์ความรู้สึก ฯลฯ ของปัจเจกบุคคล/กลุ่มที่อยู่ใน social field แต่ละประเภท

2) ลักษณะ transposable ของฮาบิทัสก็คือ คุณลักษณะที่ได้กล่าวมาข้างแล้ว คือ ในด้านหนึ่งจะต้องมีไวยากรณ์/กฎเกณฑ์ต่างๆ ที่เป็นตัวกำกับควบคุมความโน้มเอียงดังกล่าว แต่ในอีกด้านหนึ่งฮาบิทัส มีลักษณะเป็นระบบเปิด (open system) กล่าวคือ มีลักษณะที่สร้างสรรค์ความแปลกใหม่ได้ มีลักษณะแตกแถวอย่างฉับพลัน (spontaneity) มีลักษณะลวดลาย (improvisation) แต่การปรับเปลี่ยนทั้งหมดนี้ก็ยังคงอยู่ภายในกรอบเกณฑ์

ตัวอย่างเทียบเคียงให้เห็นลักษณะ transposable ได้ชัดเจนที่สุด คือการบรรเลงเพลงแจ๊ส เพลงแจ๊สจะเป็นเพลงที่มีทำนองที่แน่นอนอยู่แล้ว แต่ในระหว่างที่บรรเลงนั้น ผู้เล่นเครื่องดนตรีชิ้นใดชิ้นหนึ่งอาจจะดัน ออกไปนอกเพลงแต่ในท้ายที่สุดจะหวนกลับมาเข้าทำนองเพลงเดิม

3) เป็นส่วนผสมระหว่างโครงสร้างภายนอกกับธรรมชาติภายในร่างกายที่บูร์ดิเยอร์ใช้คำว่า ซิมซ์บ/แฝงฝังอยู่ในร่างกาย (embodiment)

4) ฮาบิทัสเป็นตัวผลิต practice และ representation ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น เมื่อต้องหรือโมซาร์ทจับไม้สนุกเกอร์หรือจับไวโอลินเพื่อปฏิบัติการนั้น วิธีการแทงลูกสนุกเกอร์หรือไวโอลินก็จะกลายเป็น แบบเฉพาะตัวของเขาและเขาเองก็จะจับไม้สนุกเกอร์และไวโอลินเช่นนั้นทุกครั้ง

5) ฮาบิทัสมีลักษณะเหมือนภาษา คือ มีทั้งด้านที่ถูกกระทำ (ต้องทำตามโครงสร้าง/กฎเกณฑ์ เหมือนกับ spoken language) กับมีทั้งด้านที่เป็นผู้กระทำ เหมือนกับ speaking language (ซึ่งอาจจะหมายถึงการมีลีลาเฉพาะตัว/การวาดลวดลาย หรือหมายถึงการปรับเปลี่ยนได้)

6) ฮาบิทัสนั้นค่อนข้างจะทำงานอยู่ระดับจิตไร้สำนึก กล่าวคือ สามารถปฏิบัติการ/ทำได้โดยไม่ต้องคิด/ไม่ต้องบอกเลย เช่น ทำนึ่งถ้วยรูปของชนชั้นต่างๆ หรือที่ภาษานักกีฬาเรียกว่า “feel for

the game” กล่าวคือ เวลาเล่นกีฬา นั้น แทบจะไม่ต้องหยุดคิดเลยว่าจะต้องทำอะไร จะสามารถทำ (แสดงร่างกายได้ตอบ) ได้ราวกับอัตโนมัติ โดยที่เจ้าตัวเองก็อาจจะบอกไม่ได้ว่า ได้ความสามารถดังกล่าวมาจากที่ไหน เช่น ต๋อง ศิษย์ฉ่อยอาจจะไม่ทราบว่าเขาได้สายตาที่เห็นเหลี่ยมมุมของลูกสนุกเกอร์มาจากที่ไหน

7) ฮาบิทัสนั้นเป็นคุณลักษณะที่มีได้ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลแต่ละคนและในเวลาเดียวกันก็เป็นคุณลักษณะร่วมของแต่ละกลุ่ม และแต่ละชนชั้น ตัวอย่างเช่น ชนชั้นกลางของไทยจะมีความสามารถในการร้องเพลงแบบใช้ลูกคอ แต่ชนชั้นกลางจะไม่มีฮาบิทัสนั้นเป็นต้น

8) ฮาบิทัสนั้นไม่ได้เป็นความโน้มเอียงในแง่วิถีคิด/การคิด เท่านั้นหากแต่เป็นความโน้มเอียงทางด้านอารมณ์/ความรู้สึกซึ่งบัวร์ดิเยอร์เห็นว่าเป็นส่วนประกอบที่สำคัญยิ่ง ดังนั้น คำนิยามนี้ครอบคลุมของฮาบิทัสจึงเป็น system of schema ที่เป็นตัวผลิต practice ชนิดเฉพาะๆ ขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นศิลปะแห่งการคิด ศิลปะแห่งการใช้ชีวิต รวมทั้งลีลาชีวิตแบบต่างๆ (ในภาษาไทยคำว่าฮาบิทัส อาจจะมี ความหมายใกล้เคียงกับคำว่าจริต)

9) หน้าทีของฮาบิทัส ในขณะที่ปีแอร์ บัวร์ดิเยอร์มีจุดร่วมกับนักคิดคนอื่นๆ ในการอธิบายว่า ฮาบิทัส คืออะไร ก่อตัวมาได้อย่างไร แต่ทว่าจุดที่แตกต่างไปจากนักคิดคนอื่นๆ ก็คือ หน้าทีของฮาบิทัสที่ปีแอร์ บัวร์ดิเยอร์นำมาใช้ภายในกรอบของเศรษฐศาสตร์การเมือง แต่ก็แตกต่างไปจากนักเศรษฐศาสตร์การเมืองรุ่นคลาสสิกด้วย เนื่องจากปีแอร์ บัวร์ดิเยอร์เสนอว่า ความแตกต่างทางชนชั้น (class distinction) นั้น ในสังคมปัจจุบันไม่ได้วัดจากตำแหน่งการผลิต (production) เสียแล้ว หากแต่วัดจากตำแหน่งของการบริโภคมากกว่า และในขั้นตอนของการบริโภคนั้นเองที่เราจะสามารถมองเห็นฮาบิทัส ของคนในแต่ละชนชั้นได้อย่างชัดเจน เพราะคนแต่ละชนชั้นจะมีวิธีการกินอาหาร การใช้เวลาว่าง การแสดงอากัปกริยาแบบแผนการใช้สื่อมวลชน ฯลฯ ที่แตกต่างกันปีแอร์ บัวร์ดิเยอร์ที่ปรากฏตัวใน social field (fowler, 1997)(Pierre Bourdieu, 1977)

นอกจากนั้นปีแอร์ บัวร์ดิเยอร์ ได้ให้คำอธิบายฮาบิทัสไว้ต่างกัน ดังนี้

1) เป็นระบบของแบบแผนเพื่อสร้างการกระทำบางอย่างโดยเฉพาะได้มาจากการรับมรดกทุนทางวัฒนธรรมผ่านสิ่งแวดล้อมในครอบครัว ผู้ที่ได้รับมรดกทุนวัฒนธรรมผ่านสิ่งแวดล้อมในครอบครัว ผู้ที่ได้รับมรดกทุนวัฒนธรรมจะมีความรู้ ความเข้าใจ และรสนิยมที่ถูกหล่อหลอมโดยไม่รู้ตัวเพราะไม่มีการเรียนอย่างทางการ

2) การแสดงออกของคุณสมบัติต่างๆ ในพื้นที่ทางสังคม

3) การแสดงออกของการลงทุน (โดยไม่รู้ตัว) ของผู้ที่อยู่ในพื้นที่ทางสังคมเกี่ยวกับเรื่องอำนาจ

4) เป็นกฎของการกระทำที่ระบุขึ้นทางสังคมของผู้กระทำในสนามทางสังคม (social field) ระหว่างชนชั้นที่เป็นผู้ครอบงำกับชนชั้นที่ถูกครอบงำ

5) เป็นหลักการที่ถูกกระตุ้นให้บุคคลมีการกระทำที่เด่นชัดและโดดเด่นไม่เหมือนคนอื่น บุรดิเยอร์ยกตัวอย่าง เช่น สิ่งที่คนงานกินและมารยาทในการกินอาหารของเขา กีฬาของคนงานและวิธีเล่น ความคิดเห็นทางการเมือง และวิธีแสดงความคิดเห็นเหล่านั้น วิธีจำแนกหรือจัดประเภทสิ่งต่างๆ การรับรู้และการแจกแจงตลอดจนรสนิยม (สุภางค์ จันทวานิช, 2551)

2.3.6 สนาม (field)

ที่มาและความหมายของแนวคิดเรื่องสนามเกิดจากปิแอร์ บูร์ดิเยอร์ได้ปฏิเสธวิธีการแบ่งสังคมออกเป็นโครงสร้างส่วนบนและโครงสร้างส่วนล่างแบบที่มาร์กได้เสนอเอาไว้ รวมทั้งได้นำเสนอแนวคิดใหม่ คือ สนาม เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ practice

ปิแอร์ บูร์ดิเยอร์ใช้คำว่าสนาม ในงานเขียนหลายชิ้น ซึ่งอาจจะสรุปนิยามโดยรวมได้ว่าสนามเป็นปริภูมิพลหรืออาณาบริเวณทางสังคม (social arena) ที่มีการต่อสู้กันเกิดขึ้นเพื่อแย่งชิง/หรือช่วงชิงการเข้าถึงทรัพยากร(ทุนประเภทต่าง ที่ได้กล่าวมาแล้ว) เช่น สินค้าทางวัฒนธรรม (วิถี/ลีลาชีวิต) บ้าน ความแตกต่างด้านความรู้ การจ้างงาน ที่ดิน ชนชั้นทางสังคม อภิสัทธา ฯลฯ หรืออะไรก็ตามที่จะทำให้เราแตกต่างจากผู้อื่น โดยทรัพยากรที่จะแย่งชิงนั้นจะมีลักษณะเป็นรูปธรรมจับต้องมองเห็นได้

ปิแอร์ บูร์ดิเยอร์ได้เคยกล่าวถึงสนามเอาไว้ว่า เป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมระหว่างตำแหน่งต่างๆ ทางสังคม ตำแหน่งดังกล่าวนี้เป็นตัวกำหนด ฮาบิทัสของสถาบัน/ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งนั้นในสนาม นั้นๆ โดยที่สนามนั้นจะมีโครงสร้างอำนาจกระจายตัวกันอยู่ (คือการกระจายตัวของทุนประเภทต่างๆนั่นเอง)

สุภางค์ จันทวานิช (2551) ได้อธิบายแนวคิดเรื่องสนามโดยมองเป็นเรื่องพื้นที่ทางสังคม (social space) คือ ที่ที่มนุษย์มีระบบความสัมพันธ์ที่มีพื้นฐานอยู่บนอำนาจ และมนุษย์ต้องการมีตำแหน่งอยู่ในพื้นที่นั้น หรือ คือเวทีที่คนในสังคมกำลังมีการกระทำสัมพันธ์กัน ตามสถานภาพ อำนาจในแต่ละสนามจะมีเนื้อหา หลักตรรกะ โครงสร้างของตัวเอง เช่นสนาม ของศิลปะ ของแวดวงวิชาการ สนาม ของการกีฬา และเมื่อ สนาม เป็นระบบโครงสร้างของตำแหน่งต่างๆ ทางสังคมที่บุคคล/สถาบันครอบครองอยู่ การยืนอยู่ตำแหน่งต่างๆก็จะกำหนดสภาพการณ์ของผู้ครอบครองตำแหน่งนั้น ซึ่งเราอาจจะเห็นได้อย่างชัดเจนเมื่อคิดถึงตำแหน่งต่างๆ ของผู้เล่นเกมส์กีฬาฟุตบอล

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างสนาม กับ ฮาบิทัส (ความโน้มเอียงทางอุปนิสัย) ก็คือ สนามจะเป็นทั้งสถานที่ที่ผลิต สนาม แบบต่างๆ เช่น ตำแหน่งผู้เล่นฟุตบอลกองหน้าเป็นกองกลาง เป็นผู้รักษาประตู ผู้บดบาทเป็นโค้ช ฯลฯ ในสนาม ของฟุตบอลผู้เล่นในแต่ละตำแหน่งก็จะมีสนามที่มีลักษณะเฉพาะตัว เช่น คนเล่นเป็นกองหน้าต้องมีลักษณะรุกไปข้างหน้า คนเล่นเป็นกองหลังต้องมีลักษณะระแวดระวังและพร้อมตั้งรับ เป็นต้น และใช้เวลาเดียวกัน สนาม เองก็เป็นผลผลิตของฮาบิทัส

เช่นเดียวกัน เช่นเมื่อความสามารถของนักกีฬาฟุตบอลแต่ละทีมเริ่มใกล้เคียงกันก็ต้องมีการออกกฎระเบียบใหม่เพื่อให้รู้ผลแพ้ชนะให้ได้ (สุภางค์ จันทวานิช, 2551)

ประเภทและระดับของสนาม ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ ได้ยกตัวอย่างประเภทของสนามทางสังคม เช่น สนามทางศิลปะ สนามทางการเมือง สนามทางวิทยาศาสตร์ ฯลฯ ซึ่งในแต่ละสนามต่างก็มีความเป็นอิสระ (กล่าวคือ มีเนื้อหา มีตรรกะ มีกฎเกณฑ์ มีโครงสร้าง ฯลฯ ที่เป็นตัวของตัวเอง) แต่ก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันด้วย (ทั้งความสัมพันธ์แบบขัดแย้งและร่วมมือ) (Pierre Bourdieu, 1998)

จากสาระสำคัญของแนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาที่ใช้เป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา โดยเฉพาะเรื่องของทุนซึ่งทุนในมิติของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ กว้างขวางออกไปมากกว่าแค่เรื่องของเงินตราทางเศรษฐศาสตร์แบบตรงไปตรงมาเท่านั้น หากแต่มีมิติเชิงสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดการวิเคราะห์ ดีความ ซึ่งทำให้แนวคิดนี้น่าสนใจ เลื่อนไหล และสามารถอธิบายปรากฏการณ์ของเครือข่ายอินแปงได้ชัดเจน รวมทั้งแนวคิดเรื่องสนาม ฮาบิทัส และผู้กระทำการ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้การศึกษาเครือข่ายอินแปง มีความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น

การศึกษาเครือข่ายอินแปงที่ผ่านมานั้น ในระยะแรกเป็นการศึกษาในพื้นที่รอบๆ เครือข่ายอินแปง โดยเฉพาะพื้นที่เทือกเขาภูพาน เช่น ประเด็นเรื่องกลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่จังหวัดสกลนคร การทำความเข้าใจอัตลักษณ์ และการดำรงอัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าว และเมื่อเครือข่ายขยายขอบเขตการทำงานมากขึ้นจนได้รับการยอมรับ จึงมีการศึกษาในลักษณะการถอดบทเรียนความสำเร็จ หรือความเป็นต้นแบบเครือข่าย ซึ่งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายอินแปงมีหลายเรื่องด้วยกัน โดยสรุปมีดังนี้

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเกี่ยวกับเครือข่ายอินแปง

กานดา ศากยะโรจน์และคณะ (2557) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมของเครือข่ายชุมชนในการพัฒนาอาชีพการเกษตรให้แก่คนรุ่นใหม่และแรงงานคืนถิ่น: กรณีศึกษาเครือข่ายอินแปงจังหวัดสกลนคร งานศึกษานี้เป็นงานวิจัยที่ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ผู้นำเครือข่ายมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนเครือข่าย ร่วมตัดสินใจและคิดริเริ่มโครงการร่วมวางแผนและจัดทำแผนโครงการต่างๆ รวมทั้งถ่ายทอดความรู้ ผู้ประสานงานเป็นกลไกสำคัญในการประสานงานกับสมาชิกเครือข่าย ตลอดจนการประสานงานกับองค์กรภายนอกเครือข่าย

กลไกการพัฒนาอาชีพเกษตรกรกรรมของชุมชนในเครือข่ายอินแปงใช้กลไกแนวตั้ง คือ ระบบบริหารงานตามโครงสร้างของเครือข่ายโดยมีผู้ประสานงานกลางทำหน้าที่ประสานกับสมาชิกและ

องค์กรภายนอกเครือข่าย และกลไกแบบแนวระนาบที่ใช้ความเชื่อถือ และใช้ความสัมพันธ์ฉันมิตร หรือเครือญาติในการทำงาน โดยมีผู้ประสานงานกลางเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงการทำงาน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

เดชา วิลาวรรณ และ อาทิตยา พงษ์พรหม (2554) ได้ศึกษากระบวนการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน กรณีเครือข่ายนางาพิมพ์ โถตันคำ งานศึกษานี้เป็นงานวิจัยที่ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า กระบวนการพัฒนาเครือข่ายนางาพิมพ์ โถตันคำ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนหลัก คือ การพัฒนาผู้นำเกษตรกรเพื่อเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง การขยายความรู้และถ่ายทอดความสัมพันธ์ และการบริหารผลประโยชน์ของเครือข่ายเพื่อรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิก งานวิจัยนี้ได้อธิบายโครงสร้างเครือข่ายและบทบาทในการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกร รวมถึงปัจจัยสำคัญในการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรให้สามารถดำเนินการได้อย่างต่อเนื่อง รวมถึงปัญหาและข้อจำกัดในการดำเนินงานของเครือข่าย ผลการวิจัยดังกล่าวนำไปสู่การเสนอแนะแนวทางเพื่อเป็นทางเลือกในการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ปณิตา สาธุธรรมและคณะ (2554) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษารูปแบบการพัฒนาทายาทเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินขององค์กรชุมชนและเครือข่าย งานศึกษานี้เป็นงานวิจัยที่ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาองค์กรชุมชนและเครือข่ายที่ดำเนินงานด้านการพัฒนาทายาทเกษตรกรและเยาวชนร่วมกับ ส.ป.ก. รวม 5 กรณีศึกษา ประกอบด้วย เครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนคร มูลนิธิสถาบันพัฒนาทรัพยากรชุมชน (มพทช.) เครือข่ายปราชญ์เกษตรเศรษฐกิจพอเพียงในเขตปฏิรูปที่ดิน จังหวัดนครราชสีมา (เครือข่ายลุงโชค) เครือข่ายนิคมเศรษฐกิจพอเพียงวัดโป่งคา จังหวัดน่าน (เครือข่ายพระอาจารย์สมคิด) และเครือข่ายคนเคียงดิน จังหวัดนครสวรรค์

ผลการศึกษา สรุปได้ว่าทั้ง 5 กรณีศึกษา ใช้หลักการแก้ปัญหาของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาโดยเน้นที่การพัฒนาคน แนวทางการพัฒนาจะยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ การพัฒนาเยาวชนให้เยาวชนรู้จักรากเหง้าของตัวเอง และมีเป้าหมายที่การสร้างผู้สืบทอดอาชีพเกษตรกรม ช้อค้นพบสำคัญจากทั้ง 5 กรณีศึกษา คือ ทุกเครือข่ายใช้กระบวนการมีส่วนร่วม และการสร้างเครือข่ายโดยผู้นำมีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกคนอื่นๆ เช่น ในการกำหนดหลักสูตรและกิจกรรมการเรียนรู้ ดังจะพบได้ในเครือข่ายอินแปง และมูลนิธิสถาบันพัฒนาทรัพยากรชุมชน (มพทช.)

กระบวนการติดตามประเมินผลนั้น เครือข่ายอินแปงมีลักษณะโดดเด่นกว่าเครือข่ายอื่นๆ เพราะมีกระบวนการติดตามและประเมินผลอย่างเป็นระบบ มีการประเมินผลซึ่งกันและกันของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ในขณะที่เครือข่ายอื่นๆ ส่วนใหญ่จะมีผู้นำเท่านั้นที่มีบทบาทในการติดตามประเมินผล นอกจากนั้นการศึกษาได้พบว่ารูปแบบการพัฒนาทายาทเกษตรทั้ง 5 รูปแบบ เป็นรูปแบบที่สามารถเป็นต้นแบบให้เครือข่ายหรือชุมชนอื่นๆนำไปปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับลักษณะของชุมชน ซึ่งสามารถสอดแทรกกิจกรรมและเนื้อหา การเรียนรู้ให้สอดคล้องกับพื้นฐาน สภาพแวดล้อม และบริบทของชุมชน เพื่อให้ตอบสนองกับความต้องการของชุมชนมากที่สุด

ชนินทร์ วะสินนท์ และคณะ (2552) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง คนรุ่นใหม่กับการจัดการท้องถิ่นอย่างยั่งยืน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาเงื่อนไขปัจจัยที่มีผลทำให้คนรุ่นใหม่สามารถอยู่ในชุมชนท้องถิ่น และวิเคราะห์แนวทางและองค์ประกอบของเงื่อนไขปัจจัยที่ทำให้คนรุ่นใหม่จัดการและอยู่กับชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืน การวิจัยครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ คนรุ่นใหม่ที่อยู่ในชุมชนเครือข่ายอินแปง

ผลการศึกษาพบว่า เงื่อนไขปัจจัยที่มีผลให้คนรุ่นใหม่สามารถอยู่กับชุมชนท้องถิ่นได้ ประกอบด้วย 1. เงื่อนไขปัจจัยระดับเป้าหมาย ประกอบด้วย การมีอยู่มีกิน สิ่งแวดล้อมสมดุล การมีรายได้ และการมีชุมชนเข้มแข็ง 2. เงื่อนไขปัจจัยระดับกระบวนการ ประกอบด้วย การช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนรุ่นใหม่ ผู้นำเครือข่ายอินแปง และบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง การจัดการความรู้ การจัดการเชิงยุทธศาสตร์ และการจัดการทรัพยากร และ 3. เงื่อนไขปัจจัยระดับปัจจัยนำเข้า ประกอบด้วย 3.1 ระดับบุคคล คือ พฤติกรรมส่วนบุคคลชอบอิสระ มีความอดทน และเสียสละ มีฐานความรู้ดั้งเดิมและการเรียนรู้เพิ่มเติม การวางแผนการจัดการชีวิต การมีอุดมการณ์ความเชื่อที่มั่นคง การมีช่องทางการสร้างรายได้ และมีการพึ่งตนเอง 3.2 ระดับครอบครัว คือ สภาพเงื่อนไขทางครอบครัว พฤติกรรมของพ่อแม่ และถิ่นที่อยู่ของครอบครัว 3.3 ระดับชุมชนและเครือข่าย คือ การได้รับกำลังใจ การให้กำลังใจกันการได้รับความช่วยเหลือ การพึ่งพาอาศัยกัน และความผูกพันต่อกัน 3.4 ระดับสังคม คือ สภาพทางสังคมที่เผชิญในอดีตจากการออกไปทำงานในเมือง และการตามกระแสสังคม จากการวิเคราะห์เงื่อนไขปัจจัยที่ทำให้คนรุ่นใหม่สามารถอยู่กับชุมชนท้องถิ่นได้จะประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ฐานทรัพยากรที่เป็นทุนทางสังคม ส่วนที่ 2 สภาพทางสังคม วัฒนธรรม และส่วนที่ 3 การจัดการ ประกอบด้วย การจัดการ 3 ประเภท คือ การจัดการความรู้ การ

จัดการเชิงยุทธศาสตร์ และการจัดการทรัพยากร ทั้งนี้เพื่อนำไปสู่เป้าหมายการมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดี

ชนินทร์ วะสินนท์ (2548) ได้ศึกษาสวัสดิการชุมชนของเครือข่ายอินแปง พบว่าเครือข่ายอินแปงมีการจัดการสวัสดิการชุมชนของตนเอง จากการผสมผสานสวัสดิการสังคมที่รัฐจัดให้สวัสดิการชุมชนทันสมัย และสวัสดิการชุมชนดั้งเดิม โดยยึดสวัสดิการชุมชนดั้งเดิมเป็นตัวตั้ง ทำให้สมาชิกเครือข่ายอินแปงสามารถดำรงตนอยู่ในเครือข่ายได้โดยการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน จากผลการศึกษาทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนท้องถิ่นโดยเฉพาะชุมชนเครือข่ายอินแปง พบว่าการมีทรัพยากรที่มีศักยภาพเป็นฐานที่สำคัญในการพัฒนาในด้านต่างๆ ทำให้สมาชิกของชุมชนดำรงตนอยู่ในชุมชนท้องถิ่นได้ นอกจากนี้เครือข่ายอินแปงยังมีแนวคิดความเชื่อของตนเองในการจัดการชีวิตโดยการทำเกษตรแบบผสมผสาน ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูกเป็นการทำเกษตรแบบยั่งยืน และได้ขยายแนวคิดนี้ออกไปเรื่อยๆ กลายเป็นเครือข่ายที่มีความเข้มแข็งแต่ก็ยังมีปัญหาเนื่องจากไม่สามารถสนับสนุนและจูงใจให้คนรุ่นใหม่อยู่ในชุมชนอย่างยั่งยืน

รัตนา บุญมธยะ (2548) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การสังเคราะห์องค์ความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการความรู้เพื่อชุมชนเป็นสุขในภาคอีสาน: กรณีเครือข่ายอินแปง ประชาชนชาวบ้านภาคอีสานและชุมชนศิระชะอโศก โดยศึกษากระบวนการและกลไกการจัดการความรู้เพื่อสร้างชุมชนเป็นสุขของเครือข่ายในภาคอีสาน ผลจากการวิจัยสรุปได้ว่า ความรู้ท้องถิ่นที่ชุมชนใช้ในการสร้างความสุขคือความรู้ที่เกี่ยวกับการเกษตรแบบพึ่งตนเองในรูปของระบบเศรษฐกิจพอเพียงแนวคิด ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่เป็นเพียงรูปแบบแบบทางการผลิตทางเศรษฐกิจชุมชนเท่านั้น แต่เป็นการดำเนินชีวิตทางสังคมและวัฒนธรรมชุมชนที่สอดคล้องไปกับหลักพุทธธรรมที่เน้นความเรียบง่าย การพึ่งตนเองเป็นเป้าหมายหลักของการผลิตเพื่อประโยชน์ใช้สอยในการดำรงชีพของครัวเรือนและชุมชนมากกว่าการผลิตเพื่อตลาดที่เน้นการค้ากำไรสูงสุด นอกจากนี้ยังพบว่าแหล่งที่มาขององค์ความรู้ท้องถิ่นในเรื่องการผลิตเพื่อพึ่งตนเองมาจากความรู้ดั้งเดิมที่เกิดจากการสั่งสมของบรรพบุรุษผสมผสานกับความรู้สากลที่ชุมชนคิดว่าเหมาะสม ดังนั้น ความรู้ท้องถิ่นจึงมีลักษณะเป็นพลวัต และมีการปรับให้สอดคล้องกับภายนอกทั้งจากภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาสากล ความรู้ท้องถิ่นจึงไม่ใช่สิ่งที่เป็นคู่ตรงข้ามกับความรู้สากลในกระแสโลกาภิวัตน์เสมอไป

สุวิทย์ ธีรศาศวัต (2545) ได้ศึกษาเครือข่ายอินแปลงเป็นกรณีศึกษาหนึ่งในการวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน: ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544) พบว่า เครือข่ายอินแปลงเป็นเครือข่ายที่ประสบความสำเร็จในการใช้หลักการดำเนินชีวิตตามแนวทางการทำเกษตรยั่งยืนหรือเกษตรนิเวศ คือ การทำอยู่ทำกิน มีการปลูกพืชให้ได้กินหมุนเวียนตลอดทั้งปี เมื่อมีผลผลิตเหลือจึงนำไปขายเพื่อเป็นการสร้างรายได้ โดยมีแนวคิดเรื่อง การยกป่าภูพานมาไว้ในสวน คือ การนำเอาเมล็ดพันธุ์ไม้จากป่าภูพานมาเพาะกล้าเพื่อปลูกในสวนของตนเองแทนการปลูกพืชเชิงเดี่ยว โดยไม่ต้องเสียเงินซื้อหามาบริโภค และได้ผลผลิตที่ปลอดสารพิษและเป็นการสร้างรายได้และสามารถยกฐานะทางเศรษฐกิจของชุมชนได้

งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้

รัชดา เพชรรัตน์ (2557) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของเกษตรกรภายใต้โครงการสร้างและพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ อำเภอละแม จังหวัดชุมพร ผลการศึกษาพบว่า การมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้มี 5 ขั้นตอนคือ การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา/เสนอปัญหา การมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทาง/กำหนดวิธีการ การมีส่วนร่วมในการลงมือปฏิบัติจริง การมีส่วนร่วมในการได้รับผลจากการลงมือปฏิบัติ และการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์และประเมินผลด้วยตนเอง ผลการวิจัยทำให้ทราบถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ 1) วิธีการสร้างความรู้ 2) การสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ 3) ภาษา 4) เครื่องมือที่เหมาะสม 5) วิทยากรและวิธีการถ่ายทอด 6) เวลาในการจัดการเรียนรู้ 7) กิจกรรมการเรียนรู้ และ 8) ปัญหาของเกษตรกร ทั้งได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกร ทำให้ทราบว่าเกิดกระบวนการเรียนรู้ 3 ลักษณะ คือ กระบวนการสกัดความรู้แฝง กระบวนการพัฒนาความรู้ และกระบวนการสร้างองค์ความรู้ใหม่ ซึ่งสามารถสรุปรูปแบบการเรียนรู้ 3 รูปแบบ คือ รูปแบบการเรียนรู้รายบุคคลแบบมีส่วนร่วมรูปแบบการเรียนรู้กลุ่มแบบร่วมมือ และรูปแบบการเรียนรู้แบบพึ่งพา ผลจากการศึกษาสรุปได้ว่าเกษตรกรมีความสามารถในการวิเคราะห์ข้อมูล นำประสบการณ์ที่ได้รับมาพัฒนาเป็นแผนพึ่งตนเอง ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงได้

พูนผล เล็กไม่น้อย (2551) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อการพึ่งตนเองตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง กรณีศึกษา: ชุมชนเข้ บ้านบางคำใต้ อำเภอบึง จังหวัดพะเยา ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ชุมชนที่มีส่วนร่วมในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วม

รับผิดชอบและร่วมวิเคราะห์หาแนวทางแก้ไข หัวใจสำคัญของการเรียนรู้ของชุมชนเข้า คือ มีการทดลองลงมือทำแล้วนำมาสรุปและวิเคราะห์ร่วมกัน ปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้จะขึ้นอยู่กับผู้นำในชุมชนไม่ว่าจะเป็นผู้นำที่เป็นทางการหรือผู้นำไม่เป็นทางการ

ข้อค้นพบที่สำคัญจากการศึกษา พบว่า การสร้างกระบวนการเรียนรู้ทำให้เกิดกลุ่มเยาวชนที่เข้ามาแลกเปลี่ยน รับฟังความคิดเห็นและมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางพัฒนาาร่วมกันด้วย โดยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้องศึกษาถึงบริบทของชุมชนเพื่อทราบถึงข้อมูลชุมชน ด้านกายภาพ สังคม เศรษฐกิจ ประเพณีวัฒนธรรม การพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชน ฯลฯ ตลอดจนการเลือกใช้เครื่องมือ วิธีการสร้างการเรียนรู้ให้เหมาะสม การพัฒนาศักยภาพผู้นำในชุมชน การสร้างและพัฒนาเครือข่ายในด้านต่างๆ เพื่อใช้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการเรียนรู้ต่อชุมชน การสร้างการเรียนรู้ควรให้ตรงกับปัญหาหรือความต้องการของชุมชนเป็นหลัก ต้องให้เหมาะสมและสอดคล้องกับฐานวัฒนธรรม วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนจึงจะทำให้การสร้างกระบวนการเรียนรู้มีประสิทธิภาพและมีความยั่งยืนกับชุมชน

กิตติชัย ปัญญาวัน (2548) ได้ศึกษาวิจัย เรื่องการเชื่อมประสานเครือข่ายเพื่อการเรียนรู้และปฏิบัติงาน: กรณีศึกษาเครือข่ายการสร้างเสริมสุขภาพ จังหวัดแพร่ งานวิจัยในครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ลักษณะการก่อตัวของเครือข่ายการสร้างเสริมสุขภาพ จังหวัดแพร่ แกนนำด้านสาธารณสุขจากภาคราชการ เป็นตัวเชื่อมประสานต่อไปยังกลุ่มต่างๆ ซึ่งเป็นกลุ่มในภาคประชาชน ซึ่งกลุ่มต่างๆ เหล่านี้มีประสบการณ์ทำงานร่วมกันมาก่อน เครือข่ายจึงถือกำเนิดขึ้น จากนั้นได้รับการสนับสนุนจากกองทุนสนับสนุนสุขภาพ ทำให้เครือข่ายมีการทำงานในเชิงระบบมากขึ้น โดยมีประเด็นสุขภาพเป็นกลไกเชื่อมประสานการทำงาน ซึ่งคณะทำงานอาศัยพื้นฐานของความเป็นเพื่อนร่วมงานในองค์กรเดียวกัน ประสบการณ์ทำงานระหว่างองค์กรเกิดการรวมกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการเสริมสร้างสุขภาพขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในลักษณะของชุมชนปฏิบัติการ

ในส่วนการประสานงานกับกลุ่มต่างๆ อาศัยกระบวนการติดต่อสื่อสารและการมีปฏิสัมพันธ์แบบช่วยเหลือเกื้อกูลในการร่วมปฏิบัติงานควบคู่ไปกับกระบวนการเรียนรู้ระหว่างการทำงาน โดยเครือข่ายจะให้ความสำคัญกับการจัดการความรู้จากประสบการณ์จริงบนพื้นฐานความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมของกลุ่มคน นอกจากนี้การประสานกันของภาคีที่มีความหลากหลายในการปฏิบัติงาน ภายใต

บริบททางสังคมและวัฒนธรรม การผสมผสานความรู้สมัยใหม่กับความรู้พื้นบ้าน การประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการปฏิบัติงานรวมถึงการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในการดำเนินงาน สิ่งต่างๆ เหล่านี้เป็นแนวทางในการปฏิบัติงานอันเป็นลักษณะพิเศษของเครือข่ายการสร้างเสริมสุขภาพจังหวัดแพร่ที่สนับสนุนให้เกิดประสิทธิภาพมากขึ้น

ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์ และคณะ (2547) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาสู่การพึ่งตนเองด้วยกระบวนการศึกษาตามอหยาศัย: กรณีศึกษา ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดกระบวนการศึกษาตามอหยาศัย และศึกษาผลลัพธ์ ผลกระทบของการศึกษาตามอหยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ในงานวิจัยครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลการศึกษาสรุปได้ว่า รูปธรรมของการพึ่งตนเองของชุมชนส่งผลให้เกิดการพึ่งตนเองในรูปแบบต่างๆ คือ 1) การพึ่งตัวเองระดับปัจเจก 2) ระดับครัวเรือน โดยการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้กับการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก 3) การพึ่งตนเองด้านเงินทุนจากแหล่งทุนภายในชุมชน โดยใช้กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ของชุมชนแทนการกู้ยืมเงินจากสถาบันการเงินภาครัฐ 4) การพึ่งตนเองในระดับชุมชนโดยการจัดตั้งกองทุนเพื่อจัดกิจกรรมพัฒนาชุมชน กองทุนได้จากผลกำไรจากกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ที่สมาชิกกู้ยืมในชุมชน 5) การพึ่งตัวเองโดยใช้แผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือในการวางแผนพัฒนาอาชีพ และการวางแผนพัฒนาชุมชน 6) การพึ่งตัวเองจากการเรียนรู้กระบวนการแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นการแก้ไขปัญหาแบบสมานฉันท์

ข้อค้นพบสำคัญของการศึกษา พบว่า รูปแบบการจัดการศึกษาของชุมชน แบ่งได้เป็น 5 รูปแบบ คือ 1) การสืบทอด เน้นใช้ในการสืบทอดการประกอบอาชีพของชุมชน การแพทย์พื้นบ้าน การสืบสานประเพณีและวัฒนธรรมชุมชน 2) การเรียนรู้ด้วยตัวเองจะพบในกลุ่มผู้นำองค์กรต่างๆ ในชุมชนทุกองค์กร 3) การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้เป็นการเรียนรู้ตามความสนใจของผู้เรียนจะแบ่งได้เป็นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน แหล่งเรียนรู้นอกชุมชน และแหล่งเรียนรู้จากสื่อ 4) กระบวนการจัดการเรียนรู้ ได้แก่ การศึกษาดูงาน การจัดหลักสูตรการฝึกอบรม ตามความสนใจของผู้เรียนรู้ การจัดประชุมเสวนาในเรื่องการพึ่งตนเอง 5) การจัดแสดงงานทางวิชาการ นิทรรศการ ของสถาบันการศึกษาในชุมชน ซึ่งงานวิจัยนี้เชื่อมโยงให้เห็นว่า ปัจจัยที่ทำให้การศึกษาตามอหยาศัยเพื่อ

การพึ่งตนเองประสบความสำเร็จ คือ 1) ศักยภาพของผู้นำชุมชน 2) ภูมิปัญญาที่สืบสานมาจากคนรุ่นเก่าสู่คนรุ่นใหม่ 3) องค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็ง การทำงานเป็นทีม หน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานท้องถิ่นที่ร่วมบูรณาการสนับสนุน 4) มีศูนย์เรียนรู้ในชุมชน และนโยบายของจังหวัดเอื้อต่อการสนับสนุนภาคประชาชน

งานวิจัยต่างประเทศ

ISTVAN RADO (2013) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในประเทศไทย กรณีศึกษาเครือข่ายอินแปง ในงานวิจัยนี้ได้เก็บข้อมูลปฐมภูมิและนำมาประกอบกับข้อมูลทุติยภูมิเพื่อชี้ให้เห็นยุทธศาสตร์ที่ถือว่าเป็นนวัตกรรมในการดำรงความยั่งยืนทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมในภูมิภาค ผลการศึกษาพบว่า อินแปงเป็นเครือข่ายชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยที่มุ่งมั่นจะเสริมความเข้มแข็งให้กับครัวเรือนโดยใช้วิธีนำความเข้มแข็งภายในครัวเรือนมาผสมผสานกับเทคนิคใหม่ที่ได้รับเข้ามา นอกจากนี้ตัวอย่างจากอินแปงยังได้แสดงให้เห็นว่าความคิดริเริ่มของชาวนาและการที่ชาวนามีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้นี้อย่างต่อเนื่องนั้นเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้โครงการพัฒนาชุมชนระยะยาวประสบความสำเร็จ

เครือข่ายอินแปงในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยซึ่งได้ก่อกำเนิดมาตั้งแต่กลางทศวรรษ 1980 ที่หมู่บ้านบัวในจังหวัดสกลนคร อันเป็นผลจากการร่วมมือกันของนักวิชาการในท้องถิ่นและชาวนา วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งเครือข่ายก็เพื่อปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของครัวเรือนชาวนา อย่างไรก็ตามปัญหาที่ชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือต้องเผชิญนั้นได้สะท้อนคุณลักษณะของชาวนาสส่วนใหญ่ในชนบทของไทย ปัญหาเหล่านี้มีอาทิ ปัญหาหนี้สินครัวเรือนที่มีแต่จะเพิ่มมากขึ้น ปัญหาการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ และปัญหาการสูญเสียการเหนียวแน่นของชุมชนผ่านมาอินแปงได้แสวงหาวิธีแก้ปัญหาดังกล่าวที่พวกเขาเผชิญอยู่หลายวิธีอาทิ เช่น การยกระดับทักษะและความรู้ของชาวนาในท้องถิ่นทั้งในด้านความคิดดั้งเดิมและเทคนิคกระบวนการที่ทันสมัย ตัวอย่างหนึ่งคือเครือข่ายอินแปงได้จัดตั้งวิสาหกิจชุมชนเพื่อแปรรูปผลไม้และสมุนไพรให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่มีคุณค่าเพิ่มขึ้น อีกตัวอย่างคือ การที่เครือข่ายอินแปงได้แบ่งปันความรู้ที่ได้มานี้ให้ทั้งกับสมาชิกในเครือข่ายและผู้อยู่นอกเครือข่าย ปัจจุบันเครือข่ายอินแปงได้จัดอบรมเกี่ยวกับไร่นาสวนผสม การทำยาจากสมุนไพร การทำปุ๋ยชีวภาพ แชมพูและน้ำยาล้างจานให้กับชาวนาอื่นๆที่สนใจ

2.4.1 วิเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายอินแปง และกระบวนการเรียนรู้ พบความสอดคล้องที่แสดงให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาเครือข่าย กระบวนการเรียนรู้ก่อให้เกิดการพึ่งตนเองบนรากฐานทรัพยากรที่เป็นทุนของชุมชน หลายกลุ่มองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายใช้หลักการแก้ปัญหาของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา โดยเน้นที่การพัฒนาคนเป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนา แนวทางการพัฒนาจะยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก มีรายได้ที่เชื่อมโยงกับทรัพยากรในท้องถิ่น นำมาปรับประยุกต์ สามารถสร้างมูลค่าเชิงเศรษฐกิจในครัวเรือน ดังกล่าวนั้นจะพบว่าในหลายกลุ่ม/เครือข่าย มีการเชื่อมโยงกับหน่วยงาน องค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคธุรกิจ สถาบัน/องค์กรวิชาการ และระหว่างชุมชนที่เป็นต้นแบบหรือโมเดลในการพัฒนาในประเด็นต่างๆ ซึ่งกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นหลัก รวมทั้งการพัฒนาเยาวชนเป็นกำลังต่ออนาคตการพัฒนา โดยทำให้เยาวชนรู้จักรากเหง้าองค์ความรู้ท้องถิ่นของตนเอง เพื่อสร้างความเข้มแข็ง ความยั่งยืน ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เครือข่ายประสบความสำเร็จในหลายๆ พื้นที่กรณีศึกษา คือ

1) **ผู้นำเครือข่าย** มีบทบาทในการดำเนินการเครือข่ายให้ประสบความสำเร็จ ผู้นำมีส่วนสำคัญยิ่งในการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน ร่วมตัดสินใจและคิดริเริ่มโครงการ วางแผนและจัดทำแผนโครงการต่างๆ รวมทั้งถ่ายทอดความรู้ ตลอดจนการสร้างการยอมรับจากองค์กรต่างๆ ความสามารถของผู้นำเครือข่ายจะสามารถดำรงอยู่ได้และมีการบริหารจัดการผลประโยชน์ให้เกิดกับสมาชิกได้อย่างต่อเนื่องต้องมีผู้นำทั้งในระดับแกนกลางและเครือข่ายย่อยที่กระจายอยู่ในเครือข่ายที่มีความสามารถทั้งในแง่ของการจัดการระดับครัวเรือนตนเอง และการบริหารจัดการกลุ่มและเครือข่าย ผู้นำถือเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นผู้นำที่เป็นทางการหรือผู้นำไม่เป็นทางการ

2) **ผู้ประสานงานเครือข่าย** ทำหน้าที่ประสานงานกับสมาชิกเครือข่าย ตลอดจนการประสานงานกับองค์กรภายนอก ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงการทำงานระหว่างกลไกแนวตั้งและกลไกแนวระนาบให้สามารถขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ให้ดำเนินไปได้ และกระตุ้นเชื่อมโยงกระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายในหลายๆเครือข่ายสะท้อนให้เห็นว่าเมื่อขาดผู้ประสานงานเครือข่าย หรือผู้ประสานงานไม่เข้าใจบทบาทตนเองจะทำให้เครือข่ายเกิดความชะงักหรือทำให้การเคลื่อนงานขาดความต่อเนื่องในพื้นที่

3) **สมาชิกเครือข่าย** มีบทบาทสำคัญในการดำเนินงาน รวมทั้งการทำกิจกรรมต่างๆ สมาชิกเครือข่ายจะเป็นตัวจักรที่ทำให้เกิดพลังในการขับเคลื่อน สมาชิกตระหนักและคำนึงถึงการเป็นสมาชิกเครือข่าย การรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของเครือข่าย ในขณะที่กลไกภายนอกในหลายภาคส่วนที่เกี่ยวข้องนั้นจะช่วยเสริมความแข็งแกร่งในส่วนที่กลไกภายในยังขาดอยู่ เช่น งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ การส่งเสริมเวทีเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้จากนักวิชาการ เป็นต้น นอกจากนี้สิ่งสำคัญประการหนึ่งคือ สมาชิกเครือข่ายควรได้รับโอกาสในการมีส่วนร่วมการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของเครือข่ายตั้งแต่การคิดวางแผน ดำเนินการ รับผลประโยชน์ และการประเมินผลเพื่อปรับปรุงตนเอง เพื่อความยั่งยืนของเครือข่าย

4) **ระบบความสัมพันธ์** ที่มีต่อกันในชุมชน ความเป็นกลุ่มหรือความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ความเป็นชนเผ่าเดียวกัน หรือมีจุดร่วมเหมือนกัน คล้ายคลึงกันทำให้เครือข่ายเกิดความเกาะเกี่ยว เชื่อมโยงและขยายเครือข่ายรวมทั้งเกิดกิจกรรมต่าง ๆ อย่างมีส่วนร่วม ซึ่งกลุ่มที่มีแนวคิดและเป้าหมายคล้ายคลึงกัน หรือกลุ่มคนที่มีลักษณะร่วมกันจะสามารถกระจายข้อมูลข่าวสารได้เร็ว มีการเรียนรู้ระหว่างกันได้รวดเร็ว และมีลักษณะการอยู่ร่วมกันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย

5) **รูปแบบการบริหารจัดการเครือข่าย** การบริหารจัดการเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพต้องมีการกระจายอำนาจการบริหารจัดการ ส่งเสริมการเรียนรู้และทำงานร่วมกันโดยใช้กระบวนการกลุ่ม

6) **กิจกรรมเครือข่าย** สมาชิกเครือข่ายจะต้องมีกิจกรรมพื้นฐานที่เป็นแนวคิดหลักของเครือข่ายร่วมกัน และเครือข่ายต้องมีกิจกรรมอื่นๆ ที่จะสามารถตอบสนองต่อความต้องการของสมาชิกสำหรับการดำรงชีพ ซึ่งการสร้างกิจกรรมจะช่วยให้เกิดความรู้และทักษะการจัดการทรัพยากร เกิดความเคลื่อนไหวของสมาชิกอย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้และความสัมพันธ์ทางสังคมที่ยิ่งมีขนาดใหญ่ ก็จะเป็นปัจจัยเสริมในเชิงบวกในการเพิ่มพูนความรู้ที่มีความหลากหลายมีความสัมพันธ์มากขึ้น และเป็นฐานสำคัญของการพึ่งพากัน

2.4.2 วิเคราะห์ช่องว่างความรู้ของการศึกษาเครือข่ายอินแปง

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องได้สะท้อนให้เห็นว่าเครือข่ายอินแปงได้รับความสนใจศึกษาในแง่มุมความเป็นเครือข่ายชุมชนท้องถิ่นในเชิงสังคมศาสตร์ บทเรียนต้นแบบ ความเป็นเครือข่ายที่แสวงหาแนวทางแก้ปัญหาร่วมกัน โดยตระหนักถึงฐานทรัพยากร องค์ความรู้ ภูมิปัญญา ในช่วงระยะที่ผ่านมา มีผู้สนใจศึกษาเครือข่ายอินแปงทั้งศึกษาพัฒนาการ การก่อตัวของเครือข่าย อย่างไรก็ตามท่ามกลาง

ความสนใจศึกษาอินแปงเครือข่ายอินแปงในระยะที่ผ่านมาแล้วยังมีแง่มุมบางประการที่ผู้วิจัยเห็นว่ายังขาดมุมมองการศึกษาเครือข่ายในเชิงลึก โดยสรุปดังนี้

ประเด็นที่ 1 ในข้อเท็จจริงหนึ่งเครือข่ายอินแปง เป็นเครือข่ายที่เป็น “แนวคิด (concept)” ซึ่งสามารถนำไปปฏิบัติได้ทุกพื้นที่ โดยมีทุนพื้นฐาน คือ “ที่ดินเป็นส่วนปฏิบัติการ” เป็นทุนจำเป็นในการปฏิบัติ แต่การศึกษาที่ผ่านมาจะตีความอินแปงโดยใช้พื้นที่เป็นตัวนำ ทำให้เสมือนหนึ่งว่าอินแปงยึดติดกับพื้นที่โดยเฉพาะพื้นที่ชนบท ซึ่งแท้จริงแล้วเครือข่ายอินแปงสามารถขยายขอบเขตในทุกพื้นที่และขยายได้เป็นอย่างดี สอดรับโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกษตรในครัวเรือนซึ่งในชุมชนเมืองสามารถนำไปปฏิบัติได้ แต่อย่างไรก็ตามมิติของการสร้างภาพตัวแทนการปฏิบัติในชุมชนเมืองยังไม่เป็นที่กล่าวถึงมากนัก แต่อย่างไรก็ดีในสภาวะสังคมปัจจุบัน สถานการณ์การดูแลสุขภาพ การตระหนักถึงความปลอดภัยของอาหาร แหล่งผลิตอาหาร และการสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีถือเป็นโอกาสหนึ่งในการขยายแนวคิดเครือข่าย หรือการสร้างรูปแบบที่เหมาะสมในการขยายแนวคิดเครือข่ายอินแปงเชิงรูปธรรมในชุมชนเมืองหรือชุมชนใกล้เขตเมือง

ประเด็นที่ 2 การตีความ “การมีตำแหน่งทางสังคมของบุคคล” ในเครือข่ายอินแปงใน “ลักษณะเท่าเทียมกันในทุนพื้นฐาน” เช่น ลักษณะการถือครองที่ดิน ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ซึ่งเป็นองค์ประกอบในเชิงได้เปรียบ การมีแหล่งน้ำที่พอเพียง การคมนาคมภายในชุมชนที่ระดับหนึ่ง ทำให้การศึกษาเครือข่ายอินแปงที่ผ่านมาขาดการศึกษาในมิติของความไม่เท่าเทียมภายในเครือข่ายรูปแบบพฤติกรรมของกลุ่มคนในเครือข่ายที่มีระดับการถือครองทุนมีพฤติกรรมในการผลิตแตกต่างกันซึ่งจะเอื้อประโยชน์ต่อปัจจัยเกื้อหนุน ทุนเกื้อหนุนจากภาครัฐและเครือข่าย

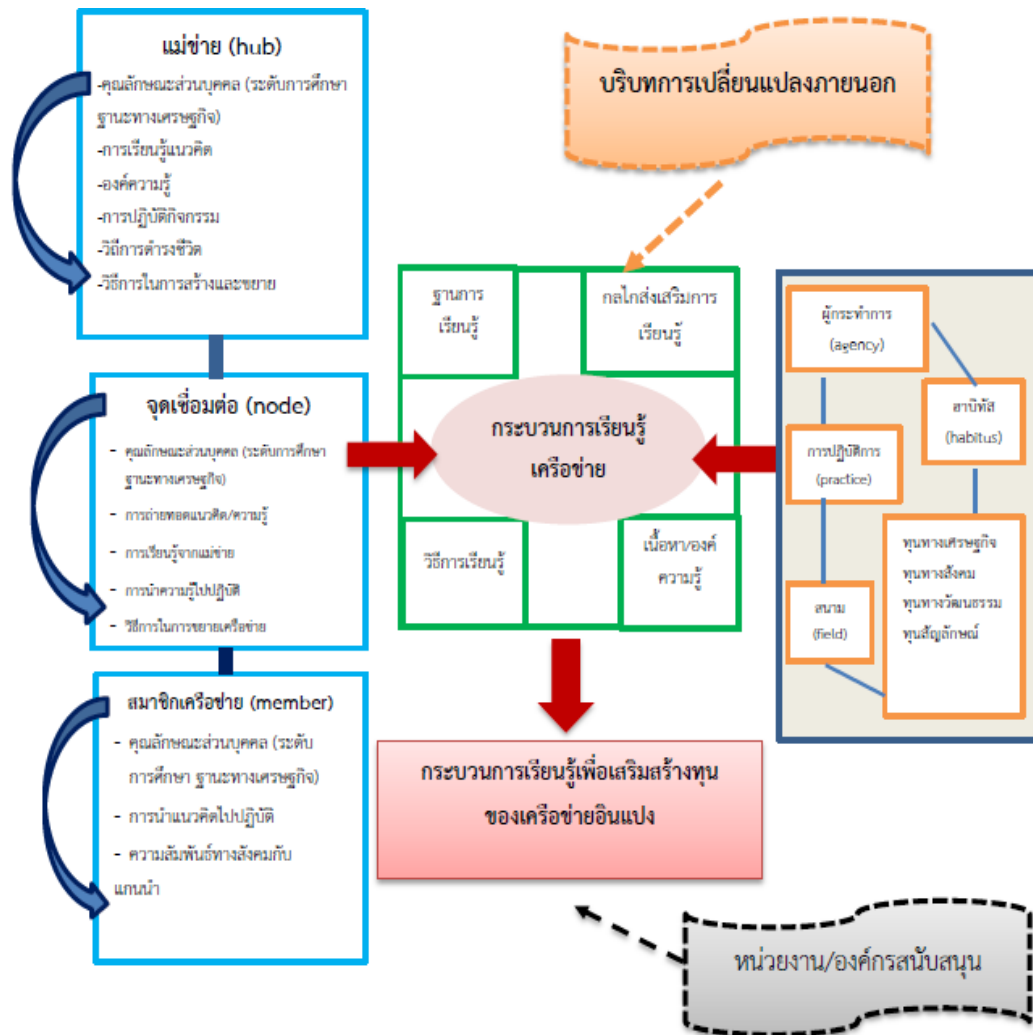
ประเด็นที่ 3 การศึกษาเครือข่ายอินแปงที่ผ่านมาเน้นการศึกษาเฉพาะกรณี ซึ่งส่วนใหญ่เน้น “การศึกษาต้นแบบบุคคลที่ประสบความสำเร็จ” ในการปฏิบัติกิจกรรมตามแนวคิดเครือข่ายอินแปงโดยขาดมิติการเชื่อมโยงของทุนประกอบประกอบเป็นองค์ประกอบในยุคปัจจุบันที่มีบริบทการพัฒนาต่างจากอดีต (เงินทุน วัสดุอุปกรณ์ รัฐ หน่วยงานที่เกื้อหนุนเชิงประเด็น ฯลฯ) ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการดำรงอยู่ของทุนในเครือข่าย อันได้แก่ ทุนเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม และทุนสัญลักษณ์ การศึกษาเปรียบเทียบในเงื่อนไขดังกล่าวจะทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพของบุคคลที่มีทุนไม่เท่ากันหรือบุคคลรุ่นหลังที่ยังไม่มีทุน โดยเฉพาะที่ดินเป็นของตนเอง

ประเด็นที่ 4 การศึกษาองค์ประกอบของกระบวนการยอมรับในวาทกรรม “คนอินแปง” ซึ่งจากบริบทอีสานลักษณะการประกอบกิจกรรมเกษตรนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกันที่อาจจะแยกแยะความแตกต่างได้ การศึกษาที่ผ่านมายังขาดการศึกษาในมิติของกระบวนการยอมรับการเป็น “คนอินแปง” มีขั้นตอนหรือกระบวนการใด องค์ประกอบในยอมรับการเป็นคนอินแปงมีองค์ประกอบเงื่อนไขอะไรบ้าง ซึ่งในมิติดังกล่าวหากพิจารณาในทางหนึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการทำการศึกษาซึ่งในอนาคตแนวคิดเครือข่ายอินแปงได้ขยายไปตามพื้นที่ต่างๆ ได้มากขึ้น เช่น ในชุมชนเมืองหรือพื้นที่ใกล้เมืองหรือพื้นที่อื่นๆ กระบวนการยอมรับ “การเป็นคนอินแปง” มีผลในมิติของการสืบทอดเครือข่ายการถ่ายทอดแนวคิดเครือข่ายให้ได้รับการยอมรับ หรือการดำรงความเป็นเครือข่ายต่อไปในอนาคต

จากการวิเคราะห์ช่องว่างความรู้การศึกษาเครือข่ายอินแปงในระยะที่ผ่านมาสะท้อนให้เห็นแง่มุมบางประการที่ยังขาดศึกษาในเชิงลึก การจะเติมเต็มช่องว่างความรู้ในการศึกษาเครือข่ายอินแปงให้ดีขึ้น และอย่างลึกซึ้งนั้นควรจะทำให้ความเข้าใจพื้นฐานแนวคิดอินแปง เป้าหมายของอินแปง การตระหนักและเข้าใจอินแปงในฐานะการเป็น “แนวคิด” ซึ่งเป็นเรื่องของ “ชุดความคิด” ต่างๆ ซึ่งเชื่อมร้อยสัมพันธ์กับ “ความเป็นอยู่” “การผลิต การบริโภค และการขาย” และเกี่ยวเนื่องกับเรื่องของความสุขจากภายใน

นอกจากนั้นการเติมเต็มช่องว่างความรู้ควรจะไปสู่การขยายแนวคิด และบูรณาการกับแนวคิดอื่นๆ ที่มีความเชื่อมโยงกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจ สร้างการรับรู้ต่อสังคม รวมทั้งก่อให้เกิดการขยายแนวคิดไปยังพื้นที่ต่างๆ ไม่จำกัดเฉพาะในบริบทภูมิภาค “อีสาน” การสังเคราะห์แนวคิดอย่างบูรณาการ ระหว่างแนวคิดอินแปง แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง แนวคิดการพึ่งตนเอง แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน และแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะก่อให้เกิดความเข้าใจ การนำไปประยุกต์ใช้ และเกิดการรับรู้ต่อสังคมในภาพกว้างได้อย่างยั่งยืน สำหรับการศึกษาในครั้งนี้มุ่งเน้นตอบประเด็นเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยเชื่อมโยงกับเรื่อง “ทุน” ตามแนวคิดของปีแอร์ บูดีเยอร์ ซึ่งสาระสำคัญวิธีการวิจัยจะกล่าวถึงในบทที่ 3 ต่อไป

2.5 กรอบแนวคิดในการวิจัย

แผนภาพที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยมีวัตถุประสงค์ของการวิจัย 1) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง 2) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน และ 3) เพื่อนำเสนอกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง มีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

3.1 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย

1) การศึกษาเอกสาร (documentary study) ผู้วิจัยทำการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานเครือข่าย วิวัฒนาการเครือข่าย กิจกรรมเครือข่าย โครงสร้างเครือข่าย หน่วยงานองค์กรที่หนุนเสริมสนับสนุนเครือข่าย ซึ่งทำให้ผู้ให้วิจัยเข้าใจปรากฏการณ์ และสภาพแวดล้อมหรือบริบททางสังคมที่ปรากฏขึ้น และสามารถเชื่อมโยงต่อการเปลี่ยนแปลงเครือข่ายในภาพรวม และเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่าย

2) การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) เป็นวิธีการที่ผู้วิจัยใช้ในการรวบรวมข้อมูลของเครือข่ายอินแปงเพื่อสร้างความเข้าใจเชิงลึกในประเด็นบริบทที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่าย และกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน

3) การสังเกต ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วม (participant observation) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participant observation) โดยการสังเกตสภาพแวดล้อม วิถีชีวิต ชุมชน และร่วมกิจกรรมเครือข่าย เช่น โครงการตลาดไทเทิงภูเครือข่ายอินแปง (ซึ่งเป็นการทดลองทำตลาดครั้งแรกตั้งแต่ก่อตั้งเครือข่ายอินแปง ในวันเสาร์ที่ 18 มีนาคม พ.ศ.2559 ณ อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร) โครงการอบรมแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และการประยุกต์ใช้ซึ่งแกนนำเครือข่ายแกนนำศูนย์การเรียนรู้เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ร่วมสังเกตการบรรยายความรู้ เทคนิคการถ่ายทอดความรู้ เนื้อหาการเรียนรู้ และฐานการเรียนรู้ต่างๆ และปฏิสัมพันธ์ของผู้เข้าอบรม ตลอดจนการสังเกตงานประเพณีท้องถิ่น งานบุญที่สำคัญของชุมชน เช่น งานบุญเครือข่าย การฟ้อนผีหมอซึ่ง

เป็นประเพณีสำคัญที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ตลอดจนกิจกรรมวิสาหกิจ เครือข่ายที่โดดเด่น เช่น กิจกรรมการทอผ้าอ้อมคราม/ผ้าฝ้าย การแปรรูปยาและสมุนไพร การแปรรูป ผงนัว (ผงชูรสซึ่งทำจากผักท้องถิ่น) การแปรรูปข้าวฮาง ข้าวกล้อง การเลี้ยงไส้เดือน การเพาะ ขยายพันธุ์ไม้/พืช ตลอดจนการสังเกตการประชุมสมาชิกเครือข่าย การไปเยี่ยมเยียนแปลงสมาชิก เครือข่ายกับแกนนำ เป็นต้น

5) การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) ได้เชิญผู้เกี่ยวข้องกับเครือข่ายอินแปงเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มมาวิเคราะห์สรุปภาพรวมของกระบวนการเรียนรู้บนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน และนำเสนอกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของ เครือข่ายอินแปง

3.2 ผู้ให้ข้อมูลหลัก

ในการศึกษารวบรวมข้อมูลผู้วิจัยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (Key persons) และกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key-informants) โดยแบ่งตามวิธีการศึกษารวบรวมข้อมูล มีรายละเอียดดังนี้

1) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลทั่วไป (Key persons) เป็นกลุ่มที่ผู้วิจัยไม่ได้เจาะจง แต่เป็นบุคคลที่สามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับเครือข่ายอินแปง บุคคลที่เคยเป็นสมาชิกเครือข่าย/ปฏิบัติกิจกรรมตามแนวคิดเครือข่ายเพื่อไปทำกิจกรรมอื่น หรือบุคคลอื่นๆ เช่น ชาวบ้านในชุมชน ที่มีทัศนคติต่อเครือข่ายอินแปงในเบื้องต้น จำนวน 10 คน

2) ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key-informants) ผู้วิจัยแบ่งตามวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้ การสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) เกี่ยวกับประเด็นการเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง แบ่งออกเป็นผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ 6 กลุ่ม จำนวน 18 คน

กลุ่มที่ 1 แกนนำเครือข่าย ประกอบด้วย กลุ่มแกนนำเครือข่ายหรือบุคคลที่เป็นจุด ศูนย์กลางเครือข่าย (hub) และแกนนำจุดเชื่อมต่อ (node)

1.1 แกนนำเครือข่าย หรือบุคคลที่เป็นจุดศูนย์กลางเครือข่าย (hub) โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก คือเป็นแกนนำที่มีบทบาทในการสร้างและขยายเครือข่าย มีความเข้าใจในนโยบายเครือข่าย ตลอดจนการมีบทบาทในการถ่ายทอดแนวคิด ส่งผ่านแนวคิดสู่ไปยังพื้นที่/บุคคล (node) และมีความเต็มใจในการให้ข้อมูลการวิจัย จำนวน 3 คน

1.2 แขนงนำจุดเชื่อมต่อ (node) โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก คือเป็นแกนนำที่มีบทบาทในการสร้างและขยายเครือข่าย ตลอดจนการมีบทบาทในการถ่ายทอดแนวคิดส่งผ่านแนวคิดสู่ไปยังสมาชิกเครือข่าย (member) และมีความเต็มใจในการให้ข้อมูลการวิจัย จำนวน 3 คน

กลุ่มที่ 2 ผู้ประสานงานเครือข่าย โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก คือ ปฏิบัติงานเป็นผู้ประสานงานเครือข่ายในพื้นที่เครือข่าย มีความเข้าใจกิจกรรมเครือข่ายเป็นอย่างดี และมีความเต็มใจในการให้ข้อมูลการวิจัย จำนวน 2 คน

กลุ่มที่ 3 สมาชิกเครือข่าย โดยมีเกณฑ์ในการคัดเลือก คือ เป็นสมาชิกเครือข่าย และนำแนวคิดแบบอินแปงสู่การปฏิบัติจริงในระดับแปลง และมีความเต็มใจในการให้ข้อมูลการวิจัย จำนวน 5 คน

กลุ่มที่ 4 นักพัฒนาเอกชน โดยมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ ปฏิบัติงานในพื้นที่เครือข่าย มีบทบาทในการสนับสนุน หนุนเสริมการทำงานเครือข่ายอินแปง ตลอดจนเครือข่ายให้การยอมรับ และมีความเต็มใจในการให้ข้อมูลการวิจัย จำนวน 1 คน

กลุ่มที่ 5 เจ้าหน้าที่รัฐ โดยมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ มีการดำเนินกิจกรรม/โครงการร่วมกับเครือข่าย มีบทบาทสนับสนุน หนุนเสริมทรัพยากร เช่น หนุนเสริมองค์ความรู้ งบประมาณ ฯลฯ และเครือข่ายให้การยอมรับและมีความเต็มใจในการให้ข้อมูลการวิจัย จำนวน 3 คน

กลุ่มที่ 6 ประชาชนชาวบ้าน โดยมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ เป็นบุคคลที่เครือข่ายให้การยอมรับในการเป็นจุดศูนย์รวมขององค์ความรู้และมีความเต็มใจในการให้ข้อมูลการวิจัย จำนวน 1 คน

การสนทนากลุ่ม ผู้วิจัยได้จัดการสนทนากลุ่ม 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 ในวันที่เสาร์ที่ 23 เมษายน พ.ศ.2559 และครั้งที่ 2 วันพุธที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2559 จำนวน 13 คน เพื่อตอบวัตถุประสงค์วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้บนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุนเครือข่ายอินแปง และนำเสนอกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง โดยได้คัดเลือกจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่เคยให้ข้อมูลการสัมภาษณ์ และได้รับคำแนะนำจากแกนนำเครือข่าย/ผู้ประสานงานเครือข่ายว่าเป็นบุคคลที่เครือข่ายให้การยอมรับและมีความเต็มใจในการให้ข้อมูลการวิจัย สามารถให้ข้อมูลได้ครบถ้วนตามประเด็นการสนทนากลุ่ม คือ แกนนำเครือข่าย ผู้ประสานงานเครือข่าย สมาชิกเครือข่ายอินแปง และประชาชนชาวบ้าน

3.3 การคัดเลือกพื้นที่

ในการศึกษาครั้งนี้ศึกษาเฉพาะกรณีเครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนคร ซึ่งพื้นที่มีลักษณะทุน 3 ระดับ คือ

- ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง มีเกณฑ์ในการคัดเลือก คือ เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่ก่อตั้งและยังดำเนินการอย่างต่อเนื่องมาไม่น้อยกว่า 10 ปี มีกระบวนการเรียนอย่างต่อเนื่อง และเป็นเครือข่ายที่ได้รับการยอมรับจากองค์กร/หน่วยงาน ให้เป็นจุดเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ และเครือข่ายมีความเต็มใจในการให้ผู้วิจัยเข้าถึงข้อมูล

- ศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง มีเกณฑ์ในการคัดเลือก คือ เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่ก่อตั้งและยังดำเนินการอย่างต่อเนื่องมาไม่น้อยกว่า 5 ปี เครือข่ายมีกระบวนการเรียนอย่างต่อเนื่อง และมีความเต็มใจในการให้ผู้วิจัยเข้าถึงข้อมูล

- ศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง มีเกณฑ์ในการคัดเลือก คือ เป็นศูนย์การเรียนรู้ที่ก่อตั้งและยังดำเนินการอย่างต่อเนื่องมาไม่น้อยกว่า 5 ปี เครือข่ายประสบปัญหาในการดำเนินกิจกรรมเครือข่ายหรือทรงตัวในการดำเนินกิจกรรม และเครือข่ายมีความเต็มใจในการให้ผู้วิจัยเข้าถึงข้อมูล

3.4 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้เครื่องมือในการวิจัย ดังนี้

1) แนวประเด็นสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) แบบมีโครงสร้างและแบบกึ่งโครงสร้าง (semi structure interview) ที่ได้ทบทวนจากเอกสาร และงานวิจัยต่างๆ ประกอบด้วย

- การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง ประกอบด้วย สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ปัจจัยภายในและภายนอกที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง แนวคิดหลักและเป้าหมายของเครือข่ายสู่การส่งผ่านแนวคิด วิธีการปฏิบัติสู่สมาชิกเครือข่าย

- กระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงบริบททางสังคมและสถานการณ์เครือข่าย ลักษณะการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ เนื้อหา/องค์ความรู้ ฐานการเรียนรู้ และกลไกส่งเสริมการเรียนรู้

2) แนวประเด็นสนทนากลุ่ม ได้จากการสรุปข้อมูลจากการสัมภาษณ์ มาพัฒนาประเด็นในการสนทนากลุ่ม ดังนี้ แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้บนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน ในทุนทั้ง 4 ลักษณะ คือ ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสัญลักษณ์ ตลอดจน ผู้กระทำการ ฮาบีตัส และสนาม

3) แบบสังเกต มีประเด็นในการสังเกตดังนี้คือ การกระทำอย่างเป็นรูปธรรม เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างระหว่างแม่ข่ายและจุดเชื่อมต่อ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมเครือข่าย วิธีชุมชน สภาพสังคม วัฒนธรรม ประเพณีและสภาพบริบทพื้นที่

3.5 การเก็บรวบรวมข้อมูล

3.5.1 การศึกษาข้อมูลจากเอกสาร

การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการค้นคว้าเอกสารทั้งปฐมภูมิ และทุติยภูมิจากเครือข่าย เพื่อทำความเข้าใจสภาพและปัญหา บริบทแวดล้อมพื้นที่ การดำเนินงานเครือข่าย สภาพสังคมวัฒนธรรมในเบื้องต้น โดยการคัดเลือกเอกสารผู้วิจัยพิจารณาดังนี้

- เอกสารทางวิชาการซึ่งเครือข่ายได้จัดพิมพ์เผยแพร่ที่มีประเด็นเบื้องต้น ซึ่งช่วยให้เข้าใจเครือข่ายอินแปงได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น เช่น 1) รายงานวิจัย เรื่องเดินที่ละก้าวกินข้าวที่ละคำ (รัตนา โตสกุลและคณะ) 2) รายงานวิจัย เรื่องเครือข่ายอินแปง วิถีคนภูพาน ดำเนินงานชุมชนแบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับพัฒนาการเครือข่าย การบริหารจัดการเครือข่าย กิจกรรมและองค์ความรู้เด่นของเครือข่าย (เครือข่ายอินแปง และสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม)

- เอกสารของเครือข่ายอินแปงที่ศูนย์การเรียนรู้เครือข่ายเป็นผู้จัดทำขึ้นในการเผยแพร่ เช่น รายชื่อ/หน่วยงาน มาตราวิจัยศูนย์การเรียนรู้ ชีวประวัติของแกนนำและรางวัลที่ได้รับ รายงานกิจกรรมวิสาหกิจเครือข่าย ผลตอบแทนประจำปี เอกสารบันทึกการลงทุนร่วมวิสาหกิจเครือข่าย เป็นต้น

3.5.2 การศึกษาภาคสนาม

การศึกษาภาคสนามในครั้งนี้เนื่องจากพื้นที่อยู่ในที่ราบเทือกเขาภูพาน การเดินทางโดยส่วนใหญ่ใช้รถยนต์ส่วนตัวเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลจึงต้องมีการวางแผนเลือกช่วงเวลาที่เหมาะสมและความปลอดภัยของผู้วิจัย ช่วงเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม อยู่ในช่วงระหว่างเดือนมีนาคม 2559

- กันยายน 2559 เป็นระยะเวลา 7 เดือน

การศึกษาภาคสนามผู้วิจัยยึดหลักการสำคัญในการเลือกกลุ่มเป้าหมายเชิงคุณภาพ ยึดตามเป้าหมายของการวิจัย (base or purpose) คือ 1. เลือกกรณีตัวอย่าง ซึ่งอธิบายปรากฏการณ์ได้เป็นอย่างดีสามารถมองเห็นภาพทั้งหมด (exemplary) 2. เลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีพื้นฐานคล้ายกัน มีข้อมูลบางอย่างที่ต้องการศึกษา (homogeneous) 3. เลือกกลุ่มที่เป็นต้นแบบ เป็นแบบอย่างได้เป็นอย่างดี (typical case) 4. เลือกกลุ่มที่บอกต่อกัน (snow ball) โดยมีความเข้าใจเกี่ยวกับเครือข่าย ซึ่งในการศึกษาภาคสนามมีรายละเอียดสำคัญดังต่อไปนี้

3.5.2.1 การวางแผนและการเตรียมการก่อนเข้าสนาม

1) ผู้วิจัยนำหนังสือราชการจากทางมหาวิทยาลัย เพื่อขอความอนุเคราะห์ในการเก็บข้อมูลภาคสนาม และถือสำเนาไปด้วยเสมอ (อย่างไรก็ตามเมื่อเข้าถึงพื้นที่ศึกษาผู้วิจัยโดยพื้นฐานเป็นคนพื้นถิ่นจึงไม่ได้แสดงเมื่อลงพื้นที่)

2) การวางแผนจัดเก็บข้อมูล โดยวางแผนล่วงหน้าในการสำรวจข้อมูลพื้นฐานบริบทสังคม วัฒนธรรม โดยการค้นคว้าปฏิทินชุมชน ปฏิทินทางการเกษตร ตระหนักถึงช่วงเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลที่เหมาะสม ช่วงเช้า-ช่วงบ่าย เพื่อนำไปสู่การเก็บข้อมูลจากเครือข่ายตามกลุ่มเป้าหมายที่กำหนดไว้

3) ผู้วิจัยได้สำรวจชุมชนในด้านสถานที่ทางกายภาพ ที่ตั้ง หน่วยงานราชการสำคัญ ร้านค้าชุมชน พื้นที่กรณีศึกษาในเบื้องต้นโดยสังเขป เพื่อให้ทราบตำแหน่งและสถานที่เพื่อทำการวิจัย

4) ผู้วิจัยแจ้งต่อผู้ประสานงานเครือข่ายอินแปง และชี้แจงวัตถุประสงค์ในการทำวิจัยในพื้นที่ รวมทั้งขอความร่วมมือในการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลหลักที่ตรงกับคุณสมบัติและเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในเบื้องต้น

5) ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามโดยการสื่อสาร สัมภาษณ์เป็นภาษาอีสาน (ภาษาถิ่น) เพื่อให้เกิดความเข้าใจระหว่างกัน เกิดความคุ้นเคย ซึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยมีความเข้าใจในภาษาอีสาน (ภาษาถิ่น) เป็นอย่างดีซึ่งจะช่วยให้เกิดการตีความ การวิเคราะห์ข้อมูลในการศึกษาที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

3.6 การตรวจสอบข้อมูล

ในการวิจัยครั้งนี้ใช้เทคนิคการตรวจสอบข้อมูลสามเส้า (triangulation) โดยเป็นการตรวจสอบความแม่นยำและความน่าเชื่อถือของข้อมูล โดยจะตรวจสอบข้อมูลในขณะที่เก็บข้อมูลอยู่

ในภาคสนาม และเมื่อออกจากภาคสนามก็ต้องมีการตรวจสอบอีกครั้ง เพื่อพิจารณาว่าข้อมูลที่ได้นั้นเพียงพอที่จะตอบคำถามวิจัยได้หรือไม่ และข้อมูลที่ได้มีความถูกต้องน่าเชื่อถือเพียงไร โดยพิจารณาในการตรวจสอบ ได้แก่ การตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านข้อมูล เป็นการตรวจสอบแหล่งที่มาของข้อมูลในด้านเวลา สถานที่ และบุคคล เพื่อพิจารณาว่า ถ้าเก็บข้อมูลต่างเวลา ต่างสถานที่ และผู้ให้ข้อมูลต่างคนจะยังได้ข้อมูลเหมือนเดิมหรือไม่ และการตรวจสอบข้อมูลสามเส้าด้านวิธีการ เป็นการตรวจสอบข้อมูลที่ได้จากวิธีการเก็บข้อมูล วิธีที่ต่างกันแล้วจะได้ผลเหมือนเดิม เช่น ใช้วิธีการสังเกต การสัมภาษณ์ และการใช้เอกสาร

3.7 การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้การจำแนกประเภทข้อมูล การเปรียบเทียบ การสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (analytical induction) และใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) โดยการลำดับเหตุการณ์ ช่วงเวลา วิเคราะห์ความเป็นเหตุเป็นผล และความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ โดยกำหนดประเด็นการวิเคราะห์ที่ชัดเจน จากนั้นนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการพรรณนาความโดยมีภาพถ่าย แผนภูมิ แผนภาพ และตารางประกอบ

บทที่ 4

การเปลี่ยนแปลงของทุนเครือข่ายอินแปง

การวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง ในบทนี้ได้เสนอเกี่ยวกับบริบทของพื้นที่ศึกษาและการเปลี่ยนแปลงของทุนเครือข่ายอินแปง ซึ่งแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ส่วนสำคัญดังนี้

4.1 บริบทพื้นที่อำเภอกุศุดาบ จังหวัดสกลนคร

- 4.1.1 ลักษณะกายภาพและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคน
- 4.1.2 สภาพเศรษฐกิจและการรวมกลุ่ม
- 4.1.3 วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน
- 4.1.4 ทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งน้ำ

4.2 บริบทพื้นที่อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร

- 4.2.1 ลักษณะกายภาพและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคน
- 4.2.2 สภาพเศรษฐกิจและการรวมกลุ่ม
- 4.2.3 วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน
- 4.2.4 ทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งน้ำ

4.3 บริบทเครือข่ายอินแปง

- 4.3.1 ภูมิหลังและพัฒนาการเครือข่ายอินแปง
- 4.3.2 รูปแบบของคณะกรรมการบริหารเครือข่ายอินแปง
- 4.3.3 การบริหารจัดการเครือข่ายอินแปง
- 4.3.4 กิจกรรมเครือข่ายอินแปง

4.4 บริบทของศูนย์เครือข่ายอินแปง

- 4.4.1 ลักษณะกายภาพของศูนย์เครือข่ายอินแปง
- 4.4.2 ธุรกรรมในการจัดกิจกรรมของศูนย์เครือข่ายอินแปง

4.5 การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง

4.5.1 ระยะเวลาผู้คน (พ.ศ. 2530 - 2539)

4.5.2 ระยะเวลาโครงการ (พ.ศ. 2540 - 2549)

4.5.3 ระยะเวลาสถานการณ์ (พ.ศ. 2550 - 2560)

4.1 บริบทพื้นที่อำเภอกุศบาก จังหวัดสกลนคร

เครือข่ายอินแปงมีศูนย์กลางเครือข่ายอยู่ที่บ้านบัว อำเภอกุศบาก จังหวัดสกลนคร อำเภอกุศบาก จังหวัดสกลนคร ห่างจากศูนย์กลางของจังหวัดประมาณ 55 กิโลเมตร ประวัติอำเภอ กุศบากนั้นไม่มีประวัติเขียนไว้เป็นหลักฐานที่แน่ชัดมากนัก แต่จากการบอกเล่าของผู้นำและคนในท้องถิ่นทราบว่าเป็นภาษาท้องถิ่น “กุศ” หมายถึง หนองน้ำ ส่วนคำว่า “บาก” หมายถึง ต้นไม้กะบาก ซึ่งคนท้องถิ่นเรียกว่า “ไม้บาก” เมื่อรวมกันจึงหมายถึง หนองน้ำที่มีไม้กะบากขึ้นล้อมรอบ ต่อมาได้มีการตั้งชุมชนอยู่ริมหนองน้ำจึงเรียกชุมชนแห่งนี้ว่า “กุศบาก” เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งพื้นที่อำเภอ กุศบากล้อมรอบด้วยแหล่งน้ำ และเป็นพื้นที่ต้นน้ำที่สำคัญและหล่อเลี้ยงผู้คนในจังหวัด ใน พ.ศ. 2510 มีพระราชกฤษฎีกาประกาศยกฐานะเป็นอำเภอกุศบาก

4.1.1 ลักษณะที่ตั้งทางกายภาพและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคน

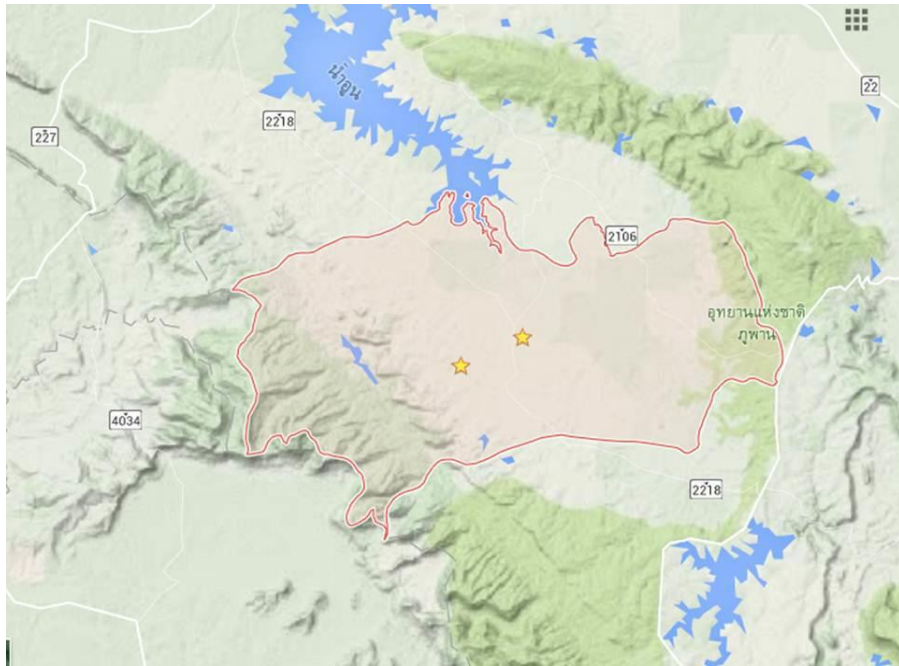
อำเภอกุศบากตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มที่เอกเขนกภูพาน ใกล้แหล่งน้ำ มีลำน้ำธรรมชาติไหลผ่าน ในหลายหมู่บ้านมีแนวเขตเชื่อมต่อกับพื้นที่อุทยานและอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ ซึ่งอุทยานแห่งชาติ ภูพานนั้นมีพื้นที่ครอบคลุมอยู่ในท้องที่จังหวัดสกลนคร 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอพรรณานิคม อำเภอ เมือง อำเภอกุศบาก และครอบคลุมในท้องที่จังหวัดกาฬสินธุ์ 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอสมเด็จ อำเภอ ห้วยผึ้ง อำเภอกุฉินารายณ์ อุทยานแห่งชาติภูพานประกอบด้วยป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ สัตว์ป่า มีเอกลักษณ์ทางธรรมชาติที่สวยงาม ตลอดจนพื้นที่ป่าแห่งนี้ในอดีตได้ชื่อว่าเป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ทาง การเมืองและในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยอุทยานแห่งชาติภูพานมีเนื้อที่ประมาณ 415,439 ไร่ ซึ่ง จากการศึกษาเอกสารสรุปสถานการณ์ช่วงปีที่สำคัญเกี่ยวกับของอุทยานแห่งชาติภูพานดังนี้ (กรม อุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช, 2559)

ช่วงปี พ.ศ. 2502 กำหนดป่าเขากูพาน หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “ป่าเขามภูพาน” จังหวัดสกลนคร และจังหวัดกาฬสินธุ์ และป่าอื่น ๆ ในท้องที่จังหวัดต่างๆ รวม 14 ป่า เป็นอุทยาน

แห่งชาติเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเอาไว้เป็นการถาวรเพื่อประโยชน์ส่วนรวม กรมป่าไม้ได้เสนอจัดตั้งป่าภูพานเป็น “อุทยานแห่งชาติ” โดยกำหนดบริเวณที่ดินป่าภูพานในท้องที่ดังนี้ ตำบลนาใน ตำบลไร่ ตำบลนาหัวบ่อ อำเภอพรรณนานิคม ตำบลโคกภู ตำบลนาม่อง อำเภอกุศบาก ตำบลห้วยยาง ตำบลฝักกว้าง อำเภอเมือง จังหวัดสกลนคร และตำบลแสงบาดาล อำเภอสมเด็จ จังหวัดกาฬสินธุ์ อุทยานแห่งชาติภูพานถือเป็นอุทยานแห่งชาติในปี พ.ศ. 2515 นับเป็นอุทยานแห่งชาติแห่งที่ 7 ของประเทศ รวมเนื้อที่ประมาณ 418,125 ไร่

ช่วงปี พ.ศ. 2518 ได้กำหนดบริเวณเพิ่มเติมตำบลคำบง อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ให้เป็นอุทยานแห่งชาติ

ช่วงปี พ.ศ. 2523 พระราชกฤษฎีกาเปลี่ยนแปลงเขตอุทยานแห่งชาติป่าภูพาน ในท้องที่ตำบลนาใน ตำบลไร่ ตำบลห้วยบ่อ อำเภอพรรณนานิคม ตำบลพังขว้าง ตำบลห้วยยางอำเภอเมือง ตำบลนาม่อง ตำบลโคกภู ตำบลสร้างค้อ อำเภอกุศบาก จังหวัดสกลนคร และตำบลแสงบาดาล ตำบลมหาไชย ตำบลผาเสวย อำเภอสมเด็จ ตำบลคำบง กิ่งอำเภอห้วยผึ้งอำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2525 รวมเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ 415,439 ไร่ (คือระบุตำบลเพิ่มเติมและเปลี่ยนแปลงแนวเขตตำบล และเพิกถอนสำนักสงฆ์ถ้ำขาม บ่อหิน พระตำหนักภูพาน อ่างเก็บน้ำห้วยแซ่ ออกจากเขตอุทยานแห่งชาติ)

แผนภาพที่ 2 ที่ตั้งทางกายภาพอำเภอกุตุบาก จังหวัดสกลนคร
ที่มา: Google earth.

เมื่อพิจารณาพื้นที่กรณีศึกษา พบว่า ในอดีตหมู่บ้านกรณีศึกษาดังกล่าวอยู่ในพื้นที่เขตอุทยานแห่งชาติ ต่อมาได้นโยบายของรัฐได้ตระหนักถึงการจัดสรรที่ดินทำกินให้ประชาชน ส่งเสริมการทำเกษตรกรรม และเสริมสร้างอาชีพโดยส่งเสริมองค์ความรู้ที่เหมาะสมในการทำมาหากิน โดยมีสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม สังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นหน่วยงานหลักที่รับผิดชอบการออกเอกสารสิทธิ ส.ป.ก.4-01 ซึ่งจังหวัดสกลนคร ได้จัดสรรที่ดินเพื่อการปฏิรูป 8 ล้านไร่ รองจากอุบลราชธานี และศรีสะเกษ ดังแผนภาพที่ 3

สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมได้กำหนดสิทธิการใช้ประโยชน์ของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินซึ่งมีสาระสำคัญ คือ ต้องทำประโยชน์ในที่ดินตนเอง และไม่นำที่ดินนั้นไปขายให้เช่าหรือให้บุคคลอื่นเข้าทำประโยชน์ ปฏิบัติตามสัญญาคุ้มเงินที่ทำกับ สปก. และปฏิบัติตามพันธกรณีที่มีอยู่กับสถาบันการเงิน ดูแลรักษาทรัพย์สินของทางราชการ ทั้งนี้เพื่อส่วนตนและส่วนร่วม และไม่เปลี่ยนแปลงสภาพที่ดินจนเสื่อมสภาพแก่การประกอบเกษตรกรรมและสภาพแวดล้อมซึ่งสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดินมีดังนี้ 1) มีสิทธิได้รับการจัดการที่ดินให้เพียงพอแก่การครองชีพ 2) มีสิทธิสร้างที่อยู่อาศัย หรือสิ่งอื่นๆ เพื่อการเกษตร 3) มีสิทธิได้รับสินเชื่อจากกองทุนการปฏิรูปที่ดิน 4) สามารถนำเอกสารสิทธิไปเข้าโครงการแปลงสินทรัพย์เป็นทุนได้ 5) มีสิทธิได้รับการบริการทางด้านวิชาการจาก สปก. 6) มีสิทธิได้รับข่าวสารข้อมูลจาก สปก. 7) มีสิทธิได้รับการสนับสนุนเพื่อรวมตัวกันในรูปแบบของนิคมเศรษฐกิจพอเพียง 8) มีสิทธิได้รับการพัฒนาที่ดินทำกินและแหล่งน้ำ 9) สามารถโอนสิทธิเข้าทำประโยชน์ในที่ดินให้แก่เครือญาติได้ (มิ่งขวัญ ขาวสะอาด และคณะ, 2555)

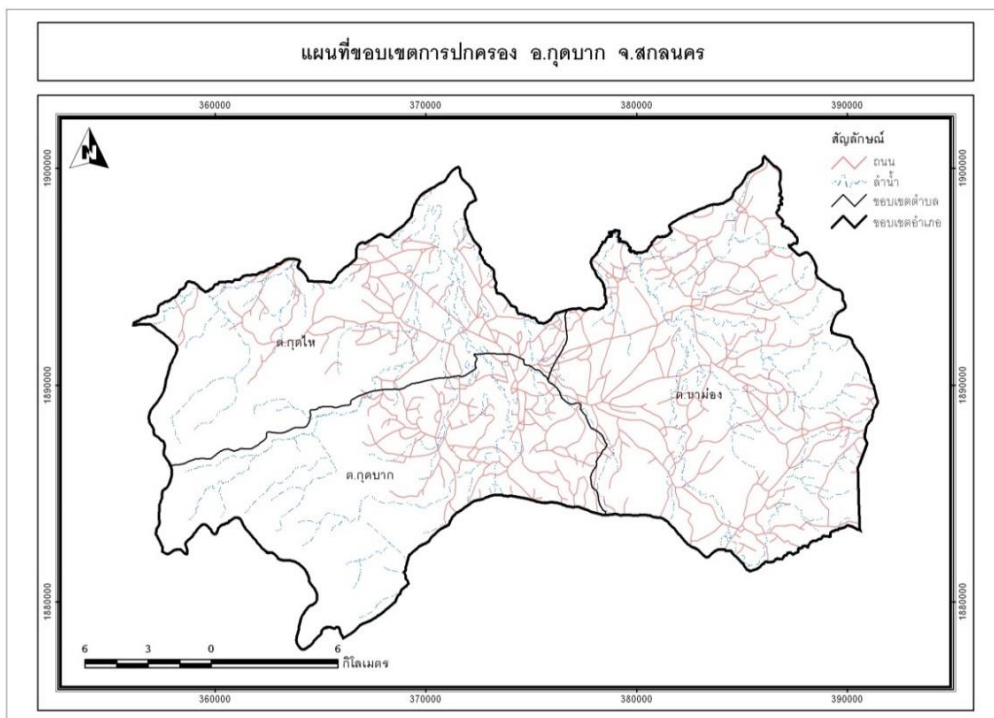
เมื่อพิจารณาบริบทพื้นที่ อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ในด้านอาณาเขตการปกครองนั้น ทิศเหนือ มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอนิคมน้ำอูนและอำเภอพรรณานิคม ทางทิศใต้ของจังหวัด มีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอภูพาน อำเภอคำม่วง จังหวัดกาฬสินธุ์ ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอเมืองสกลนคร ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอวังสามหมอ (จังหวัดอุดรธานี) ดังแผนภาพที่ 5 ซึ่งพื้นที่อาณาเขตการปกครองดังกล่าวนี้เป็นพื้นที่เชื่อมต่อ “พื้นที่ปฏิบัติการเชิงยุทธศาสตร์” (strategie area) ในการขยายแนวคิดเครือข่ายอินแปง (การขยายแนวคิดเครือข่ายเชิงพื้นที่ซึ่งเชื่อมโยงกับการรักษาป่าต้นน้ำภูพาน) ซึ่งเมื่อพิจารณาพื้นที่ปฏิบัติการเชิงยุทธศาสตร์ของเครือข่ายอินแปง จะเห็นได้ว่าเป็นพื้นที่ป่าอุดมสมบูรณ์ และมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ผู้คนมีวิถีชีวิตสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากป่า และเมื่อพิจารณาด้านประชากรที่เครือข่ายอินแปงขยายเครือข่าย พบว่า ประชากรเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ดำรงอัตลักษณ์ด้านภาษาและการแต่งกายเฉพาะถิ่น คือ ชาวไทยญ้อ พุทภาษญ้อ ชาวภูไท พุทภาษญไท ชาวไทกะเลิงพุทภาษากะเลิง

แผนภาพที่ 5 อาณาเขตติดต่อกับเขตการปกครองข้างเคียง อำเภอกุมภวาปี
จังหวัดสกลนคร

ที่มา: Google earth

เส้นทางที่มุ่งสู่อำเภอกุมภวาปีสามารถคมนาคมได้ใน 2 เส้นทางหลัก คือ ทางหลวงหมายเลข 2218 และทางหลวงหมายเลข 2106 สภาพแวดล้อมปกคลุมด้วยต้นไม้ (ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง ป่าดิบแล้ง) เส้นทางคดโค้ง สภาพพื้นที่เป็นที่ทำนาเป็นส่วนใหญ่ สลับกับพื้นที่ปลูกมันสำปะหลัง ปอและปลูกยางพาราเป็นบางส่วนของพื้นที่ การปกครองส่วนภูมิภาค อำเภอกุมภวาปีแบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 3 ตำบล 40 หมู่บ้าน ได้แก่ ตำบลกุมภวาปี 10 หมู่บ้าน ตำบลนาม่อง 19 หมู่บ้าน ตำบลกุดไผ่ 11 หมู่บ้าน ดังแผนภาพที่ 6

แผนภาพที่ 6 ขอบเขตการปกครอง อำเภอ กุดบาก จังหวัดสกลนคร

ที่มา: Google earth

4.1.2 สภาพเศรษฐกิจและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคน

สภาพเศรษฐกิจและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคน จากการศึกษาพบว่า ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ โดยสรุปดังนี้

1. การทำเกษตรกรรม

1.1 ทำนา ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก และมีที่นาในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม สภาพพื้นที่จึงแบ่งเป็นพื้นที่ทำนาเป็นหลัก ผลผลิตที่ได้เก็บไว้เพื่อบริโภคให้พอกินที่เหลือจึงขาย

1.2 ปลุกพืชไร่ ประชากรบางส่วนปลุกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง และปอ

1.3 ปลุกยางพารา หนาแน่นในพื้นที่ตำบลกุดไห และตำบลกุดแฮด ซึ่งมีแนวเขตเชื่อมต่อกับอำเภอนิคมน้ำอูน โดยอำเภอดังกล่าวมีการปลุกยางพาราหนาแน่นของพื้นที่ซึ่งพบเห็นได้ในถนนสายหลัก ในภาพรวมสภาพเศรษฐกิจของกลุ่มคนมีลักษณะคล้ายคลึงกัน การตั้งถิ่นฐานของ

กลุ่มคนใน 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลลูกตบ ตำบลนาม่อง ตำบลลูกตบไทร มีลักษณะการตั้งถิ่นฐานคล้ายคลึงกัน โดยตั้งถิ่นฐานแบบรวมกลุ่มอยู่ใกล้ชิดกัน บ้านเรือนจะอยู่สองฝั่งของถนน ถนนมีขนาดเล็ก ลักษณะบ้านสร้างด้วยไม้ยกพื้นสูง ข้างบนเป็นไม้ ข้างล่างโล่งโปร่งซึ่งเป็นที่เก็บผลผลิตทางการเกษตร ที่จอดรถโถงนา รถยนต์และรถมอเตอร์ไซด์ นอกจากนั้นบางส่วนเป็นบ้านชั้นเดียวติดพื้น หลังคาหน้าจั่ว และบางส่วนตั้งกระจายห่างไกลจากเพื่อนบ้านมีลักษณะเป็นบ้านเดี่ยว หรือกลุ่มบ้านสองสามหลัง และมีศูนย์กลางในการให้บริการที่ไม่ใหญ่มาก โดยจะเป็นร้านค้าชุมชนขนาดเล็กมีจำนวนไม่เกิน 10 ร้าน

2. การใช้ประโยชน์จากป่า

2.1 การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อการทำมาหากิน และการดำรงชีพ เช่น การหาเห็ด การหาสัตว์ (นก หนู ไก่) การหาปลาจากหนองน้ำสาธารณะ และการปรับปรุงพื้นที่เหมือนป่าเพื่อทำเกษตรกรรมบนที่ดินของตนเอง โดยการปลูกพืชสวนครัวเพื่อบริโภคและบางส่วนแบ่งขาย เช่น พริก ข้าวโพด พัก พักทอง เป็นต้น

2.2 การใช้ประโยชน์จากป่าเพื่อนำมาขาย เนื่องจากสภาพพื้นที่ที่มีความสมบูรณ์ทางธรรมชาติชาวบ้านจึงมีรายได้เสริมจากการขายของป่า โดยเฉพาะเข้าป่าไปหาอาหารตามฤดูกาล เช่น ไข่แดง จักจั่น เห็ด (เห็ดแดง เห็ดผึ้ง เห็ดเผาะ เห็ดโคน) เห็ดบางชนิดเพาะพันธุ์ได้ในครัวเรือน (เห็ดนางฟ้า เห็ดหูหนู เห็ดขาว) นอกจากนั้นยังมีหาวยซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจที่ส่งเสริมให้ปลูก หาวยจึงมีมาก และหาซื้อได้ง่ายตามร้านค้าบนภูพานและตลาดพื้นราบ ช่องทางการขาย พบว่าจะมีจุดขายตลอดเส้นทางมุ่งสู่อำเภอเมืองซึ่งมีลูกค้าสัญจรตลอดวันซึ่งเรียกว่า “ตลาดบนภูพาน” หรือภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “ตลาดเทิงภู” และในบางครัวเรือนนำสินค้ามาขายหน้าบ้านของตนเอง

4.1.3 ประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน

ลักษณะที่ตั้งทางกายภาพอยู่ในที่ราบลุ่มเทือกเขาภูพาน ดิน น้ำ ป่ามีความสมบูรณ์ทางธรรมชาติมากกว่าอำเภออื่น ๆ ซึ่งเป็นทุนทางกายภาพประการหนึ่ง ชาวบ้านยึดถือ “ฮีดคอง” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมคติความเชื่อ วิถีปฏิบัติ โดยในแต่ละฤดู แต่ละเดือนจะมีการปฏิบัติกิจกรรมตามความเชื่อ ซึ่งถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่สืบทอดและเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีความสงบสุขร่มเย็น ฮีดคองสืบสองเดือนในอำเภอลูกตบ มีความคล้ายคลึงกับหมู่บ้านอื่นๆ ในอีสานตอนบน แต่

มีจุดเน้นอยู่ที่ประเพณีการทำบุญเดือนสาม ภาษาถิ่นเรียกว่า “งานบุญเดือนสาม” หรือบุญข้าวจี บุญข้าวจี่นิยมทำกันในราวกลางเดือนหรือปลายเดือนสาม ส่วนใหญ่จะกำหนดวันแรม 3 ค่ำ เดือนสาม บุญข้าวจีเป็นกิจกรรมร่วมของชุมชน หลายหมู่บ้านจะทำกันที่วัดประจำหมู่บ้าน ในบริบทของอำเภอ กุดบาก “งานบุญเดือนสาม” ถือเป็นงานบุญสำคัญของทุกๆ หมู่บ้าน ซึ่งจะมีการจัดกิจกรรมประเพณีที่เกี่ยวกับผี มีความเชื่อว่าผี คือ ผู้ปกป้องรักษา ผีจะเสริมสร้างความอยู่ดีกินดีของชุมชน และให้ทุกข์ถ้าละเมิดกฎปฏิบัติ ซึ่งประเพณีที่สำคัญในอำเภอกุดบาก สรุปได้ดังนี้

1. ประเพณีการไหว้ผีปู่ตา ประเพณีการไหว้ผีปู่ตาทุกหมู่บ้านจะไหว้เป็นประจำทุกปีโดยทุกหมู่บ้านจะไหว้ในเดือนสาม ผีปู่ตามีอยู่ทุกหมู่บ้าน และมีศาลผีปู่ตาซึ่งเป็นพื้นที่ศูนย์รวมในด้านพิธีกรรมต่างๆ ในชุมชน พื้นที่บริเวณศาลปู่ตาดังกล่าวเป็นเขตหวงห้าม ห้ามบุคคลใดเข้าไปบริเวณศาลเว้นแต่จำเป็นผู้นำพาเข้าไป (จำเป็นผู้นำทางทางด้านพิธีกรรม และศูนย์รวมทางจิตวิญญาณของคนในชุมชน) การไหว้ผีปู่ตาถือเป็นเครื่องมือสำคัญที่เกี่ยวข้องกับ 2 ประเด็น คือ

ประเด็นที่หนึ่ง การทำนายแนวโน้มและกำหนดทิศทางการทำเกษตรในชุมชน
ในอดีตวิถีชีวิตคนในชุมชนทำเกษตรกรรม พืชพาดิน น้ำ ป่า จึงต้องมีการคาดการณ์สภาพธรรมชาติในแต่ละปีเพื่อหาจุดตกลงใจ เนื่องจากมีการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกันโดยเฉพาะน้ำซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการทำเกษตร การไหว้ผีปู่ตานั้นแนวปฏิบัติจะมีจำเป็นผู้นำทางพิธีกรรม มีการทำนายโดยเสี่ยงทายเพื่อคาดการณ์ผลผลิตในแต่ละปีว่าจะเกิดผลเช่นไร ดีหรือไม่ อย่างไร และมีการเสี่ยงทายจากวิถีของสัตว์ ซึ่งชาวบ้านจะนำผลการเสี่ยงทายดังกล่าวมาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อหาแนวทางในการทำเกษตรร่วมกัน ดังกล่าวนั้นเสมือนเป็นการเตรียมการ พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น โดยอาศัยข้อมูลทางธรรมชาติเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การพูดคุยกันของชาวบ้านเสมือนเป็นเวทีเพื่อหาข้อสรุปเชิงรูปธรรมในการทำเกษตรอย่างมีส่วนร่วมจนได้ข้อสรุปอย่างเป็นทางการ

ประเด็นที่สอง การจัดระเบียบชุมชน ตามวิถีปฏิบัติเมื่อคนต่างถิ่นเข้ามาในหมู่บ้าน จะต้องไปไหว้ผีปู่ตา โดยมีจำเป็นผู้นำพาไปไหว้เท่านั้น ซึ่งเปรียบเสมือนกลไกในการดูแลชุมชนรูปแบบหนึ่ง การไปครอบผีปู่ตาในทางหนึ่งเสมือนเป็นการบอกกล่าวคนในชุมชนให้ได้ทราบทางอ้อมในความเคลื่อนไหวในชุมชน ซึ่งจำเป็นเสมือนผู้มีบทบาทสำคัญในการดูแลทุกข์สุขของ

ลูกบ้าน และถือเป็นการจัดระเบียบภายในชุมชนให้อยู่ด้วยความสงบเรียบร้อย ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์นางปัด (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ปุดามีแนวอยู่แนวกิน การคะลำ เช่น การแต่งงานกับคนบ้านนี้ก็ต้องไปบอกเพื่อน มีเผ่าจ้่าเป็นคนสื่อกับปุดา หรือถ้ามาเป็นไ้ (สะใ้) บ้านนี้ก็ต้องไหว้ ภาษาถิ่นเรียก “ไปครอบ” (ทำพิธีบอกกล่าว) ถ้ามีเรื่องไม่ดีก็พุ่งเป้าที่คนมาอาศัยอยู่ใหม่ จ้าก็เหมือนผู้ใหญ่บ้านที่ดูแลลูกบ้าน และเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ การไหว้ผีปุดาทุกวัย เด็กผู้ใหญ่รวมหมดจะมาไหว้ มีเสียงทาย “มาโสกัน” ปีนี้เป็นแบบนี้ รั้งไข่มด เป็นแบบนี้ เลี้ยงปุดาก่อนทำนา เลี้ยงเดือนสาม สามคำ ปีนี้จะหวานข้าวอะไร จะดีไหม...” นางปัด (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 3 มิถุนายน 2559.

2. ประเพณีการเลี้ยงผีหมอ เป็นประเพณีสำคัญของทุกหมู่บ้านในอำเภอคุตบาก โดยจะเลี้ยงผีหมอในเดือนสาม ซึ่งปฏิบัติสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ประเพณีเลี้ยงผีหมอเป็นพิธีกรรมที่แสดงออกถึงความเคารพยำเกรง การแสดงความกตัญญูต่อผีที่ได้ปกป้องรักษาคนในชุมชน ในด้านพิธีกรรมจะมีการฟ้อนผีหมอ (เสมือนการครอบครุ หรือไหว้ครุ) การเลี้ยงข้าวปลาอาหารผีให้อิ่มหนำสำราญ และเลี้ยงอาหารคนในชุมชนที่มาร่วมงาน โดยในวันงานจะมีผู้คนทุกวัยมาร่วมงาน ดังกล่าวนั้นถือเป็นกลไกในการสร้างความสามัคคีของคนในชุมชนและเป็นการเปิดพื้นที่ให้ทุกวัยได้เข้ามามีส่วนร่วม

การเลี้ยงผีหมอมีความสัมพันธ์กับหมอเหยา (เหยาในภาษากลาง หมายถึง การเรียกขวัญ ภาษาถิ่น เรียกว่า “เ็นขวัญ”) หมอเหยาเป็น “บุคคล” ที่คนในชุมชนให้ความเคารพ และเป็นบุคคลที่มีข้อประพุดติ ข้อปฏิบัติตัว รวมทั้งการอยู่การกินที่เคร่งครัดกว่าบุคคลทั่วไป หมอเหยาเป็นผู้นำทางจิตวิญญาณอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งมีบทบาทสำคัญในการสร้างขวัญกำลังใจให้คนในชุมชนด้านสุขภาพ โดยเฉพาะเมื่อคนในชุมชนเจ็บไข้ได้ป่วย หมอเหยาจะทำการปิดเป่าให้หายจากโรค ในการเหยาจะมีการเสี่ยงทายโรค และเหยาเพื่อให้หายจากโรค (หมอเหยาหลายๆ คนมา “รวมตัวกัน” เพื่อ

แสดงความเคารพ บูชาต่อผี เรียกว่าการเลี้ยงผีหมอ) ซึ่งสะท้อนและบ่งบอกถึงวิถีชีวิตคนในชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับความเชื่อและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ประเพณี พิธีกรรมดังกล่าวเสมือนเป็นเครื่องมือสำคัญทางจิตใจในการสร้างขวัญกำลังใจแก่คนป่วยและครอบครัว และเป็น “พื้นที่ในการรวมตัวของผู้คน” เพราะเมื่อหมอเหยาจะต้องมีลูกหลาน ญาติพี่น้องมาร่วมในงาน ซึ่งเป็นการเสริมสร้างกำลังใจให้คนป่วยหายป่วยได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายใหญ่ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...จะมีการเลี้ยงผีหมอเป็นประจำทุกปี ผีหมอ หรือหมอเหยา เป็นหมอที่รักษาโรค ให้กำลังใจให้คนป่วยม่วนชื่น มาเหยาแล้วกะตีไข้กะเหยา การเหยา คือ การเอ็นขวัญ เรียกว่า เหยา รักษาคนเรียกว่าเหยา พอมารวมกันเรียกเลี้ยงผี เลี้ยงผีหมอ มีการพ้อนผีหมอ จัดสามวัน มีหอก งา ผ้าแดงมัดหัว มีดอกจำปา คล้ายๆ กับทำบุญให้ มีพิธีกรรมคล้ายไหว้ครู ครอบครู บูชา ปิง คือ ฎหมาย ครรลองซ้องปฏิบัติ มีงานกลางคืนเรียกงานตูป งานผาม คือ มีลูกหลานมารวมตัว มาเล่นมารู้จักกัน (คล้ายๆ งานวัด) ลูกหมอมารวมตัวกัน ผู้บ่าวผู้สาวมาเป่าแคน มีคำผญา เว้าผญาโต้ตอบกัน...” นายใหญ่ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 3 มิถุนายน 2559.

4.1.4 ทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งน้ำ

อำเภอกุศุดบาก จังหวัดสกลนคร ตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มเทือกเขาภูพาน ซึ่งเป็นเทือกเขาที่มีความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้มากที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศและมีเขตป่าสงวนหลายแห่ง ซึ่งเทือกเขาภูพานเป็นต้นน้ำสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คน อำเภอกุศุดบากพื้นที่ทางภูมิศาสตร์อยู่ใกล้เขื่อนที่สำคัญ คือ เขื่อนน้ำพุง และเขื่อนน้ำอูน ซึ่งเป็นเขื่อนที่มีความสำคัญในด้านการเกษตรกรรม และการบริโภคของคนในจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง เทือกเขาภูพานเป็นต้นน้ำสำคัญและลำน้ำสำคัญ ดังนี้ (สุพรรณิ ทักษิณสัมพันธ์, 2546)

1. แม่น้ำสงคราม เป็นลำน้ำค่อนข้างใหญ่ แม่น้ำสงครามมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูพาน มีปริมาณน้ำมาก ต้นไหลผ่านจังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย และลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อพืชชาวอีสานตอนบนทั้งการเพาะปลูก และการประมงน้ำจืด

2. ลำน้ำพุง มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูพาน ในเขตอำเภอกุดบาก ช่วงตอนต้นน้ำค่อนข้างชัน ทำให้มีน้ำตกอยู่หลายแห่ง น้ำพุงไหลผ่านอำเภอกุดบาก อำเภอภูพาน อำเภอต่างอย อำเภอโคกศรีสุพรรณ แล้วไหลลงสู่หนองหารที่บ้านดอนยาง อำเภอเมือง

3. ลำน้ำยาม เป็นลำน้ำขนาดเล็ก มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูพาน ต้นกำเนิดในอำเภวาริชภูมิ ไหลผ่านอำเภอส่องดาว อำเภอสว่างแดนดิน อำเภอเจริญศิลป์ อำเภวารินวิสา อำเภอพรรณานิคม และอำเภออากาศอำนวย แล้วไหลไปบรรจบกับแม่น้ำสงคราม

4. ลำน้ำอูน เป็นลำน้ำขนาดกลาง ต้นกำเนิดจากเทือกเขาภูพาน ในเขตอำเภอกุดบาก และอำเภอนิคมน้ำอูน ไหลลงสู่เขื่อนน้ำอูน ซึ่งเป็นเขื่อนขนาดใหญ่ที่สุดของจังหวัดสกลนคร แล้วไหลผ่านอำเภวาริชภูมิ อำเภอพังโคน อำเภอพรรณานิคม อำเภอเมือง และไปบรรจบแม่น้ำสงครามในเขตอำเภอกุสุมาลย์และมีบางส่วนของที่ไหลลงหนองหาร

5. ลำน้ำก่ำ เป็นสาขาน้ำขนาดเล็ก ต้นน้ำเกิดจากหนองหาร ไหลไปทางด้านทิศตะวันออกของหนองหาร ผ่านอำเภอโพนนาแก้ว อำเภอเมือง อำเภอโคกศรีสุพรรณ อำเภอนาแก แล้วไปบรรจบที่น้ำโขงที่อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม

6. หนองหาร ต้นน้ำเกิดจากเทือกเขาภูพาน หนองหารเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่เป็นทะเลสาบน้ำจืดขนาดใหญ่ที่สุดของภาคอีสาน และใหญ่เป็นอันดับ 2 ของประเทศ เป็นร่องจากบึงบอระเพ็ดซึ่งเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาน้ำจืด นกน้ำ พื้นที่ชุ่มน้ำ ที่สำคัญของประเทศไทย มีน้ำตลอดปี มีลำน้ำพุงเป็นลำน้ำสายหลักที่ไหลลงสู่หนองหาร

ดังกล่าวข้างต้นจะเห็นความเชื่อมโยงของระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาติที่เอื้อประโยชน์ถึงผู้คนต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ การใช้เพื่อการเกษตรกรรมและบริโภคในครัวเรือน

จากการศึกษาบริบทพื้นที่ ผู้วิจัยได้พบองค์ความรู้ที่ชาวบ้านใช้ในการจัดระเบียบชุมชนอย่างมีส่วนร่วม ประกอบด้วย

1. องค์ความรู้จากระบบความเชื่อดั้งเดิมมาใช้ในการดูแลความสงบของชุมชน ชาวบ้าน มีวิถีชีวิต การกิน การอยู่สัมพันธ์กับธรรมชาติ จึงมีความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะ ผี ซึ่งผีมีอยู่ทุกพื้นที่ ผีจะเป็นส่วนสำคัญในการเสริมสร้างความอยู่ดีกินดี และความสงบสุขของชุมชน จึงมีประเพณี พิธีกรรมสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน คือ การไหว้ผีปอบตา
2. องค์ความรู้ในการปรับประยุกต์ประเพณี และความเชื่อของชุมชนมาใช้ในการรักษาสุขภาพพื้นฐาน เช่น หมอเหยาเพื่อรักษาอาการป่วย ซึ่งช่วยเสริมสร้างขวัญกำลังใจแก่ผู้ป่วย และคนในชุมชนในด้านสุขภาพแบบองค์รวม (กาย จิตใจ ชุมชน)
3. องค์ความรู้ในการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนและระบบนิเวศ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีส่วนร่วมโดยตระหนักถึงคนต้นน้ำและปลายน้ำ เช่น การกำหนดทิศทางการทำการเกษตรในแต่ละปีร่วมกันเพื่อร่วมใช้ประโยชน์ได้อย่างเกื้อกูล

4.2 บริบทพื้นที่อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร

4.2.1 ลักษณะกายภาพและการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคน

อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร อยู่ห่างจากศูนย์กลางของจังหวัดประมาณ 36 กิโลเมตร อำเภอภูพานได้มีพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งเป็นอำเภอภูพาน ตั้งแต่ พ.ศ. 2540 โดยแยกออกจากอำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร พื้นที่อำเภอภูพานแวดล้อมด้วยป่าซึ่งตั้งอยู่ทางตอนใต้ของจังหวัด มีอาณาเขตติดต่อกับเขตการปกครองข้างเคียง ได้แก่ ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอกุดบากและอำเภอเมืองสกลนคร ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอนาาคู อำเภอห้วยผึ้ง และอำเภอสมเด็จ (จังหวัดกาฬสินธุ์) ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอเมืองสกลนครและอำเภอเต่างอย ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอสมเด็จ อำเภอคำม่วง (จังหวัดกาฬสินธุ์) และอำเภอกุดบาก มีพื้นที่ทั้งหมดประมาณ 665 ตารางกิโลเมตร

แผนภาพที่ 7 ที่ตั้งทางกายภาพอำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร

ที่มา: Google earth

พื้นที่อำเภอภูพานมีแนวเขตเชื่อมต่อกับอุทยานแห่งชาติภูพาน จึงปกคลุมด้วยต้นไม้ (ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง ป่าดิบแล้ง) เส้นทางคดโค้ง เส้นทางที่มุ่งสู่อำเภอภูพานสามารถเดินทางโดยทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 213 สกลนคร-กาฬสินธุ์ อำเภอภูพานแบ่งพื้นที่การปกครองประกอบด้วยองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 4 แห่ง ได้แก่ เทศบาลตำบลโคกภู ครอบคลุมพื้นที่ตำบลโคกภูทั้งตำบล เทศบาลตำบลสร้างค้อ ครอบคลุมพื้นที่ตำบล สร้างค้อทั้งตำบล องค์การบริหารส่วนตำบลหุบเขา ครอบคลุมพื้นที่ตำบลหุบเขาทั้งตำบล องค์การบริหารส่วนตำบลกกปลาซิว ครอบคลุมพื้นที่ตำบลกกปลาซิวทั้งตำบล พื้นที่อำเภอภูพาน จังหวัดสกลนคร ตั้งอยู่บนเทือกเขาซึ่งอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ และบางส่วนของพื้นที่อยู่ในเขตปฏิรูปที่ดินโดยจัดสรรที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) ลักษณะพื้นที่เป็นที่สูง เป็นที่ดอนซึ่งไม่สามารถทำการเกษตร บางส่วน (ตำบลโคกภู) เป็นที่ราบสามารถทำนาได้ ดังกล่าวนั้นจะเห็นได้ว่า สภาพเศรษฐกิจของกลุ่มคนมีความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

4.2.2 สภาพเศรษฐกิจและการรวมกลุ่ม

สภาพเศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของชาวบ้านมีอาชีพหลักสำคัญ คือ 1) ทำสวน ปลูกไม้ผล 2) เพาะขยายพันธุ์ไม้/พืช 3) การจับปลา และ 4) ขายของป่า (เห็ด หน่อไม้ นก หนู หวาย) โดยพ่อค้าคนกลางมารับที่สวนและบางส่วนขนนำไปขายตลอดเส้นทางมุ่งสู่อำเภอเมืองซึ่งมีลูกค้าสัญจร

ตลอดวันซึ่งเรียกว่าตลาดบนภูพาน หรือภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “ตลาดเทิงภู” บริเวณพื้นที่อำเภอภูพาน ส่วนใหญ่ไม่สามารถทำนาได้เนื่องจากมีข้อจำกัดในลักษณะภูมิศาสตร์ ซึ่งเป็นพื้นที่สูง ระบบชลประทานเพื่อใช้ในการเกษตรยังไม่พัฒนามากนัก ยกเว้นบางตำบล (ตำบลโคกกกฏ) สามารถทำนาได้ เนื่องจากเป็นที่ราบ มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติไหลผ่าน ในด้านระบบความสัมพันธ์กับชุมชนอื่นๆ มีการแลกเปลี่ยนอาหารระหว่างชุมชน เช่น การนำหว่ายแลกข้าว ผลไม้แลกข้าว เป็นต้น

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานการอยู่อาศัย การสร้างบ้านจะกระจาย ตั้งอยู่ห่างกัน แวดล้อมด้วยป่าถนมีขนาดเล็ก ลักษณะบ้านสร้างด้วยไม้ยกพื้นสูงสลับกับบ้านชั้นเดียว และมีศูนย์กลางในการให้บริการที่ไม่ใหญ่มาก โดยจะเป็นร้านค้าชุมชนขนาดเล็กมีจำนวนไม่เกิน 10 ร้าน ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนายนวล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...พื้นที่อำเภอเราเป็นป่าหลาย (ป่ามาก) ที่นี่มีไม้ผลทุกชนิดพวก หมากต้อง (กระท้อน) ลำไย พวกปู พวกปลานี่สบาย ยิ่งบ้านใกล้เขื่อนหากินก็ง่ายดี खादแต่ข้าวเท่านั้น เราขายไม้ผล หมากขามหวาน (มะขาม) หมากปราง หมากมี (ขนุน) แต่บ้านเราไม่เน้นหมากม่วง นอกนั้นก็ไม่มีหมด การหาของกินก็ใช้การแลกของที่บ้านอื่นเอา คือ เอาของที่เรามีเอาผลไปแลกข้าว เพราะแถวบ้านเราไม่มีนาเป็นที่ตอนไม่มีน้ำ ก็ปลูกไม้ผลเอาข้าวจะกินต้องเอาไปแลกข้าวต่างที่ แลกกับเสี้ยวกับญาติ การแลกของก็คุ้มค่า ช่วงเวลาการแลก เช่น เดือนพฤศจิกายนอะไรมีมากก็พวกหมากขามหวาน (มะขาม) หว่าย อย่างลำไยออกช่วงสิงหา ออกพร้อมข้าวก็พอดีกัน ก็เอาไปพอดีมีเพื่อน หมู่ เสี้ยวก็จะพาไปแลก เราไปแลกก็ได้มา 10-15 กระสอบ ไปไม่ก็บ้านก็ได้แล้ว เรามีหมู่พวก ไม่กำหนดราคาแบบจริงจัง เพราะเราเป็นเสี้ยวอยากได้อะไรอยากได้ข้าว...” นายนวล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

4.2.3 วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน

ประชากรที่อาศัยในเขตพื้นที่อำเภอภูพาน ประกอบด้วยคนพื้นเมืองดั้งเดิม โดยส่วนใหญ่ชนเผ่าญ้อ พูตภาษาญ้อ และมีกลุ่มคนที่อพยพย้ายถิ่นฐานมาจากจังหวัดอื่น เช่น จังหวัดมหาสารคาม จังหวัดขอนแก่น หรือที่คนในท้องถิ่นเรียกว่า “พวกไทคร้ว” (คนอพยพใหม่ส่วนคนที่อยู่แต่เดิมเรียกไทบ้าน) โดยมาจับจองที่ดินเพื่อการทำมาหากินในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) โดยวัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชนในอำเภอภูพานมีความแตกต่างกัน แบ่งออกได้ 2 ลักษณะ คือ

1) กลุ่มอพยพ “ไทคร้ว” นับถือพุทธ ไม่ไหว้ผีหรือเคารพผี ชาวบ้านยึดถือ “ฮีดคอง” ตามประเพณีอีสานในสิบสองเดือน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมคติความเชื่อ วิถีปฏิบัติ โดยในแต่ละฤดู แต่ละเดือนจะมีการปฏิบัติกิจกรรมตามความเชื่อที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ

2) กลุ่มชาติพันธุ์ญ้อ (กลุ่มคนส่วนใหญ่) ชาวบ้านยึดถือ “ฮีดคอง” สิบสองเดือน ซึ่งฮีดคองสิบสองเดือนมีความคล้ายคลึงกับหมู่บ้านอื่นๆ ในอีสานตอนบน แต่มีจุดเน้นอยู่ที่ประเพณีการทำบุญเดือนสาม ภาษาถิ่นเรียกว่า “งานบุญเดือนสาม” และมีการเคารพผี ไหว้ผี และประเพณีความเชื่อเกี่ยวกับผี เคารพบูชาผีซึ่งเป็นประเพณีที่สืบทอดจนถึงปัจจุบัน ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของ นายยา (นามสมมุติ) และ บัว (นามสมมุติ) ดังนี้

“...พ่อเป็นคนขอนแก่น เมียสารคาม เราเป็นไทคร้วเป็นคนมาใหม่ที่ทางไม่มีดิน มาสกลมาขออาศัยนำพีน่าน้องเค้าเรียกไทคร้ว ที่ตรงนี้ทางการเค้าบ่ให้ตัดบ่ให้หม้าง (ทำลาย หรือ แ้วถาง) ที่ทาง เรายกปลูกพืชอะไรไปคือไม่มีที่เป็นของตนเอง พวกอยู่มานานเรียกไทบ้าน เราเป็นไทลาวอพยพมาจากขอนแก่น ร้อยเอ็ด แลวกุดบากเรียก ไทกะเลิง ไทโซ่ หมู่บ้านเราแกวนี่เป็นพวกพุทธไม่ไหว้ผี ประเพณีเดิมเราเป็นแบบไหนเราก็ทำอยู่เกี่ยวกับหมอธรรม แต่ตอนปู่ตาไม่มี คือบ้านโนนเป็นบ้านอพยพมาใหม่ ถ้าบ้านดั้งเดิมจะมีดอนปู่ตา ประเพณี พวกบุญผะเหวดไม่มี บุญบั้งไฟไม่มี เพราะมันต่างบ้านมา มันจับตัวกัน ยากรวมตัวกันยาก ปล่อยไปเอาง่ายๆ เช่น เข้าพรรษา บุญข้าวจี่ บุญข้าวประดับดิน ที่ตรงนี้เป็นที่

สปก. ไม่มีโฉนด แต่อนุญาตให้ทำกินได้...” นายยา (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

“...แถวคุตบากเพ็ญว่า (พูดกันว่า) เป็นพวกกะเลิง กะเลิงอยู่หลาย (อาศัย อยู่มาก) เป็นพวกตัวเล็ก ๆ ต่ำ ๆ เป็นคนดำคล้ายเขมร อยู่กับป่า ทำไร่นา หาหินกับป่า ทางภูพานเพ็ญว่า (พูดกันว่า) เป็นลาวโย้ยก็หาหินกับป่า พวกยู้อ...” นายบัว (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

4.2.4 ทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งน้ำ

อำเภอภูพาน ตั้งอยู่บนเทือกเขาภูพาน ซึ่งเทือกเขาภูพานกล่าวได้ว่าเป็นต้นน้ำสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คน กลางน้ำและปลายน้ำ พื้นที่อำเภอภูพานมีแหล่งน้ำธรรมชาติ และอ่างเก็บน้ำที่สร้างขึ้นหลายแห่งเพื่อช่วยกักเก็บน้ำซึ่งเอื้ออำนวยต่อการในการทำเกษตรกรรม ลำน้ำสำคัญ คือ ลุ่มน้ำพุง ซึ่งเป็นสาขาของลุ่มแม่น้ำโขง โดยทิศเหนือติดกับสาขาลุ่มน้ำฮูน และทางด้านทิศตะวันออกติดกับลุ่มน้ำก่า ซึ่งมีต้นกำเนิดจากเทือกเขาทางทิศตะวันตกของลุ่มน้ำ ไหลผ่านอำเภอภูพาน อำเภอต่างอย และอำเภอโคกศรีสุพรรณ ก่อนไหลลงสู่หนองหาร ลุ่มน้ำพุงมีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 860.50 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 575,813 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของอำเภอภูพาน

เขื่อนน้ำพุง อำเภอภูพาน เป็นเขื่อนขนาดใหญ่ สร้างกั้นลำน้ำที่ไหลจากเทือกเขาภูพาน จำนวน 2 ลำน้ำด้วยกัน คือ ลำน้ำพุง และลำน้ำแซ่ เขื่อนน้ำพุงใช้เป็นโรงไฟฟ้าพลังน้ำเป็นเขื่อนอเนกประสงค์ซึ่งก่อสร้างแล้วเสร็จเป็นแห่งแรกในภาคอีสาน และสามารถผลิตกระแสไฟฟ้าสนองความต้องการของประชาชนในเขตจังหวัดสกลนคร และจังหวัดนครพนม เขื่อนน้ำพุงเป็นโครงการพัฒนาไฟฟ้าพลังน้ำที่สร้างขึ้นเพื่ออำนวยประโยชน์หลายประการทั้งในด้านการผลิตพลังงานไฟฟ้าด้วยพลังน้ำเฉลี่ยปีละ 17 ล้านกิโลวัตต์ชั่วโมง ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการส่งกระแสไฟฟ้าของภูมิภาคนี้ให้มั่นคงยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังช่วยป้องกันอุทกภัยจากน้ำที่ไหลบ่ามาเป็นจำนวนมาก ในฤดูน้ำหลากและในปีน้ำแล้งก็จะระบายน้ำที่เก็บไว้มาใช้ด้านการชลประทานในพื้นที่เพาะปลูกบริเวณจังหวัดสกลนครและจังหวัดนครพนม เขื่อนน้ำพุงได้ช่วยเสริมระบบการผลิตและการส่งกระแสไฟฟ้าในแถบ

ภูมิภาคนี้ให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการใช้ไฟฟ้าได้อย่างเพียงพอ (สำนักอุทกและบริหารน้ำกรมชลประทาน, 2553)

จากบริบทพื้นที่กรณีศึกษาจะเห็นได้ว่า บริบทมีความแตกต่างกันโดยเฉพาะสภาพพื้นที่ทางกายภาพ ซึ่งส่งผลต่อการประกอบอาชีพ การทำมาากินและวิถีชีวิตโดยรวม บางส่วนของพื้นที่ขาดแคลนปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น การขาดแคลนน้ำในการทำเกษตรกรรม หรือการไม่มีที่ดินทำกินเป็นของตัวเองเนื่องจากเชื่อมต่อ/อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติ อย่างไรก็ตามจากบริบทดังกล่าวชาวบ้านได้มีการปรับตัวและเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ในการเกื้อกูลกัน และเชื่อมร้อยสู่การรวมกลุ่มและเครือข่ายผ่านการเรียนรู้ร่วมกันโดยเพื่อตอบสนองด้านเศรษฐกิจเป็นพื้นฐาน

4.3 บริบทเครือข่ายอินแปง

เครือข่ายอินแปงเป็นตัวอย่างของเครือข่ายชาวบ้านที่ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ โดยจุดเด่น คือ “กระบวนการประชาพิจัยและพัฒนา” ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ชาวบ้านรู้จักตนเอง รู้จักศักยภาพและทุนของตนเอง ร่วมกันสืบค้นหาข้อมูลที่ทำให้รู้จักรากเหง้าทางวัฒนธรรม กระบวนการประชาพิจัยและพัฒนาทำให้ชาวบ้านเกิดการตระหนักในตัวตนของความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ ความเป็นชุมชนท้องถิ่น ทรัพยากร การอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างเกื้อกูลในอดีต ตลอดจนวิถีชีวิตของบรรพบุรุษที่มีการกิน การอยู่โดยไม่มีหนี้สิน แต่การพัฒนาแบบทันสมัยที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบต่อแนวคิด วิถีชีวิตของคนในเครือข่าย

การเปลี่ยนแปลงจากบริบทแวดล้อมภายนอกทำให้ชาวบ้าน เครือข่ายอินแปงเผชิญปัญหาและเผชิญสถานการณ์ใหม่ๆ ทางสังคม การตระหนักถึงทุนภายในตนเองที่มีอยู่ทั้งทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสัญลักษณ์ จึงเป็นสิ่งสำคัญและเป็นภูมิคุ้มกันในการอยู่ได้อย่างมีความสุข ดังกล่าวข้างต้นนั้นขอเสนอบริบทเกี่ยวกับเครือข่ายอินแปงซึ่งจะทำให้เกิดความเข้าใจการก่อตัวของเครือข่าย แนวคิดเครือข่าย เป้าหมายและวิธีการพัฒนาเครือข่ายอินแปง โดยแบ่งหัวข้อตามลำดับดังนี้ 1) ภูมิหลังและพัฒนาการเครือข่ายอินแปง 2) รูปแบบของคณะกรรมการบริหารเครือข่ายอินแปง 3) การบริหารจัดการเครือข่ายอินแปง และ 4) กิจกรรมเครือข่ายอินแปง

4.3.1 ภูมิหลังและพัฒนาการเครือข่ายอินแปง

เครือข่ายอินแปงถือกำเนิดจากการกลุ่มขนาดเล็ก (ภาคอีสานเรียกกลุ่มขนาดเล็กกว่า “จุ่ม”) โดยภูมิหลังและพัฒนาการเครือข่ายอินแปงนั้นมีจุดเริ่มต้นที่บ้านบัว ซึ่งบ้านบัวตั้งอยู่ในอำเภอกุศุดาบาก จังหวัดสกลนคร พื้นที่ดังกล่าวนี้ตามประวัติศาสตร์ถือได้ว่าเป็นแหล่งอาศัยของกลุ่มคนที่เรียกกันว่า “กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง” (รัตนา โตสกุลและคณะ, 2548)

“กะเลิง” เป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งที่อาศัยอยู่ในจังหวัดสกลนคร ชาวกะเลิงนั้นแต่เดิมเชื่อว่ามีถิ่นฐานเดิมในประเทศลาว ต่อมาได้อพยพย้ายถิ่นข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่จังหวัดในภาคอีสานโดยเฉพาะจังหวัดสกลนคร และจังหวัดมุกดาหารบางส่วน โดยธรรมชาติกลุ่มชาติพันธุ์กะเลิงนั้นมักตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูง ที่ราบลุ่มอุดมสมบูรณ์ หายู่หากินกับของป่า ฟังฟังธรรมชาติ และมักนับถือผี

จุดกำเนิดของบ้านบัว อำเภอกุศุดาบาก จังหวัดสกลนคร อันเป็นรากฐานของอินแปง จากกลุ่มขนาดเล็กขยายสู่เครือข่าย และเริ่มก่อตัวชัดเจนตั้งแต่ปี พ.ศ.2530 - 2555 เครือข่ายอินแปงได้ขยายเครือข่ายในจังหวัดและข้ามจังหวัด ใน 5 จังหวัด 25 อำเภอ 88 ตำบล 848 หมู่บ้าน โดยมีภูมิหลังและพัฒนาการสรุปดังนี้ (เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556)

ประมาณปี พ.ศ.2465 กะเลิงกลุ่มหนึ่งได้ขึ้นไปอยู่บนภูพาน ส่วนหนึ่งไปตั้งหลักปักฐานอยู่ที่อำเภอกุศุดาบาก จังหวัดสกลนคร ไม่ค่อยได้ไปมาหาสู่กับเมืองสกลนคร เพราะต้องเดินทางไป-กลับใช้เวลาประมาณ 2-3 วัน

ปี พ.ศ.2504 เป็นช่วงที่ประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504-2509) เน้นการผลิตภาคเกษตรเพื่อการส่งออก บริบทในช่วงดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านบัวเริ่มทำการเกษตรเพื่อขายในตลาด ชาวบ้านเปลี่ยนวิถีการเกษตรแบบยังชีพมาเป็นเกษตรแบบการค้า ในส่วนการหาเลี้ยงชีพนั้น นอกจากจะใช้จ่ายเงินแล้วก็ยังหากินตามป่าเขาในเขตภูพานได้ เนื่องจากยังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่

ปี พ.ศ.2507 เกิดปัญหาทางการเมืองในประเทศไทย เขตภูพานเชื่อว่าเป็นฐานของผู้ก่อการคอมมิวนิสต์ ทำให้พื้นที่เขตภูพานมีการหวงห้าม เพราะกลัวว่าจะไปส่งเสบียงให้ผู้ก่อการ ทำให้ชาวบ้านต้องประสบปัญหาในการหาอยู่หากินในวิถีชีวิตแบบดั้งเดิม

ปี พ.ศ.2508-2509 รัฐได้ส่งเสริมผลักดันให้ชาวบ้านปลูกปอเพื่อขาย โดยให้ทางป่ารอบๆ หมู่บ้านเพื่อทำการผลิต ซึ่งนโยบายในการส่งเสริมการปลูกปอนั้นทางการเองมีเจตนาแฝงเพื่อลดพื้นที่ การเคลื่อนไหวของผู้ก่อการคอมมิวนิสต์

ปี พ.ศ.2513 เริ่มทำลายสิ่งแวดล้อม ดิน น้ำ ป่า และทรัพยากรธรรมชาติที่มีอย่างอุดม สมบูรณ์เพื่อปลูกสำปะหลัง การอยู่การกินแบบเดิมนั้นก็เป็นการมุ่งหาเงินเพื่อที่จะซื้อทุกอย่าง รวมทั้ง อาหารการกินที่เคยหาได้จากธรรมชาติ และเริ่มมีการกักหนี้ยืมสินจากสถาบันการเงิน (ธ.ก.ส)

ช่วงปี พ.ศ.2514-2524 การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดียวทำให้ชาวบ้านพึ่งปัจจัย การผลิตภายนอก ซึ่งผลลัพธ์ที่ได้คือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า วิธีการ ดำรงชีพ การทำมาหากินที่พึ่งพิงภายนอก โดยเฉพาะหนี้สินครัวเรือนที่เพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงนี้ได้มีกลุ่มบุคคล และองค์กรพัฒนาเอกชนเข้าหาผู้ด้อยโอกาสในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สภา คาทอลิกแห่งประเทศไทยได้มีบทบาทสำคัญในการนำเสนอแนวทางสันติวิธีเพื่อการแก้ไขปัญหาทาง สังคมไทย

ช่วงปี พ.ศ. 2525-2527 หน่วยงานและขบวนการพัฒนาสังคมในระดับสากลและใน ประเทศไทยได้ทบทวนปัญหาการพัฒนาชนบทและเห็นว่าควรยึดหลักการให้ประชาชนเข้ามามีส่วน ร่วมในกระบวนการพัฒนามากขึ้น จากดังกล่าวนั้นจึงเกิดองค์กรพัฒนาเอกชนขนาดเล็กขึ้นเป็น จำนวนมาก ซึ่งต่อมาบุคคลสำคัญต่อการขับเคลื่อนงานและวิธีคิดที่กลายเป็นพื้นฐานสำคัญของ เครือข่ายอินแปงในภายหลัง คือ ยงยุทธ ตรีบุษกร และธวัชชัย กุณวงษ์

ธวัชชัย กุณวงษ์ ผู้ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของเครือข่ายอินแปงในเวลาต่อมา ในขณะที่กำลัง ศึกษาในระดับปริญญาตรี สาขาวิชาพัฒนาชุมชนที่วิทยาลัยครูสกลนครโดยเป็นลูกศิษย์ของ อาจารย์สุ รัตน์ วรารัตน์ ผู้ซึ่งสนใจศึกษาวิจัย “วิถีชีวิตชนเผ่ากะเลิง” ที่บ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุด บาก จังหวัดสกลนคร

ช่วงปี พ.ศ. 2528-2530 ในช่วงนี้้องค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทยได้ปรับการทำงานใน รูปแบบการพัฒนามากขึ้น บุคคลสำคัญของกลุ่มนักพัฒนาเอกชน นำโดย ดร.เสรี พงศ์พิศ ได้ก่อตั้ง องค์กรที่เรียกว่า สถาบันส่งเสริมหมู่บ้าน ซึ่งในเวลาต่อมาได้เป็นมูลนิธิการหมู่บ้าน มีงานวิจัยศึกษา วัฒนธรรมโดยร่วมมือกับสถาบันการศึกษา เช่น วิทยาลัยครูสกลนคร และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

เพื่อสนับสนุนนักวิชาการทำการวิจัยวัฒนธรรมชุมชนเพื่อการพัฒนา และขณะนั้น อาจารย์สุรัตน์ วราศรีรัตน์ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสถาบันส่งเสริมหมู่บ้าน ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการชาติพันธุ์ กะเลิงกับการพัฒนาชุมชนโดยมีนายธวัชชัย กุณวณิช เป็นผู้ช่วยวิจัย

ช่วงปี พ.ศ. 2530-2532 ธวัชชัยลงไปฝังตัวที่บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัด สกลนคร เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีชนเผ่ากะเลิงอยู่หนาแน่นตามโจทย์วิจัยที่ตั้งไว้ การสร้างสัมพันธ์ที่ดี กับชาวบ้านจึงได้รู้ว่าชาวบ้านประสบปัญหาความล้มเหลวของการทำเกษตรเชิงเดี่ยว ทรัพยากรที่ดิน เสื่อมโทรม หลายคนมีปัญหาหนี้สิน

ท่ามกลางปัญหาดังกล่าว ชาวบ้านยังมีวัฒนธรรมชุมชนอันดีงาม มีป่าภูพานที่เป็นมรดก ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งหลังจากได้ข้อมูลบ้านบัวก็ได้ข้อสรุปร่วมกับชาวบ้านว่าจะเริ่มต้นที่ “การเพาะกล้าหวาย” เพราะหวายมีรอบภูพานและหมู่บ้าน และยังเป็นอาหารที่นิยมบริโภคและ หวายแลกข้าวได้ นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมการเลี้ยงหมูดำซึ่งชาวบ้านได้ใช้เป็นอาหาร ใช้ในงาน ประเพณีต่างๆ ของชุมชน ได้ชี้หมูเป็นปุ๋ยใส่พืชผัก และขายเป็นรายได้

ในช่วงระยะดังกล่าวนี้มูลนิธิหมู่บ้านได้ช่วยผลักดันให้เกิดการพัฒนาเครือข่ายอินแปงโดยได้ สนับสนุนงบประมาณศึกษาดูงาน สนับสนุนเงินทุนการเริ่มต้นเพาะกล้าหวาย และกิจกรรมเลี้ยง หมูดำทำให้ชาวบ้านเริ่มมีการก่อตัวเป็นกลุ่มเพาะกล้าไม้ และเลี้ยงหมูดำ จากนั้นในปี พ.ศ. 2532 จึงได้ก่อเกิดกองทุนเพาะพันธุ์ไม้อย่างเป็นทางการ โดยเริ่มจากชาวบ้าน 13 คน

ช่วงปี พ.ศ.2534-2535 กองทุนพันธุ์ไม้ไม่มีรายได้จากการขายต้นไม้ สมาชิกนำเงินกลุ่มมาซื้อ ที่ดินเพื่อจัดตั้งที่ทำกรประมาณ 5 ไร่ การเพาะกล้าไม้รู้จักกันในนาม “ศูนย์เพาะกล้าหวายบ้านบัว” ส่วนกองทุนหมูดำเริ่มชะลอตัวเนื่องจากมีปัญหาหมูตาย และชี้หมูทำให้ชุมชนสกรปรกเพราะเลี้ยงแบบ ปล่อย และขณะนั้นหน่วยงานรัฐกำลังมีนโยบายพัฒนาชุมชนให้สะอาด ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้อง เลิกเลี้ยงหมู

จากการรวมกลุ่มเพาะกล้าไม้แล้วสามารถขายได้เงินอย่างต่อเนื่องเป็นระยะ ทำให้มีคนสนใจ มากขึ้น รวมทั้งนายเชียน ศรีมุกดา (ปัจจุบันเสียชีวิตแล้ว) ที่เข้ามาซื้อกล้าหวายไปปลูกที่สวนของ ตนเอง และปลูกเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดพ่อเชียนกลายเป็นต้นแบบการปลูกหวาย เกษตรสำ มะปี (เกษตรผสมผสาน) พ่อเชียนเริ่มเข้ามาสัมพันธ์กับกลุ่มมากขึ้นจนกลายเป็นผู้นำไปโดยธรรมชาติ

หลังจากนั้นประมาณปี พ.ศ.2535 พ่อบัวศรี ศรีสูง ประธานชมรม ได้มาประชุมสังฆจร ณ ที่ทำการของกลุ่มกองทุนพันธุไม้ ณ บ้านบัว ซึ่งได้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่จึงแนะนำให้เปลี่ยนชื่อจากกลุ่มกองทุนพันธุไม้ เป็น “อินแปง” อิน หมายถึง พระอินทร์ หรือ ผู้ใหญ่ ส่วนแปง คือ การสร้าง

ช่วงปี พ.ศ. 2536 -2537 ในช่วงนี้ผู้นำกลุ่มโดยเฉพาะพ่อเล็ก กุศลวงศ์แก้ว เป็นผู้นำที่ได้รับการยอมรับทั้งในกลุ่ม และคนภายนอก เป็นผู้ทำหน้าที่ขยายแนวคิด เฮ็ดอยู่ เฮ็ดกิน พันฟูปา พันฟูธรรมชาติ ส่วนกลุ่มแกนนำได้มีการเรียนรู้ คิด วิเคราะห์ร่วมกันอยู่เสมอโดยมีสมาคมพัฒนาชนบทอีสาน และมูลนิธิหมู่บ้านสนับสนุนทางความคิดและความรู้

ในปี พ.ศ.2536 ได้มีการก่อตั้งสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดสกลนครหรือ ส.ป.ก.สกลนคร เพื่อทำการปฏิรูปที่ดินในเขตจังหวัดสกลนคร โดยบ้านบัวนั้นเป็นพื้นที่ในกลุ่มแรกๆของการปฏิรูปที่ดิน โดย ส.ป.ก. มีการผลักดันงานพัฒนาชุมชน และภารกิจตระเวนไปตามหมู่บ้านต่างๆ เพื่อค้นหาผู้นำชาวบ้านและได้ใช้เวทีประชุมผู้นำแบบไม่เป็นทางการ ในช่วงระยะนี้เครือข่ายอินแปงได้พบกับภาคีสำคัญในเขตอำเภอภูพาน คือ ศูนย์ศึกษาและพัฒนานวนศาสตร์ชุมชนที่ 3 ในขณะนั้นกำลังมุ่งมันขับเคลื่อนงานส่งเสริมระบบวนเกษตร และใช้กระบวนการเรียนรู้และการเพาะขยายพันธุไม้เป็นเครื่องมือ อินแปง และส.ป.ก. ได้ค้นพบผู้นำใหม่ในเขตพื้นที่โดยรอบ ซึ่งผู้นำเหล่านี้ส่วนหนึ่ง คือ ผู้นำที่มีแนวคิดและปฏิบัติแบบเฮ็ดอยู่ เฮ็ดกิน อยู่แล้วระดับหนึ่ง เมื่อได้ประสานแนวคิดเข้าด้วยกันกับอินแปงทำให้ผู้นำกลุ่มนี้มีความมั่นใจมากขึ้นในวิถีทางที่ตนได้ยึดถือปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดพลังที่เกื้อหนุนเชื่อมร้อยกันและกัน

ช่วงปี พ.ศ. 2538-2539 สมาคมพัฒนาชนบทอีสาน โดย ยงยุทธ ตรีนุชกร มีกิจกรรมบางอย่างเกี่ยวข้องกับองค์กรเรดบาน่า มีเงินสนับสนุนกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเด็ก และโรคเอดส์ ซึ่งได้ปรับปรุงแบบการสนับสนุนกิจกรรมให้เอื้อต่อการพัฒนาอินแปงมากขึ้น โดยกิจกรรมด้านเด็กขององค์กรเรดบาน่านั้นปรับมาสู่กิจกรรมเด็กฮักถิ่นของอินแปง ส่วนเรื่องเอดส์นำไปสู่กิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านอินแปง ซึ่งในช่วงนี้เริ่มมีผู้คนสนใจและมาเยี่ยมเยียนบ้านบัวมากขึ้น ในช่วงระยะนี้กิจกรรมเด็กฮักถิ่นใช้การเพาะกล้าไม้เป็นตัวเชื่อมโยง มีเด็กในชุมชนเข้ามาช่วยงานเพาะกล้าไม้ในศูนย์กิจกรรมกลุ่มแม่บ้านก็เกิดกลุ่มผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มผ้าคราม เป็นต้น

จากนั้น ยงยุทธ ตรีบุษกร ได้เสนอโครงการเพื่อสนับสนุนกิจกรรมเครือข่ายอินแปง จากองค์การสหประชาชาติ ซึ่งยงยุทธให้ความสำคัญและมีความสนใจกับงานด้านสุขภาพวิถีไทย รวมถึงส่งเสริมด้านสมุนไพร นอกจากนี้ยังได้มุ่งเน้นสนับสนุนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ป่าไม้ การส่งเสริมการปลูกต้นไม้ แนวคิดการเพาะกล้าไม้เพิ่มเติมจากเพาะหวายเป็นพืชชนิดอื่นๆ เช่น หมากเฒ่า และ ผักพื้นบ้านต่างๆ ซึ่งในปีเดียวกันนั้นอินแปงได้เปิดร้านต้นไม้เพื่อเป็นตลาดรองรับกล้าไม้พื้นบ้านของสมาชิก สมาชิกจะได้เงินปันผลร้อยละ 20 จากกิจกรรมนี้ (ปัจจุบันปิดตัวลงเนื่องจากขาดประสบการณ์ด้านบริหารการจัดการ)

เครือข่ายอินแปงใช้เวทีอบรมดูงานเป็นเครื่องมือ และผู้นำที่กระจายในหมู่บ้านต่างๆ ได้ถูกเชื่อมร้อยครั้งสำคัญผ่านกระบวนการอบรมและดูงานในหลักสูตรการเกษตรยั่งยืน (ชาวบ้านร่วมกำหนดหลักสูตร) ที่สนับสนุนการเรียนรู้โดย ส.ป.ก.จัดขึ้นที่วิทยาลัยครูสกลนคร ผู้นำหลายคนแสดงศักยภาพเป็นครูเป็นต้นแบบของเกษตรกรตามแนวทางเกษตรยั่งยืน

ในช่วงระยะนี้ สถาบันวิจัยและฝึกอบรมการเกษตร อำเภอฟังโคน จังหวัดสกลนคร (ปัจจุบันคือ คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสกลนคร) ดำเนินโครงการการวิจัยและพัฒนาทรัพยากรท้องถิ่น การแปรรูปหมากเฒ่า หวาย จิ้งหรีด ฯลฯ และส.ป.ก. สกลนครได้จัดอบรมแม่บ้านอินแปงให้ได้เรียนรู้การแปรรูปผลไม้พื้นบ้านซึ่งเน้นเรื่องน้ำหมากเฒ่า สนับสนุนกิจกรรมแปรรูปน้ำหมากเฒ่าจนเกิดโรงงานน้ำหมากเฒ่าจากการระดมทุนของสมาชิก เครือข่ายเมื่อปี พ.ศ.2540 ช่วงเวลาเดียวกันผู้นำ สมาชิก ได้เกิดแนวคิดเรื่องกลุ่มออมทรัพย์

นอกจากนั้นเครือข่ายอินแปงเสนอโครงการอนุรักษ์ป่าภูพานด้วยเครือข่ายเกษตรกรนิเวศผ่านสมาคมพัฒนาชนบทอีสาน (ก่อนที่สมาคมจะยุติบทบาทลงในปีถัดมา) และได้รับการสนับสนุนงบดำเนินการประมาณ 5 ล้านบาท ในช่วงปลายปีพ.ศ.2539 และ ภายใต้โครงการนี้ได้กำหนดให้สมาชิกที่เข้าร่วมโครงการจะต้องมีพื้นที่ปลูกไม้ต่ำกว่า 2 ไร่ ปลูกพืชไม่น้อยกว่า 20 ชนิด ต้องขยายไปสู่ 600 ครอบครัว ภายใน 3 ปีๆ ละ 200 ครอบครัว และต้องทำเรื่องการเพาะกล้าไม้พื้นบ้าน ให้สมาชิกไปปลูกในพื้นที่ของตนเอง สร้างป่าในครอบครัวตามเป้าหมายของอินแปง คือ “ยกป่าภูพานมาไว้ในสวน”

ช่วงปี พ.ศ. 2540 - 2542 ในปี พ.ศ. 2540 ประเทศไทยเกิดวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง ส่งผลให้กระแสการพึ่งตนเอง และเศรษฐกิจพอเพียงได้รับความสนใจ ภาคเกษตรกลายเป็นแหล่งรองรับแรงงานคืนถิ่น ซึ่งเป็นโอกาสของเครือข่ายอินแปงที่จะขยายแนวคิด จากวิกฤติดังกล่าวรัฐบาลไทยติดเงื่อนไขของค์กรการเงินระหว่างประเทศ หรือ ไอ เอ็ม เอฟ มีการกู้เงินธนาคารโลก และเกิดกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคมที่มีวงเงินรวมประมาณ 4,800 ล้านบาท โครงการอนุรักษ์ป่าภูพาน ด้วยเครือข่ายเกษตรกรรมนิเวศที่ได้รับการอนุมัติเมื่อปลายปีพ.ศ.2539 (2539-2542) ส่งผลให้เครือข่ายอินแปงขยายตัวเร็วขึ้น ครอบคลุมพื้นที่รอบเทือกเขาภูพาน 8 อำเภอ ใน 3 จังหวัด คือ สกลนคร อุตรธานี และกาฬสินธุ์

ในปี พ.ศ. 2541 เกิดเครือข่ายภูมิปัญญาไทย มีผู้นำอินแปง คือ พ่อเล็ก กุดวงศ์แก้ว ร่วมก่อตั้งกับผู้นำชุมชนจากภาคอื่นๆ มีมูลนิธิหมู่บ้านเป็นผู้ประสานหลัก เครือข่ายภูมิปัญญาไทยได้ร่วมกันพัฒนาและนำเสนอแนวทางการจัดทำแผนแม่บทชุมชนเป็นกรอบทิศทางในการพัฒนาชุมชน โดยแยกเป็น 7 ประเด็นการพัฒนาได้แก่ การเกษตร สิ่งแวดล้อม สุขภาพชุมชน อุตสาหกรรมชุมชน ธุรกิจชุมชน กองทุนและสวัสดิการชุมชน และการเรียนรู้

ในส่วนของเครือข่ายอินแปง หลังจากได้เรียนรู้เรื่องการทำน้ำหมักมาแล้ว ได้เกิดโรงงานน้ำหมักเม่าจากการระดมหุ้นของสมาชิก (ปีพ.ศ. 2540) และเกิดผลิตภัณฑ์น้ำหมักเม่าภายใต้โลโก้ อินแปงออกวางจำหน่าย มีผู้มาเรียนรู้ดูงานมากขึ้น ต่อมาเครือข่ายอินแปงได้ทำงานในฐานะภาคี กับมูลนิธิหมู่บ้านและกรมส่งเสริมการเกษตร ซึ่งได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ให้จัดทำโครงการเพิ่มขีดความสามารถด้านการเกษตรอย่างยั่งยืน นำร่อง 12 ตำบล ในช่วงนี้เกิดทีมประสานงานของเครือข่ายอินแปงที่เป็นเยาวชนในชุมชน

ประมาณ ปี พ.ศ. 2542 ส.ป.ก. เริ่มโครงการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรมในเขตปฏิรูปที่ดินด้วยการพัฒนาการเกษตรแบบผสมผสาน ระยะที่ 1 (คพป.) ในพื้นที่ 4 จังหวัด สกลนคร มุกดาหาร ขอนแก่น และมหาสารคาม โดยดึงมูลนิธิหมู่บ้าน และอินแปงเป็นภาคีดำเนินงาน ซึ่งเป็นอีกหนึ่งโครงการที่สนับสนุนการขยายเครือข่ายแนวคิดและกิจกรรมของอินแปงทั้งทางตรงและทางอ้อมสู่พื้นที่เก่า คือ อำเภอกุศบาก อำเภอพรรณานิคม อำเภอภูพาน และอำเภอนิคมน้ำอูน จังหวัดสกลนครและขยายสู่จังหวัดอื่นที่สำคัญคือ อำเภอดงหลวง จังหวัดมุกดาหาร และในช่วงปี

2543 ผู้นำอินแปง ผู้ประสาน และภาคีร่วมกันเสนอโครงการสนับสนุนจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม “ซิฟ” ผ่านเครือข่ายภูมิปัญญาไทย (ได้งบประมาณทั้งเครือข่ายประมาณ 160 ล้านบาท) ได้งบประมาณรวมทุกเมนูเฉพาะของเครือข่ายอินแปงรวมประมาณ 15 ล้านบาท

ช่วงปี พ.ศ. 2543 – 2545 เมื่อได้รับอนุมัติโครงการจากซิฟด้วยงบประมาณ 15 ล้านบาท ซึ่งเป็นเงินเพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้เป็นหลัก อินแปงได้ขยายเครือข่ายผ่านกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล ประกอบกับ เป็นช่วงเวลาที่มิโครงการของรัฐเข้ามาสนับสนุนการทำงานอีกหลายโครงการ เช่น โครงการ คฟป.ของส.ป.ก. โครงการฟื้นฟูเกษตรกรหลังพ้กชำระหนี้ของ ธ.ก.ส. ซึ่งกำหนดพื้นที่ดำเนินการถึง 20 ตำบล โครงการเหล่านี้ได้เชื่อมโยงอินแปง ให้เป็นผู้ช่วยจัดกระบวนการเรียนรู้ และทำแผนชุมชน เครือข่ายอินแปงขยายตัวอย่าง ครอบคลุมพื้นที่ 4 จังหวัด คือ สกลนคร กาฬสินธุ์ มุกดาหาร และอุดรธานี รวม 21 อำเภอ ครอบคลุมพื้นที่มากกว่า 70 ตำบล ในช่วงปี พ.ศ. 2544-2545

ในปลายปี พ.ศ. 2545 เครือข่ายได้สูญเสียพ่อเขียน ศรีมุกดา ผู้นำเครือข่าย ส่งผลให้เครือข่ายเริ่มตระหนักถึงเรื่องสวัสดิการผู้นำ และการบริหารเงินกองทุนเครือข่าย ในขณะเดียวกันนั้น ผู้นำหลักหลายคนถูกดึงออกไปจากเครือข่าย และส่วนหนึ่งเกิดความขัดแย้งทางความคิด ผู้นำบางคนต้องแยกตัวออกไปเพื่อลดความขัดแย้ง

ช่วงปี พ.ศ. 2546 – 2548 ในช่วงนี้เศรษฐกิจประเทศไทยเริ่มฟื้นตัวจากเศรษฐกิจ และรัฐบาลอนุมัติโครงการขยายพื้นที่ปลูกยางพารา 1 ล้านไร่ในภาคอีสาน กระแสยางพาราจึงขยายตัวอย่างรวดเร็วซึ่งโครงการส่งผลกระทบต่อวิถีของอินแปง สมาชิกบางส่วนทดลองปลูกยางพารา เพราะไม่ต้องกังวลว่าจะไม่มีที่ขาย

อย่างไรก็ดีจากเริ่มก่อตั้งเครือข่ายถึงปี พ.ศ. 2547 มีกลุ่มออมทรัพย์เกิดขึ้นทั้งเครือข่าย อินแปงกลาง และตำบลต่างๆ หลายตำบล และพบว่ากิจกรรมออมหมุ่นเวียนอยู่ถึงประมาณ 24.66 ล้านบาท ส่วนกิจกรรมกลุ่มประเภทอื่นๆ อยู่ในช่วงขาขึ้น ประกอบกับมีงบประมาณเพิ่มเติมจากหน่วยงานรัฐหลายหน่วยงาน เม็ดเงินและทรัพยากรต่างๆ นอกจากจะไหลเข้าสู่ศูนย์กลางเครือข่าย เพื่อนำไปกระจายให้เครือข่ายตำบลแล้ว อีกทางหนึ่งคือเครือข่ายในแต่ละพื้นที่เองได้เชื่อมโยงกับหน่วยงานต่างๆ ได้เอง และได้รับงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมซึ่งได้กำหนดไว้ในแผนแม่บทชุมชน

นอกจากนี้ในช่วงเวลานี้ ผู้นำหลายคนมีปัญหาสุขภาพ และอายุมากจึงเริ่มเกิดแนวคิดการสร้างทายาทผู้สืบทอดแนวคิด

ช่วงปี พ.ศ. 2549 – 2551 ประเทศไทยเกิดรัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 นโยบายการพัฒนาเริ่มไม่แน่นอน สังคมไทยเข้าสู่ยุคข้อมูลข่าวสาร กระแสพีชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เช่น ยางพารา และพืชพลังงาน ยังได้รับความนิยมต่อเนื่อง ซึ่งจุดจุมุมชกเครือข่ายให้หันไปสนใจพืชเหล่านี้มากขึ้น ทำให้เครือข่ายอินแปงเริ่มเข้าสู่ยุคแห่งการต่อสู้ทางความคิด แย่งชิงมวลชนกับการรุกคืบของเศรษฐกิจกระแสหลัก นอกจากนี้การสูญเสียผู้นำสำคัญ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 ทำให้เครือข่ายเริ่มขาดพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมเชิงพื้นที่

ในขณะนั้นยังยุทธ ตรีบุษกร และผู้นำส่วนหนึ่งมีความพยายามสร้างคนรุ่นใหม่เพื่อสานต่องานเครือข่าย โดยเริ่มจากการฝึกนักนิเวศวิทยาชุมชน 150 คนในช่วงที่มีความร่วมมือกับมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ร่วมกับมหาวิทยาลัยมิชิแกน จากประเทศสหรัฐอเมริกา ได้ทำการวิจัยเกี่ยวกับการซื้อขายคาร์บอนเครดิตในแปลงปลูกไม้สัก (แปลงรายย่อย) ซึ่งได้ดำเนินการในพื้นที่ของสมาชิกเครือข่ายอินแปง ส่งผลให้เริ่มมีนักนิเวศ ซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่เกิดขึ้นเข้ามาเสริมกำลังการขับเคลื่อนเครือข่าย โดยเข้ามาช่วยงานที่ศูนย์อินแปง และเรียนรู้ อย่างไรก็ตามหลังจากช่วงปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา เครือข่ายมีการขยายพื้นที่และสมาชิกไม่มากนัก โดยในช่วงปี พ.ศ. 2548 มีการขยับขึ้นลงบ้างเนื่องจากบางตำบลได้ถอนตัวออกไป

ในช่วงระยะนี้เครือข่ายอินแปงได้เสนอโครงการเพื่อของบประมาณสนับสนุนจากศูนย์ปฏิบัติการต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจน ในชื่อ โครงการภูพานเขียวขจีถวายครองราชย์ 60 ปี ในหลวง ในวงเงิน 29 ล้านบาท โดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อส่งเสริมสนับสนุน ป่าครอบครัว ป่าชุมชน วิสาหกิจชุมชน และมีการพัฒนานักนิเวศ โครงการภูพานเขียวขจีฯ ช่วยให้เครือข่ายมีความเคลื่อนไหวมากขึ้นอีกครั้งในเชิงกิจกรรม และเกิดวิสาหกิจชุมชนต่างๆ มากมาย

ในปี พ.ศ. 2550 กระทรวงเกษตรฯ มีโครงการปราชญ์เกษตร โดยสนับสนุนให้ชุมชนเป็นผู้จัดการกระบวนการเรียนรู้ ผู้นำเครือข่ายบางรายได้รับคัดเลือกเป็นปราชญ์กระทรวงเกษตรฯ และปราชญ์ ส.ป.ก. ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการจัดการกระบวนการเรียนรู้และสร้างกิจกรรมใหม่ เสริมกิจกรรมเดิม การเชื่อมโยงการทำงานระหว่าง ส.ป.ก. กับอินแปงอย่างต่อเนื่อง

ในปี พ.ศ. 2551 ส.ป.ก. ร่วมกับมูลนิธิหมู่บ้าน ในช่วงปลายของโครงการ คฟป. สร้างคนรุ่นใหม่ 4 จังหวัดเป็นกลุ่มเกษตรกรทนายาท (ส่วนหนึ่งเป็นทนายาทของเครือข่ายอินแปง ที่เกิดจากกิจกรรมอื่นๆก่อนหน้านี้ เช่น เด็กอัยถิ่น และนักนิเวศ) ในพื้นที่จังหวัดสกลนคร และจังหวัดมุกดาหาร ต่อมา โครงการต่างๆ ที่สนับสนุนโดยหน่วยงานภายนอกเริ่มทยอยหมดลง โครงการใหญ่ที่จับลงคือโครงการ คฟป. และโครงการภูพานเขียวขจีฯ ทางผู้ประสานงาน และเจ้าหน้าที่ที่ช่วยทำงานในเครือข่าย ต้องออกไปเพื่อกลับไปประกอบอาชีพเลี้ยงตัวเองและครอบครัว ในช่วงเดียวกันนี้เครือข่ายได้สูญเสียยุทธร ตรีษฐกร ผู้ผลักดัน และผู้ประสานงานหลักมีปัญหาสุขภาพ ซึ่งดูเหมือนว่าเครือข่ายอินแปงเริ่มแผ่วลงอันเนื่องมาจากขาดผู้นำสำคัญ

ในขณะเดียวกัน กระแสทุนนิยมในสังคมไทยกลับรุนแรงขึ้นสวนทางกับวิถีของเครือข่ายทำให้พืชอาหารและเกษตรยั่งยืนตามแนวทางของอินแปง ถูกแย่งชิงพื้นที่จากพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวอย่างพารา มันสำปะหลัง อ้อย ยูคาลิปตัส และปาล์มน้ำมัน ผู้นำหลายรายปรับตัวตามกระแส บางรายปรับตัวโดยแบ่งพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิดโดยยังไม่ทิ้งเกษตรผสมผสาน หรือเฝ้าอยู่เฝ้ากินตามแนวคิดเดิม ปรากฏการณ์สำคัญที่พบ คือ กลุ่มอมมทรัพย์หลายแห่งประสบปัญหาสมาชิกขาดส่งเงินคืน ทำให้บางกลุ่มหยุดนิ่ง เครือข่ายย่อยหลายพื้นที่ยังคงเคลื่อนไหวได้จากการที่มีผู้นำที่เข้มแข็ง ประกอบกับได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐเรื่องงบประมาณในการจัดกระบวนการเรียนรู้และโครงการย่อยอื่นๆ

ช่วงปี พ.ศ. 2552-2553 กิจกรรมพัฒนาคนรุ่นใหม่ได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร ในขณะที่ส.ป.ก. มีนโยบายพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ด้วยการสนับสนุนการพัฒนาศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง สร้างเครือข่ายปราชญ์เกษตรในเขตปฏิรูปที่ดิน การเคลื่อนไหวของเครือข่ายในช่วงนี้จะเป็นลักษณะของกิจกรรมการจัดกระบวนการเรียนรู้สำหรับผู้มาศึกษาดูงาน นอกจากนี้แล้วในปี พ.ศ. 2553 ส.ป.ก. ได้เข้ามาสนับสนุนเครือข่ายโดยเอื้ออำนวยให้เกิดเวทีเชื่อมโยงผู้นำทนายาทเด็ก และเยาวชนอินแปง และจัดเวทีถอดบทเรียน เรียนรู้สิ่งใหม่เพื่อปรับตัว

ในช่วงปี พ.ศ. 2554 อินแปงตกอยู่ในสภาวะอ่อนแรง ผู้นำที่อายุมากขึ้น ขาดความคล่องตัวในการประสานงาน และสร้างกิจกรรมใหม่ เศรษฐกิจในยุคการค้าเสรี ความไม่สงบการเมืองทำให้การขับเคลื่อนนโยบายเศรษฐกิจพอเพียงแผ่วลง ซึ่งส่งผลต่อการเคลื่อนไหวงานของเครือข่ายทั้งทางตรงและ

ทางอ้อม อย่างไรก็ตามก็ดีภายนอกแม้จะดูอ่อนแรงลง แต่ภายในอินแปงมีทุนของตนเองอยู่จำนวนมาก กล่าวคือ ในภาพรวมแล้ว เครือข่ายอินแปงยังมีความมั่นคงด้านอาหาร มีทรัพยากรชุมชน มีองค์ความรู้และภูมิปัญญา นอกจากนี้ยังพบว่าองค์ความรู้ของชุมชนยังไม่มีจัดการอย่างเป็นระบบ กล่าวคือ เครือข่ายยังไม่ได้ใช้ศักยภาพของความเป็นเครือข่ายในการเชื่อมโยงกิจกรรม และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามในสามทศวรรษที่ผ่านมาเครือข่ายอินแปงได้ขยายแนวคิดและขอบเขตการทำงานเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยสรุปในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 สรุปจำนวนพื้นที่ดำเนินงานเครือข่ายอินแปงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2530-2555

จังหวัด	สกลนคร	กาฬสินธุ์	อุดรธานี	มุกดาหาร	นครพนม	รวม
อำเภอ	18	3	1	1	2	25
ตำบล	71	5	5	4	3	88
หมู่บ้าน	679	29	59	42	31	848

ที่มา: เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556

จากสาระสำคัญของภูมิหลังและพัฒนาการเครือข่ายอินแปงข้างต้นนั้น สะท้อนให้เห็นว่าในแต่ละช่วงระยะของการดำเนินงานเครือข่ายนั้น เครือข่ายอินแปงไม่ได้หยุดนิ่ง แต่หากมีกระบวนการเรียนรู้ การเผชิญปัญหา เผชิญสถานการณ์ในรูปแบบต่างๆ ซึ่งสถานการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นบางครั้งมีผลกระทบต่อเครือข่ายจนไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ผู้คนในเครือข่ายมีการเรียนรู้ และได้สั่งสมองค์ความรู้เพื่อก้าวผ่านต่อการการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น กล่าวโดยสรุปสาระสำคัญของสภาพการณ์และปัญหาของอินแปงพัฒนาการเครือข่ายอินแปง สภาพแวดล้อมภายนอก/หน่วยงานสนับสนุน ในแต่ละช่วงปี ผู้วิจัยได้สังเคราะห์ดังตารางที่ 4

ตารางที่ 4 สรุปสาระสำคัญของพัฒนาการเครือข่ายอินแปงในแต่ละช่วงปี

ช่วงปี พ.ศ.	สภาพการณ์และ ปัญหาของอินแปง	สภาพแวดล้อมภายนอก/หน่วยงาน สนับสนุน
2530 - 2532	<ul style="list-style-type: none"> - ชาวบ้านประสบความล้มเหลวการทำเกษตรเชิงเดี่ยว (ปลูกมันสำปะหลัง) ปัญหาทรัพยากรที่ดินเสื่อมโทรม ปัญหาข้าวไม่พอกิน ปัญหาหนี้สิน ตลอดจนการละทิ้งภูมิปัญญาและวิถีชุมชนแบบเดิม - ส่งเสริมการปลูกหวายและเลี้ยงหมูดำเพื่อให้สอดคล้องกับบริบทสังคมและวัฒนธรรมในพื้นที่ (โดยคณะวิจัย) - ก่อเกิดกลุ่มกองทุนเพาะพันธุ์ไม้ (จากการวิเคราะห์จุดเด่นร่วมกันของชาวบ้านบัว) 	<ul style="list-style-type: none"> - กระแสพืชเชิงเดี่ยวได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในประเทศ - โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการจากมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนครเพื่อศึกษา “กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง” ในพื้นที่บ้านบัว (ที่ตั้งศูนย์เครือข่ายอินแปงในปัจจุบัน) - มูลนิธิหมู่บ้านสนับสนุนเงินทุนให้ชาวบ้านบัวศึกษาดูงานที่สวนหวายในพื้นที่ต้นแบบ
2534-2535	<ul style="list-style-type: none"> - กิจกรรมเลี้ยงหมูดำได้ยุติลง - กิจกรรมของกลุ่มเพาะพันธุ์ไม้มีรายได้และมีชื่อเสียง มีผู้สนใจในกิจกรรมกลุ่มมากขึ้น - เกิดผู้นำต้นแบบโดยธรรมชาติจากกิจกรรมเพาะกล้าไม้, เพาะขยายพันธุ์หวาย - การขยายแนวคิดและขยายเครือข่าย 	<ul style="list-style-type: none"> - หน่วยงานรัฐมีนโยบายพัฒนาชุมชนให้สะอาด

ช่วงปี พ.ศ.	สภาพการณ์และ ปัญหาของอินแปลง	สภาพแวดล้อมภายนอก/หน่วยงาน สนับสนุน
	<p>เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายชาวบ้าน รอบๆ บ้านบัว</p> <ul style="list-style-type: none"> - เกิดแนวคิดปลูกอยู่ปลูกกินตาม เกษตรสำมะปี (เกษตรผสมผสาน) 	
2538 – 2539	<ul style="list-style-type: none"> - เกิด“กิจกรรมเด็กฮักถิ่น” ซึ่งใช้การ เพาะกล้าไม้เป็นตัวเชื่อมโยงกิจกรรม และเกิด “กลุ่มแม่บ้านอินแปลง” - ส่งเสริมการปลูกต้นไม้ตามความ หลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งเป็นการ เสริมงานเดิมของอินแปลงให้ขยายตัว ได้ - อินแปลงได้เปิดร้านต้นไม้ขึ้นที่ อำเภอ ภูพานเพื่อเป็นตลาดรองรับกล้าไม้ พื้นบ้านของสมาชิก 	<ul style="list-style-type: none"> - งบประมาณสนับสนุนจากองค์การ สหประชาชาติ ประมาณ 5 แสน บาท เพื่อสนับสนุนกิจกรรม เครือข่ายอินแปลง - เสนอโครงการอนุรักษ์ป่าภูพาน ด้วยเครือข่ายเกษตรกรรมนิเวศ ผ่านสมาคมพัฒนาชนบทอีสานและ ได้รับการสนับสนุนงบดำเนินการ ประมาณ 5 ล้านบาท ในช่วง ปลายปี 2539 และ ภายใต้ โครงการนี้ได้กำหนดให้สมาชิกที่ เข้าร่วมโครงการจะต้องมีพื้นที่ปลูก ไม้ต่ำกว่า 2 ไร่ ปลูกพืชไม่น้อยกว่า 20 ชนิด ต้องขยายไปสู่ 600 ครอบครัว ภายใน 3 ปีๆ ละ200 ครอบครัว และต้องทำเรื่อง“การ เพาะกล้าไม้พื้นบ้าน” ให้สมาชิกไป ปลูกในพื้นที่ของตนเอง สร้างป่าใน

ช่วงปี พ.ศ.	สภาพการณ์และ ปัญหาของอินแปง	สภาพแวดล้อมภายนอก/หน่วยงาน สนับสนุน
		<p>ครอบครัวตามเป้าหมายของอินแปง คือ ยกป่าภูพานมาไว้ในสวน</p>
2540 – 2542	<ul style="list-style-type: none"> - เครือข่ายอินแปงขยายตัวในจังหวัดและข้ามจังหวัด ครอบคลุมพื้นที่รอบเทือกเขาภูพาน 8 อำเภอ ใน 3 จังหวัด คือ สกลนคร อุตรธานี และกาฬสินธุ์ - เกิดโรงงานน้ำหมักเม่า จากการระดมทุนของสมาชิก (ปี 2540) และเกิดผลิตภัณฑ์น้ำหมักเม่าภายใต้โลโก้อินแปง - ผู้มาเรียนรู้ดูงานมากขึ้น ทั้งในจังหวัด ต่างจังหวัด และจากต่างประเทศ 	<ul style="list-style-type: none"> - ในปี 2540 ประเทศไทยเกิดวิกฤตเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง ส่งผลให้แรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการต้องตกงาน - มีการกู้เงินธนาคารโลก (IMF) และ รัฐบาลไทยตีตเงินไของค์กรการเงินระหว่างประเทศ - ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) ให้จัดทำโครงการเพิ่มขีดความสามารถด้านการเกษตรอย่างยั่งยืน นำร่อง 12 ตำบล
2543 - 2545	<ul style="list-style-type: none"> - ขยายพื้นที่จัดทำแผนแม่บทชุมชน - เครือข่ายอินแปงขยายครอบคลุมพื้นที่ 4 จังหวัด คือ สกลนคร กาฬสินธุ์ มุกดาหาร และอุตรธานี - เกิดความขัดแย้งทางความคิดผู้นำบางคนต้องแยกตัวออกไปเพื่อลด 	<ul style="list-style-type: none"> - เป็นช่วงเวลาที่มิโครงการของรัฐเข้ามาสนับสนุนการทำงานอีกหลายโครงการ เช่น โครงการ คฟป.ของ ส.ป.ก. โครงการฟื้นฟูเกษตรกรหลังพักชำระหนี้ของธ.ก.ส.ซึ่งกำหนดพื้นที่ดำเนินการถึง 20

ช่วงปี พ.ศ.	สภาพการณ์และ ปัญหาของอินแปง	สภาพแวดล้อมภายนอก/หน่วยงาน สนับสนุน
	<p>ความขัดแย้ง</p> <ul style="list-style-type: none"> - เครือข่ายเริ่มตระหนักถึงเรื่องสวัสดิการผู้นำ และการบริหารเงินกองทุนของเครือข่าย 	<p>ตำบล โครงการเหล่านี้ได้เชื่อมโยงอินแปง ให้เป็นผู้ช่วยจัดกระบวนการเรียนรู้ และทำแผนชุมชน</p> <ul style="list-style-type: none"> - ได้รับอนุมัติโครงการจากซีพี (SIF) เพื่อจัดกระบวนการเรียนรู้เป็นหลัก
2546 – 2548	<ul style="list-style-type: none"> - สมาชิกบางส่วนทดลองปลูกยางพาราจากการส่งเสริมของรัฐและทำการปรับเปลี่ยนพื้นที่ไปปลูกยางพารากันเป็นจำนวนมาก - ผู้นำหลักหลายคนมีปัญหาสุขภาพอายุมาก 	<ul style="list-style-type: none"> - เศรษฐกิจประเทศไทยเริ่มฟื้นตัว - หน่วยงานรัฐมีงบประมาณสนับสนุนจากงบกระตุ้นเศรษฐกิจของรัฐบาล ทำให้เงินและทรัพยากรไหลเข้าสู่ศูนย์กลางเครือข่ายและไปกระจายให้เครือข่ายตำบล - กระแสยางพารายังขยายตัวอย่างได้อย่างรวดเร็วในภาคอีสาน
2549 – 2551	<ul style="list-style-type: none"> - การติดต่อประสานงานระหว่างเครือข่ายอินแปงจากศูนย์กลางที่บ้านบัวกับเครือข่ายในพื้นที่อื่นๆ เริ่มชะลอ และขาดหาย - การสูญเสียผู้นำสำคัญ ตลอดจนผู้นำบางส่วนถูกดึงออกจากชุมชนและเครือข่ายเพื่อเป็นผู้นำชุมชนใน 	<ul style="list-style-type: none"> - นโยบายการพัฒนาประเทศเริ่มไม่แน่นอนหลังเกิดรัฐประหารเมื่อวันที่ 19 กันยายน 2549 - กระแสพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เช่น ยางพารา และพืชพลังงาน พลังงานทดแทน ในตลาดมีราคาสูงขึ้น

ช่วงปี พ.ศ.	สภาพการณ์และ ปัญหาของอินแปง	สภาพแวดล้อมภายนอก/หน่วยงาน สนับสนุน
	กิจกรรมอื่นๆ เช่น นักการเมือง ท้องถิ่น ทำให้เครือข่ายเริ่มขาดพลัง ในการขับเคลื่อนกิจกรรมเชิงพื้นที่	
2552 – 2555	<ul style="list-style-type: none"> - เครือข่ายอินแปงในภาพรวมอยู่ใน ภาวะชะลอตัวในการขับเคลื่อน กิจกรรมส่วนกิจกรรมในระดับ “ศูนย์กลางเครือข่าย”ยังดำเนินการ ได้ต่อเนื่อง - กิจกรรมของเครือข่ายระดับตำบล ส่วนใหญ่หยุดนิ่ง ไม่มีความ เคลื่อนไหว - กิจกรรมกลุ่มในเครือข่ายย่อยอ่อน แรงลงบางกิจกรรมล้มเลิกไป 	<ul style="list-style-type: none"> - กระแสทุนนิยมพืชเศรษฐกิจ เชิงเดี่ยวอย่างยางพารา มันสำปะหลัง อ้อย ยูคาลิปตัส และปาล์มน้ำมัน ได้รับความนิยม เป็นอย่างมาก เนื่องจากมีราคา สูงขึ้น - การสนับสนุนการพัฒนาศูนย์ เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงสร้าง เครือข่ายปราชญ์เกษตรในเขต ปฏิรูปที่ดิน และสนับสนุนงาน พัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ - สำนักพัฒนาเศรษฐกิจจากฐาน ชีวภาพ เข้ามาประสานให้อินแปง ช่วยจัดกระบวนการ ศึกษาชุมชน และจัดทำแผนตามแนวทางแผน แม่บทชุมชน - ความไม่สงบทางการเมือง

การก่อเกิด ภูมิหลังของเครือข่ายอินแปงในแต่ละช่วงระยะที่ผ่านมา นั้น สมาชิกเครือข่าย แกนนำเครือข่ายได้สั่งสมประสบการณ์ การเรียนรู้ในสถานการณ์ต่างๆ โดยมีจุดร่วมของปัญหาที่สำคัญ คือ ปัญหาด้านหนี้สิน และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่จากอดีตมีความอุดมสมบูรณ์ในชุมชน และปรากฏการณ์การพึ่งพาทุนจากภายนอกมากกว่าการพึ่งตนเองทั้งการอยู่การกิน การผลิตอาหารของตนเองในครัวเรือน ซึ่งปัญหาพื้นฐานที่เกิดขึ้นในขณะนั้น การแสวงหาแนวทางการปัญหา จึงเริ่มตระหนักถึงทรัพยากรท้องถิ่น ภูมิปัญญา เป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ปัญหา

เครือข่ายได้ดำเนินงานในแต่ละช่วงระยะ ปัจจัยทางด้านบริบทภายนอกได้มีส่วนสำคัญในการเปลี่ยนแปลงและส่งผลต่อเครือข่าย แต่อย่างไรก็ตามก็ทำให้งานเดิม และกิจกรรมของเครือข่ายเริ่มก่อรูปชัดเจนมากยิ่งขึ้น และปรับระบบการทำงานให้สอดคล้องกับการขยายตัวของเครือข่าย

จากแรกเริ่มเป็นเพียงกลุ่มคนขนาดเล็กและมีสมาชิกเครือข่ายเพิ่มมากขึ้น ทำให้เครือข่ายมีระบบการทำงาน มีโครงสร้างที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น การปรับเปลี่ยนโครงสร้างให้เหมาะสมต่อการขยายขอบข่ายการทำงาน ซึ่งเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับเครือข่าย กระบวนการทำงานเครือข่ายอินแปง โครงสร้างการทำงานเครือข่ายอินแปง จึงขอเสนอสาระสำคัญของ รูปแบบของคณะกรรมการบริหารเครือข่ายอินแปง หลักคิดการดำเนินงานการบริหารจัดการเครือข่ายอินแปง และกิจกรรมเครือข่ายอินแปง ดังรายละเอียดดังนี้

4.3.2 รูปแบบของคณะกรรมการบริหารเครือข่ายอินแปง

รูปแบบของคณะกรรมการบริหารเครือข่ายอินแปง ประกอบด้วย (เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556)

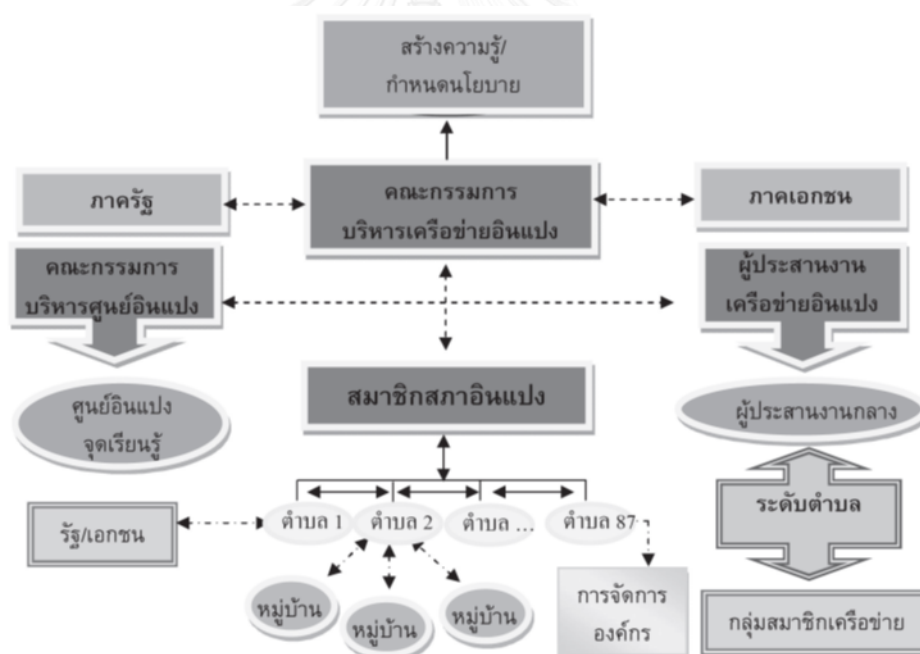
1) คณะกรรมการบริหารศูนย์อินแปง มีหน้าที่ดูแลงานและกิจกรรมต่างๆ เฉพาะภายในศูนย์อินแปงเช่น โรงงานสมุนไพร โรงงานผลิตน้ำหมักเมาเป็นต้น มีคณะกรรมการบริหารศูนย์จำนวน 21 คน ประกอบด้วยประธานศูนย์อินแปง เหนรัญญิก รองเหนรัญญิก เลขานุการ/ฝ่ายต้อนรับ รองเลขานุการกรรมการฝ่ายต่างๆ และที่ปรึกษา

2) คณะกรรมการบริหารเครือข่ายอินแปง มีหน้าที่ดูแลกลุ่มสมาชิกต่างๆ ของเครือข่ายอินแปงในพื้นที่ต่างๆ ประกอบด้วยคณะกรรมการบริหารจำนวน 24 คน จากสมาชิกสภาอินแปง 4

จังหวัด ได้แก่สกลนคร กาฬสินธุ์ อุดรธานี มุกดาหาร ประกอบด้วย ประธานเครือข่าย รองประธาน
 เภรัญญิก เลขานุการ และกรรมการ

3) คณะกรรมการบริหารสภาอินแปง เลือกจากตำบลเป็นตัวแทน 1 คนต่อตำบล จำนวน 87
 ตำบลซึ่งเป็นตัวแทนเครือข่ายสมาชิกในพื้นที่ทั้ง 4 จังหวัด ประกอบด้วย ประธานสภา รอง
 ประธานสภา เลขานุการสภาและสมาชิก และถ้าตำบลใดได้รับเลือกเป็นกรรมการบริหารเครือข่าย
 จะต้องเลือกผู้แทนมาเป็นกรรมการบริหารสภาใหม่อีกหนึ่งคน

4) ผู้ประสานงานเครือข่ายอินแปง ประกอบด้วยผู้ประสานงานกลาง ทำหน้าที่ประสานงาน
 ระหว่างเครือข่ายร่วมกับผู้นำและหน่วยงานต่างๆ จำนวน 7 คน โดยมีการคัดเลือกและกระจายการ
 ประสานงานออกไปในระดับตำบลซึ่งมีสมาชิกในระดับอำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน จำนวน 22 อำเภอ
 85 ตำบล จำนวน 85 คน ดังแผนภาพที่ 8

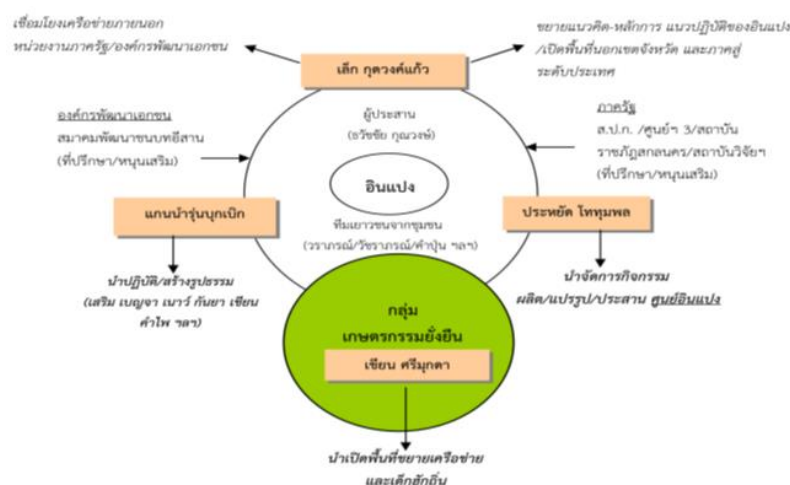
แผนภาพที่ 8 การบริหารงานของเครือข่ายอินแปง

ที่มา: เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556.

4.3.3 การบริหารจัดการเครือข่าย

เครือข่ายอินแปงได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในเชิงแนวคิด แนวปฏิบัติ อินแปงเริ่มแสดงตัวตนของตนเองอย่างชัดเจน กับหลักการยกป่าภูพานมาไว้สวน เกิดสโลแกน “ภูพานคือชีวิต มวลมิตรคือพลัง ฟังตนเองคือความหวัง อินแปงยังเพื่อชุมชน” ที่บ่งบอกถึงเป้าหมายสูงสุดของเครือข่ายได้อย่างชัดเจน ซึ่งหลังจากการก่อตัวจากระยะแรกเริ่มเรื่อยมาจนถึงการขยายตัวเชิงแนวคิดในวงกว้าง เครือข่ายมีผู้รู้ คนดี คนเก่งมาร่วมเครือข่ายเป็นจำนวนมาก และได้เกิดการจัดการและบริหารเครือข่ายที่เป็นระบบมากยิ่งขึ้น ซึ่งสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมได้สรุปพัฒนาการการบริหารจัดการเครือข่ายอินแปงแต่ละช่วงปี โดยมีสาระสำคัญดังนี้ (เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556)

ช่วงปี พ.ศ. 2535-2545 (ยุคก่อตั้ง) พ่อเล็ก กุดวงศ์แก้วเป็นผู้นำขับเคลื่อนเครือข่ายในช่วงนั้นมีกิจกรรมหลัก คือ เพาะกล้าไม้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2534 เป็นช่วงเริ่มกิจกรรมเกี่ยวกับหมอบ้านหลังจากกลุ่มอินแปงเข้าเป็นเครือข่ายกับชมรมอุ่มชูไतीอีสานมีการคัดเลือกเยาวชนไปเรียนเป็นจุดเริ่มของกิจกรรมด้านสุขภาพชุมชน และสมุนไพร การขยายเครือข่ายในช่วงแรก พ่อเล็กเป็นผู้นำของกลุ่มในการไปเรียนรู้จากเครือข่ายภายนอก และการขยายแนวคิดยึดอยู่ยึดกินสู่ชุมชน และคนภายนอกในเวทีต่างๆ ยุคก่อตั้งการขยายเครือข่ายจึงเกิดขึ้นอย่างช้าๆ งานด้านการบริหารจัดการยังไม่ซับซ้อน มากนักเพราะกลุ่มมีขนาดเล็ก ดังแผนภาพที่ 9

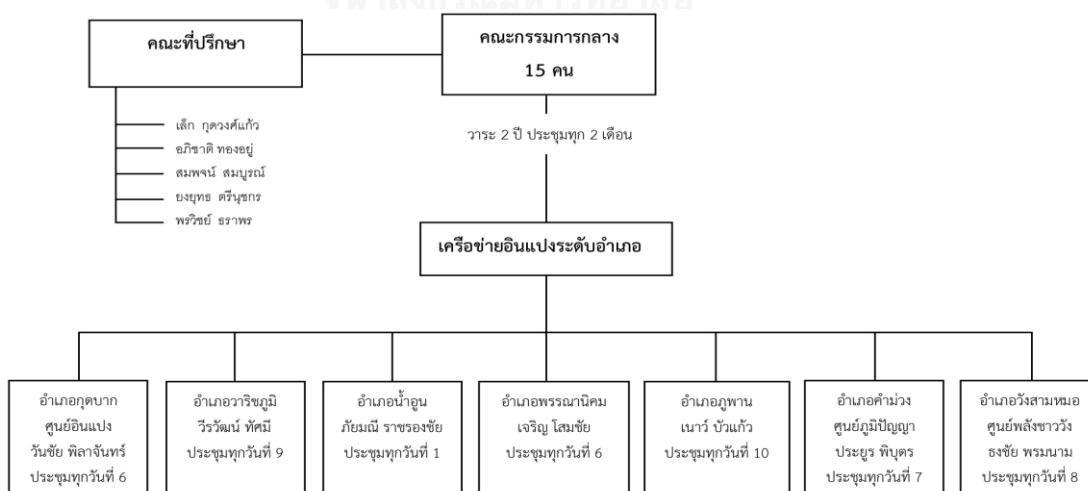
แผนภาพที่ 9 โครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายอินแปง ช่วงปี พ.ศ. 2535-2539

ที่มา: เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556.

ต่อมาเมื่อกลุ่มเริ่มขยายตัวออกไปชุมชนรอบๆ เริ่มมีผู้นำเก่งๆ เกิดขึ้นหลายคนเข้ามาเป็นผู้นำในการขับเคลื่อนเชิงพื้นที่หรือหน่วยปฏิบัติการ พ่อเล็กทำหน้าที่เคลื่อนด้านบนเชิงนโยบายหรือหลักการและการขยายแนวคิดสู่หน่วยงานต่างๆ ต่อมาเกิดกิจกรรมอื่นๆ เพิ่มขึ้นอีกจากการสนับสนุนของสมาคมพัฒนาชนบทอีสานโดยมีการทำการเกษตรแบบเห็ดที่อยู่เห็ดกินและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นพื้นฐาน

ในช่วงปี พ.ศ. 2537-2538 ผู้นำหลัก พ่อเล็ก พ่อเสริม พ่อเขียน พ่อประหยัด ได้ร่วมกับสมาชิก ตั้งคณะกรรมการในศูนย์โดยให้สมาชิกในบ้านบัวเป็นหลัก โดยพ่อประหยัดเป็นผู้ดูแลการจัดการในศูนย์ทั้งหมด ส่วนการเปิดพื้นที่ใหม่ให้พ่อเขียนเป็นประธาน มีชื่อกลุ่มว่ากลุ่มเกษตรกรรมยั่งยืน ในปี พ.ศ. 2538 อินแปงขยายออกไปจากอำเภอกุตบากสู่อำเภอภูพานและอำเภวาริชภูมิ ได้เกิดผู้นำของเครือข่ายขึ้นอีกหลายคน

ในช่วงนี้สมาคมพัฒนาชนบทอีสานได้รับอนุมัติโครงการอนุรักษ์ป่าภูพานด้วยเครือข่ายเกษตรกรรมนิเวศ โดยมีผู้นำอินแปงเป็นกลไกในการขยายแนวคิดและกิจกรรม ใน 7 อำเภอ 3 จังหวัด ครอบคลุม ทำให้อินแปงต้องจัดโครงสร้างการบริหารจัดการใหม่ โดยแบ่งการบริหารออกเป็นคณะกรรมการบริหารกลาง และคณะกรรมการระดับอำเภอ 7 อำเภอ 7 คณะมีวาระ 2 ปี และกำหนดให้มีการประชุมทุก 2 เดือน ดังแผนภาพที่ 10

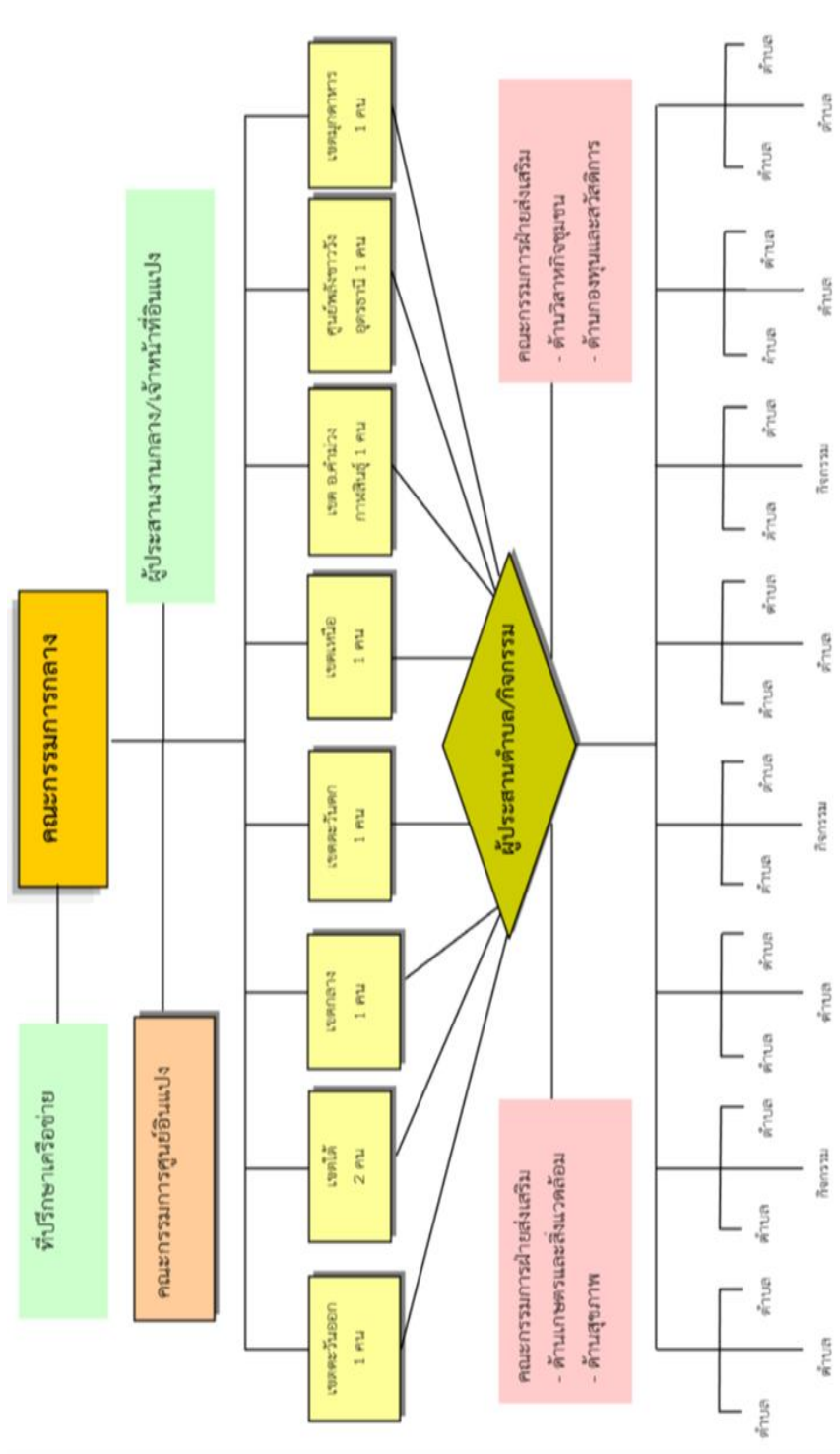
แผนภาพที่ 10 โครงสร้างการบริหารจัดการเครือข่ายอินแปงช่วงปี พ.ศ. 2539-2545

ที่มา: เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556.

ต่อมาในปี พ.ศ. 2542 อินแปงเริ่มบทบาทการเป็นพี่เลี้ยงในการขับเคลื่อนโครงการนำร่อง การจัดทำแผนแม่บทชุมชนภายใต้โครงการ เพิ่มขีดความสามารถในการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน ของกรมส่งเสริมการเกษตร (สนับสนุนโดยองค์การสหประชาชาติ) โดยมีมูลนิธิหมู่บ้านเป็นผู้จัด งบประมาณการประชาสัมพันธ์และพัฒนาซึ่งกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวนี้ นำไปสู่การจัดทำแผนแม่บท ชุมชน และต่อมารู้จักกันดีในกลุ่มผู้นำในชื่อ กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน

ในปีต่อมาอินแปงได้รับงบประมาณจากกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม ประกอบกับการเข้า มาสนับสนุนในลักษณะเข้ามาขอให้เป็นผู้ร่วมดำเนินการของหน่วยงานภายนอก เช่น ธนาคารเพื่อ การเกษตรและสหกรณ์ และส.ป.ก. (โครงการ คพป.) เป็นต้น ซึ่งงานส่วนใหญ่ คือ การจัดทำแผน แม่บทชุมชน กระบวนการดังกล่าวนี้เป็นเครื่องมือหลักในการขยายเครือข่ายเชิงรุกโดยเฉพาะในช่วงปี พ.ศ. 2544-2545 ซึ่งอินแปงมีเครือข่ายเพิ่มขึ้นอีกมากกว่า 50 ตำบล

ช่วงปี พ.ศ.2545 - 2548 จากการขยายตัวทั้งในเชิงพื้นที่ สมาชิก และกิจกรรม ทำให้ โครงสร้างการกระจายตัวของสมาชิกมีความซับซ้อนมากขึ้น กระตุ้นให้อินแปงต้องมีการปรับ โครงสร้างการบริหารเพื่อให้สอดคล้องสถานภาพของเครือข่าย โดยแบ่งพื้นที่เครือข่ายออกเป็น 8 เขต ประกอบด้วย 1) เขตเหนือ (อำเภอบ้านม่วง อำเภอนวนนิवास อำเภอคำตากล้า จังหวัดสกลนคร) 2) เขตใต้ (อำเภอกุดบาก อำเภอภูพาน อำเภอนิคมน้ำอูน จังหวัดสกลนคร) 3) เขตตะวันออก (อำเภอเมือง อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร) 4) เขตตะวันตก (อำเภอวาริชภูมิ อำเภอสว่างแดนดิน อำเภอส่องดาว อำเภอเจริญศิลป์ จังหวัดสกลนคร) 5) เขตกลาง (อำเภออากาศอำนวย อำเภอพรรณานิคม อำเภอพังโคน จังหวัดสกลนคร) 6) เขตอำเภอบ้านม่วง (จังหวัดกาฬสินธุ์) 7) เขตอำเภอวังสาม หมอ (จังหวัดอุดรธานี) 8) เขตอำเภอดงหลวง (จังหวัดมุกดาหาร) ดังแผนภาพที่ 11

แผนภาพที่ 11 โครงสร้างการบริหารเครือข่ายช่วงปี พ.ศ. 2545-2548

ที่มา: เครือข่ายอำนวยการและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556

องค์ประกอบของการบริหารจัดการเครือข่ายในช่วงปี พ.ศ. 2545 – 2548 ในช่วงนี้เครือข่าย
อินแปงได้ตั้งคณะกรรมการขึ้น 6 คณะ ประกอบด้วย

1. คณะกรรมการในระดับเครือข่าย

1) คณะกรรมการกลาง 9 คน โดยให้มีตัวแทนโซนเข้าเป็นคณะกรรมการทุกเขต

2. คณะกรรมการส่งเสริมเครือข่าย ประกอบด้วยคณะกรรมการ 4 คณะแยกตามกลุ่ม
กิจกรรม ได้แก่ 2.1 คณะกรรมการด้านการเกษตร/สิ่งแวดล้อม 2.2 คณะกรรมการด้านกองทุนและ
สวัสดิการ 2.3 คณะกรรมการด้านวิสาหกิจ 2.4 คณะกรรมการด้านสุขภาพ

3. คณะกรรมการศูนย์อินแปง

4. ผู้ประสานระดับตำบล (ผู้นำหลัก)

5. ผู้ประสานระดับกิจกรรม (วิสาหกิจชุมชน)

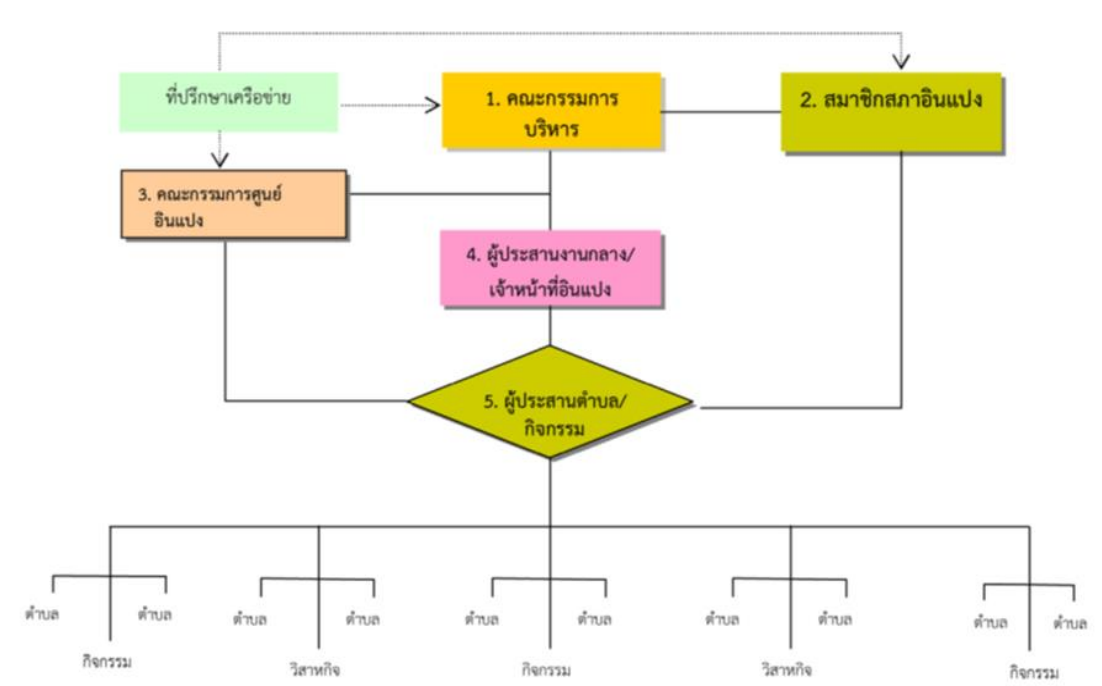
6. ฝ่ายประสานงานและเจ้าหน้าที่อินแปง

สำหรับเครือข่ายแต่ละพื้นที่จะมีการจัดรูปแบบการบริหารที่แตกต่างกันออกไป แต่ส่วนใหญ่
จะมีโครงสร้างในระดับตำบล ซึ่งแต่ละตำบลมีโครงสร้างไม่ต่างกันมากนัก แต่รูปแบบการบริหาร
จัดการของคณะกรรมการอาจแตกต่างกัน โดยเครือข่ายอินแปงกำหนดให้มีการประชุมเครือข่ายใหญ่
ทุก 3 เดือน ซึ่งตัวแทนจากทุกพื้นที่ในฐานะคณะกรรมการ และผู้ประสานจะมาประชุมรวมกันที่ศูนย์
อินแปงบ้านบัว เพื่อแจ้งข่าวความเคลื่อนไหวต่างๆ ติดตามความก้าวหน้า

ช่วงประมาณปี พ.ศ. 2548-2556

หลังจากปี พ.ศ. 2548 เครือข่ายอินแปงได้ปรับรูปแบบการบริหารที่นอกจากจะเน้นการ
กระจายอำนาจลงสู่เครือข่ายระดับตำบลและกิจกรรม มีการบริหารงานเป็นคณะกรรมการในระดับ
หมู่บ้าน หรือ ตำบล โดยแต่ละกิจกรรมจะมีตัวแทนเข้าร่วมเสนอความเห็น แลกเปลี่ยนผลการ
ดำเนินงาน และประสบการณ์ในเวทีใหญ่ด้วย ปัจจุบัน คณะกรรมการ และผู้ประสานที่ตั้งขึ้น และมี
ส่วนในการบริหารจัดการเครือข่าย การส่งข้อมูลข่าวสารต่างๆ แบ่งออกเป็น 4 ส่วนสำคัญและมีการ
แบ่งบทบาทหน้าที่กันดังนี้

คณะกรรมการบริหารศูนย์อินแปง มีบทบาทหน้าที่ในการดูแลศูนย์อินแปง เป็นศูนย์กลางในการรวบรวมประสบการณ์จากมวลสมาชิกสร้างเป็นฐานเรียนรู้ การจัดการเรียนรู้ตามแนวทางของอินแปง การทดลองกิจกรรมใหม่ๆ เป็นแหล่งฐานข้อมูลสมาชิก และความหลากหลายทางชีวภาพรอบเทือกเขาภูพาน การสร้างช่องทางการตลาด คณะกรรมการมีทั้งหมด 18 ราย ดังแผนภาพที่ 12

แผนภาพที่ 12 โครงสร้างการบริหารเครือข่ายช่วงปี พ.ศ. 2548 – 2555

ที่มา: เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556.

คณะกรรมการบริหารเครือข่ายอินแปง คณะกรรมการบริหารเครือข่ายอินแปงมี 24 คน มีที่มาจากสมาชิกอินแปงทั้ง 4 จังหวัด (สกลนคร กาฬสินธุ์ อุดรธานี มุกดาหาร) บทบาทหลักของคณะกรรมการบริหารจัดการเครือข่าย คือ ดูแลการกำหนดนโยบายและแผนงานของเครือข่าย การกำหนดระเบียบ เงื่อนไขสำหรับการทำงานร่วมกันของเครือข่าย การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานภายนอกซึ่งส่งผลในภาพรวมของเครือข่าย เป็นต้น คณะกรรมการบริหารมีทั้งหมด 24 ราย มีการประชุมปีละ 4 ครั้ง

สมาชิกสภาอินแปง มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนงานพัฒนาของเครือข่าย จากนโยบายไปสู่การปฏิบัติรวมถึงการจัดองค์กระระดับปฏิบัติในแต่ละพื้นที่ ประสานงานหน่วยงานภายนอก

รวมถึงแกนนำและสมาชิกในพื้นที่ระดับตำบล หมู่บ้านกลุ่มกิจกรรม จุ่ม รวมถึงระดับครัวเรือนสมาชิก ที่ทำกิจกรรมในลักษณะปัจเจกปัจจุบันสมาชิกสภาอินแปงมีทั้งหมด 52 ราย มีวาระการประชุมทุก 3 เดือน

ผู้ประสานงานเครือข่ายอินแปง มีบทบาทในการกระจายข้อมูลข่าวสาร การประสานงาน การดำเนินงานตามโครงการต่างๆ ที่ดำเนินการโดยเครือข่ายอินแปง และกับหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่น การสังเคราะห์ข้อมูลผลการดำเนินงานแต่ละพื้นที่และการเชื่อมประสานเครือข่าย การจัดทำรายงานผลความคืบหน้าปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานแต่ละพื้นที่ และการประสานจัดทำระบบฐานข้อมูลองค์กรและการเงินของโครงการต่างๆ

ผู้ประสานงานระดับตำบลและประสานกิจกรรม เครือข่ายมีการคัดเลือกและมอบหมายงาน การประสานงานให้กับแกนนำกระจายออกไปในพื้นที่ต่างๆ ในระดับ ตำบล หมู่บ้าน หรือ ในระดับ กลุ่ม กิจกรรม และระดับจุ่ม เพื่อช่วยสนับสนุนงานด้านการประสานงานให้สะดวกรวดเร็ว

ดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าเครือข่ายอินแปงมีโครงสร้างการทำงานเพื่อให้แต่ละส่วนทำงาน ประสานสอดคล้องกันโดยแต่ละช่วงปีของการบริหารจัดการเครือข่าย แสดงให้เห็นว่าโครงสร้าง เครือข่ายอินแปงเริ่มมีความซับซ้อนมากขึ้นเมื่อมีการขยายเครือข่ายทั้งเชิงพื้นที่และจำนวนสมาชิก รวมถึงการเพิ่มและขยายกิจกรรม แต่การมีศูนย์กลางที่ควบคุมทุกอย่างไว้ที่เดียวทำให้เครือข่ายย่อย ส่วนใหญ่ยังขาดความเชื่อมั่น เพราะการตัดสินใจที่แท้จริงยังอยู่ที่ศูนย์กลาง จะสังเกตได้ว่าเครือข่าย อินแปงยังไม่มีมีการพัฒนาระดับเครือข่ายย่อยให้สามารถเป็นศูนย์กลางใหม่ที่มีฐานะทัดเทียมกันได้ มากกว่า 1 ศูนย์ (เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556)

การพัฒนาเครือข่ายอินแปงสามทศวรรษที่ผ่านมานี้นอกจากเครือข่ายมีแกนนำ สมาชิก เครือข่ายที่เป็นครูผู้รู้ ซึ่งได้รับการยอมรับด้านองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ซึ่งเป็นทุนเดิมที่ทำให้เครือข่าย พัฒนาอย่างต่อเนื่อง ส่วนหนึ่งที่สำคัญในการขยายเครือข่ายได้รวดเร็วในระยะที่ผ่านมา คือ การ สนับสนุนจากองค์กรภายนอก ทั้งหน่วยงานภาครัฐ เอกชน สถาบันวิชาการ ส่วนกลางและท้องถิ่น องค์กรระหว่างประเทศที่หนุนเสริมการทำงาน ทำให้เครือข่ายขยายทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ซึ่ง การสนับสนุนของหน่วยงานเป็นในรูปแบบของกิจกรรมโครงการพัฒนาที่เล็งเห็นศักยภาพของ เครือข่าย หรือส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปง เป็นต้น ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

4.3.3.1 การสนับสนุนขององค์กรภายนอก

จากก่อตั้งเป็นกลุ่มชัดเจน เกิดผู้นำจนถึงการเริ่มขยายเครือข่าย มีหน่วยงานราชการที่เป็นภาคีหลักเข้ามาสนับสนุน และได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นๆ จำนวนมาก สรุปได้ดังนี้ (เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556)

1. องค์กรภาครัฐ ได้แก่ สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดสกลนคร มุกดาหาร กาฬสินธุ์ อุดรธานี สำนักงานเกษตรจังหวัด/สำนักงานเกษตรอำเภอในพื้นที่เครือข่าย ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 3 กรมป่าไม้ สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 3 จังหวัดขอนแก่น สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด อุทยานแห่งชาติภูพาน องค์กรบริหารส่วนตำบล กองทุนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ สำนักงานการพัฒนาชุมชนจังหวัด กรมการพัฒนาชุมชน ศูนย์ปฏิบัติการต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจน (ศตจ.) กรมการปกครอง สำนักงานปศุสัตว์จังหวัด สถานีพัฒนาที่ดินจังหวัด กรมพัฒนาที่ดิน สำนักพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชน กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัด สำนักงานจังหวัด และอำเภอในพื้นที่เครือข่ายและโรงเรียนต่างๆ ในอำเภอกุดบากและเครือข่าย
2. สถาบันวิชาการ ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสกลนคร มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น และมหาวิทยาลัยมหาสารคาม
3. องค์กรพัฒนาเอกชน ได้แก่ มูลนิธิหมู่บ้าน สมาคมพัฒนาชนบทอีสาน เครือข่ายภูมิปัญญาไท มูลนิธิสถาบันส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (สสวช.) มูลนิธิสวัสดิ์ และโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ องค์กรสหประชาชาติ
4. องค์กรมหาชน ได้แก่ สำนักงานพิพิธภัณฑสถานเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (องค์กรมหาชน) และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน)
5. สถาบันการเงิน และหน่วยงานพิเศษ ได้แก่ กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (social investment fund: SIF) ธนาคารออมสิน และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.)

ดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า เครือข่ายอินแปงมีการสนับสนุนขององค์กรภายนอกหลายหน่วยงาน การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกนั้นมิทั้งในการสนับสนุนองค์ความรู้ การเสริมองค์ความรู้ที่เครือข่ายยังขาดอยู่หรือพร้อมอยู่ให้เกิดการเรียนรู้ที่ดีขึ้น การหนุนเสริมงบประมาณวัสดุ อุปกรณ์เพื่อเกื้อหนุนการทำงานของเครือข่าย ทำให้ขยายขอบเขตและเชื่อมโยงสู่พื้นที่ หมู่บ้านอื่นๆ ทั้งในระดับจังหวัด อำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน รวมทั้งการขยายฐานกิจกรรมเครือข่ายที่เพิ่มมากขึ้นจากเดิมที่มีกิจกรรมไม่มากนัก

กิจกรรมเครือข่ายอินแปงที่เกิดขึ้นนั้นค่อนข้างหลากหลายทั้งในด้านเกษตรพื้นฐานซึ่งถือเป็นกิจกรรมแรกเริ่มตามแนวคิดอินแปง รวมถึงกิจกรรมที่มีการปรับตัวตามกระแสเศรษฐกิจในปัจจุบัน ซึ่งในเชิงแนวคิดและหลักการเครือข่าวนั้น การมีกิจกรรมเครือข่ายเป็นสิ่งสำคัญและเป็นการเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของสมาชิก การกระทำความร่วมมือและการปฏิสัมพันธ์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันจากกิจกรรม ซึ่งกิจกรรมเครือข่ายอินแปงจากแรกเริ่มจนถึงปัจจุบันนั้นมีหลายกิจกรรมที่เกิดขึ้น มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

4.3.4 กิจกรรมเครือข่ายอินแปง

เครือข่ายอินแปงมีการทำกิจกรรมค่อนข้างหลากหลายทั้งเกษตรพื้นฐาน รวมถึงกิจกรรมที่มีการปรับตัวตามกระแสเศรษฐกิจ ซึ่งสามารถจัดกลุ่มกิจกรรมเด่นที่สมาชิกทำอยู่อย่างต่อเนื่องในแต่ละตำบล ได้ 12 กลุ่มกิจกรรม มีเนื้อหาโดยสรุปดังนี้ (เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2556)

1. **กิจกรรมด้านการเกษตร** เป็นกิจกรรมพื้นฐานของสมาชิกเครือข่ายอินแปง และเป็นเป้าหมายสำคัญของเครือข่ายที่มุ่งเน้นการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของสมาชิกบนฐานเกษตรกรรมยั่งยืนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชน ระบบนิเวศท้องถิ่น และปรับตัวอยู่ในระบบเศรษฐกิจ สังคม สมาชิกสามารถสร้างอาหาร ได้อย่างเพียงพอไม่เดือดร้อน มีสวัสดิการชีวิต ยารักษาโรค มีรายได้ และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

ในปี พ.ศ. 2555 สมาชิกส่วนใหญ่ยังคงดำเนินกิจกรรมการเกษตรในระดับพื้นฐานประเภทพืชอาหารหลักและพืชตามระบบเศรษฐกิจกระแสหลัก เช่น ส่วนใหญ่ปลูกข้าว มันสำปะหลัง อ้อย และ ยางพารา (ปี พ.ศ. 2550-2560) อย่างไรก็ตาม สมาชิกอินแปงอีกจำนวนไม่น้อยที่มีกิจกรรมที่มี

แนวโน้มว่าจะสามารถสร้างความยั่งยืนให้กับครอบครัวตามหลักการอินแปง คือ “การยกป่าภูพานมาไว้สวน” ซึ่งสื่อถึงความหลากหลายของพืชและสัตว์ที่ส่งเสริมให้สมาชิกปลูกและเลี้ยง ในขณะที่อีกจำนวนหนึ่ง โดยเฉพาะสมาชิกกลุ่มแกนนำของเครือข่ายอินแปง ได้นำหลักคิดดังกล่าวไปสู่การปฏิบัติได้อย่างโดดเด่น และสามารถเป็นต้นแบบได้ เช่น เกษตรผสมผสาน การปลูกข้าวปลอดสารพิษ การปลูกผักหวานป่า การปลูกสมุนไพรเป็นพืชแซม และมีกิจกรรมอื่นๆ ซึ่งมีทั้งการปลูกและเลี้ยงแบบกิจกรรมเชิงเดี่ยวแต่เน้นการลดต้นทุน การลดสารเคมี และกิจกรรมเสริมในแปลงผสมผสานและวนเกษตร เช่น การเลี้ยงไก่พื้นเมืองไก่ดำ หมูพันธุ์ โคเนื้อ ควาย กบ ปลา และจิ้งหรีด อีกกิจกรรมหนึ่งถือว่าเป็นจุดกำเนิดของเครือข่ายอินแปง และนับเป็นกิจกรรมพื้นฐานของสมาชิกเพื่อการลดต้นทุนการอนุรักษ์ และสร้างรายได้คือ กิจกรรมการเพาะกล้าไม้ และขยายพันธุ์พืช ชนิดต่างๆ เช่น หวายพืชพื้นบ้าน พืชป่า พืชเศรษฐกิจ ปัจจุบันพบว่าสมาชิกทำกิจกรรมนี้น้อยลง และไม่ค่อยมีการรวมกลุ่มกันทำ ส่วนใหญ่เพาะในครัวเรือน ซึ่งสามารถสร้างรายได้ที่ดีให้กับสมาชิกที่ยังปฏิบัติตามกิจกรรมการเกษตร หรือ ภาคการผลิตของเครือข่ายส่วนใหญ่ยังเคลื่อนไหวได้ดีในลักษณะปัจเจก มีน้อยมากที่ยังมีการรวมกลุ่ม เช่น การเลี้ยงไก่ การเลี้ยงโค-กระบือ ซึ่งก็พบว่าเป็นการรวมกลุ่มในการจัดการบางเรื่องที่ไม่เข้มข้นนัก เช่น เพื่อการจัดหา หรือการได้มาซึ่งพันธุ์สัตว์นั้นๆ ส่วนการเลี้ยงก็แยกกันอย่างไร้สาระ

2. กิจกรรมปัจจัยการผลิต ตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา เครือข่ายมีการขยายเครือข่ายเชิงรุก ผ่านกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ซึ่งส่วนใหญ่สนใจที่จะทำปุ๋ยชีวภาพไว้ใช้เองในครัวเรือน ชุมชน ส่งผลให้ต่อมาเกิดกลุ่มวิสาหกิจขึ้นจำนวนมากที่ทำเรื่องปุ๋ย บางตำบลได้รับการสนับสนุนอาคาร เครื่องมือ อุปกรณ์ เป็นโรงงานผลิตปุ๋ยชีวภาพ มีหน่วยงานจากภายนอกเข้ามาสนับสนุนเงินทุนมากมาย เช่น สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กรมพัฒนาที่ดิน ทุนจากโครงการพิเศษ เช่น โครงการภูพานเขียวฯ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สถาบันพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย เป็นต้น

กิจกรรมปุ๋ยหมักและปุ๋ยชีวภาพ ปรากฏว่าเกือบทั้งหมดไม่สามารถดำเนินการต่อได้ สาเหตุของการล้มเลิกกิจการของสมาชิกส่วนใหญ่ คือ ปัญหาการจัดการกลุ่ม การจัดการวัตถุดิบที่คุ้มทุน ปัญหาคุณภาพปุ๋ย และปัญหาทัศนคติของเกษตรกรที่เห็นว่าปุ๋ยชีวภาพเห็นผลช้ากว่าปุ๋ยเคมี

อย่างไร ก็ตาม ปุ๋ยชีวภาพสามารถสร้างปรากฏการณ์ที่เป็นรูปธรรมในระดับครัวเรือน โดยพบว่า สมาชิกจำนวนมากมีความรู้ ความเข้าใจและมีความสามารถทำปุ๋ยใช้เองในครัวเรือน ในหลายพื้นที่เกิดครู เชี่ยวชาญด้านปุ๋ยชีวภาพจำนวนมากกระจายอยู่ในทุกตำบลของเครือข่าย

3. กิจกรรมการแปรรูปของกินของใช้ในครัวเรือน การจัดการแปรรูปถือเป็นกิจกรรมที่สำคัญของเครือข่ายอินแปงที่จะช่วยสร้างมูลค่าให้ผลผลิต รวมถึงเพิ่มโอกาสทางการตลาด ปัจจุบันพบว่าการแปรรูปผลผลิตแบ่งเป็น 6 กลุ่มใหญ่ คือ 1) ของใช้ในครัวเรือน 2) แปรรูปข้าว 3) แปรรูปพืชผัก 4) แปรรูปผลไม้พื้นบ้าน 5) แปรรูปปลา 6) การผลิตเกลือ สำหรับกิจกรรมด้านการแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่านั้น ผลิตภัณฑ์น้ำหมักเมาเป็นสินค้าหลักของเครือข่ายอินแปงที่มีแหล่งผลิตหลักอยู่ที่ ศูนย์อินแปงบ้านบัว ซึ่งโรงงานแห่งนี้เป็นโรงงานต้นแบบของเครือข่ายเกิดจากการระดมทุนจากสมาชิกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2540 นอกจากนี้ มีโรงงานน้ำหมักเมาที่ผลิตได้ต่อเนื่องทุกปี คือ โรงงานของเครือข่ายวนเกษตร และกลุ่มแม่บ้านของบ้านโนนหัวช้างซึ่งสามารถผลิต และจัดการด้านการตลาดได้ดี

ในด้านกิจกรรมการแปรรูปข้าวเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่พบว่ามีให้เห็นอยู่หลายพื้นที่ ส่วนใหญ่เป็นการทำในกลุ่มขนาดเล็ก ในรายครัวเรือน เป็นการแปรรูปข้าวเปลือกเป็นผลิตภัณฑ์ข้าวสาร และแปรรูปข้าวสารเป็นอาหารในรูปแบบต่างๆ เช่น ข้าวฮาง ข้าวกล้องข้าวเมา เส้นขนมจีน ผลิตภัณฑ์จากข้าวกล้อง เป็นต้น ส่วนพื้นที่อื่นๆ มีการแปรรูปบ้างแต่ไม่ได้เป็นกิจกรรมหลักที่สร้างรายได้ให้กับสมาชิก เช่น กรณีการผลิตเกลือ และผลิตภัณฑ์จากข้าวกล้องซึ่งทำในระดับครัวเรือนและการทำปลาร้า ปลาร้าบอง ที่ทำในระดับกลุ่มและครัวเรือน

4. กิจกรรมสุขภาพชุมชน และสมุนไพร การแปรรูปสมุนไพรเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่ค่อนข้างโดดเด่นในระดับเครือข่ายใหญ่ที่มีโรงงานแปรรูปตั้งอยู่ที่ศูนย์อินแปง ซึ่งเป็นแหล่งรับซื้อผลผลิตสมุนไพรที่สำคัญจากสมาชิก และส่วนหนึ่งเป็นการทำระดับครอบครัวและกลุ่มย่อย เช่น ที่ ตำบลบะยาว ตำบลบ้านถ่อน ตำบลสร้างค้อ ตำบลกุดไผ่ ตำบลนาซอ ตำบลโพนงาม ตำบลบ้านเหล่า ตำบลทุ่งแก เป็นต้น และพบว่า การดำเนินการในระดับเครือข่ายตำบลหลายแห่งต้องล้มเลิกไปเนื่องจากปัญหาบริหารจัดการ (คน และความรู้) ปัญหาวัตถุดิบขาดแคลน ผลิตภัณฑ์ มาตรฐาน รวมถึงการตลาด และความสนใจของสมาชิกและคนในชุมชนน้อยลง

5. กิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ กิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ถือเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่เป็นจุดเด่นของเครือข่ายอินแปง โดยพบว่า การอนุรักษ์ ฟื้นฟูป่าชุมชนเป็นกิจกรรมกลุ่มที่มีขึ้นอย่างต่อเนื่อง และที่สามารถเชื่อมร้อยเครือข่ายอินแปงกับชุมชนได้ดีกิจกรรมหนึ่งซึ่งป่าชุมชน และป่าหัวไร่ปลายนา หรือ ป่าครอบครัวได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง และได้รับการส่งเสริมมากที่สุดในช่วงประมาณปี พ.ศ. 2549-2551 จากโครงการอุทยานเขียวขจีฯ

อย่างไรก็ตาม การส่งเสริมการจัดการป่าชุมชนดังกล่าว นั้น มีบางพื้นที่ที่ไม่ได้ร่วมดำเนินการแล้ว แต่กล่าวได้ว่าส่วนใหญ่ยังคงรักษาป่าเนื่องจากเป็นของส่วนรวม สำหรับป่าหัวไร่ปลายนานั้นมีสมาชิกบางส่วนเปลี่ยนสภาพเป็นสวนยางพารา แต่ก็ยังมีอีกจำนวนมากที่คงรักษาไว้ กิจกรรมการอนุรักษ์เป็นเรื่องของจิตสำนึก และวิถีคิดของสมาชิกเป็นหลักเพราะเป็นกิจกรรมที่ทำแล้วเชื่อมโยงกับเรื่องเศรษฐกิจได้ไม่ชัดเจนนัก ส่วนใหญ่ก็ยังจำกัดอยู่ในกลุ่มสมาชิกเครือข่ายอินแปงที่เป็นกลุ่มแกนนำ

6. กิจกรรมด้านกองทุน สหกรณ์ และร้านค้าชุมชน กิจกรรมการสร้างกองทุน และสวัสดิการชุมชน เป็นกิจกรรมที่อินแปงเชื่อว่าการสร้างทุนให้กับเครือข่ายจะเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยให้เครือข่ายสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการสร้างทุนเงินเพื่อการออมและกักเก็บในรูปแบบธนาคารอินแปง ธนาคารชุมชนกลุ่มออมทรัพย์ สหกรณ์เครดิตยูเนียน กลุ่มออมทรัพย์ของเครือข่ายอินแปงรวมกันทุกพื้นที่มีเงินหมุนเวียนอยู่ประมาณ 24.66 ล้านบาท นอกจากนี้ ยังมีการสร้างกองทุนสวัสดิการชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ กระจายอยู่ในพื้นที่เครือข่ายเกือบทุกตำบล

ธนาคารอินแปง ถือเป็นสถาบันการเงินที่ใหญ่ที่สุดของเครือข่าย และเป็นของสมาชิกทุกคนมีแหล่งที่มาของเงินจากทั้งภายในจากการระดมเงิน และภายนอกจากโครงการต่างๆที่สนับสนุนอินแปงเป็นระยะๆ มีการลงทุนร่วมกับวิสาหกิจของเครือข่ายในพื้นที่ต่างๆ ในช่วงปี พ.ศ.2550-2552 ประมาณ 61 ตำบล รวมเงินทั้งสิ้น กว่า 3 ล้าน 5 แสนบาท การลงทุนดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อทำให้เงินกองทุนมีความเคลื่อนไหวไปขับเคลื่อนกิจกรรมของสมาชิก ส่วนผลกำไรก็จะได้กลับคืนเข้ากองทุนเป็นสวัสดิการของเครือข่าย รวมถึงการร่วมสนับสนุนกิจกรรมสาธารณะตัวอย่างการสร้างกองทุนที่ค่อนข้างชัดเจน คือ เครือข่ายวนเกษตรภูพาน อำเภอภูพาน ที่มีกองทุนประเภทต่างๆ อยู่จำนวนมากและสามารถดำเนินการต่อเนื่องเกือบ 20 ปี แม้ว่าจำนวนเงินจะเพิ่มขึ้นไม่มากนัก รวมถึงประสบ

ปัญหาเรื่องการเก็บหนี้คืนจากสมาชิก แต่เครือข่ายยังสามารถดำเนินการได้ต่อเนื่อง ทั้งนี้เกิดจากการมีผู้นำที่เข้มแข็ง และได้รับการยอมรับจากสมาชิก นอกจากนี้ ชุมชนเครือข่ายหลายแห่งมีการจัดการร้านค้าชุมชน และพบว่าร้านค้าชุมชนที่มีการบริหารจัดการที่ดี มีผู้นำที่เข้มแข็งจะสามารถดำรงกิจการอยู่ได้ สมาชิกได้ใช้สินค้าราคาถูกกว่าตลาด ได้ปันผล

7. สถาบันการเรียนรู้เพื่อปวงชน กิจกรรมนี้เป็นหัวใจสำคัญของเครือข่ายอินแปง เพราะอินแปงเป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งแนวคิด และการปฏิบัติ โดยมีครูชาวบ้านเป็นผู้ถ่ายทอดเป็นต้นแบบในลักษณะศูนย์เรียนรู้ที่มีชีวิตโดยการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น เน้นการเรียนรู้แบบธรรมชาติสร้างความเป็นพี่เป็นน้อง

กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ชีวิตให้เข้าใจและเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ปัจจุบันอินแปงยังคงทำหน้าที่ผู้ถ่ายทอดแนวคิด และแนวปฏิบัติ ผู้คนจำนวนมากที่ผ่านเข้ามาเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง สมาชิกเครือข่ายเรียนรู้แลกเปลี่ยนผ่านเวทีประชุม พบปะในงานต่างๆ ที่จัดขึ้น การได้ไปเรียนรู้จากภายนอก ความรู้สมัยใหม่เพื่อให้เท่าทันสถานการณ์เมื่อได้ความรู้จากทั้งในและนอกเครือข่าย นอกชุมชน แล้วก็นำเครือข่ายจำนวนมากที่นำไป ปรับใช้ ทดลอง แล้วก็นำมาแลกเปลี่ยนในเครือข่ายผ่านเวทีประชุม สัมมนา อีกเช่นกัน

อินแปงยังมีหลักสูตรท้องถิ่นที่ผู้นำและภาคีร่วมกันพัฒนาและปรับปรุงมาเป็นลำดับ เช่น หลักสูตรเพื่อเกษตรกรและผู้สนใจ หลักสูตรสร้างผู้สืบทอด และหลักสูตรสำหรับเด็กกรวมถึงกระบวนการในการจัดทำแผนแม่บทชุมชน หรือกระบวนการประชาพิจัยและพัฒนาที่นับว่าเป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติที่สร้างการเปลี่ยนแปลงได้จริง

8. กิจกรรมหัตถกรรม ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมของเครือข่ายส่วนใหญ่เป็นการผลิตจากฐานภูมิปัญญาเดิม เช่น การทำผ้าคราม ซึ่งเป็นกิจกรรมหัตถกรรมที่เกิดจากการรวมกลุ่มของแม่บ้านในเฉพาะช่วงเวลาที่ว่างจากงานประจำ

การทำผ้าย้อมครามทั้งหมดจะแยกกันทอที่บ้านของตนเอง หรือใครสะดวกก็ขายได้เลยไม่ผ่านกลุ่ม พอมีสินค้าจึงมารวมกันขาย แต่การจัดการรูปแบบนี้ แม้จะดูเรียบง่าย ไม่มีปัญหาแต่เกิดความไม่แน่นอนเรื่องการผลิต การพัฒนาผลิตภัณฑ์ การควบคุมคุณภาพ การสร้างตราสินค้า

สำหรับกิจกรรมหัตถกรรมแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วน คือ 1) ผ้าฝ้ายพื้นเมือง สมาชิกที่ทอผ้า ฝ้ายพื้นเมือง และมีกิจกรรมต่อเนื่อง 2) ผ้าฝ้ายย้อมคราม นิยมทอเป็นผลิตภัณฑ์ ผ้าพื้นเมือง ผ้ามัดหมี่ สำหรับนำไปตัดเย็บเสื้อผ้า ของใช้ และส่วนหนึ่งทอเป็นผ้าพันคอ ผ้าคลุมไหล่ ผ้าถุง ผ้าขาวม้า ผ้าเอนกประสงค์อื่นๆ พื้นที่ผลิตผ้าฝ้ายย้อมครามโดดเด่น 3) ผ้าไหม มีทั้งผ้าพื้น และมัดหมี่ ทั้งนี้ โดยภาพรวมพบว่าสมาชิกยังดำเนินการอย่างต่อเนื่องส่วนใหญ่อยู่ในระดับครัวเรือน

9. กิจกรรมด้านจัดการผลผลิตและการตลาด เป็นประเด็นที่เครือข่ายอินแปงมีการจัดการน้อยที่สุด ที่ผ่านมามองเห็นว่าหน่วยการผลิตต่างๆ อาทิ การเกษตร การแปรรูป และหัตถกรรม ต่างก็ประสบปัญหาเรื่องการจัดการผลผลิต สินค้าเครือข่ายยังขาดการจัดการด้านการตลาดแบบกลุ่ม หรือตลาดของเครือข่ายอย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งโดยหลักการของเครือข่ายเน้นการผลิตแปรรูปอาหาร ของใช้ สมุนไพร รวมถึงหัตถกรรมให้เพียงพอในครัวเรือนก่อนเป็นอันดับแรก ส่วนที่เหลือจึงขายเพื่อสร้างรายได้

ในด้านสถานการณ์ปัญหาสำคัญที่พบ คือ สินค้าไม่เพียงพอ สินค้าออกมาไม่ตรงกับช่วงเวลา ที่ตลาดต้องการ แหล่งผลิตที่กระจายอยู่ทั่วไปในเครือข่าย แต่มีจุดศูนย์กลางในการรวบรวมสินค้าแห่งเดียว คือ บ้านบัว ทำให้ต้องเสียค่าใช้จ่ายในการขนส่ง และการจัดการต่างๆ เพิ่มขึ้น

10. กิจกรรมด้านเด็ก และผู้สืบทอด เป็นกิจกรรมที่เริ่มต้นจากกิจกรรมเด็กฮักถิ่น ซึ่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 เป็นต้นมาซึ่งไม่ค่อยมีความเคลื่อนไหว สำหรับกิจกรรมการสร้างผู้สืบทอด เป้าหมายสำคัญ คือ การสร้างผู้สืบทอดแนวคิดและปฏิบัติการตามวิถีอินแปง โดยเน้นลูกหลานเยาวชนของสมาชิกเป็นสำคัญ อันเนื่องจากปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นลูกหลานอินแปงต่างก็ไปทำงานต่างถิ่นและทิ้งอาชีพเกษตรกรรมไปเป็นส่วนใหญ่

หลักสูตรสำหรับพัฒนาผู้สืบทอดหรือเกษตรกรรุ่นใหม่ที่พัฒนาขึ้นเป็นหลักสูตรกลาง หลักสูตรกลาง แบ่งออกเป็นวิชาต่างๆ ที่น่าสนใจ ประกอบด้วย (1) วิชาบ้านเฮา เพื่อให้รู้จักกับชุมชนของตนเอง ทั้งความเป็นมา ผู้รู้ ทรัพยากรและวัฒนธรรม ประเพณีประจำท้องถิ่นตนเอง (2) วิชาคุณธรรม จริยธรรม และศีลธรรม เพื่อพัฒนา ยกระดับสภาวะจิตใจ (3) วิชารู้จักตนเอง เพื่อให้รู้จักและเข้าใจความต้องการที่แท้ของตนเอง (4) วิชากระบวนการพัฒนา เพื่อให้มีพื้นฐาน และมีใจอาสาในงานพัฒนาชุมชน (5) วิชาองค์ความรู้ ทักษะ เทคนิควิธีทางด้านการเกษตร และการตลาด (องค์

ความรู้เด่นของครูแต่ละพื้นที่) แม้ว่าหลังจบโครงการจะเยาวชนที่เข้าร่วมเหลืออยู่เพียงส่วนหนึ่งและประสบปัญหาเรื่องการจัดการบ้างในบางพื้นที่แต่นับเป็นโครงการที่สร้างสายสัมพันธ์ของคนในเครือข่ายให้แน่นแฟ้นขึ้น

11. กิจกรรมพลังงานทางเลือก ยังไม่มีการดำเนินการที่จริงจัง โดยรวมแล้วยังอยู่ในขั้นตอนของการเรียนรู้ การพัฒนาและทดลองปฏิบัติ เช่น โซลาร์เซลล์ไปโอดีเซล กังหันลม และเครื่องตะบันน้ำ ปัจจุบันโซลาร์เซลล์น่าจะเป็นกิจกรรมเด่นที่ยังสามารถเห็นได้ในกลุ่มสมาชิกโดยเฉพาะพ่อโกสินทร์ เป็นคนทำหน้าที่ผู้ถ่ายทอดความรู้ความจริงแล้วมีสมาชิกสนใจจำนวนมากแต่ยังมีข้อจำกัดในเรื่องความรู้เชิงเทคนิคและการจัดการแผ่นโซลาร์เซลล์ นอกจากนี้สมาชิกบางกลุ่มที่เคยทดลองทำไปโอดีเซลจากสปูดำ และน้ำมันพืชที่ใช้แล้ว มักประสบปัญหาเรื่องวัตถุดิบไม่พอ

12. กิจกรรมโรงสีข้าว และเครื่องจักรกลเกษตร เครือข่ายมีโรงสีชุมชนขนาดกลาง และโรงสีขนาดเล็กอยู่หลายแห่งซึ่งส่วนใหญ่ยังไม่มีการใช้ประโยชน์ในการแปรรูปข้าวในเชิงธุรกิจและการให้บริการสีข้าวให้สมาชิกเครือข่ายในพื้นที่ที่ไม่มีโรงสี รวมถึงยังไม่มีการเชื่อมโยงกับกิจกรรมอื่นๆ ให้เกิดประโยชน์มากกว่าที่เป็นอยู่ ที่ผ่านมาการบริหารจัดการโรงสีแบบกลุ่มไม่ค่อยประสบผลสำเร็จและมีการใช้ประโยชน์ไม่คุ้มกับการลงทุน เมื่อเปรียบเทียบกับโรงสีขนาดเล็กซึ่งมีการบริการในคุ้มบ้าน หรือในคุ้มของตนเอง

สำหรับโรงสีขนาดใหญ่ อาจจะต้องเปิดให้บริการรับสีข้าวให้สมาชิก และชาวบ้านในชุมชนที่ต้องการสีข้าวขาย ในปริมาณไม่มากนักและต้องเป็นข้าวที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ เช่น ข้าวพื้นเมืองอินทรีย์ ข้าวปลอดสารพิษข้าวฮาง ฯลฯ แต่หากต้องการสีข้าวสารขาย ต้องมั่นใจว่ามีสินค้าที่มีเอกลักษณ์เฉพาะหรือมีความต่างจากท้องตลาด ดังกล่าวไปแล้ว และที่สำคัญ คือ ต้องมีการบริหารจัดการสินค้า และจัดการเรื่องการตลาดอย่างมีประสิทธิภาพ

ดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าเครือข่ายอินแปง มีกิจกรรมด้านการเกษตรเป็นพื้นฐาน นอกจากนั้นยังมีกิจกรรมที่ก่อเกิดตามยุคสมัย แต่ทั้งนี้ยังมีความเชื่อมโยงกับรากฐานของวัฒนธรรมและสภาพพื้นที่ ในหลายกิจกรรมได้ผ่านกระบวนการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากพื้นที่อื่นๆ ที่ประสบความสำเร็จ การศึกษาบทเรียนความสำเร็จและความล้มเหลวเพื่อนำมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับ

บริบทพื้นที่ตนเอง เครือข่ายอินแปงประกอบด้วยกิจกรรมหลัก 12 กิจกรรม ซึ่งแต่ละกิจกรรมจะมีความสอดคล้องกับความต้องการ สภาพพื้นที่และศักยภาพของชุมชนเป็นสำคัญ กิจกรรมมีลักษณะเป็นไปเพื่อการดำรงชีวิตได้ในระดับที่พอเหมาะพอควร เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน จากนั้นจึงจัดกิจกรรมต่อเนื่อง และเชื่อมโยงสู่เรื่องอื่นๆ อย่างบูรณาการ ทั้งการศึกษา ระบบสุขภาพ สวัสดิการ การทำงานและการมีรายได้ ความมั่นคงในชีวิต และการบริการสังคม โดยกิจกรรมในแต่ละด้านจะมีลักษณะเชื่อมโยงที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตไม่ได้แยกส่วนออกจากกัน

ดังกล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นถึงเครือข่ายอินแปงมีองค์ความรู้ต่างๆ อยู่เป็นทุนเดิมซึ่งสะท้อนจากกิจกรรมด้านต่างๆ ที่นำเอาทรัพยากรในชุมชนที่มีอยู่มาปรับประยุกต์เพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจอันเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมชุมชนและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน กล่าวได้ว่าเครือข่ายอินแปงนั้นมีทุนและพลังการเรียนรู้ภายในตนเอง และมีพลังการหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้จากหน่วยงานและเครือข่ายภายนอกซึ่งมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอยู่เสมอ มีการวิจัยและพัฒนาผลิตภัณฑ์สินค้าในกลุ่มกิจกรรมต่างๆ ด้วยความรู้ภูมิปัญญา ผสมผสานกับเทคนิควิธีการองค์ความรู้สมัยใหม่ เพื่อให้เกิดคุณภาพ นอกจากนี้หน่วยงานภายนอกมีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่อินแปงยังขาดอยู่ หรือพร้อมอยู่ทำให้เครือข่ายอินแปงเกิดความเข้มแข็ง และเกิดการสร้างรายได้ให้สมาชิกเครือข่าย แม้ว่ากิจกรรมเครือข่ายเกิดการชะงักหรือประสบปัญหาในการทำกิจกรรม

อย่างไรก็ตามแนวคิดเครือข่ายอินแปงนั้นสะท้อนการจัดการชีวิตให้สัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ อย่างเหมาะสม กระแสการพัฒนาแบบใหม่ทำให้เครือข่ายอินแปงได้รับผลกระทบทั้งในด้านวิถีชีวิต แต่กระนั้นเครือข่ายอินแปงยังมีความเข้มแข็งภายในที่เป็นทุนสะสม มีระบบการดำเนินงานเครือข่ายที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง และยังคงเกี่ยวสรางสายสัมพันธ์ระหว่างกันได้อยู่ ซึ่งในสมาชิกบางส่วนมีการล้มเลิกจากการเป็นสมาชิกเครือข่ายเพื่อไปทำกิจกรรมอื่น บางส่วนยังคงดำเนินตามแนวคิดอินแปงโดยผสมผสานกับแนวคิดตามกระแสนิยม

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เครือข่ายยังดำรงอยู่ได้ และมีการดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน ซึ่งเพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับเครือข่ายอินแปงได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น จึงควรทำความเข้าใจรากฐานเครือข่ายอินแปงที่เป็น “แนวคิด” โดยเน้นด้านเกษตรกรรมแบบพอเพียง และการจัดการพื้นที่เพื่อการอยู่การกิน ดังนั้นเครือข่ายอินแปงจึงไม่ใช่เรื่องของพื้นที่แค่เฉพาะจังหวัดสกลนครเท่านั้น

หากแต่สามารถขยายไปได้ในทุกๆที่ ผ่านบุคคลที่จะไปนำปรับใช้ ปฏิบัติจริงในแปลงเกษตรของตนเอง
อย่างเหมาะสม และต่อยอดด้วยการสร้างรายได้เสริมให้กับครัวเรือนบนฐานทรัพยากรท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม ในช่วงที่ผ่านมากกว่าสามทศวรรษ ในความเข้าใจเกี่ยวกับเครือข่ายอินแปงยังยึด
ติดกับการมองเฉพาะพื้นที่ โดยยึดโยงว่า อินแปง คือ บ้านบัว (หมู่บ้านที่รวมตัวของกลุ่มคนในการก่อ
เกิดเครือข่าย) และมีที่ทำการหรือศูนย์การเรียนรู้ที่บ้านบัว หากแต่ในข้อเท็จจริงหนึ่งนั้นอินแปง คือ
แนวคิด หรือ ชุดความคิดหนึ่ง ที่ทุกคนสามารถนำไปประยุกต์ ปรับปฏิบัติให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่
ของตนเอง ซึ่งเพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับเกี่ยวกับเครือข่ายอินแปงได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น จึงขอเสนอ
การศึกษาบริบทศูนย์เครือข่ายอินแปงในหัวข้อต่อไป

4.4 บริบทของศูนย์เครือข่ายอินแปง

4.4.1 ลักษณะกายภาพของศูนย์เครือข่ายอินแปง

ศูนย์เครือข่ายอินแปง ตั้งอยู่บ้านบัว ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก บริบทรอบศูนย์
เครือข่ายเป็นพื้นที่ราบลุ่มโดยส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่นา มีการเลี้ยงวัวควายแบบปล่อย ซึ่งพบเห็น
บริเวณสองฝั่งถนน มีการปลูกยางพารา และปลูกมันสำปะหลังเป็นบางส่วนของพื้นที่ การคมนาคม
ภายในหมู่บ้านเป็นถนนลาดยางรอบหมู่บ้าน มีร้านค้าชุมชน โรงเรียน วัดอยู่ใกล้เคียง ในด้านที่ตั้ง/
สถานที่ตั้งศูนย์เครือข่ายไม่มีวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งเพื่อเป็นที่ทำการของเจ้าหน้าที่ ไม่มุ่งอยู่แบบ
ประจำการหรือทำงานแบบองค์กร เครือข่ายมีความเป็นอิสระ ภายในจึงไม่มีเครื่องอำนวยความสะดวก
สะดวก สถานที่ตั้งศูนย์เครือข่ายดังกล่าวเป็นเพียง “พื้นที่เชิงสัญลักษณ์” เป็นพื้นที่เชื่อมร้อย
ความสัมพันธ์ และรวมตัวของสมาชิกเพื่อประกอบบางกิจกรรมภายในศูนย์ฯ ซึ่งสะท้อนจากบท
สัมภาษณ์ของนายชัย (นามสมมุติ) ดังนี้

“...อินแปงไม่ต้องการเป็นองค์กร ไม่ต้องการมีสัญลักษณ์ใดๆ ไม่มีความเป็นนัยยะองค์กร แต่เป็นที่เรียนรู้พื้นที่ตนเอง เรียนรู้ทรัพยากร วัฒนธรรม ภูมิใจในท้องถิ่น อันนี้คือหัวใจ อินแปงคือแนวคิด...” นายชัย (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

แผนภาพที่ 13 ที่ตั้งของศูนย์เครือข่ายอินแปง
ที่มา: Google earth.

4.4.2 รูปธรรมกิจกรรมของศูนย์เครือข่ายอินแปง

รูปธรรมในการทำกิจกรรมเครือข่ายเชื่อมโยงกับทุนทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นที่นำมาสร้างให้เกิดคุณค่า กล่าวคือ ชุมชนตระหนักและสำคัญของทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่ และเกิดมูลค่าบนรากฐานเศรษฐกิจวัฒนธรรม มีรายได้สามารถเลี้ยงตนเองได้ พื้นที่ตั้งศูนย์เครือข่ายเป็นพื้นที่เชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของสมาชิก และการรวมตัวกันของสมาชิกเครือข่ายในบางกิจกรรม สรุปรูปธรรมกิจกรรมภายในศูนย์เครือข่ายอินแปง 2 กิจกรรมดังนี้

1. กิจกรรมประเพณีของเครือข่าย

กิจกรรมประเพณีของเครือข่าย กำหนดขึ้นสัปดาห์ที่สองเดือนมีนาคมของทุกปี เป็นงานบุญประจำปี จัดขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ เพื่อรำลึกถึงบุคคลสำคัญที่เสียชีวิตซึ่งเป็นบุคคลที่สร้างคุณูปการแก่เครือข่าย ในงานบุญประจำปีจะมีสมาชิกเครือข่ายในหลายพื้นที่มารวมตัวกันเป็นจำนวน

มาก งานบุญประจำปีเครือข่ายถือเป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ในการเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์ และเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของสมาชิกไม่ให้ขาดสายและเป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนความเคลื่อนไหว ความก้าวหน้าของกิจกรรม ตลอดจนปัญหาของกิจกรรมในพื้นที่ต่างๆ อย่างไม่เป็นทางการซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์นางปัด (นามสมมติ) ดังนี้

“...ทุกปีจะทำบุญสัปดาห์ที่สองเดือนมีนาคม ทำบุญคนตาย อันนี้ยังมีอยู่ อันนี้เป็นพื้นที่ที่ทำให้คนเข้ามาหากัน เป็นพื้นที่เปิด ทั้งพื้นที่ที่เข้มแข็งมี โอกาส มีความพร้อม มีความต้องการ สำหรับคนที่มางานมันก็จะได้ คือ มิติวัฒนธรรม มิติความผ่อนคลาย...”นางปัด (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 3 มิถุนายน 2559.

2. กิจกรรมวิสาหกิจเครือข่าย

ศูนย์เครือข่ายมีกิจกรรมวิสาหกิจที่ตั้งอยู่ภายในศูนย์ ดังนี้ (นอกนั้นกระจายตามพื้นที่ตำบลต่าง ๆ ที่มีทรัพยากรธรรมชาติเด่น วัฒนธรรมชุมชนเด่น และบุคคลที่มีศักยภาพ)

2.1 โรงน้ำหมากเฒ่า เครือข่ายอินแปงถือเป็นผู้ผลิตน้ำหมากเฒ่ารายแรกของจังหวัดสกลนคร น้ำหมากเฒ่าเป็นผลิตภัณฑ์เด่นที่สร้างชื่อเสียงให้แก่เครือข่าย ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงทรัพยากรธรรมชาติที่พบมากในชุมชนคือต้นหมากเฒ่า ซึ่งนำมาแปรรูปให้เกิดมูลค่าพร้อมคุณค่า กล่าวคือ เกิดมูลค่าเชิงเศรษฐกิจบนฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาของชุมชน เกิดคุณค่าต่อชุมชนโดยการส่งเสริมให้คนในชุมชนปลูกในสวนของตนเอง และนำมาส่งขายแก่เครือข่าย ดังกล่าวนั้นถือเป็นกลไกและกุศโลบายสำคัญในการเพิ่มพื้นที่ป่าสีเขียวในชุมชน และเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำ ซึ่งอำเภอกุศุดบากถือเป็นพื้นที่ต้นน้ำที่หล่อเลี้ยงผู้คนทั้งด้านการเกษตร การอุปโภค การบริโภค สภาพการณ์และปัญหาผลิตภัณฑ์น้ำหมากเฒ่าของเครือข่ายอินแปง สรุปได้ดังนี้

1. ขาดช่องทางการขายและรูปแบบการขายที่แน่นอน ซึ่งเป็นจุดอ่อนในการบริหารจัดการผลผลิต การรวมกลุ่มการผลิตและการตลาดของเครือข่ายยังขาดรูปธรรมที่ชัดเจน

สินค้าเครือข่ายจึงไหลเข้าระบบตลาดปกติ ส่วนใหญ่พ่อค้าคนกลางมารับไปขาย และบางส่วนสมาชิกนำไปวางขายตามตลาดชุมชน ปัจจุบันเครือข่ายมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สินค้ารู้จักมากขึ้น โดยร่วมออกร้านกับหน่วยงานภาครัฐ หรือภาคีสนับสนุนงานเครือข่ายในจังหวัดและต่างจังหวัด เช่น ร่วมงานแสดงสินค้าอิมแพคเมืองทองธานี แสดงสินค้าที่เครือข่ายพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระเกียรติ จังหวัดปทุมธานี ศูนย์สินค้าโอท็อปจังหวัด และเครือข่ายได้ทดลองพัฒนารูปแบบการขายแบบตลาดอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกที่อำเภอภูพาน เรียกว่า “สินค้าเครือข่ายอินแปง ตลาดไทเทิงภู” ซึ่งจุดพื้นที่ขายดังกล่าวเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของคนในจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง อย่างไรก็ตามผลผลิตเครือข่ายยังไม่สามารถสร้างมูลค่าตามความคาดหวังได้

2. คู่แข่งในผลิตภัณฑ์ประเภทเดียวกันมีมากขึ้น เครือข่ายเผชิญสถานการณ์ที่มีคู่แข่งสินค้าประเภทเดียวกันมีมากขึ้น และคู่แข่งสามารถออกแบบผลิตภัณฑ์ดึงดูดใจต่อผู้บริโภคมากกว่า

3. ผลิตภัณฑ์น้ำหมากเมาเป็นสินค้าที่มีคนสนใจเฉพาะกลุ่ม เช่น ผู้ที่รักษาสุขภาพ ทำให้การขายอยู่ในวงจำกัด แต่ในขณะเดียวกันด้วยสภาพปัจจุบันที่คนรักษาสุขภาพมากขึ้น การใช้บริโภคสินค้าที่มีความเป็นธรรมชาติสูงถือเป็นโอกาสในการขยายตลาดสินค้าเครือข่ายให้กว้างขึ้นได้เช่นกัน

2.2 โรงยาสมุนไพร เครือข่ายตระหนักถึงการพึ่งตนเองในด้านเศรษฐกิจบนรากฐานวัฒนธรรม และการพึ่งตนเองในด้านสุขภาพซึ่งเห็นว่าคนในชุมชนควรมี “ทางเลือก” ในการดูแลสุขภาพตนเองนอกเหนือจากการรักษาด้วยยาแผนปัจจุบัน ดังกล่าวนั้นเป็นการเชื่อมโยงพืชที่มีอยู่ในชุมชน และพืชที่ปลูกตามฤดูกาลที่ให้สรรพคุณเป็นยา ซึ่งถือเป็นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่ก่อให้เกิดมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ ตลอดจนองค์ความรู้เกี่ยวกับสรรพคุณยา ถือเป็นทุนทางวัฒนธรรมเป็นภูมิปัญญาที่สั่งสม สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนั้นยังส่งเสริมให้สมาชิกเครือข่ายเห็นคุณค่าทรัพยากรโดยปลูกพืชสมุนไพรในสวนของตนเองและนำมาส่งขาย โดยพืชสมุนไพรที่นำมาแปรรูปเป็นยาจะต้องปราศจากสารพิษทุกชนิดตอน ดังกล่าวนั้น ถือเป็นกลไก กุศโลบายในการเพิ่มพื้นที่ป่าสีเขียวในชุมชน และเป็นทางเลือกหรือเป็นพื้นที่ให้คนตระหนักถึงสุขภาพปราศจากสารพิษตั้งแต่ต้น

ทางซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้เกิดคุณประโยชน์อย่างบูรณาการ (holistic) ทั้งเศรษฐกิจ สุขภาพ สังคม และสิ่งแวดล้อม สภาพการณ์และปัญหาของกิจกรรมผลิตภัณฑ์ยาสมุนไพรของเครือข่ายอินแปง สรุปได้ดังนี้

1. ขาดช่องทางการขายและรูปแบบการขายที่แน่นอน ซึ่งเป็นจุดอ่อนของเครือข่ายโดยปัจจุบันเครือข่ายมีการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สินค้ารู้จักมากขึ้นโดยทดลองพัฒนารูปแบบการขายอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกที่อำเภอภูพาน เรียกว่า “สินค้าเครือข่ายอินแปง ตลาดไทเทิงภู” ซึ่งพื้นที่ขายดังกล่าวเป็นเส้นทางคมนาคมหลักของคนในจังหวัด และจังหวัดใกล้เคียง ตลอดจนการเชื่อมโยงกับหน่วยงานด้านสุขภาพของรัฐ เช่น สำนักงานสาธารณสุขอำเภอ สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดเพื่อให้เกิดการใช้ยาสมุนไพรมากขึ้น

2. พืชสมุนไพรบางชนิดขาดแคลน เนื่องจากพืชบางชนิดสามารถปลูกได้ตามฤดูกาลเท่านั้น และมีระยะเวลาในการเก็บรักษาไม่นานนัก บางส่วนจึงต้องทิ้งและต้องรอผลผลิตเพื่อให้ได้คุณภาพตามที่กำหนดไว้

3. การรับรองคุณภาพตามมาตรฐานการผลิตยา การประกอบกิจกรรมในโรงพยาบาลสมุนไพรจะมีแรงงานเป็นคนในท้องถิ่น (เครือข่าย พี่น้อง หรือสมาชิกเครือข่าย) ซึ่งรูปธรรมสามารถสร้างรายได้แก่สมาชิกและคนในท้องถิ่น แต่ในขณะเดียวกันโรงพยาบาลยังไม่ได้ถูกรับรองคุณภาพตามมาตรฐานระบบการผลิตยาและไม่ได้มีการส่งสินค้ามากตลอดปี (ทำให้เสียค่าใช้จ่ายในด้านแรงงาน) ตลอดจนต้องใช้ทุนและงบประมาณสูงเพื่อระบบเกิดคุณภาพ (ระบบอาคารสถานที่ผลิตยา ระบบเครื่องจักรการผลิต และระบบการแปรรูปยา) ทำให้เป็นข้อจำกัดในการขายผลิตภัณฑ์ในวงกว้าง

4. ความเชื่อมั่นในผลิตภัณฑ์ยา สืบเนื่องจากโรงพยาบาลยังไม่ได้ถูกรับรองคุณภาพตามมาตรฐานระบบการผลิตยา (ระบบอาคารสถานที่ผลิตยา ระบบเครื่องจักรการผลิต และระบบการแปรรูปยา) จึงไม่สามารถขยายฐานกลุ่มผู้บริโภคออกไปได้ สินค้าจึงมีความสนใจจากคนเฉพาะกลุ่มเท่านั้น ได้แก่ 1) กลุ่มคนที่ทดลองใช้แล้วดีต่อสุขภาพจึงบอกต่อ 2) กลุ่มคนที่รักษายาแผนปัจจุบันแล้วไม่หายจากโรคจึงเห็นเป็นทางเลือกในการรักษา 3) กลุ่มคนที่มีความเชื่อมั่นในเรื่องสมุนไพรเป็นทุนเดิม 4) กลุ่มคนดูแลรักษาสุขภาพตามกระแสสังคม การรักษาสุขภาพด้วยธรรมชาติ

จากการศึกษาเป็นที่น่าสนใจว่ากลุ่มคนที่สนใจส่วนใหญ่จะเป็นคนนอกชุมชนมากกว่าคนในชุมชนอันเนื่องมาจากความเชื่อมั่นในสินค้าความเชื่อมั่นในตัวบุคคล และระยะเวลาที่รักษานานกว่าการใช้ยาแผนปัจจุบันตลอดจนโรงพยาบาลเป็นกิจกรรมที่มีความเป็นปัจเจกสูงมากกว่าการรวมกลุ่มดังกล่าวข้างต้นนั้นแม้โรงพยาบาลจะมีจุดแข็งด้านปัจเจกบุคคลที่มีองค์ความรู้ภูมิปัญญาด้านยาสมุนไพรได้รับใบประกอบโรคศิลปะ ความสามารถการผสมยาได้ด้วยตนเอง พื้นที่มีทรัพยากรมากและมีการรวมกลุ่มปลูกพืชสมุนไพรปราศจากสารพิษ มีแรงงานในท้องถิ่นซึ่งเป็นเครือข่ายดี พื้นที่มีสมาชิกเครือข่าย แต่ระบบการผลิตยา (ระบบอาคารสถานที่ผลิตยา ระบบเครื่องจักรการผลิต และระบบการแปรรูปยา) ยังไม่ได้รับการรับรองคุณภาพตามมาตรฐานสากล ตลอดจนการสร้างผู้สืบทอดที่มีองค์ความรู้ด้านยาสมุนไพรอยู่ในวงจำกัด ทำให้เป็นข้อจำกัดในสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้บริโภค และการพัฒนาสินค้าในอนาคต อย่างไรก็ตามในสภาพปัจจุบันที่คนรักษาสุขภาพมากขึ้น การใช้บริโภคสินค้าที่มีความเป็นธรรมชาติสูง ถือเป็นโอกาสในการขยายตลาดสินค้าเครือข่ายให้กว้างขึ้นเช่นกัน

จากบริบทพื้นที่กรณีศึกษาซึ่งแสดงข้อมูลทางกายภาพสภาพเศรษฐกิจและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนซึ่งลักษณะทางกายภาพที่สมบูรณ์ส่งผลต่อวิถีชีวิตและความอยู่ดีกินดีของชุมชน และสร้างอาชีพจากฐานทรัพยากร อย่างไรก็ตามสภาพพื้นที่บริบทที่ขาดแคลนหรือขาดปัจจัยในการดำรงดำรงมีการปรับตัวผสมผสานการอยู่การกินให้เชื่อมร้อยกับวิถีชีวิตภายใต้ระบบความสัมพันธ์ของพื้นที่ ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านซึ่งเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ การปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน ซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้ระหว่างกัน การแก้ปัญหาร่วมกันผ่านพื้นที่การรวมตัวเครือข่าย การแก้ปัญหาโดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันภายใต้ระบบเกษตรแบบอินทรีย์ซึ่งเครือข่ายอินทรีย์มีรากฐานและหลักคิดการทำเกษตรเพื่อเอื้อต่อการอยู่การกิน ระบบนิเวศสอดคล้องกับบริบทพื้นที่ของตนเอง ซึ่งจากการศึกษาวิเคราะห์วิวัฒนาการแต่ละช่วงอย่างเชื่อมโยงสามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงของทุนเครือข่ายอินทรีย์ดังนี้

4.5 การเปลี่ยนแปลงของทุนเครือข่ายอินแปง

การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปงมีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic) ซึ่งเกิดจากการเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของคนในเครือข่ายและนอกเครือข่าย กระแสโลกาภิวัตน์ที่เข้ามาในรูปของโครงการพัฒนาต่างๆ ทั้งจากในประเทศและและโครงการระหว่างประเทศ ตลอดจนงบประมาณสนับสนุนการขับเคลื่อนเชิงพื้นที่ที่ทำให้เครือข่ายเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งจากการสัมภาษณ์แกนนำชุมชน แกนนำเครือข่าย สมาชิกเครือข่าย เจ้าหน้าที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องโดยใช้แผนที่ทางสังคม (social mapping) ผู้วิจัยได้พิจารณาแบ่งช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงของทุนจากประเด็น กระบวนการสร้างเครือข่าย รูปแบบการทำงานเครือข่าย รูปแบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ และรูปธรรมเชิงปรากฏการณ์ โดยสามารถแบ่งช่วงเวลาในการเปลี่ยนแปลงของทุนออกเป็น 3 ช่วงระยะดังนี้

4.5.1 ระยะมุ่งคน (พ.ศ. 2530 - 2539)

4.5.2 ระยะมุ่งโครงการ (พ.ศ. 2540 - 2549)

4.5.3 ระยะมุ่งสถานการณ์ (พ.ศ. 2550 – ปัจจุบัน)

4.5.1 ระยะที่มุ่งคน (พ.ศ. 2530 - 2539)

“คนเป็นต้นธารในการก่อรูปเครือข่าย”

ในช่วงระยะนี้เสมือนเป็น “ช่วงต้นน้ำ” ที่มุ่งหล่อหลอมผู้คนให้มีแนวคิดและแนวปฏิบัติเชิงรูปธรรมที่เอื้อประโยชน์ต่อชุมชนอย่างบูรณาการทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เป็นการเชื่อมโยงระบบความสัมพันธ์ของธรรมชาติต่างๆ ไปทั้งสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต ผู้คนต้นน้ำกลางน้ำจนถึงปลายน้ำ ตลอดจนทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ให้อยู่ร่วมกันได้อย่างเกื้อกูลกัน ระยะนี้ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเป็นจุดแข็งในการถักทอความสัมพันธ์ของเครือข่าย

4.5.1.1 กระบวนการสร้างเครือข่าย (พ.ศ. 2530 - 2539)

ระยะมุ่งคนเสมือนเป็นช่วงการก่อรูปของเครือข่ายซึ่งระยะนี้ยังไม่มีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการ เป็นเครือข่ายเชิงสภาพปัญหาที่ทุกคนประสบร่วมกันและหาทางแก้ไข

ไม่ได้เพียงลำพัง ภายใต้นี้โครงสร้างจะขึ้นอยู่กับเป้าหมาย คือ การหลุดพ้นจากสภาวะหนี้สินซึ่งเป็นค่านิยมร่วมในชุมชน ซึ่งจากการศึกษากระบวนการสร้างเครือข่ายในระยะมุ่งคนมีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การค้นหาแกนนำเครือข่าย ภายใต้นี้การค้นหาคนเป็นหัวใจสำคัญลำดับแรก มุ่งค้นหาคนที่มีแนวร่วมอุดมการณ์ คนที่มีศักยภาพเป็นผู้กระทำการ (agency) สามารถเป็นผู้อำนวยการให้เกิดกลุ่ม/เครือข่ายการปฏิบัติการเชิงพื้นที่ คนจึงต้องมีทุนภายในตนเองสูง ภายใต้นี้จึงได้ผู้นำ/แกนนำโดยธรรมชาติมากกว่าผู้นำเป็นทางการ เป็นการรวมตัวลักษณะของคนที่อาศัยชุมชนเดียวกันหรืออาณาบริเวณใกล้เคียงกัน ประกอบอาชีพเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน และมีการใช้ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและการประสบปัญหาหรือวิกฤตการณ์ร่วมกัน

การค้นหาแกนนำเครือข่ายภายใต้นี้จึงเป็นการมุ่งหาคนที่มีคุณลักษณะสำคัญ ดังนี้

- 1) มีศักยภาพทั้งด้านความรู้ความสามารถ ภูมิปัญญา และชุมชนให้การยอมรับ
- 2) มีการรวมกลุ่มอยู่เดิม และ
- 3) กิจกรรมในกลุ่มมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบของเครือข่าย (รูปแบบการเกษตร)

คุณลักษณะพื้นฐานของบุคคล ดังกล่าว เครือข่ายเชื่อว่าจะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ และต่อยอดได้ง่ายเพราะมีต้นทุนภายในตนเองระดับหนึ่ง ซึ่งสะท้อนได้จากบทสัมภาษณ์ของนายบัว (นามสมมุติ) ดังนี้

“...เราเป็นกลุ่มวนเกษตร มีกลุ่มของเราอยู่แล้ว คนของอินแปง มาชวน ตอนนั้นมีปัญหานิดหน่อย ผู้ใหญ่เครือข่ายวนเกษตรนั้นไม่ให้ไป บอกว่าตัวเองมีกลุ่มอยู่แล้วจะไปทำไม ซึ่งเค้าก็รู้จักอินแปง แต่ไม่ยอมให้เราไปร่วมกับอินแปง ตอนนั้นประธานกลุ่มจึงลำบากใจ พ่อจึงพูดค้านขึ้นมา บอกผู้ใหญ่ว่าไปร่วมก็ไม่ได้เสียหายอะไร ได้รู้จักคน มีแต่ได้กับได้...”

นายบัว (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างจิตสำนึกร่วม ขั้นตอนนี้ชี้ให้เห็นสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนผ่านกระบวนการคิด การวิเคราะห์เชื่อมโยงความสัมพันธ์กับต้นทุนที่มีอยู่ในชุมชน การเกิดจิตสำนึกต่อส่วนรวมของปัจเจกบุคคล ความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชน การยอมรับในศักยภาพของคนในชุมชน ภายใต้นี้การสร้างจิตสำนึกร่วมมีคนนอกเครือข่ายเป็นผู้กระทำการ การกระตุ้นการวิเคราะห์ปัญหา

การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน การสร้างจิตสำนึกร่วมในระยาะนี้จึงเป็นลักษณะค่อยเป็นค่อยไป โดยเปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงศักยภาพอย่างเท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวในการเรียนรู้ของชุมชนในการพึ่งตนเอง โดยใช้พื้นที่ทางธรรมชาติในการรวมตัวของสมาชิก เช่น ในสวน ในนา ห้วยไร่ปลายนา เป็นต้นจากการสะท้อนบทสัมภาษณ์ของนายพล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...แต่ก่อนนั้นเรารู้จักอินแปงอยู่ คือรู้ว่าเค้าว่าเพาะกล้าไม้ขาย เพียงแต่
ว่าไม่ได้เข้าไปเป็นสมาชิก พอมีคนมาชวนเราเข้าไปอินแปง พอเข้าไปก็
พูดเรื่องการทำอยู่ทำกิน “การเฝ้าอยู่เฝ้ากิน” การให้แนวคิดการ
พึ่งตนเอง เราจะอยู่แบบไหน อยู่ได้อย่างไรในสถานการณ์แบบนี้ และ
การมองอนาคตด้วยว่าจะไปแบบไหน อินแปงจะมาแนวนี้ ซึ่งมุมมองแรก
คือดีมาก...” นายพล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

ขั้นตอนที่ 3 การค้นหาสมาชิกเครือข่าย การค้นหาสมาชิกเครือข่ายอยู่บนฐานของความ
เชื่อมั่นในศักยภาพของบุคคล ความไว้วางใจต่อบุคคลที่จะสามารถกระทำการกิจกรรมเครือข่ายได้
และการยอมรับในตัวผู้นำซึ่งเป็นผู้ชักชวน ในช่วงระยะนี้การค้นหาสมาชิกเครือข่ายจะมีการคัดกรอง
สมาชิกซึ่งมีคุณลักษณะ ดังนี้

1) มีทุนทางเศรษฐกิจ สมาชิกเครือข่ายจะต้องมีที่ดินเป็นของตนเอง ซึ่งเป็นต้นทุน
ทางกายภาพที่สำคัญในการประกอบกิจกรรมตามรูปแบบการเกษตรอินแปง และสามารถจัดการพื้นที่
ของตนเองในรูปแบบการเกษตรผสมผสานได้

2) ประกอบกิจกรรมด้านเกษตรอยู่เป็นทุนเดิม การค้นหาบุคคลที่ทำกิจกรรมด้าน
การเกษตรหรือมีพื้นฐานทางเกษตรอยู่เป็นทุนเดิม หรือมีใจรัก มีความสนใจไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่ง
เชื่อว่าทุนเดิมของบุคคลจะสามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อยอด และมีประสบการณ์ความพร้อม
ที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ได้เป็นอย่างดี ซึ่งจากการสะท้อนบทสัมภาษณ์ ของนางคำ (นามสมมุติ) และนายชัย
(นามสมมุติ) ดังนี้

“...เครือข่ายอินแปงจะไม่ไปเริ่มหาสมาชิกจากคนที่ทำอะไร หรือไม่เคยทำเกษตรเลย แต่จะไปชวนคนที่เค้าทำอยู่บ้าง “คนที่ทรงคือ” (ท่าทาง/พฤติกรรมในระดับดี) ทำเกษตรอยู่แล้ว หรือมีพื้นฐานทางนี้บ้าง เวลาสอนเวลาบอกจะเข้าใจง่าย ต่อยอดง่าย เมื่อก่อนที่จะเข้ามาในเครือข่ายก็ทำเกษตรอยู่แล้ว แต่พื้นที่ยังไม่เป็นสัดส่วนเท่าไร ทำนาปลูกข้าวกินเป็นพื้นฐานแค่นั้น คือคนที่เข้ามาในเครือข่ายอินแปงไม่จำเป็นต้องมีที่นาเยอะก็ได้ บางคนก็มี 1 ไร่ หรือแค่ 1 งาน แค่นี้ก็ได้ แต่ต้องเป็นที่ดินของตนเองและก็ไม่ใช่ที่เช่า...”นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2559.

“...คนที่เข้ามาเป็นสมาชิกอินแปง ฐานคิดอินแปงไม่ได้เริ่มจากคนที่ไม่มีทุน คือต้องเป็นคนพอมี ไม่ใช่คนขาดแคลน หรือคนตกเกณฑ์ จปฐ. คือต้องมีทุนประมาณหนึ่ง หรือมีส่วนเติมเต็มเสริมเข้ามา คือ มีใจชอบสนใจเกษตร มีจิตใจรักป่า คือ การมีทุนที่ดินก็เป็นเรื่องจำเป็นสำหรับสมาชิกอินแปง คนจะเป็นอินแปงก็เป็นคนกลางๆ แต่อินแปงก็พยายามมองเห็นว่าทุกคนมีศักยภาพ...” นายชัย (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

ขั้นตอนที่ 4 การค้นหารูปแบบกิจกรรมเครือข่าย การค้นหารูปแบบกิจกรรมเครือข่ายอันเชื่อมโยงบริบทแวดล้อม วิถีชุมชน อัตลักษณ์พื้นที่ (ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า และพืชท้องถิ่นที่อุดมสมบูรณ์สูง) ดังกล่าวนั้นจึงเกิดรูปแบบกิจกรรมด้านการเกษตรแบบอินแปง ซึ่งมุ่งเน้นการจัดการพื้นที่ของตนเองเพื่อให้เกิดมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ ขั้นตอนนี้การสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยวิธีการฝึกอบรม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การแบ่งปันความรู้ประสบการณ์ การศึกษาดูงาน เป็นเครื่องมือสำคัญในการค้นหารูปแบบกิจกรรมเครือข่ายที่เหมาะสม

ขั้นตอนที่ 5 การสร้างทุนเศรษฐกิจชุมชน เป็นการค้นหาทรัพยากรธรรมชาติ อันเป็นอัตลักษณ์พื้นที่โดยนำมาสร้างให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ เน้นกระบวนการวิเคราะห์ทุนภายในชุมชนแบบมีส่วนร่วม การสร้างความเข้าใจร่วม เพื่อนำไปสู่การวางแนวทางในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชน ในระยะนี้การสร้างทุนเศรษฐกิจจะเชื่อมโยงกับทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมที่มีเป็นพื้นฐาน ทำให้เกิดรูปธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เชื่อมโยงกับการสร้างทุน อย่างไรก็ตามการสร้างทุนในระยะนี้ยังขยายขอบข่ายไปไม่มากนัก ซึ่งสะท้อนได้จากบทสัมภาษณ์ของนายชัย (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ปี 2530 เครือข่ายอยู่ในช่วงเน้นสร้างคนต้นแบบเป็นยุคของการค้นหาคน ทางเลือกทางรอดชุมชน วิพากษ์แนวคิด ทฤษฎี ค้นหาแนวทางหลากหลายรูปแบบ ไปดูผู้รู้ พื้นที่อื่นๆ ในที่ต่างประเทศทำแบบไหน อย่างไร และปรับใช้กับเราได้หรือไม่ เช่น ดูตัวแบบของประเทศญี่ปุ่น คอมมูนแบบประเทศฝรั่งเศส หรือดูแบบพ่อใหญ่วิบูลย์ คือไปดูเพื่อมาสร้างรูปแบบที่เหมาะสม แล้วค่อยๆ สร้างรูปแบบการเกษตรของตนเองขึ้นมาให้เหมาะกับเราที่สุด...” นายชัย (นามสมมุติ) สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

4.5.1.2 รูปแบบการทำงานของเครือข่าย (พ.ศ. 2530 - 2539) สรุปลงนี้

ระยะมุ่งคนเป็นกระบวนการค้นหาคนเป็นสำคัญ การสร้างจิตสำนึกร่วม โดยใช้ปัญหาเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ การทบทวนทุนที่สำคัญในเครือข่าย ในระยะนี้รูปแบบการทำงานเป็นลักษณะของการประสานความร่วมมือระหว่างบุคคลที่มีศักยภาพ มีความรู้ความสามารถ มีความสนใจในกิจกรรม และประสานความร่วมมือระหว่างกลุ่มภายนอกที่มีการรวมตัวกันทำกิจกรรมในลักษณะคล้ายคลึงกัน เน้นการรวมตัวเพื่อพูดคุย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้การสะท้อนคิดระหว่างกันแบบวิถีชาวบ้าน ตลอดจนการสร้างความเข้าใจต่อชุมชน สร้างความเข้าใจในภารกิจและบทบาทหน้าที่ของ

ทีมแกนนำ เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนซึ่งเป็นบรรยากาศของการเรียนรู้ สร้างเวทีการวิเคราะห์และสรุปร่วมกัน ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนางคำ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...แรกเริ่มนั้นรู้จักเครือข่ายอินแปงบ้าง เห็นคนพูดถึงแต่ไม่ได้สนใจ แนวคิดเท่าไรๆ ยุคสมัยก่อนคนแถวนี้เรียกเครือข่ายอินแปงว่า “ชุมฝีบ้า” (พวกบ้า) คือไม่รู้ว่าทำอะไรเห็นแต่เรียกกันไปคุย เป็นพวกไม่ปกติไม่รู้ทำอะไรบ้าง เห็นมาจุ่มกัน (มารวมตัวกันพูดคุย) ทำอะไรก็ไม่รู้ ทำแล้วดูเหมือนไม่เห็นรอย เมื่อก่อนคนในหมู่บ้านพูดถึงอินแปงแบบนี้...” นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2559.

4.5.1.3 รูปแบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย (พ.ศ. 2530 - 2539) สรุปได้ดังนี้

ระย่มุ่งคนระบบความสัมพันธ์ของเครือข่ายยังไม่ซับซ้อนมากนักเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมากกว่าความสัมพันธ์แบบอื่น เป็นความสัมพันธ์แบบเครือข่าย พี่น้อง ระบบการสื่อสารแบบบอกต่อหรือชักชวนกัน ดังนั้นระยะนี้ความสนใจของสมาชิกจึงเป็นผู้ที่สนใจในวัตถุประสงค์เครือข่าย เกิดการรับรู้ เกิดการยอมรับในกระบวนการทำงานและมีเป้าหมายเดียวกันมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน โดยรูปแบบความสัมพันธ์ในระยะมุ่งคนมีดังนี้

1) **ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม** เป็นการเชื่อมโยงการยอมรับในค่านิยมร่วม หลอมรวมจิตวิญญาณของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน การช่วยกำหนดบรรทัดฐานการปฏิบัติตนในเรื่องต่างๆ ร่วมกัน เช่น การไม่มีหนี้สิน การมีรายได้จากทรัพยากรในท้องถิ่น/พืชท้องถิ่นอันเป็นอัตลักษณ์เด่นของพื้นที่ การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนร่วมนำไปสู่การพึ่งตนเอง การจัดการชุมชนและเครือข่ายในลักษณะของความเกื้อกูลและการไว้วางใจกัน

2) **ความสัมพันธ์ที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้** การสร้างจิตสำนึกร่วมกัน ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในรูปแบบของเวทีชาวบ้าน การพูดคุย การมองเห็นคุณค่าทั้งสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต ภายใต้การเรียนรู้ที่เป็นอิสระจากการครอบงำ การสร้างบรรยากาศการเรียนรู้แบบมิตรภาพ

มีความเท่าเทียม การเรียนรู้ร่วมกันในเรื่องทุนของชุมชน คือ ทุนทางธรรมชาติ ทุนเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทำให้ทราบศักยภาพของชุมชน ซึ่งสามารถนำมาแก้ไขปัญหาด้วยกัน

4.5.1.4 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการระยะมุ่งคน (พ.ศ. 2530 - 2539)

ระยะมุ่งคนผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีบทบาทสำคัญจากการศึกษาพบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอก

1) **นักวิชาการ** มีบทบาทให้ความรู้ และเป็น “ผู้จุดประกายความคิด” แก่คนในชุมชนให้ตระหนักถึงต้นทุนของชุมชนที่มีอยู่ การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต ความเกื้อกูลกัน ระยะนี้การพัฒนาเริ่มจากคนนอกเป็นผู้กระตุ้นการเรียนรู้เพื่อนำสู่การเปลี่ยนแปลงของชุมชน การสร้างการตระหนักและรับรู้ปัญหาในชุมชนร่วมกัน โดยเรียนรู้จากปัญหาและแสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา ระยะนี้ผู้กระทำการภายนอกมีบทบาทสำคัญเนื่องจากชาวบ้านมีทัศนคติ ค่านิยมและเชื่อมั่นบุคคลภายนอกมากกว่าคนในชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับระดับการศึกษา ทัศนคติ และบุคลิกภาพที่น่าเชื่อถือ นักวิชาการเสมือนเป็นแกนกลางเครือข่ายให้บุคคลในชุมชนมาเชื่อมต่อและหลอมรวมกัน ระยะนี้แกนนำหมู่บ้านยังไม่ได้รับการยอมรับในชุมชนและบริเวณใกล้เคียงมากนัก มุมมองหรือทัศนคติต่อกลุ่มคนที่เข้าร่วมเครือข่ายอินแปง จึงเสมือนคนคิดต่างแปลกแยกจากกลุ่มคนทั่วไปในชุมชน ระยะมุ่งคนผู้กระทำการภายนอกจึงมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมต่อและสร้างความเชื่อมั่นภาพรวม

2) **เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐ** มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนเครือข่าย คือ สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม เนื่องจากภารกิจในการคุ้มครองการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติในพื้นที่เครือข่ายและบริเวณใกล้เคียง ทำให้เกาะเกี่ยวกับเครือข่ายในลักษณะต่างฝ่ายต่างได้รับประโยชน์ในการทำงาน มุ่งหวังให้เกิดผลเชิงยุทธศาสตร์ผ่านโครงการและกิจกรรมต่างๆ ระยะนี้ชุมชนได้ปฏิสัมพันธ์กับรัฐมากขึ้น บางส่วนที่เกาะเกี่ยวกับรัฐในการทำงานร่วมกัน หรือในขณะที่กลุ่มคนที่ไม่ร่วมกับรัฐจึงมีการปฏิบัติกิจกรรมตามวิถีตนเองปกติ

3) **แกนนำชาวบ้าน** ระยะนี้แกนนำชาวบ้านได้รับการกระตุ้นจากนักวิชาการภายนอก ขณะที่ชาวบ้านมีศักยภาพ ภูมิปัญญาหรือพลังภายในแฝงอยู่ ทำให้การกระตุ้นได้รับการ

ยอมรับและมีเป้าหมายในทิศทางเดียวกัน จึงมีการเชื่อมต่อแนวคิดนำสู่การปฏิบัติเชิงรูปธรรม การสร้างตัวตนเชิงสัญลักษณ์ผ่านสาธารณะในลักษณะแกนนำเครือข่ายได้เริ่มก่อตัวขึ้นในลักษณะแกนนำกลุ่มขนาดเล็ก

4.5.1.5 รูปธรรมเชิงปรากฏการณ์ (พ.ศ. 2530 - 2539)

ระยะมุ่งคนเกิดรูปธรรมเชิงปรากฏการณ์ที่สำคัญ คือ เกิดกระบวนการเรียนรู้เชิงปัจเจกบุคคล และเกิดการจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ดังนี้

1) กระบวนการเรียนรู้เชิงปัจเจกบุคคล ระยะมุ่งคนเกิดปรากฏการณ์ที่สำคัญ คือ เกิดปัจเจกบุคคลที่เป็น “ศูนย์กลางของเครือข่าย” และเป็นจุดศูนย์รวมขององค์ความรู้ ซึ่งบุคคลมีการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องตามรูปแบบการเกษตรแบบอินทรีย์ บุคคลที่เป็นศูนย์กลางของความรู้เริ่มได้รับการยอมรับเชิงสัญลักษณ์จากภายในเครือข่ายและนอกเครือข่ายถือเป็นทุนสัญลักษณ์ที่สามารถแปรเปลี่ยนและนำสู่ทุนในแบบอื่นๆ เช่น หน่วยงาน/องค์กร มาศึกษาดูงานจากบ้านของแกนนำโดยแกนนำได้เป็นวิทยากรกรอบรม ถ่ายทอดองค์ความรู้ ซึ่งสร้างรายได้โดยอ้อมจากการเป็นวิทยากร การขายผลิตภัณฑ์และการประกอบอาหารจากสวนของตนเอง ประกอบกับเป็นผู้มีความรู้ความสามารถโดยเฉพาะทักษะการพูดและการสื่อสาร มีภูมิปัญญา ซึ่งเป็นพลังหนุนเสริมให้เกิดการยอมรับได้รวดเร็วขึ้น หน่วยงานเริ่มรู้จักเครือข่ายผ่านบุคคลต้นแบบและพร้อมที่จะสนับสนุนบุคคลที่โดดเด่น คนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงเห็นรูปธรรมบุคคลที่ประสบความสำเร็จ มีการปฏิบัติจริงจึงเริ่มสนใจแนวคิดเครือข่ายอินทรีย์เพิ่มมากขึ้น ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายชัย (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ก่อนปี 2540 เราจะเห็นความเป็นบุคคล เป็นปัจเจกบุคคล เมื่อนึกถึงอินทรีย์มันก็คือพ่อเล็ก พ่อคำเตื่อง วงการนักพัฒนาจะเห็นคนเป็นตัวๆ แบบนี้ ซึ่งจากอดีตเป็นผลจากการพัฒนาปี 2510-2520 จะเห็นการเด่นที่ตัวบุคคล ซึ่งจริงๆแล้วควรจะต้องให้เกิดขึ้นในพื้นที่ การพัฒนาพื้นที่มันครอบคลุมกว่า แต่ที่เป็นอย่างนั้น เนื่องจากส่วนหนึ่งบุคคลรุ่นเก่าแก่ มีภูมิปัญญา มีองค์ความรู้ ในขณะที่คนรุ่นใหม่ไม่มีชื่อเสียงยังไม่แก่ คือ

มันเป็นปรากฏการณ์ เราต้องยอมรับคนเก่าเป็นปราชญ์ มีความรู้
แนวคิด ความอ่าน วิเคราะห์สังคม มีแสงในตัวเอง จึงเกิดการที่เด่น
ปัจเจกสูง...” นายชัย (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559...

2) การจัดการทรัพยากรในชุมชน กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทำให้ชุมชนได้
ค้นพบทรัพยากรซึ่งเป็นต้นทุนที่สำคัญของชุมชน การมองเห็นประโยชน์ร่วมระหว่างคนกับธรรมชาติ
ความเกื้อกูลซึ่งกันและกัน จึงเกิดการจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนเองให้เกิดมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ
พึ่งตนเองได้ มีรายได้จากฐานทรัพยากร สะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายบัว (นามสมมุติ) ดังนี้

“...หลังจากคิดกัน ทำให้เรารู้ว่าเราหลงไปตามกระแสทุนนิยม ภาพ
ลวง เราเลยมาทำเรื่องเพาะกล้าไม้ เม่า หวาย บ้านบัวเป็นกลุ่มแรกที่
ทำกล้าไม้และก็ขยายรอบๆ คือ พอทำไประยะหนึ่งเค้าดีขึ้นมีรายได้
เพิ่มขึ้น และก็เริ่มคนมาศึกษาดูงานที่สวนที่แปลงที่ปฏิบัติจริง พอมี
คนมาดูงานมันก็เริ่มมีรายได้จากตรงนั้น รายได้จากการขายต้นไม้
รายได้จากค่าอาหาร พอคนมาอบรมมากก็ได้ขายอาหาร คือพอทำ
แล้วดีเราก็อขยาย เอาความรู้ที่มีไปสอนหมู่บ้านอื่น...” นายบัว (นาม
สมมุติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

4.5.2 ระยะมุ่งโครงการ (พ.ศ. 2540 - 2549)

“กิจกรรมบนฐานวัฒนธรรม”

ระยะนี้เสมือนเป็น “ช่วงกลางน้ำ” ที่เครือข่ายสะสมทุนด้านทรัพยากรคน องค์ความรู้
ภูมิปัญญา และมีรูปแบบการเกษตรของตนเองพร้อมที่จะขับเคลื่อน การเปลี่ยนแปลงของทุน ระยะนี้
ใช้ทุนเศรษฐกิจเป็นตัวขับเคลื่อนหลัก ตลอดจนการสร้างตัวตนของปัจเจกบุคคลเชิงสัญลักษณ์ความ
เป็นเครือข่ายอินแปงทำให้สร้างพื้นที่การต่อรอง และสร้างทุนเศรษฐกิจเครือข่ายได้ และการเชื่อมโยง
สร้างพื้นที่รูปธรรมที่ชัดเจนในลักษณะของศูนย์การเรียนรู้ และเป็นแหล่งเรียนรู้ (สนับสนุนการจัดตั้ง

โดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์) เนื่องจากได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานภาครัฐและคนนอกเครือข่าย ระยะนี้จึงเป็นการรวมตัวของกลุ่มคนที่สมาชิกเครือข่ายแท้ สมาชิกเครือข่ายเทียม กลุ่มผลประโยชน์ที่เชื่อมร้อยความสัมพันธ์ และเป็นช่วงก่อรูปวิสาหกิจบนฐานทุนวัฒนธรรม เช่น การทอผ้าย้อมคราม/ผ้าฝ้าย ซึ่งในพื้นที่มีปลูกครามและฝ้ายมาก การทำน้ำหมักเมาเป็นเนื่องจากในพื้นที่มีต้นเหมายอยู่มาก การเพาะขยายพันธุ์หวาย/ต้นไม้ซึ่งพื้นที่มีความสมบูรณ์ของทรัพยากรด้านพันธุ์พืช เป็นต้น ซึ่งเชื่อว่าจะเป็นพลังหนุนเสริมช่วยให้เกิดการสร้างทุนให้แก่เครือข่าย ระยะนี้พลังของทุนทางเศรษฐกิจมีมากกว่าทุนในแบบอื่นๆ และทุนทางวัฒนธรรมสามารถสร้างมูลค่าเชิงเศรษฐกิจได้

4.5.2.1 กระบวนการสร้างเครือข่าย (พ.ศ 2540- 2550)

ระยะมุ่งโครงการเป็นช่วงที่บริบทสังคมมีการเปลี่ยนแปลง มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและการสื่อสาร ประกอบกับประเทศกำลังฟื้นตัวจากวิกฤตเศรษฐกิจ รูปแบบการเกษตรแบบเครือข่ายอินแปง และรูปแบบวิสาหกิจบนฐานวัฒนธรรม จึงเป็นเสมือน “ทางเลื้อก ทางรอด” ของชุมชน ซึ่งกระบวนการสร้างเครือข่ายระยะมุ่งโครงการมีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การค้นหาแกนนำ การค้นหาคนที่มีแนวร่วมอุดมการณ์ คนที่มีศักยภาพ เป็นผู้กระทำการ (agency) “มีทักษะของผู้ประกอบการ” สามารถเป็นผู้อำนวยการให้เกิดกลุ่ม/เครือข่ายการปฏิบัติในพื้นที่ เน้นการคัดกรองคนที่มีใจรัก มีความสนใจ มีองค์ความรู้ภูมิปัญญา และมีทักษะเฉพาะด้านมาร่วมกิจกรรมวิสาหกิจเครือข่าย และค้นหาจากกลุ่มคนที่มีการรวมกลุ่มกันอยู่เดิม และคนที่ทำกิจกรรมด้านการเกษตรอยู่เป็นทุนเดิม ซึ่งเชื่อว่าจะต่อยอดได้ง่าย จากการสะท้อนบทสัมภาษณ์ของนายพล (นามสมมุติ) และนายชัย (นามสมมุติ) ดังนี้

“...มาเป็นเครือข่ายอินแปงตั้งแต่ปี 2541 แรกเริ่มมีเจ้าหน้าที่อินแปงมาหา ชื่อคุณสมพร (เสียชีวิตแล้ว) เมื่อก่อนเรารวมกลุ่มมี 16 คน กลุ่มนี้ไม่เกี่ยวกับอินแปง เมื่อก่อนคุยกันเองในกลุ่ม คุยว่าอยากทำอะไร ช่วงนี้เงินบาทก็ลอยตัวด้วย คิดว่าทำอย่างไรจะมีกิน พอตีมันช่วงหน้าแล้งด้วยกลุ่มเราทั้ง 16 คนก็ชวนไปบ้านน้ำโอนจะไปทำเกษตร ขอที่ผู้ใหญ่คนเก่าขอที่เพื่อทำฝายน้อยขึ้นมาเพื่อรดฝักหน้าแล้ง เพราะหน้าแล้งไม่มีงาน พอขอ

ได้เราออกแรงออกเงินซื้อข้าวโพด ปลูกถั่ว ผักหอม ซึ่งตอนนั้น
 ประสบการณ์ไม่มี ผักหอม ผักแดง ที่ปลูกผลไม่ออก ที่ออกก็ขายได้นิด
 หน่อยไม่คุ้มทุน เพราะทำบ่ขำนาญ จังหวะนั้นพอดีอินแปงใช้คุณสมพร
 มาหาผมมาหากลุ่ม เราก็ทำเกษตรอยู่แล้ว และตอนนั้นอินแปงหาคนไป
 อบรมปี 2541 ชวน 16 คนไป ไปเรียนไปรู้ เราก็ไปเรียน ไปอยู่ ไปกินใน
 มหาวิทยาลัยชีวิต ผลจากนั้นใน 16 คน บางคนก็อยากกรวยไปทำงานกทม.
 บางคนก็หลงทาง เหลือพ่อเองที่ทำแบบแนวคิดแบบอินแปง...” นายพล
 (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

“...อินแปงเนียนกว่ารัฐ คือใช้คนของตัวเอง คนที่ชอบเหมือนกัน ใช้
 กระบวนการแบบนี้ไปเรื่อยๆ ชอบเกษตรเหมือนกัน นี่เป็นกระบวนการ
 หา...” นายชัย (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

ขั้นตอนที่ 2 การค้นหาอัตลักษณ์ชุมชน เป็นการค้นหาทรัพยากรในชุมชนอันเป็น
 อัตลักษณ์เด่น วิถีวัฒนธรรม ทรัพยากรเด่นในพื้นที่ซึ่งสามารถสร้างคุณค่าและมูลค่าเชิงเศรษฐกิจและ
 สังคม นำสู่การพึ่งตนเองและสร้างรายได้แก่สมาชิก

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างสรรค์อัตลักษณ์ชุมชน เป็นการเสริมสร้างศักยภาพของภูมิปัญญา
 ท้องถิ่นที่มีอยู่ในชุมชน การปรับประยุกต์ภูมิปัญญามาใช้ประโยชน์ โดยเชื่อมโยงกับการเรียนรู้
 สมัยใหม่บนฐานทรัพยากร การจัดการผลผลิตของตนเอง การเพิ่มผลิตภาพผลผลิต/ผลิตภัณฑ์ชุมชน
 เพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายยา (นามสมมุติ), ดังนี้

“...ในช่วงปี พ.ศ. 2547-2549 ช่วงนี้รัฐใช้เงินมาก เราเริ่มเห็น
 ปรากฏการณ์นั้น คือ มีการรุกพื้นที่การทำลายป่า เราจึงพยายาม
 สร้างรูปแบบมันอ่อนลง ไปทำเรื่องแลกเปลี่ยนเมล็ดพันธุ์ เพราะป่า
 มันถูกทำลาย เรื่องป่า เรื่องเด็ก ดึงเข้ามาเรียนรู้ เรื่องผัก เรื่องหว่าย

ดึงเชื่อมโยงกับการเรียนรู้แบบสมัยใหม่ เช่น หวายเป็นอย่างอื่นก็ได้ที่ไม่ใช่แกง แต่เดิมหวายต้องไปทำแกง คือเราต้องเปิดการเรียนรู้ใหม่ บนฐานทรัพยากร ทรัพยากรมันมีอยู่ในมือ ซึ่งลูกหลานไปต่อยอดได้ วัฒนธรรมมันปรับได้...” นายยา (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

ขั้นตอนที่ 4 การค้นหาสมาชิกเครือข่าย ระยะนี้การค้นหาสมาชิกเครือข่ายเป็นไปอย่างรวดเร็วเนื่องจากได้รับการสนับสนุนงบประมาณการขับเคลื่อนจากภาครัฐ และมีแนวนโยบายจากหน่วยงานที่ให้ทุนเครือข่ายกำกับการทำงานภายในระยะเวลาที่กำหนด ทำให้การขยายเครือข่ายเป็นไปอย่างรวดเร็ว เครือข่ายใช้การอบรมเป็นเครื่องมือสำคัญขยายเครือข่ายโดยใช้แกนนำต้นแบบที่มีการปฏิบัติจริงเป็นผู้ถ่ายทอดแนวคิด โดยคุณลักษณะสมาชิกเครือข่ายมีลักษณะเช่นเดียวกับระยะแรกคือ มีทุนทางเศรษฐกิจ (มีที่ดินเป็นของตนเอง) มีความสนใจในแนวคิดเครือข่าย และประกอบกิจกรรมด้านการเกษตรอยู่เป็นทุนเดิม

4.5.2.2 รูปแบบการทำงานของเครือข่าย (พ.ศ 2540- 2550)

รูปแบบการทำงานของเครือข่ายระยะมุ่งโครงการมีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการ การบริหารงานในลักษณะโครงการ แบ่งบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบ มีกลไกภาครัฐและคนในเครือข่ายอินแปงขับเคลื่อนงานในระดับพื้นที่ ใช้วิธีการประสานความร่วมมือ ระหว่างหน่วยงานภาครัฐเพื่อเกิดผลเชิงยุทธศาสตร์โดยเน้นพื้นที่เป็นเป้าหมาย (area base) ระยะนี้เป็นการระดมทรัพยากรโดยเฉพาะเงินทุนซึ่งช่วยสนับสนุนองค์ความรู้ แนวคิด ผ่านการอบรมและสนับสนุนการทำงานของกิจกรรมวิสาหกิจ ตลอดจนสนับสนุนทุนทางกายภาพแบบให้เปล่า เช่น อาคาร วัสดุ อุปกรณ์ เป็นต้น เครื่องมือในการทำงานเครือข่ายระยะนี้ คือ การทำแผนแม่บทชุมชน โดยใช้กลไกระบบวัฒนธรรม ความเชื่อ ความไว้วางใจ ความสนใจร่วม ความเป็นญาติพี่น้องในการเข้าถึงพื้นที่และเข้าถึงข้อมูลทรัพยากรพื้นฐานของชุมชน และเครือข่ายเป็นผู้กระทำการหลักในกระบวนการวิเคราะห์พื้นที่ร่วมแกนนำกับชาวบ้าน ระยะนี้เครือข่ายได้สร้างพื้นที่การรับรู้ต่อสาธารณะโดยการปฏิบัติจริงเป็นต้นแบบ ซึ่งจากการสะท้อนของนายชัย (นามสมมุติ) และนายบัว (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ตั้งใจให้รอบอุทกภัยให้เกิดการรักษาป่ารอบอุทกภัย คือ อุทกภัยอยู่ได้เราก็ออยู่ได้ เรากางแผนที่เลยว่าจะทำตรงไหนให้เกิดเครือข่าย เพราะตอนนั้นป่าถูกทำลายมาก ในตอนปี 2540 เราตั้งใจวางพื้นที่โดยใช้แผนที่รอบอุทกภัย ไม่รู้จักใครก็ใช้วิธีการตามไปหาคนที่ใจรัก นโยบายตอนนั้นสนใจปริมาณ ส่วนคุณภาพไม่ได้คิด ใช้การทำให้เห็นเป็นตัวอย่งการเกษตรก็อยากทำตาม ตอนนั้นเครือข่ายเข้าไปวิเคราะห์ช่วย สร้างแผน ทำแผนแม่บทชุมชน วิเคราะห์สถานการณ์พื้นที่ชาวบ้านก็เป็นคนให้ข้อมูล เพราะฉะนั้นมันก็ได้ระยะนั้น...” นายชัย (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

“...เอาคณะกรรมการมาทำความเข้าใจ คณะกรรมการมีบทบาทอะไรต่อไปเป็นการเก็บข้อมูล เริ่มจากข้อมูลพื้นที่นั้นมีห้วยหนอง คลองบึง ทรัพยากรเท่าไร เอามาวิเคราะห์กับคนในชุมชน พอใช้หรือไม่ พอได้ แล้ววิเคราะห์ต่อให้หาผู้รู้ในตำบล ผู้มีความรู้ในภูมิปัญญา เช่น ความถนัดจักสาน และก็พาศึกษาดูงาน แล้วมาวิเคราะห์กันว่าเราจะทำแผนตำบล...” นายบัว (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

4.5.2.3 รูปแบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย (พ.ศ. 2540 - 2550)

รูปแบบความสัมพันธ์ของเครือข่ายระยะมุ่งโครงการเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของการต่อรองและการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างกัน ซึ่งเป็นไปในลักษณะต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์ มีกลุ่มผลประโยชน์หลายกลุ่ม การสร้างพื้นที่ทางสังคม การสร้างตัวตนเชิงสัญลักษณ์ของเครือข่ายมีความชัดเจนขึ้นในเวทีสาธารณะซึ่งช่วยผลักดันเครือข่ายเป็นไปอย่างรวดเร็ว ระยะนี้มีกรอบเงื่อนไขของวัตถุประสงค์ เป้าหมาย และระยะเวลาที่เกี่ยวข้องทำให้งานขับเคลื่อนไปอย่างรวดเร็ว โดยความสัมพันธ์ของคนเป็นอย่างซ้ำๆ ขณะที่ความสัมพันธ์ของงานมีมากกว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ

ระหว่างผู้ให้และผู้รับ ดังกล่าวนั้นระยะมุ่งโครงการเสมือนการหวานพีช ซึ่งความสามารถในการรองรับ การพัฒนาเชิงพื้นที่/บุคคลมีไม่เท่ากัน มีผลกระทบต่อกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิก มิติการเพิ่มพูน ทุน กระบวนการแบบแยกส่วนที่ไม่ส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์ ซึ่งจากการสะท้อน บทสัมภาษณ์ของนายชัย (นามสมมุติ) และนายบัว (นามสมมุติ) ดังนี้

“...การทำงานเมื่อก่อนมีเงื่อนไข มีปัจจัย เช่น เมื่อมีโครงการเข้ามา รับ เงินทุนโครงการก็ต้องมีเป้าหมาย มีระยะเวลาของโครงการ สิ่งเหล่านี้มัน ก็กระตุ้นทำให้กระบวนการทำงานของชุมชน ของอินแปงไม่ได้เป็นจริง ไม่ได้อยู่บนฐานข้อเท็จจริง เวลารัฐใช้เงินเข้าไปก็เกิดผลไปตาม งบประมาณ ไม่ได้เกิดมิติของความเป็นจริงของพื้นที่ เมื่อมีงบประมาณ มันก็ดูดี ดูมีความพร้อม มีความเป็นไปได้ ซึ่งมันไม่ใช่...” นายชัย (นาม สมมุติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

“...เราขยายพื้นที่โดยมีโครงการร่วมกับหน่วยงานอื่นๆ หน่วยงานใด ต้องการทำด้วยก็จับมือกัน การขยายเครือข่ายก็จะใช้คนของอินแปงไป ชักชวนร่วมมือกับทุกๆภาคส่วน ร่วมมือกับคนของตัวเองจัดกระบวนการ ระยะนี้เครือข่ายได้รับงบประมาณสนับสนุนมาก หลายแหล่ง เราเกาะเกี่ยวไปกับ หน่วยงาน ช่วงนี้เราเคยขอเงินทุน เป็นการพึ่งปัจจัยภายนอก มีเงิน โครงการเข้ามาและในการบริหารโครงการก็จะมีเงินเดือนมีกรอบกำหนด การใช้จ่ายแบบไหน ตามกำหนดระยะตามแผน ตามไตรมาส...” นายบัว (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

4.5.2.4 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ (พ.ศ. 2540 - 2550)

ระยะมุ่งโครงการผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีบทบาทสำคัญ จากการศึกษาพบว่า ผู้นำ การเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่

1. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายใน

1) **ผู้ประสานงานเครือข่าย** มีบทบาทสำคัญในการเชื่อมต่อด้านนโยบาย นักวิชาการ แกนนำเครือข่าย สมาชิกเครือข่าย และแหล่งทุน เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการประสานการทำงาน การประสานประโยชน์ร่วมในกลุ่มต่างๆ สะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายล้าน (นามสมมุติ) ดังนี้

“...โจทย์ที่เราเข้ามาทำงานลงพื้นที่นั้น ผู้ประสานงานกลางจะไปอบรมที่หนึ่งจากหน่วยงานที่ได้เงินงบนั้นๆมา เช่น รับงบจากกระทรวงเกษตร ผู้ประสานงานก็ไปรับโจทย์ และส่งต่อสู่คณะกรรมการบริหารเครือข่าย แกนนำรับทราบ ก่อนทำแผนแม่บทก็จะมีเวทีให้เจ้าของโครงการและผู้ประสานงานคุยกัน เกษตรตำบลและพวกผม...” นายล้าน (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2559.

2) **แกนนำเครือข่าย** มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดแนวคิด การถ่ายทอดประสบการณ์จากการปฏิบัติจริง ซึ่งเป็นต้นแบบสำคัญในการสร้างความเชื่อมั่น การสร้างการยอมรับจากภายนอกการขยายแนวคิดเครือข่ายระยะนี้แกนนำที่เป็นต้นแบบจะมีบทบาทสำคัญในการขยายเครือข่ายผ่านการอบรม

2. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายนอก

1) **นักการเมือง** มีบทบาทในการเชื่อมต่อบุคคลสำคัญทางการเมือง ทำให้เกิดการสนับสนุนงบประมาณจำนวนมาก ขณะที่ความสัมพันธ์และความพร้อมในการบริหารจัดการเงินทุน และกระบวนการสร้างจิตสำนึกร่วมความเป็นเจ้าของทรัพยากรและเงินทุนยังไม่เกิดขึ้น ระยะนี้จึงมีกลุ่มผลประโยชน์หลายกลุ่มที่ได้รับประโยชน์จากเครือข่ายที่ไม่ใช่ตัวเงิน แต่เป็นชื่อเสียง อำนาจ และการได้รับการยอมรับ ซึ่งจากการสะท้อนบทสัมภาษณ์ของนายบัว (นามสมมุติ) ดังนี้

“...เครือข่ายได้รับเงินงบประมาณ 29 ล้านบาททุกปี โครงการภูพานเขียวขจี ตอนนั้นพลเอกชวลิตเป็นคนเชื่อมต่อให้ เสนอนายกทักษิณแล้วได้งบประมาณตลอดระยะเวลาเครือข่ายมีงบเข้ามาตลอดและดึงคนเข้ามาเป็นเครือข่ายคือทำงานต้องใช้บหลอเล็กน้อย ในส่วนคนที่เข้ามาเครือข่ายบางคนทำจริงก็มี คนไม่ทำก็ไม่เป็นไร...” นายบัว (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

2) หน่วยงานของรัฐ ผู้กระทำการสำคัญในการขับเคลื่อนเครือข่ายในระยะนี้คือ หน่วยงานภาครัฐ ในลักษณะต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์ในการทำงาน มุ่งหวังให้เกิดผลเชิงยุทธศาสตร์ผ่านโครงการและกิจกรรมต่างๆ สนับสนุนบุคคลผู้ปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง สนับสนุนงบประมาณ การสนับสนุนทุนทางกายภาพอาคาร สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ และการเป็นศูนย์การเรียนรู้เชิงสัญลักษณ์ ซึ่งสะท้อนได้จากบทสัมภาษณ์ของนายพล (นามสมมุติ) และนางเรือน (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ช่วงนี้มีหน่วยงานเข้ามาช่วยสนับสนุนเครือข่ายหลักๆ คือ หน่วยงาน สปก.ส่วนกลางจากกรุงเทพฯ ที่เป็นหลัก เพราะพื้นที่ตรงนี้เป็นที่ สปก. ด้วย ก็ส่งคนมาดูแลช่วย พาไปดูงานบ่อย หรือเราเขียนแผนส่งไปว่าเราอยากได้อะไรในละปี แต่ต้องเกี่ยวข้องกับกิจกรรมศูนย์ทางศูนย์และลูกข่ายได้ประโยชน์ ก็มาสร้างตึก สร้างอาคาร ทำถนนทำทางเข้ามาให้ มาทำแท็งก์น้ำให้ มาขุดบ่อน้ำให้ ซึ่งแบบให้เปล่าเลย อย่างตึกพอสร้างซึ่งก็จะทำเรื่องให้เป็นอาคารสาธารณะประโยชน์ เป็นพื้นที่รวมตัวทำกิจกรรมของคนในเครือข่าย อุปกรณ์ วัสดุดิบ พวกนี้หน่วยงานเค้าก็มาช่วย...” นายพล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

“...กระทรวงเกษตรก็จะมาดูว่าเหมาะสมที่จะจัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้หรือไม่ ช่วงนี้เกิดศูนย์การเรียนรู้หลายพื้นที่ และมีงบสนับสนุนมาด้วย

การจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้มีผู้คนมาดูงาน เราเป็นวิทยากรบรรยายให้แนวคิดอินแปง และเรื่องการพึ่งตนเอง ความพอเพียง ช่วงไหนคนมาดูมากแขกมากเราก็มีรายได้จากตรงนั้น หน่วยงานที่ชูเรา โปรโมทศูนย์ก็เป็นที่รู้จัก เราก็ได้ชุมชนก็ได้ ก็มีโอกาสไปบรรยายงานระดับประเทศ คือคนไหนทำจริงหน่วยงานก็ดูอยู่และก็จะสนับสนุนคนที่ปฏิบัติจริงและต้องเป็นคนที่ทำได้ พูดเป็นก็จะเป็นที่รู้จักได้ไว...” นางเรือน (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 18 มีนาคม 2559.

4.5.2.5 รูปธรรมเชิงปรากฏการณ์ (พ.ศ. 2540 - 2550)

ระยะมุ่งโครงการเกิดรูปธรรมเชิงปรากฏการณ์อันเป็นผลมาจากการใช้ทุนเศรษฐกิจงบประมาณเป็นตัวตั้งขณะที่การเตรียมคนการเตรียมความพร้อมเป็นไปอย่างช้าๆ ในการทำงานโดยใช้งบประมาณก่อให้เกิดการรวมพลังเครือข่ายแบบก้าวกระโดดซึ่งเกิดรูปธรรมเชิงปรากฏการณ์ดังที่สรุปได้ดังนี้

การพัฒนาเครือข่ายไม่เป็นตามสภาพจริง การขับเคลื่อนเครือข่ายโดยความร่วมมือกับภาครัฐทำให้เครือข่ายมีเงื่อนไขวัตถุประสงค์ เป้าหมาย ระยะเวลาเป็นกรอบกำหนด เกิดผลลัพธ์เชิงปริมาณมากกว่าคุณภาพ ระยะนี้จึงได้คนที่สนใจเป็นสมาชิกเครือข่ายสองประเภท คือ 1) สนใจร่วมเครือข่ายจริง และ 2) สนใจเข้าร่วมเป็นครั้งคราว ผลลัพธ์เชิงรูปธรรมสรุป มีดังนี้

1) กิจกรรมวิสาหกิจเครือข่ายส่วนใหญ่มีลักษณะปัจเจก การรวมกลุ่มมีน้อย หรือมีการรวมกลุ่มชั่วคราว เมื่อหมดงบประมาณจึงล้มเลิกกิจกรรมไป

2) เครือข่ายไม่สามารถจัดการผลผลิต การรองรับผลผลิตและการสร้างพื้นที่ทางการตลาดที่ชัดเจนได้ ทำให้สมาชิกไม่สามารถกำหนดรายได้และผลตอบแทนที่แน่นอนได้ ทำให้สมาชิกล้มเลิกกิจกรรมเครือข่ายและไปทำงานอื่นที่ได้ค่าตอบแทนทันที หรือปลูกพืชเศรษฐกิจตามกระแสนิยมเพราะมีค่าตอบแทนทันทีและมีพ่อค้าคนกลางมารับผลผลิต

3) กระบวนการคัดกรองสมาชิกในระดับพื้นที่ ไม่สามารถสร้างจิตสำนึกร่วมในการเป็นเจ้าของทุน ทำให้วิสาหกิจเครือข่ายในหลายพื้นที่ไม่ประสบผลสำเร็จ วิธีการจัดอบรมเพื่อสร้าง

กระบวนการเรียนรู้แก่สมาชิก ทั้งนี้ผลลัพธ์เชิงรูปธรรมเมื่ออบรมเสร็จสิ้นมีสมาชิกเพียงบางส่วน เท่านั้นที่นำไปปฏิบัติจริง ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายล้าน (นามสมมุติ) และนายบัว (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ระยะนี้ระบบการคัดกรองคนน้อยเกินไป ดึงพี่น้องมาทำดีงูมาทำระบบเครือข่ายกันเยอะ กิจกรรมวิสาหกิจนั้นคนที่ทำต้องใจรัก ไม่มีทักษะก็มีคนไปสอนไปสนับสนุนซึ่งดีมาก แต่สำคัญต้องมีตลาดรองรับ ผลผลิตให้เขาด้วยไปขายที่ไหน สินค้าน่าสนใจใหม่คือการพัฒนาผลิตภัณฑ์ วิสาหกิจมันเป็นเรื่องของทุน การสร้างทุนมีกำไรมีขาดทุน กิจกรรมวิสาหกิจเมื่อมีคนมาให้ชาวบ้านทำมันได้งบเปล่าเขาก็ทำเอาทรัพยากรให้เขามากมาย แต่เขาไม่ได้มีจิตสำนึกร่วมไม่ได้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่แท้จริง บางกลุ่มทำเพื่อเอางบ เมื่อหมดงบประมาณก็เลิกไป คนที่ทำจริงอยู่ก็มี ล้มเหลวก็มาก เพราะเป็นสัญญาใจ ให้เงินกันไป จะคืนเมื่อไหร่ก็ได้...” นายล้าน (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2559.

“...อินแปลงสนับสนุนงบประมาณ เช่น ให้เงินไปเลยว่าจะทำอะไรก็ได้ แต่ขอกำไรคืนสัก 20 เปอร์เซ็นต์ เงินที่คืนมาก็มาทำสวัสดิการเครือข่ายอินแปลงให้แก่สมาชิก เรียกเงินทุนร่วม สมมติเอาเงินไปห้าหมื่น ถ้าทำกำไรจากการขายได้ก็ขอคืนบ้าง แล้วแต่จะคืนมา อย่างพ่อทำน้ำผลไม้พ่อก็คืนประมาณ 5-6 พัน คือ เราไม่ยุ่ง เราไม่ได้ตรวจสอบ แล้วแต่สำนักใครมันประมาณแปดสิบเปอร์เซ็นต์ที่คืนมา ตรงนี้อยู่ที่ใจพอสมควร...” นายบัว (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

4.5.3 ระย่มุ่งสถานการณ์ (พ.ศ. 2550 – 2560)

“เคลื่อนไหวตามศักยภาพจริง”

ระย่มุ่งสถานการณ์เป็นสภาวะการณ์ของการเคลื่อนไหวตามสภาพจริง ซึ่งเครือข่ายได้ “สะสมทุน” ทรัพยากร โดยเฉพาะงบประมาณที่มากเพียงพอจากระยะที่ผ่านมาแล้วระดับหนึ่ง การหยุดรับการสนับสนุนงบประมาณในลักษณะโครงการ การเคลื่อนไหวกิจกรรมเครือข่ายในช่วงระยะนี้ จึงเป็นตามไปศักยภาพของพื้นที่/ศูนย์การเรียนรู้แต่ละพื้นที่ที่จะดำเนินการ ระยะนี้เครือข่ายอินแปง อยู่ในสภาวะของการพึ่งตนเอง การพัฒนาตนเองบนฐานทุนวัฒนธรรมบนฐานทรัพยากร บนฐานกิจกรรมที่มีอยู่รูปแบบการเคลื่อนไหวในระยะนี้จึงให้ความสำคัญกับทรัพยากรที่มีอยู่ การพัฒนาให้ดีขึ้น ลดกระแสการพึ่งพาปัจจัยภายนอก ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายชัย (นามสมมุติ) นาย นวล (นามสมมุติ) และนายบัว (นามสมมุติ) ดังนี้

“...คำว่าพึ่งตนเองนั้นไม่ได้แปลว่าไม่มีเงินทุน เงินทุนต้องใช้ แต่เงินทุนที่เกิดขึ้นจากรายได้ จากกิจการพวกการเกษตร และวิสาหกิจที่มีอยู่ ในปี 2550 เราเปลี่ยนเป็นการพึ่งตนเองตามสภาพ...” นายชัย (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

“...หลังจากปี 2550 ไม่มีเป้าหมายเรื่องพื้นที่แล้ว การขยายเครือข่าย ในช่วงหลัง 10 ปี ในเชิงพื้นที่มีน้อยลง ในระยะนี้อินแปงเห็นว่ามึงบสนับสนุนมาพอสมควรอยู่แล้วเราไม่ต้องการแล้ว อยากยังยืนบนขาของตนเองให้ได้ และมองว่าอยากพัฒนาบนข้อเท็จจริงแต่ศูนย์การเรียนรู้บางพื้นที่จะรับการสนับสนุนจากรัฐ หน่วยงานท้องถิ่น ราชการแล้วแต่เขาเราก็ไม่ได้ปฏิเสธความสัมพันธ์ มันเป็นศักยภาพของเขา...” นาย นวล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

“...เครือข่ายอินแปงมีความเป็นพี่เป็นน้อง มีความผูกพันเยอะกว่าเงิน เงินไม่ได้เยอะ มาประชุมได้แค่ค่าน้ำมัน 200 เรามาเพราะใจรัก ความเป็นพี่เป็นน้อง ความเป็นกลุ่มเดียวกัน มาเยี่ยมหยามกัน (เยี่ยมเยือน) คิดฮอดกัน (คิดถึง) สามสิบปีที่คบกันมายิ่งกว่าพี่น้อง ความฮักแพง (ความรักต่อกัน) พักหลังคุยกันว่าไม่ขอเงิน อินแปงอยู่ได้แล้ว อย่างน้อยก็ขอให้มารวมกันสักครั้ง อย่างช่วงต้นปีจะมีงาน “คนดีที่จากไป” คือเป็นงานที่ทำบุญถึงผู้นำที่ตาย ก็จะทำบุญปีละครั้ง ช่วงนี้อินแปง อยู่ใฝ่อยู่มั่น คือทำงานตัวเองไป ทำกิจกรรมตัวเองไป ตำบลไหนทำอะไรก็ทำอยู่...” นายบัว (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

4.5.3.1 กระบวนการสร้างเครือข่าย (พ.ศ. 2550 – 2560)

กระบวนการสร้างเครือข่ายระยะมุ่งสถานการณ์มีขั้นตอนในการสร้างเครือข่ายดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างปัญญาาร่วม ในระยะนี้ คือ มีผู้คนหลากหลายในเครือข่ายทั้ง

แกนนำ ผู้ประสานงาน/คนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ ปรากฏการณ์ทางความคิดจึงมีความแตกต่างกัน กระบวนการสร้างเครือข่ายในระยะนี้จึงเป็นสร้างปัญญาาร่วม การสร้างกระบวนการทัศน์ร่วม การสร้างความคิดเห็นร่วม การหลอมรวม การวิพากษ์วิจารณ์บนฐานเหตุและผลเป็นสำคัญ โดยใช้บรรยากาศความเป็นมิตรเอื้ออาทรและความเท่าเทียม เน้นกระบวนการเรียนรู้แบบจินตปัญญาซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้จากภายใน ซึ่งสะท้อนจากสัมภาษณ์นายชัย (นามสมมติ) และการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...ในปี 2550 รูปแบบแกนนำ หรือผู้ประสานงานต้องทำงานเป็นทีม ต้องเด่นในองค์กร ที่ไปได้ต้องไม่ใช่บุคคล แต่เป็นเรื่องยากอยู่ ทางราชการไม่เข้าใจ ชอบมองภาพคนที่ประสบความสำเร็จ อินแปงตั้งใจให้ออกเป็นพื้นที่ ไม่ใช่คน ซึ่งที่ผ่านมาก็เป็นปัจเจกสูง การเป็นบุคคลก็ดี แต่การเป็นทีมน่าจะเป็นการพัฒนาต่อจากนี้ คือด้วยส่วนหนึ่งผู้นำใหม่ไม่มี

ความเด่นแบบคนรุ่นเก่า มันจึงต้องใช้เป็นที่มโนฯ ซึ่งมันก็ข้อดีและข้อเสีย คือ มันไม่เด็ดขาด ตัดสินใจช้า เพราะฉะนั้นกระบวนการสร้างปัญญาธรรม จะเป็นทางออกขององค์กร ใช้กระบวนการจินตปัญญา เป็นการฟัง พูดคุยให้มาก ให้อยู่กับตัวเอง สงบ นั่งคุยสนทนาแทนที่จะนั่งโต๊ะ จะค่อยๆ หล่อหลอม ในท้ายที่สุดคาดหวังจะเกิดพลัง กระบวนการภายใน กระบวนการนี้ทำให้คนเปิดใจ ความเห็นต่าง เราจะใช้กระบวนการฟื้นฟู เยียวยา ปัญญาธรรม แต่ก่อนใช้แต่ปัญญาผู้นำ...” นายชัย (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

“...ช่วงนี้มันมีหลายวัยมาอยู่ด้วยกันบางครั้งมันก็ต้องปรับตัวเข้าหากัน มันก็มีที่บางครั้งต่างฝ่ายต่างเชื่อในบริบทตัวเองที่เคยเป็นเคยอยู่ คือมันก็ต้องฟังลูกหลานบ้าง มันจึงต้องมีกระบวนการจินตปัญญา ซึ่งอาจารย์ที่มหิดลมาช่วย ซึ่งมันก็ดี มันก็สงบนิ่ง การฟังมากขึ้น กระบวนการมันก็ผ่อนคลาย หรือจนกระทั่งการเตรียมตัวตาย คือเป็นเรื่องความคิดภายใน ซึ่งมันจะต้องเรียนรู้...” นายต๋อง (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 30 เมษายน 2559.

ขั้นตอนที่ 2 กระบวนการรื้อฟื้นทุน เป็นการร่วมฟื้นฟูทรัพยากรและการนำมาใช้ใหม่ บนฐานทุนที่มีอยู่เดิมภายในเครือข่าย เป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม การจัดสรรทรัพยากร การจัดการความรู้ด้านทรัพยากรของชุมชนอย่างเป็นระบบ และการจัดการผลผลิตโดยใช้กระบวนการเรียนรู้สมัยใหม่ผ่านช่องทางตลาดของอินแปง การคำนึงถึงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพและดุลยภาพ ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายบัว (นามสมมุติ) และนายล้าน (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ช่วงนี้ก็ทำตลาด มีของอะไรมาขายก็มา คนนอกเครือข่ายก็มาได้ แต่ส่วนใหญ่ก็คนในเครือข่าย ตลาดเริ่มมา 2-3 ครั้งปีนี้ คือเป็นการทดลองขายครั้งแรกตั้งแต่มีเครือข่าย จะเปิดทุกวันเสาร์ คุยกั้นว่าจะเปิดอย่างไร วิเคราะห์ว่าจะเปิดยาวไปก็ไม่ดี อาทิตย์ละครั้ง วันเสาร์ก็จะลองขายดูว่าขายดีไหม คือ เป็นช่วงการเรียนรู้ คือ เมื่อก่อนนั้น อินแปงนั้นต่างคนต่างขาย ไม่ได้รวมกันขาย คือเราคุยว่าเราปลูกอย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีตลาดรองรับ คือ แนวคิดพื้นฐานนี้เฮ็ดอยู่เฮ็ดกินก็ทำปกติ ต่อมาต้องมีรายได้เหลือมาขายที่ตลาด คือผสมผสานเรื่องอุดมการณ์ด้วยเรื่องเงินด้วย สมัยนี้อุดมการณ์อย่างเดียวไม่ได้ ต้องมีเรื่องตลาดด้วย เริ่มเปิดเริ่ม 11 โมง จนถึงค่ำ...” นายบัว (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

“...อินแปงไม่จำเป็นต้องทำเรื่องใหญ่ๆ เรื่องการจัดการแปรรูปผลผลิตง่าย ๆ เช่น ผักบัวคั้นสด บางเรื่องเราต้องมาฟื้นฟูการต่อยอดจากฐานทรัพยากรที่มีอยู่ หรืออินแปงมีส่วนบริหารจัดการกระจาย ดูแล้วไม่เกิดรายได้ ก็ต้องนำมาจัดการให้มันเป็นระบบ จะต้องมีการวิจัย มีการพัฒนา การแปรรูป การจัดการผลผลิตออกมาเพื่อให้เกิดรายได้ หรืออินแปงมีป่าเยอะ ตรงนี้ต้องนำมาจัดการ นำไปใช้ได้ นำไปทดลอง...” นายล้าน (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2559.

ขั้นตอนที่ 3 การหาสมาชิกเครือข่าย การขยายเครือข่ายเชิงพื้นที่ระยะนี้มีไม่มากนัก เนื่องจากส่วนหนึ่งได้ขยายไปแล้วในช่วงระยะมุ่งโครงการ ในระยะนี้จึงปรับเปลี่ยนรูปแบบการหาสมาชิกเพื่อรองรับผู้คนในยุคปัจจุบันด้วยตระหนักถึงต้นทุนของบุคคลที่มีไม่เท่ากัน ซึ่งรูปแบบการรองรับสมาชิกเครือข่ายในช่วงระยะมุ่งสถานการณ์มี 2 รูปแบบ คือ

1. การสมัครเป็นสมาชิกเครือข่าย คือ การเปิดโอกาสให้บุคคลที่สนใจสมัครเป็นสมาชิกเครือข่าย โดยมีเงื่อนไขด้านที่ดินอยู่เช่นเดียวกับระยะแรก

2. การหาสมาชิกเครือข่ายเชื่อมโยงกับประเด็นเร่งด่วน การปรับรูปแบบการหาสมาชิก โดยเน้นคนในเครือข่าย บุตรหลานเข้ามาอบรมเพื่อสืบทอดแนวคิดเครือข่าย “การเฝ้าอยู่เฝ้ากิน” เน้นกระบวนการเรียนรู้เพื่อสืบทอดความคิด สร้างคนรุ่นใหม่ที่สามารถปฏิบัติจริงได้ ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีเงื่อนไขด้านที่ดินเป็นกรอบกำหนด ระยะนี้จึงเป็นการอบรมให้แนวความคิด โดยแบ่งเป็นฐานการเรียนรู้ และมีเนื้อหาการเรียนรู้ต่างๆ ตามความสนใจและสอดคล้องกับบริบทพื้นฐานของสมาชิก โดยมีครูผู้รู้ของเครือข่ายเป็นผู้สอน ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายชัย (นามสมมุติ) ดังนี้

“...คุณสมบัติของสมาชิกเครือข่าย มีการปรับเปลี่ยนมากขึ้น เนื่องจากมีการพัฒนาเชิงประเด็น คือ การสร้างคนรุ่นใหม่ มีการอบรมให้แนวคิด คือเนื่องจากเป็นยุคที่ยังไม่มีทรัพย์สิน หรือทุนทางเศรษฐกิจเป็นของตนเอง จึงมีการปรับเปลี่ยนและให้โอกาสคนอื่น แปรพยายามมองเห็นว่าทุกคนมีศักยภาพ โดยปัจจุบันทำเชิงประเด็นเร่งด่วน คือ คนรุ่นใหม่ สืบทอด เยาวชน เศรษฐกิจ พันธุกรรม เร่งรัดคือเรื่องผู้สืบทอด คือเรื่องใหญ่สุด เรามองว่าถ้าคนไม่พร้อมเราก็เคลื่อนไม่ได้ ในช่วงนี้รูปแบบการขยายเครือข่ายเป็นรูปแบบที่อื่นแปลงไม่ได้ไปหา ใครอยากเป็นก็มาหา แต่ก่อนเราขยายพื้นที่เองโดยมีโครงการร่วมกับหน่วยงานอื่นๆ เราทำร่วมจับมือกัน ในส่วน 10 ปี หลังการขยายเครือข่ายเป็นการ สมัครเข้ามา อย่างหนองคายใช้ความเป็นเสี้ยวในการขยาย...” นายชัย (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

4.5.3.2 รูปแบบการทำงานของเครือข่าย (พ.ศ. 2550 – 2560)

ระยะมุ่งสถานการณ์เครือข่ายมีการปรับตัวในการทำงานเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง เน้นกระบวนการวิเคราะห์ตนเองภายใต้ปัจจัยเงื่อนไข ความพร้อม ความเหมาะสมในการใช้ทรัพยากรบนฐานข้อเท็จจริงอันจะเกิดประสิทธิภาพต่อเครือข่าย รูปแบบการ

ทำงานของเครือข่ายเป็นการทำงานเชิงประเด็นกิจกรรม (issue base) โดยมองข้ามมิติพื้นที่ มุ่งเน้นจัดการในประเด็นกิจกรรมเร่งด่วน 3 ประเด็น คือ 1) ด้านเกษตรซึ่งเป็นนโยบายหลักและนโยบายพื้นฐาน 2) การสร้างคนรุ่นใหม่ 3) การพัฒนาเศรษฐกิจเครือข่าย (วิสาหกิจ) เน้นการสร้างความร่วมมือร่วมของคนในเครือข่าย และประสานผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาการในแต่ละประเด็นกิจกรรมเพื่อหนุนเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้แข็งแกร่ง ภายใต้นี้รูปแบบการทำงานแบ่งเป็น 2 ส่วน ดังนี้

1) ศูนย์เครือข่าย เครือข่ายปิดรับการสนับสนุนจากแหล่งทุนต่างๆ ใช้งบประมาณที่มีอยู่เป็นการทำงานบนทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดคุณค่าและมูลค่า ไม่มีการกำกับติดตามกระบวนการทำงานของลูกข่าย/ศูนย์การเรียนรู้ ปล่อยให้ไปตามสถานการณ์และศักยภาพของพื้นที่

2) ศูนย์การเรียนรู้ การทำงานแบบอิสระตามศักยภาพของพื้นที่/บุคคล และรับการสนับสนุนแหล่งทุน งบประมาณจากหน่วยงานต่างๆ ได้โดยอิสระ การขับเคลื่อนงานจึงเป็นไปตามศักยภาพ ซึ่งจากการสะท้อนบทสัมภาษณ์นายบัว (นามสมมุติ) และนายชัย (นามสมมุติ) ดังนี้

“...แต่ก่อนการทำงาน การอบรมต่างๆ คือ อินแบ่งต้องคิดว่าจะต้องหาเงินจากไหน เดี่ยวนี้อินแบ่งต้องคิดโดยไม่ได้ขอจากที่อื่น เช่น เมื่อก่อนเคยจัดอบรม ปีละ 3 ครั้ง คืออาจจะต้องคิดใหม่ เหลือ 1 ครั้งหรือไม่ การประชุมเคยประชุม 3 ครั้ง เหลือแค่ 2 พอหรือไม่ นี่ก็เป็นการปรับตัวเรื่องค่าใช้จ่ายมากขึ้น คิดละเอียดขึ้น เพราะฉะนั้นสิ่งที่ตระหนัก คือ การทำงานบนพื้นฐานความเป็นจริงคือ คิดวิเคราะห์บนต้นทุนฐานทุนของตนเองจริงๆ คิดมากขึ้น แต่ก่อนนั้นไม่เป็นไรหรอกเป็นเงินโครงการของราชการ ในระยะนี้บทบาทของการทำงานจะเข้าไปดำเนินการช่วยเหลือ ศูนย์ต่างๆ น้อยลง...” นายบัว (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

“...ที่ผ่านมาสอนว่า ถ้าปัจจุบันจะใช้ทุน เราจะใช้เราต้องละเอียดต้องคิดละเอียดบนข้อเท็จจริง ในพื้นที่โซนอำเภอ ถ้าไม่ขับเคลื่อนไปก่อน ศูนย์

อินแปงก็จะไม่เข้าไป ตัวศูนย์กลางเครือข่ายไม่ขอรับการสนับสนุนงบประมาณ แต่ภายในศูนย์การเรียนรู้ สามารถขอทุนสนับสนุนกิจกรรมจากส่วนอื่นๆ ได้ ดังนั้นจึงขึ้นอยู่กับแต่ละพื้นที่ว่าจะพัฒนาตนเองอย่างไร ฉะนั้นภารกิจงานของศูนย์เครือข่ายอินแปงจึงปล่อยให้ตามสถานการณ์จะเกิดอะไรขึ้นก็ได้ ไม่ได้กำกับติดตาม จึงเป็นช่วงที่เน้นการพัฒนาเชิงประเด็น มองประเด็นเร่งด่วน สำคัญ...” นายชัย (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

4.5.3.3 รูปแบบความสัมพันธ์และการสื่อสารของเครือข่าย

(พ.ศ. 2550 – 2560)

ระยะนี้เครือข่ายเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์กันแบบหลวมๆ ตามกิจกรรมสำคัญในเครือข่าย เช่น การประชุมประจำปี งานบุญประจำปี เครือข่ายได้ปรับตัวด้านการสื่อสารภายในโดยมีการสื่อสารผ่านช่องทางสื่อเทคโนโลยีมากขึ้นซึ่งเครือข่ายได้เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องเทคโนโลยีแก่แกนนำเครือข่ายและสมาชิกเครือข่าย โดยใช้วิธีการฝึกอบรมและเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง วิธีการใช้ไลน์ (line) และเฟสบุค (facebook) ทั้งนี้การปรับตัวดังกล่าวมุ่งหวังให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารถึงกัน การรักษาสัมพันธภาพที่ดีต่อกันไม่ให้เกิดขาดหาย การรายงานความเคลื่อนไหวกิจกรรมเครือข่าย และการปรับเปลี่ยนช่องทางการขายผลิตภัณฑ์เครือข่ายให้หลากหลายมากขึ้น ทั้งนี้รูปแบบการสื่อสารภายในดังกล่าวก็ทำให้พื้นที่ในการรวมตัวของสมาชิกขาดหายได้เช่นกัน ซึ่งจากสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายชัย (นามสมมุติ) และนายนวล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...มารวมตัวทำกิจกรรมแบบเมื่อก่อนมันก็น้อย เวลาติดต่อประสานกันแจ้งข่าวกันก็ใช้การโทรศัพท์ ไลน์หากัน เราก็คิดว่าแบบไหนจึงเหมาะสมคือใช้เครื่องมือสื่อสารมากขึ้น โลกโซเชียลมันมีความเหมาะสมขนาดไหนแบบไหนถึงจะดี ผู้นำนักในการพบกัน กระบวนการพูดคุย กับโลกความเป็นจริง การตัดสินใจต่างๆ ที่รวดเร็วมานั่งคุยกันรวมกันก็อาจจะเข้าบริบทมันเปลี่ยนไป ซึ่งก็มีทั้งข้อดีข้อเสีย ในส่วนความสัมพันธ์ใน

เครือข่ายก็เพียงแต่ว่าอย่างน้อยก็มีการแจ้งว่ามาเจอกันปีละครั้ง ประมาณที่ติดต่อ 50 เปอร์เซ็นต์ที่ไม่ติดต่อบ้าง 30 เปอร์เซ็นต์ คือ หายๆขาดๆ ไม่พร้อมบ้าง ชวนมางานบุญบ้าง บางครั้งชวนตั้งคำถามว่า อยากทำหรือไม่ สนใจหรือไม่หรือคนอื่นที่ไม่ใช่สมาชิกสนใจหรือไม่...” นายชัย, (นามสมมุติ), สัมภาษณ์ ,12 มีนาคม 2559.

“...ประมาณปี 58 เครือข่ายก็มีการอบรมการใช้เทคโนโลยี ฝึกปฏิบัติจริง เพื่อการติดต่อสื่อสารในเครือข่าย อบรมการใช้ไลน์ ใช้เฟสบุ๊ค แคนนำ อายุมากก็อาจจะเป็นอุปสรรคบ้าง เพราะต้องเรียนรู้นานไม่ค่อยคล่องไม่เหมือนคนรุ่นใหม่ แต่มันก็ดีตรงที่มีเทคโนโลยีมามันก็ติดต่อกันง่าย ส่งข่าวสารถึงกันอยู่ทางนี้ บางเรื่องถ้ามันรอประชุมพร้อมกันก็อาจจะไม่ทัน มาทางนี้ก็ง่ายตัดสินใจได้ง่าย ทุกคนทราบ...” นายนวล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์,16 กรกฎาคม 2559.

4.5.3.4 ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ (พ.ศ. 2550 – 2560)

ระย่มงสถานการณ์ผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีบทบาทสำคัญ จากการศึกษา พบว่า ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการ ได้แก่

1. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและผู้กระทำการภายใน

1) **แกนนำเครือข่าย และผู้ประสานงานเครือข่าย** ระยะเวลาคนภายใน เครือข่ายมีบทบาทสำคัญในการทบทวนการขับเคลื่อนเครือข่ายในระยะที่ผ่านมา ใช้การกระตุ้น ความคิด การสะท้อนปัญหาและสภาพปรากฏการณ์เครือข่ายในระยะที่ผ่านมาด้วยกระบวนการ เรียนรู้แบบประชาธิปไตย การสร้างเวทีวิเคราะห์ร่วมกัน การวิเคราะห์ทบทวนข้อดี ข้อเสียและแนว ทางการขับเคลื่อนเครือข่ายร่วมกัน ตลอดจนการเตรียมการสะสมทุนทรัพยากรจนกว่าจะมีความ พร้อมต่อไปในอนาคต

4.5.3.5 รูปธรรมเชิงปรากฏการณ์ (พ.ศ. 2550 – 2560)

1. การทำงานเป็นทีม เนื่องจากปรากฏการณ์ผู้นำรุ่นเก่ามีปัญหาสุขภาพ บางคนได้เสียชีวิต ทำให้เครือข่ายเกิดการชะงักในการสร้างพื้นที่ทางสังคม การสร้างตัวตน สร้างคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการยอมรับ และมีศักยภาพ มีความสามารถ องค์กรความรู้ ภูมิปัญญาเด่นเทียบเท่ารุ่นเก่าจึงจำเป็นต้องใช้เวลาในการบ่มเพาะการเรียนรู้และประสบการณ์

คุณลักษณะของคนรุ่นใหม่ที่มีความถนัดในบางเรื่อง ทำให้รูปแบบการทำงานแบบจึงเป็นไปในลักษณะของความร่วมมือ การประสานงาน การเกาะเกี่ยวการทำงานเป็นทีมมากกว่า การเด่นที่ปัจเจกบุคคลดังเช่นในระย่มุงคน (ช่วงก่อรูปเครือข่าย) ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของ นายชัย (นามสมมุติ) และนายบัว (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ในเรื่องผู้นำเครือข่าย มี 3 รุ่น เก่า กลาง ใหม่เยาวชนรุ่นใหม่ รุ่นใหม่นี้ก็อยู่ในบริบทของเขา เราก็ให้แนวคิดอินแปงไป ถ้าแบ่งคือ ในสามช่วง ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ รุ่นใหม่อาจจะจับตรงปลายน้ำค่อยๆ ไปดูต้นน้ำ บางคนสนใจบางเรื่องของต้นน้ำ กระบวนการน่าจะค่อยๆ ซึมซับ บางครั้งก็มีพิธีกรรม กระบวนการเรียนรู้การพูดคุยให้มากขึ้น ทุกวันนี้ก็เป็นปัญหา ไม่ใช่การกำกับ มันให้อิสระอยู่เพียงแต่ว่าดูห่างๆ โดยกระบวนการก็จะดึงคนทั้งสามกลุ่มให้ทำงานร่วมกัน รุ่นใหม่จดข้อมูล รุ่นเก่าถ่ายทอด รุ่นใหม่สนใจถ่ายรูป...” นายชัย (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

“...กระบวนการจะถูกทำงานร่วมกันภายใต้กรอบคร่าวอินแปง แต่ก่อนบางครั้งจัดประชุมเฉพาะรุ่น วันนี้ประชุมรุ่นใหม่ หรือจัดประชุมรุ่นใหม่ก็เกิดการระแวงกัน ระยะเวลาจะรวมทั้งสามรุ่น เวลาไปไหนไปด้วยกันก็มีคนหลายๆรุ่น มันทำให้กระบวนการซึมซับ บางครั้งก็มีแรงต้านและการปฏิเสธ เพราะฉะนั้นบางเรื่องก็เห็นมิติ เป็นอุปสรรคในการพัฒนา ผู้นำ

เก่าก็ทำหน้าที่สอนอย่างเดียว ไม่ได้ดูบริบท ไม่ได้ดูลูกหลานเลย...”

นายบัว (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559.

2. การปรับเปลี่ยนรูปแบบการรองรับสมาชิก บริบทสังคมมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น ความแตกต่างในด้านวิถีคิด และทุนเศรษฐกิจของคนรุ่นหลังอาจจะมีจำกัดหรือไม่มีเลย ทำให้รูปแบบการรองรับสมาชิกเครือข่ายจึงมีการปรับเปลี่ยนเพื่อเปิดโอกาสให้คนที่มีความสามารถ มีความสนใจ แต่ไม่มีทุนทางเศรษฐกิจ (ที่ดิน) สามารถทำงานร่วมกับเครือข่ายได้ คือ 1) เป็นแรงงานในศูนย์เครือข่ายอินแปง ทำหน้าที่จัดการผลผลิต การขาย การแปรรูป 2) การเป็นผู้สืบทอดกิจการมวิสาหกิจ การเตรียมการในด้านการเรียนรู้โดยการปฏิบัติจริงจากครูผู้รู้ต่างๆ ตามฐานการเรียนรู้ เป็นการเตรียมการในอนาคตและสร้างงานให้เกิดแก่สมาชิกรุ่นใหม่ ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ นายล้าน (นามสมมุติ) ดังนี้

“...บางคนไม่มีที่ดินเลย มีแต่พ่อแม่ไม่ส่งเสริม หรือไม่เห็นด้วย พ่อแม่อยากปลูกมัน เค้าก็มาทำโรงงานอินแปงแทน มาทำในเรื่องการจัดการตลาดของอินแปงเพราะฉะนั้นจริงๆถ้าอินแปงมีกิจการหลากหลายขึ้นจะสามารถดึงคนหลากหลายมาท้องถิ่น พอมาทำเรื่องการตลาด ก็จะเห็นมูมนี่มากขึ้น บางรุ่นชวนเด็กเข้ามาเรื่องการตลาด ไม่ได้คำนึงเรื่องทุน บางคนเรียนจบมาอยากมาอยู่บ้าน รูปแบบการรองรับคนมันก็จะเยอะบนฐานคิดว่าแค่เป็นเรื่องเกษตร แต่เรื่องหลักคือเกษตร...” นายล้าน (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2559.

จากการศึกษาสามารถสรุปการเปลี่ยนแปลงของทุนออกเป็น 3 ช่วงระยะ คือ ระยะมุ่งคน ระยะมุ่งโครงการ และระยะมุ่งสถานการณ์

ในแต่ละช่วงระยะเชื่อมโยงกับทุน กล่าวคือ ระยะมุ่งคน ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสังคม เป็นจุดเด่นและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของเครือข่าย ผู้คนส่วนใหญ่ยังคงวิถีวัฒนธรรมดั้งเดิม ตลอดจน

การสืบทอดประเพณีดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น ในด้านระบบเทคโนโลยีและการสื่อสารนั้นยังไม่พัฒนา
มากนักและถือเป็นเรื่องใหม่ซึ่งจำกัดในชุมชนเมืองใหญ่หรือพื้นที่ศูนย์กลางความเจริญ ดังนั้น การ
เรียนรู้ของผู้คนในเครือข่ายจึงเป็นการเรียนรู้บริบทพื้นที่ของตนเองผสมผสานกับการเรียนรู้พื้นที่อื่นๆ
ในบริเวณใกล้เคียงที่มีความโดดเด่นในเชิงประเด็นโดยการสัมผัสประสบการณ์จริง และนำมาทดลอง
ในพื้นที่แปลงของตนเอง การเรียนรู้ในช่วงระยะนี้ในทางหนึ่งขาดการรู้เท่าทัน ขาดภูมิคุ้มกันจากการ
เปลี่ยนแปลง แต่อย่างไรก็ตามระยะนี้มีมิติของความเป็นชุมชนท้องถิ่น ระบบความเชื่อ วัฒนธรรมยังคง
มีสูงอยู่ แม้ระบบการค้าสมัยใหม่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีการปฏิบัติกิจกรรมทางการเกษตรก็ตาม

ระยะมุ่งโครงการเป็นระยะที่รัฐสนับสนุนทุนเศรษฐกิจ เช่น งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ ต่างๆ
เพื่อดำเนินโครงการพัฒนาในพื้นที่ภาคอีสาน ทำให้เครือข่ายถูกเชื่อมโยงกับกิจกรรม โครงการของรัฐ
ด้วยพื้นฐานความเชื่อมั่นศรัทธาของคนในเครือข่ายอันเป็นสำคัญประการหนึ่ง และถือเป็น
พื้นที่เป้าหมายในการทำงานของรัฐ และมีความสำคัญเชิงยุทธศาสตร์ในภาพกว้าง การทำงานร่วมกัน
ในช่วงระยะนี้จึงเป็นลักษณะของการเป็นภาคีในการขับเคลื่อนงาน การประสานประโยชน์ร่วมกันโดย
รัฐมีทุนเศรษฐกิจ และเครือข่ายมีบุคคลที่มีทุนภายในตนเองสูง โดยเฉพาะช่วงหลังเกิดวิกฤตเศรษฐกิจ
ปี พ.ศ.2540 เป็นต้นมา การขับเคลื่อนโครงการของรัฐมีมากมาย หลายโครงการมุ่งความสำเร็จของ
การดำเนินงาน และเป้าประสงค์เพื่อชุมชนเข้มแข็งและสามารถพึ่งตนเองได้ นอกจากนั้นยังส่งเสริม
สนับสนุนการน้อมนำเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในครัวเรือน ในชุมชน ทำให้การสร้างตัวตนและ
พื้นที่เชิงสัญลักษณ์ผ่านบุคคลต้นแบบเกิดรูปธรรมชัดเจนในระดับชุมชนท้องถิ่น การประสาน
ประโยชน์ระหว่างรัฐและเครือข่ายอันเปี่ยมจึงมีสูงมากในระยะดังกล่าว

ระยะมุ่งสถานการณ์เป็นระยะที่ทุนทางวัฒนธรรมถูกนำมาปรับใช้ใหม่ การสร้างสรรค์ใหม่
เพื่อให้เกิดคุณค่าและมูลค่าทางเศรษฐกิจ การเรียนรู้ในพื้นที่ เรียนรู้ทรัพยากรเดิมโดยการสร้างมูลค่า
ใหม่ เรียนรู้ทรัพยากรท้องถิ่นของตนเองได้ถูกกล่าวถึงอีกครั้งหนึ่ง กระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาต่อยอด
เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดียิ่งขึ้น

การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอันเปี่ยม มีความเชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงบริบท
แวดล้อมจากภายนอก ทั้งระบบเศรษฐกิจ การค้าเสรี การแพร่กระจายความรู้สมัยใหม่ ระบบสังคม
และวัฒนธรรมที่เชื่อมต่อโดยเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทำให้ผู้คนเกิดกระบวนการเรียนรู้สิ่งใหม่ สร้างสรรค์

คิดวิเคราะห์ ที่ใช้ปัญญาแก้ปัญหา การคิดบนฐานเหตุและผลเพื่อพัฒนาศักยภาพของตนเองโดย
นอกจากนั้น นโยบายช่วยผลักดัน เสริมงานเครือข่ายอินแปงให้ชัดเจน และส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง
ของทุนในเครือข่ายเป็นอย่างมาก ปรากฏผังแผนภาพที่ 14

แผนภาพที่ 14 ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเครือข่ายอินแปง

บทที่ 5

วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน

สำหรับบทนี้เป็นการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน โดยผู้วิจัยได้แบ่งการวิเคราะห์ผลการศึกษาดังนี้

5.1 การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน

5.1.1 ระยะก่อรูปการเรียนรู้ (พ.ศ. 2530 - 2539)

5.1.2 ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2540 - 2549)

5.1.3 ระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2550 - 2560)

5.1 การวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน

การเก็บข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน ผู้วิจัยใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่ม ประยุกต์ร่วมกับเทคนิคการทำแผนที่ทางสังคม เพื่อทำความเข้าใจบริบทและสถานการณ์ทางสังคม นโยบายและการเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐ ซึ่งส่งผลต่อเครือข่าย โดยมีผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ แกนนำเครือข่าย ผู้ประสานงานเครือข่าย สมาชิกเครือข่าย นักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่ภาครัฐและที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเครือข่าย

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง ได้วิเคราะห์ตามช่วงเวลาซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ช่วงระยะ ดังนี้ 1) ระยะมุ่งคน (พ.ศ. 2530 - 2539) 2) ระยะมุ่งโครงการ (พ.ศ. 2540 - 2549) และ 3) ระยะมุ่งสถานการณ์ (พ.ศ. 2550 - 2560) ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาจัดช่วงการเรียนรู้บนฐานคิดการเปลี่ยนแปลงของการเรียนรู้ ซึ่งสามารถแบ่งช่วงเวลาการเรียนรู้ของเครือข่ายบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน ดังนี้ 1) ระยะก่อรูปการเรียนรู้ (พ.ศ. 2530 - 2539) 2) ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2540-2549) และ 3) ระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2550 - 2560) โดยคัดเลือกพื้นที่กรณีศึกษาซึ่งมีลักษณะทุน 3 ระดับ คือ 1) ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง 2) ศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง 3) ศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง ซึ่งได้ศึกษาทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับ

กระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย 1) ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ 2) วิธีการเรียนรู้ 3) เนื้อหา/องค์ความรู้ 4) ฐานการเรียนรู้ และ 5) กลไกส่งเสริมการเรียนรู้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

5.1.1 ระวังการอุปการการเรียนรู้ (พ.ศ. 2530 - 2539)

1) ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ ช่วงการอุปการการเรียนรู้ จากการศึกษาพบว่า นโยบายของรัฐในการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรเพื่อการส่งออก นโยบายส่งเสริมรูปแบบเกษตรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญา (contract farming) โดยสนับสนุนส่งเสริมชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจซึ่งเชื่อว่าจะบรรเทาปัญหาความยากจนและเพิ่มรายได้ของเกษตรกร ฐานคิดดังกล่าวถูกบูรณาการทั้งภาครัฐและเอกชน ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบยังชีพเป็นการผลิตเพื่อการค้าเชิงพาณิชย์ ถือเป็นการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (paradigm shift) ที่สำคัญก่อให้เกิดภาวะพึ่งพาเงินเชื่อในการลงทุนโดยเฉพาะธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) ซึ่งเป็นแหล่งทุนสำคัญแก่เกษตรกรในระบบ พึ่งพาทุนทางการผลิต (สารเคมี ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์พืช) ขาดการเรียนรู้ทรัพยากรท้องถิ่นหรือทุนของชุมชน จากสภาวะการดังกล่าวทำให้หลายครัวเรือนเกิดปัญหาหนี้สิน ตลอดจนปัญหาพื้นฐานอื่นๆ ซึ่งส่งผลต่อวิถีชีวิต ทำให้บุคคล/กลุ่มคนเริ่มเรียนรู้ถึงปัญหา เริ่มหันกลับสู่ท้องถิ่นชุมชนด้วยทุนของชุมชนโดยเฉพาะทุนที่ดินซึ่งเป็นฐานการผลิต ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของผู้กระทำ (actor) ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากปัญหา (problem - based learning) การเรียนรู้ร่วมกัน (collaborative learning) และการเรียนรู้บุคคลต้นแบบ โดยมีรายละเอียดดังนี้

(1) การเรียนรู้จากปัญหา (problem - based learning) ช่วงการอุปการการเรียนรู้เป็นการเรียนรู้จากปัญหาของแต่ละปัจเจกบุคคลซึ่งปัญหานั้นส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่โดยไม่ต้องทำให้ปัญหาหรือวิกฤตการณ์เหล่านั้นดำรงต่อไปอีก ส่งผลให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา โดยลักษณะร่วมของปัญหาของสมาชิกเครือข่ายมีความคล้ายคลึงกัน เช่น ปัญหาขาดแคลนที่ดินทำกิน ปัญหาการไม่มีงานหลังฤดูทำนา ปัญหาหนี้สินในครัวเรือนและหนี้สินจากภาคเกษตรกรรม ปัญหาขาดแคลนทุน ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหาด้านการจัดการทรัพยากร ปัญหาค่านิยมของชุมชน ทำให้เกิดการแสวงหาแนวทางแก้ไขที่เหมาะสม โดยคุณ

ลักษณะร่วมของปัจเจกบุคคลในช่วงก่อรูปการเรียนรู้ คือ มีความสนใจกิจกรรมด้านเกษตร มีที่ดินเป็นของตนเอง (ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม สปก.) ประกอบกิจกรรมเกษตรเป็นพื้นฐานในระดับครัวเรือน การจัดการพื้นที่ทำเกษตรไม่หลากหลาย มีหนี้สินกู้ยืมจากสถาบันการเงินของรัฐเพื่อทำการเกษตรและค่าใช้จ่ายอื่นๆ และมีการรวมกลุ่มอยู่เดิมซึ่งเป็นกลุ่มขนาดเล็กแบบจุ่มซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของ นางคำ (นามสมมุติ) และนางเรื่อน (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ก่อนหน้ามาเป็นสมาชิกอินแปงก็ไปทำงานที่กรุงเทพฯเหมือนคนอื่น ๆ เขา อายากรวยเลยทำงานเป็นแม่บ้าน ไปประมาณ 5 ปีระหว่างนั้นก็ส่งเงินมาให้ที่บ้านเพราะมีลูกแล้วตอนนั้น จนมานั่งคิดว่าทำงานแบบนี้ก็ไม่มีมั่นคงและเราก็ยังไม่ได้รวยขึ้น ก็เลยกลับมาบ้านเกิด คิดใหม่ มาทำเกษตรเล็กๆน้อยๆ คือเกษตรเราก็ทำอยู่แล้ว ปลูกข้าวอะไรพวกนี้ และก็มาเน้นที่การขายของชำ แต่ทำๆไปก็ไม่มีเงินเก็บ เป็นหนี้นอกระบบเพราะไปยืมคนอื่นมาทำทุน หนี้กับธนาคารและก็หนี้กับคนอื่นทั่วไป...”
นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2559.

“...เมื่อก่อนปลูกข้าวพอได้กิน ไม่ได้ปลูกอะไรหลายอย่างแบบอินแปงสามีกี่ป่วยมีโรคภัย หนี้สินก็มี ชีวิตตันว่าจะหาเงินจากไหนมารักษาสามีมามากินมาใช้ ก่อนหน้านี้รู้จักอินแปง ได้ยินคนพูดถึงอยู่แต่ไม่ได้เข้าไปร่วมแต่มีญาติที่รู้จักไปอบรมที่อินแปงอยู่ก่อนแล้ว มีช่วงหนึ่งมีคนมาชวนเข้าไปอบรมกับเครือข่ายอินแปงและให้ค่าอบรม ค่าเดินทางก็เลยไป ไปเพราะอยากได้เงิน 500 บาท ไปแรกๆนี่อยากได้เงิน แต่เมื่อไปฟังวิทยากรพูดเรื่องปลูกอยู่ปลูกกินก็เลยอยากทำเลยมาทำที่แปลงของตนเองเพราะคิดว่าเราก็น่าจะทำได้ก็เลยมาปรึกษาสามีก ก็เลยเริ่มทำจริง...” นางเรื่อน (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 18 มีนาคม 2559.

(2) การเรียนรู้ร่วมกัน (collaborative learning) การเรียนรู้ร่วมกันในเรื่องการ ีธ่ดอยู่ธ่ดกิน หรือปลูกอยู่ปลูกกินแบบไม่ใช้เคมีทางการเกษตร เรียนรู้แหล่งอาหาร วัตฤติบอาหาร ไม่ต้องซื้อหาจากภายนอก การทำเกษตรกรรมบนรากฐานภูมิปัญญา กลไกธ่ดสิบสอง คองสิบสี่ (ธรรมนุญชีวิต) บุญ บาป วัฒนธรรมการผลิตที่สัมพันธ์กับฤดูกาล การเรียนรู้ร่วมกันดังกล่าวกันถือเป็น หัวใจสำคัญซึ่งทำให้เกิดการทบทวนตนเอง ทราบถึงทุนของชุมชน ทำให้คิดเชื่อมโยงถึงวิธีการผลิต เนื่องจากก่อนเข้าสู่ระบบกลไกตลาดวิถีชีวิตชุมชนสัมพันธ์กับธรรมชาติ อยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่าง เกื้อกูล ต่อมาการเปลี่ยนแปลงแนวทางการพัฒนาประเทศโดยมุ่งเน้นทุนนิยมทำให้วิธีการผลิตเดิม ของสมาชิกมีการใช้เคมีเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตต่อไร่โดยครัวเรือนมีฐานะยากจนและมีหนี้สิน เป็นองค์ประกอบสนับสนุนรูปแบบการกระทำดังกล่าว ระยะเวลาการเรียนรู้คุณลักษณะของบุคคล มีความคล้ายคลึงกัน เช่น มีอาชีพเกษตรกรรม อาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน ความคุ้นเคยกัน เพื่อน บ้าน เลี้ยว เพื่อนสนิท ซึ่งบรรยากาศการเรียนรู้นี้เป็นพื้นที่ธรรมชาติ ในแปลงเกษตร/หัวไร่ปลายนา มีความเป็นอิสระ มีความเป็นมิตร และมีความเท่าเทียมกัน ทำให้ได้สะท้อนคิดเชื่อมโยงถึง ความสัมพันธ์ของสาเหตุและพยายามแก้ไขปัญหาพื้นฐานของตนเอง เป็นการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อ กลับคืนสู่วิถีเดิมของบรรพบุรุษ วิธีการผลิตแบบธรรมชาติ (จากเคมีเป็นอินทรีย์) ดังกล่าวนั้นจะเห็น ได้ว่า การเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกเครือข่ายจึงเป็นกลุ่มขนาดเล็กหรือจุ่ม (จุ่มเป็นกลุ่มชาวบ้านขนาด เล็กที่มาร่วมกันเพื่อทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกันอย่างสมัครใจ เชื้อใจกัน ช่วยเหลือซึ่งพากัน ซึ่งไม่มี รูปแบบการบริหารจัดการที่ตายตัว)

การเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกเครือข่ายจึงเป็นการตระหนักถึงการใช้ทรัพยากรท้องถิ่น เป็นฐานการผลิตโดยมีทุนที่ดิน (land) เป็นทุนสำคัญในการก่อรูปการเกษตรแบบอินแปง การเรียนรู้ ร่วมกันแบบจุ่มเป็นการกระตุ้นพลังภายในของบุคคล กระตุ้นให้บุคคลมองเห็นศักยภาพตนเอง มองเห็นศักยภาพพื้นที่ พลังของทุนชุมชน คือ ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจและทุนทางสังคม ทำให้เกิดการเชื่อมโยงและเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์ของสมาชิกเครือข่าย ซึ่งสะท้อนจากการ สัมภาษณ์ของนายพล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ช่วงนั้นรู้ว่ามียาหารป่า ทางกรมส่งเสริมการเกษตรว่าชาวบ้านคุยกันเรื่องอะไรคนอีสานเขตนี้นี้เค้าว่าเป็นพื้นที่สีแดง พวกคอมมิวนิสต์ พูดเรื่องคอมมิวนิสต์หรือเปล่า เว่าผิติดอยู่บ่ เป็นการทำให้ผิดใหม่ จัดเจ้าหน้าที่ทางอำเภอมาคุยว่าชาวบ้านคุยอะไร จนเจ้าหน้าที่รู้ว่าที่คุยนั่นสรุปคุยเรื่องการอยู่อาศัยซึ่งกันและกันการพึ่งตนเองตามฮีตตามคอง ตามประเพณี แจกหวาย แจกผักตัวให้กันไปปลูก ตรงนี้จึงได้เลิกสังเกต พอจนเข้าใจว่าอินแปงหาทางรอด บได้หาทางรวย เหลือกินจ้งให้พี่ให้น้อง มีคนซื้อก็ขายไม่มีเราก็แบ่งกันกิน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน...” นายพล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

2) วิธีการเรียนรู้ บรรยายภาคการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ มีความเป็นอิสระ และมีความเท่าเทียมกันในลักษณะจุ่ม (การรวมกลุ่มขนาดเล็ก ไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวภายในกลุ่มแบบเป็นทางการ ยืดหยุ่นและไม่เคร่งครัดมากนัก) เป็นพลังหนุนเสริมการเรียนรู้ ประกอบกับสมาชิกเครือข่ายมีความสนใจร่วมด้านการเกษตรเป็นพื้นฐานทำให้เกิดการเชื่อมร้อยการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้ของผู้กระทำการ (actor) เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การศึกษาดูงาน และการอบรม มีรายละเอียดดังนี้

(1) การเรียนรู้จากประสบการณ์ (experiential learning) สมาชิกเครือข่ายเรียนรู้กิจกรรมด้านการเกษตรจากบริษัทที่เหมือนและแตกต่างจากพื้นที่ตนเองในสถานการณ์สิ่งแวดล้อมที่มีอยู่จริง ในสถานการณ์จริง เกิดการเรียนรู้เทคนิคใหม่ๆ นำมาซึ่งผลลัพธ์ที่ต่างจากประสบการณ์เดิม เกิดกระบวนการสร้างความรู้ ทักษะ และเจตคติ มีประสบการณ์เรียนรู้จากพื้นที่/แปลงต้นแบบทำให้กระตุ้นการเรียนรู้ สร้างแรงจูงใจ จนเกิดการทบทวน ทำความเข้าใจ และนำไปทดลองการปฏิบัติจริงในแปลงของตนเองอย่างรูปธรรม ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนางคำ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...เดิมไม่ได้รู้จักอินแปง ตอนนั้นมาทำงานรับจ้างที่ศูนย์ฯ ได้ยินแกนนำ
 คำพูดการเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน พอได้ฟังก็สนใจขึ้นเรื่อยๆ ว่าคำพูดอะไรกัน
 จากนั้นก็ได้เข้าอบรมและได้มีโอกาสร่วมเรียนรู้กับเครือข่ายอินแปง ได้
 ไปดูงานกับหน่วยงานต่างๆ ในต่างจังหวัด ในภาคอื่นๆ ตอนนั้นเป็น
 ผู้หญิงคนเดียวที่ไปดูงาน เพราะสมัยก่อนแถวหมู่บ้านคนที่มาทำงานกับ
 ชุมชนจะเป็นผู้ชาย ผู้หญิงก็อยู่บ้านเลี้ยงลูก แต่สามีเสียตั้งแต่ก่อนเข้ามา
 อินแปง ได้มาเรียนรู้กับอินแปงก็ได้แนวคิดกลับไปทำจริง พอเขียนพูดถึง
 การเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน ฟังพ่อพูดหลายอย่างก็ตรงใจ เราก็ศรัทธาตัวผู้นำอยู่
 แล้วส่วนหนึ่งเลยมาคิดทำต่อ ก่อนเข้ามาอินแปงก็ทำเกษตรในครัวเรือน
 ทำอยู่แล้ว ปลูกข้าวอะไรทั่วไป แต่ยังไม่ได้จัดการพื้นที่ตนเองเท่าไร ใน
 ตอนนั้นเข้ามาเครือข่ายก็ได้ฟังแนวคิดอินแปง มันก็คือเหมือนการทำ
 ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงก็เลยสนใจ...” นางคำ (นาม
 สมมุติ), สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2559.

(2) การศึกษาดูงาน การศึกษาพื้นที่ต้นแบบ พื้นที่ประสบความสำเร็จซึ่งได้รับ
 การยอมรับจากหน่วยงาน โดยศึกษาดูงานในจังหวัดซึ่งสถานที่ไม่ห่างไกลมากสามารถไปกลับได้ในวัน
 เดียว และต่างจังหวัด โดยการศึกษาดูงานในพื้นที่อื่นๆ มีลักษณะกิจกรรมคล้ายคลึงกับเครือข่าย
 อินแปงโดยเฉพาะด้านการเกษตร การศึกษาดูงานเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้
 โดยหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องจัดให้ชุมชนได้ไปศึกษาดูงาน เพื่อเสริมสร้างศักยภาพให้กับชุมชน
 การพบเห็นสิ่งใหม่ทำให้กระตุ้นการเรียนรู้แก่สมาชิก สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในบริบทพื้นที่ของ
 ตนเอง ซึ่งสะท้อนจากนายวอล (นามสมมุติ) นางเนตร (นามสมมุติ) และนางคำ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...เราเข้าไปร่วมอบรมและตอนนั้นบ้านก็เป็นพื้นที่ต้นแบบการเพาะกล้า
 ไม้ คือบ้านโนนมันทำนาไม่ได้ พอทำนาไม่ได้ก็มีสิ่งที่อยู่ในรอบตัวเรา ก็
 ป่าไม้นี้แหละ ก็เริ่มมาเพาะกล้าไม้ขาย ปลูกหวายมีคนมาศึกษาดูงาน

มากมาย ซึ่งอดีตนั้นห่วยยังเพาะขยายพันธุ์ยากอยู่ ต่อมามันก็มีหน่วยงานเค้ามาคิดหาวิธีเพาะห่วยตอนนี้ก็ปลูกกันง่ายขึ้น พื้นที่ของเราเป็นที่ดอน น้ำไม่มี พื้นที่ดินไม่ค่อยเหมาะ เราก็ปลูกอยู่ปลูกกินตามอินแปงว่า ตอนนั้นบ้านพ่อก็มีคนมาดูงาน มีปีหนึ่งพลเอกชวลิตมาบ้านเรามีรถตำรวจนำ ขบวนรถยาวมากๆ เสียงรถดังชาวบ้านก็ตกใจว่ามาทำอะไร ก็ไม่เคยเห็นกัน สมัยนั้นใครทำแบบ อินแปงก็ทำไป ซึ่งละแวกบ้านพ่อก็มีไม่กี่คนในหมู่บ้าน ละแวกบ้านก็รู้จักอินแปงแต่เค้าไม่ได้สนใจหรอกเพราะเค้าต้องกินต้องใช้เน้นปลูกแบบได้เยอะๆ ขายอะไรแบบนี้...” นายนวล (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

“...อินแปงก็พาไปดูงานหลายพื้นที่ เราก็ตื่นเต็น้อยากไปเพราะไม่เคยเห็น เขาพาไปแล้วก็อยากไปอีก กิจกรรมใหม่ๆ ตลอด รอฟังว่าเมื่อไหร่อินแปงจะชวนไปดู ต้องกางปฏิทินดูเลยว่าเมื่อไหร่จะถึงวันที่เขานัดดูงาน ไปแต่ละที่มันก็มีอะไรให้ดูให้เห็น เราก็ได้ประสบการณ์มาเรียนรู้...” นางเนตร (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2559.

“...ตอนเข้ามาอินแปงแรกๆ เขาก็พาไปเห็นแปลงพ่อเขียน สวนพ่อเล็กคือตอนนั้นใช้บ้านผู้นำต้นแบบในการเรียนรู้ปลูกอะไรมากมายเต็มไปหมดก็เลยมาทำตาม มาจัดการพื้นที่ตัวเองให้เป็นสัดส่วนมากขึ้น พ่อเขียนเน้นว่าเราต้องพึ่งตนเอง เห็นคุณค่าในตนเอง ทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่ไม่ต้องอยาก ปลูกให้มีกิน เหลือจึงขาย ไม่ต้องซื้อหา ไม่เป็นหนี้ แล้วยังคนเป็นหนี้ชาวบ้านไม่ยอมรับหรอก ยิ่งเป็นแกนนำแล้วเป็นหนี้คนไม่ยอมรับ...” นางคำ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2559.

(3) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จากแปลงแกนนำต้นแบบซึ่งได้รับการยอมรับจากชุมชนและหน่วยงานซึ่งเป็นบุคคลที่มีความรู้ ภูมิปัญญา (ปราชญ์ชาวบ้าน) มีการจัดการพื้นที่ตามรูปแบบการเกษตรแบบอินทรีย์ โดยจำลองป่าภูพานมาไว้ในสวน ในครัวเรือน (แหล่งวัตถุดิบอาหารผลิตอาหารได้เอง) ปลูกพืชหลายประเภททั้งพืชเศรษฐกิจ และพืชท้องถิ่นซึ่งเชื่อมโยงในการอนุรักษ์ไม่บุกรุกป่า ป่าคงมีความสมบูรณ์ ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งเดิมในการทำเกษตร ซึ่งเชื่อว่าจากการปฏิบัติตามวิถีดั้งเดิมทำให้ภูมิคุ้มกันด้านอาหาร สุขภาพดี ปลอดภัย สารเคมี และมีอาหารกินตลอดปี (ความมั่นคงทางอาหาร) ทำให้เกิดเครือข่ายของการขยายตัวการเรียนรู้ที่กว้างขวางและหลากหลาย ทำให้บุคคลเป็นจุดศูนย์กลางของการเรียนรู้ บ้านแกนนำที่มีการปฏิบัติจริง ถือเป็นพื้นที่ทางกายภาพ ที่เป็นศูนย์รวมขององค์ความรู้ จะเห็นได้ว่าพื้นที่ต้นแบบนั้นเป็นพื้นที่ทางสังคม (social space) ซึ่งซ้อนทับอยู่กับพื้นที่ทางกายภาพ (physical space) ซึ่งมีหน้าที่และความหมายทางสังคม แกนนำต้นแบบมีการสาธิตหรือการปฏิบัติจริง “การทำให้ดู อยู่ให้เห็น” บรรยากาศการแลกเปลี่ยนเรียนรู้มีความอิสระ ปรีक्षा วิเคราะห์ปัญหา แบ่งปันเทคนิคและองค์ความรู้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างแกนนำและสมาชิกเครือข่าย โดยพื้นฐานกลุ่มคนมีความสนใจในเรื่องการเกษตรอยู่เป็นทุนเดิมซึ่งเป็นจุดเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างกันซึ่งสะท้อนจากนายพล (นามสมมุติ) และนางเนตร (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ตอนมาอินแปลงแรกๆ ก็มาไล่กัน (พูดคุยแบบไม่เป็นทางการ) ก็พากันคุยว่าทำไมเป็นแบบนี้ ทำไมหนี้สินมาก ก็จะชวนกันคุยว่าทำไมแบบนี้จะรวยจริงรึเปล่า มีคนบอกว่าทำไปก็ไม่รวยหรอก แต่มันมีแต่จะจนลง พอคุยกันไปมันก็ได้คิด คืออินแปลงสอนให้เราคิดถึงอนาคต ไม่มุ่งรวย ให้มองคนกับธรรมชาติมันเกื้อกูลกัน อย่างเช่น เราปลูกต้นหมากเม้ามันก็อยู่ได้นาน คือ ได้กินทั้งผลหมากเม้า ได้กินน้ำเม้าด้วย ส่วนต้นมันก็เอาไปขายได้อีก หรืออย่างเราปลูกพืช อย่างอื่น ปลูกไม้อย่างไม้ป่า ต้นสัก ต้นคูณ ต้นประดู่ คือ มันได้มรดกให้ลูกหลานด้วย ไม้ผลนี่ถ้าบำรุงไม่ดีมันก็ไม่

ได้ผล ถ้าบำรุงดีมันก็ได้กินได้ขาย หัวไร่ปลายนา...” นายนวล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

“...ก่อนหน้าเข้ามาอินแปง ก็อยู่กลุ่มวนเกษตรอยู่แล้ว กลุ่มวนเกษตรก็จะพูดเรื่องการปลูกพืชผักไร้สารพิษ เราก็ทำเกษตรอยู่แล้วปลูกในบ้านไว้กินไว้อยู่ และเราก็เป็นคนรักษาสุขภาพอยู่แล้วก็เลยเข้าไป ที่นี้พอผู้นำเครือข่ายวนเกษตรเข้าไปอินแปงเขาก็มาชวนก็คุยว่าจะไปไหม เราเลยได้เข้าไปกับเขาด้วยก็ไปตามผู้นำ พอเข้าไปเขาก็พูดเรื่องการปลูกอยู่ปลูกกินซึ่งมันก็ไม่ได้มีความแตกต่างจากกลุ่มเดิมเท่าไรก็เน้นคล้ายๆกัน ไม่ใช้สารพิษในการปลูกพืช พวกปุ๋ย ยาฆ่าแมลงต่างๆ เหล่านี้ ปลูกผักไร้สารพิษในแปลง ซึ่งก็ตรงกับแนวคิดวนเกษตรอยู่แล้ว ทำให้เราสนใจไปเรียนรู้กับเครือข่ายอินแปง...” นางเนตร (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2559.

(4) การอบรม เป็นเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ ถ่ายทอดแนวคิด เครือข่ายสู่กลุ่มเป้าหมาย การอบรมได้รับสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ และรัฐสนับสนุนงบประมาณ ในการจัดอบรมในลักษณะโครงการโดยเชื่อมโยงคนอินแปงเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งมุ่งหวังให้บุคคลเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการพึ่งตนเอง มีความรู้ ความเข้าใจและมีแนวโน้มเชิงพฤติกรรมที่ปฏิบัติตามรูปแบบการเกษตรแบบอินแปง การอบรมใช้แกนนำเครือข่ายอินแปงที่ได้รับการยอมรับเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งมีคุณลักษณะสำคัญ คือ มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ มีการปฏิบัติจริงในระดับแปลง แกนนำที่เป็นวิทยากรมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ แนวปฏิบัติ ซึ่งผู้จัดกระบวนการเรียนรู้มีการถ่ายทอดความรู้ที่ดีซึ่งจะนำไปสู่ความเชื่อมั่น สร้างการยอมรับแก่ผู้ที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิกเครือข่าย นอกจากนั้นวิธีการเสริมสร้างความรู้แก่คนในเครือข่ายใช้วิธีการอบรมเช่นกัน กล่าวคือในช่วงก่อนสรุปการเรียนรู้ การอบรมให้ความรู้ความเข้าใจเป็นหัวใจของการเรียนรู้ทั้งคนในเครือข่าย และคนที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิก โดยการประสานกลุ่มคนภายนอกเป็นผู้สนับสนุนองค์

ความรู้ในส่วนที่ยังขาดอยู่ เช่น นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน เจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนายยา (นามสมมุติ) และนายพล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ตอนนั้นเขาชวนไปอบรม อินแปงร่วมจัดกับทางสิ่งแวดล้อม ไปอบรมอยู่ที่ศูนย์อินแปงและในสวนพ่อเล็ก พอไปอบรม สิ่งแวดล้อมก็พูดแต่เรื่องไม้ป่า ไม้ธรรมชาติ เน้นการอนุรักษ์ให้ปลูกป่าอะไรพวกนี้กะเลยบ่ติดใจอินแปงปานใด เพราะว่าเราต้องกินต้องใช้ และก็มีพาไปดูงานที่สวนคุณนายอุไรวรรณ ที่นครพนม เป็นเป็นภรรยานายอำเภอเมือง แก่จบสายบัญชีแต่แกชอบทางเกษตรทำจริง ไปดูงานที่สวนคุณนายอุไรวรรณ พอเขาชวนอบรมจึงไปกับเขาและไปดูงานหลังจากดูงานก็จะมีเวทีคุยกัน...” นายยา (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

“...ช่วงนั้นอินแปงใช้เจ้าหน้าที่ชื่อคุณสมพร (เสียชีวิตแล้ว) มาหาผม มาหากลุ่มเรา เขาชวนไปอบรม ไปอบรมก็มีตั้งให้เขาเรียกกันว่าค่าเดินทาง พอไปเรียนก็ไปอยู่ไปกินซึ่งตอนนั้นเค้าก็เรียกกันว่ามหาวิทยาลัยชีวิต ตอนไปอบรมจำค่าพ่อเล็กพ่อเขียนบอกและจำมาทุกวันนี้ พี่นบบอกว่าเราต้องหาทางรอด บ่หาทางรวย พ่อบอกว่า สิบตำลึงอยู่ปากน้ำบ่ให้เราไปเอา เอาสองสลึงให้รีบเอามาฟ้าวกำ คือให้อยู่กับไร่กับสวนมองสิ่งที่ตนมีของใกล้ตัว...” นายพล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

3) เนื้อหา/องค์ความรู้ เนื้อหา องค์ความรู้ที่กลุ่มผู้กระทำการในพื้นที่เครือข่ายได้เรียนรู้ร่วมกัน ส่งผลต่อการแสดงออก จากการศึกษาที่มีรายละเอียดดังนี้

(1) เนื้อหาด้านการทำมาหากินแบบพึ่งตนเอง การเห็ดอยู่เห็ดกิน หรือการปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก โดยไม่ใช่เคมีทางการเกษตร เป็นเนื้อหาหลักที่มุ่งหวังให้สมาชิกเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองในด้านอาหารบนฐานทรัพยากรและเหมาะสมบริบทพื้นที่ เป็น

การสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตแบบพอเพียง ลดการซื้อหาจากภายนอก และช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ซึ่งสมาชิกโดยส่วนใหญ่มีการปฏิบัติ กิจกรรมเกษตรในครัวเรือนเป็นพื้นฐานระดับหนึ่งแต่ยังไม่มีหลากหลาย

(2) เนื้อหาเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตที่คล้องกับทรัพยากรธรรมชาติ การเรียนรู้วิถีชุมชนที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่าซึ่งเป็นทุนของชุมชน วิธีการอยู่การกินการอยู่ของบรรพบุรุษ จุดเด่นสภาพบริบทพื้นที่ (ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ดินคุณภาพสูง ต้นกำเนิดแหล่งน้ำสายหลักที่หล่อเลี้ยงผู้คนต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ) ซึ่งเนื้อหาดังกล่าวได้ทำให้ผู้คนตระหนักและมีจิตสำนึกการรักท้องถิ่นเห็นคุณค่า การอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล ระหว่างคนกับคนและระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างเกื้อกูล ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

(3) เนื้อหาเกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาประเทศ ข้อมูลสถานการณ์ที่รัฐกระทำการที่ส่งผลต่อพฤติกรรมและความเป็นอยู่ของคนในชุมชน นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศช่วงปี พ.ศ. 2504 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการพัฒนาประเทศ ปรากฏการณ์ในการส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว พืชพันธสัญญา (โดยเฉพาะมันสำปะหลัง ปอ) การทำลายพื้นที่ป่าไม้เพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ ส่งผลต่อพื้นที่สีเขียวของชุมชนลดลง การเปลี่ยนแปลงวิถีชุมชนและค่านิยมด้านวัตถุนิยม ทางเลือกทางรอดจากแนวนโยบายการพัฒนาและบทเรียนการพัฒนาชุมชน

(4) เนื้อหาด้านวัฒนธรรมชุมชน ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิปัญญา ประเพณีดั้งเดิมซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรม (กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง) เช่น ค่านิยมในเรื่องการไม่มีหนี้สิน (มีหนี้สินชาวบ้านไม่ยอมรับ) การไหว้ผีปู่ตา ประเพณีการสู่ขวัญข้าว งานบุญเดือนสามหรือบุญข้าวจี การรักษาโรคโดยหมอเหยา ประเพณีฟ้อนผีหมอ ตลอดจนการสืบทอดประเพณีฮีตคองเปรียบเสมือนธรรมนูญชีวิตคนอีสานซึ่งเป็นจุดเชื่อมโยงและเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์ที่มีบรรพบุรุษร่วมกัน ภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่สั่งสมสืบทอดความรู้ในเรื่องการทำมาหากิน การจัดการป่า การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ และฮีตสิบสองคองสิบสี่ ที่ชุมชนในภาคอีสานปฏิบัติสืบทอดทั้งสิบสองเดือนของแต่ละปี เป็นการผสมผสานพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเรื่องผีและพิธีกรรมทางการเกษตร เข้ากับพิธีกรรมทางพุทธศาสนา

4) **ฐานการเรียนรู้** หรือแหล่งเรียนรู้ที่กลุ่มผู้กระทำการภายใต้การเรียนรู้ร่วมกันในช่วงนี้เป็นแหล่งการเรียนรู้ที่เป็นทุนทางสังคม (social capital) และทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital) ซึ่งประกอบด้วยฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย และฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(1) **ฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย** ในระยะก่อรูปการเรียนรู้มีฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ

- **สภาพพื้นที่ภูมิศาสตร์ทางกายภาพ** ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ดิน น้ำ ป่า พืชท้องถิ่น ภูมิปัญญา อากาศ ทรัพยากร ป่าภูพาน ถือเป็นฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้เชิงประจักษ์ที่อยู่ในวิถีชีวิต ทำให้สมาชิกเกิดกระบวนการรับรู้ เข้าใจ และเห็นคุณค่าทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง ซึ่งจุดเด่นสภาพบริบทพื้นที่ในด้านความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ ดินคุณภาพสูง ต้นกำเนิดแหล่งน้ำสายหลัก เป็นทุนของชุมชนที่สำคัญ

- **แกนนำต้นแบบ** ที่มีการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องในระดับแปลง มีการจัดการพื้นที่ของตนเองเพื่อการเชื่อมต่ออยู่รอดถิ่น หรือการปลูกอยู่ปลูกกิน และคุณลักษณะเด่นของแกนนำด้านการพูด ถ่ายทอดแนวคิด การโน้มน้าวสะท้อนคิดทางเลือกใหม่การพัฒนา คือ ทางสายเดิมที่ปู่ย่า ตายายปฏิบัติซึ่งเกื้อกูลธรรมชาติ บรรพบุรุษใช้ชีวิตอย่างไรโดยไม่มีหนี้สิน การเชื่อมโยงการกลับมาวิถีเดิมแต่ไม่ปฏิเสธสิ่งใหม่ ทำให้กระตุ้นความสนใจของคนในหมู่บ้านเดียวกันและหมู่บ้านข้างเคียง ตลอดจนสมาชิกเครือข่าย ไปเรียนรู้การจัดการแปลงเกษตรของแกนนำต้นแบบด้วยตนเอง

- **ปราชญ์ชาวบ้าน** เป็นผู้รู้ มีองค์ความรู้ภูมิปัญญา การวิเคราะห์สังเคราะห์ทุนของชุมชน การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต องค์ความรู้ และภูมิปัญญาเกี่ยวกับพืชท้องถิ่น สมุนไพรท้องถิ่น ยารักษาโรคด้วยสมุนไพร ภูมิปัญญาในการรักษาสุขภาพ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ได้รับการสืบทอดและอยู่ในวิถีชีวิต ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของ นาง คำ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ตอนเข้ามาอินแปงแรกๆ เขาก็พาไปเห็นแปลงพ่อเขียน สวนพ่อเล็ก คือตอนนั้นใช้บ้านผู้นำต้นแบบในการเรียนรู้ปลูกอะไรมากมายเต็มไป

หมดยกเลิกมาทำตาม มาจัดการพื้นที่ตัวเองให้เป็นสัดส่วนมากขึ้น พ่อเขียนเน้นว่าเราต้องพึ่งตนเอง เห็นคุณค่าในตนเอง ทรัพยากรที่ตนเองมี อยู่ไม่อดอยาก ปลูกให้มีกิน เหลือจึงขาย ไม่ต้องซื้อหา ...” นางคำ (นามสมมติ), สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2559.

(2) ฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย ในช่วงระยะก่อรูปการเรียนรู้ การเรียนรู้ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมด้านการเกษตรเป็นหลัก โดยเรียนรู้เพื่อนำมาปรับประยุกต์และพัฒนาตามความเหมาะสมของพื้นที่ หรือในแปลงของตนเอง โดยมีฐานการเรียนรู้ดังนี้

- **ศูนย์ศึกษาและการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** เป็นฐานการเรียนรู้ภายนอกที่สมาชิกเครือข่ายไปเรียนรู้ด้วยตนเอง/รวมกลุ่มไปเรียนรู้ โดยได้รับการบอกต่อชักชวนจากกลุ่มเกษตรกรที่เคยไปเรียนรู้มาก่อน เนื่องจากศูนย์ศึกษาฯ อยู่ไม่ไกลจากชุมชน การคมนาคมสะดวกเพื่อเอื้อต่อการเรียนรู้ มีฐานการเรียนรู้ที่หลากหลายสามารถสร้างแรงจูงใจ ซึ่งฐานการเรียนรู้ของศูนย์ศึกษาฯ ครอบคลุมทุกด้านในบริบทพื้นที่อีสานสามารถนำไปปรับใช้ในแปลงของตนเองได้ โดยมีฐานการเรียนรู้ภายในศูนย์ที่สำคัญ เช่น งานชลประทาน งานฝึกอบรมและถ่ายทอดเทคโนโลยี งานศึกษาและพัฒนาป่าไม้ งานศึกษาและพัฒนาเกษตรกรรม งานส่งเสริมอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน และพัฒนาด้านปศุสัตว์

- **ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 3 (ป่าไม้)** ภารกิจหน่วยงานมีความสัมพันธ์กับเครือข่ายในช่วงระยะแรก โดยเป็นหน่วยงานสนับสนุนให้เกษตรกรรวมกลุ่ม บทบาทกระตุ้นการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรโดยเฉพาะพื้นที่เชิงยุทธศาสตร์ รอบๆ พื้นที่เทือกเขาภูพาน ซึ่งเป็นพื้นที่ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ การเปิดพื้นที่ในการรวมกลุ่มเกษตรกร เป็นผู้อำนวยความสะดวกให้เกิดการรวมกลุ่มในการเรียนรู้ด้านทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างการรับรู้ ตระหนักและเห็นคุณค่า โดยเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์ป่า การปลูกป่าไม้ การเพาะขยายพันธุ์พืชต้นไม้น้ำ ป่าเพื่อการอนุรักษ์ และสนับสนุนเมล็ดพันธุ์กล้าไม้ให้ชาวบ้านปลูกแต่ในช่วงระยะดังกล่าวหน่วยงานยังไม่ได้เชื่อมโยงมิติการปลูกอยู่ปลูกกิน และการสร้างรายได้บนฐานจากทรัพยากร

5) กลไกส่งเสริมการเรียนรู้

ในระยะก่อรูปการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้เป็นลักษณะกลุ่มขนาดเล็กแบบจุ่ม โดยบรรยากาศแบบไม่เป็นทางการ ผ่านการกระตุ้นจากแกนนำ นักพัฒนา นักวิชาการ ส่งผลให้เกิดการรวมตัว การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ “การโสกัน” การวิเคราะห์ตนเอง วิเคราะห์ทุนของชุมชน และแสวงหาทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ซึ่งประกอบด้วยผู้กระทำการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ดังนี้

(1) สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ส.ป.ก. (ส่วนกลาง) และสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดสกลนคร เป็นหน่วยงานที่เชื่อมร้อยความสัมพันธ์กับเครือข่ายอินแปง ด้วยภารกิจของหน่วยงานในการพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร และจัดสรรที่ดินแก่เกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินตามนโยบายรัฐบาลซึ่งปัญหาขาดแคลนที่ดินทำกินถือเป็นปัจจัยสำคัญต่อความยากจนของเกษตรกร งานในปีแรกเน้นหนักไปในการเร่งรัดจัดที่ดินทำกินให้เกษตรกรตามนโยบายของรัฐบาล จนกระทั่งในปลายปี พ.ศ. 2537 งานจัดที่ดินได้เข้าระบบมีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบการจัดที่ดินเพิ่มมากขึ้น สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) โดยกองทุนการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (กบก.) ได้มอบให้ สปก. สกลนคร ร่วมกับโครงการกองทุนพัฒนาหมู่บ้านในเขตปฏิรูปที่ดิน ทำงานส่งเสริมกองทุนหมู่บ้าน โครงการกองทุนพัฒนาหมู่บ้านจึงได้ให้ความสนใจในแนวคิดกลุ่มอินแปงเพราะสอดคล้องกับแนวคิดโครงการ จึงกำหนดเป้าหมายให้ สปก. สกลนครเข้าปฏิบัติงานพัฒนา โดยช่วงระยะดังกล่าวเป็นไปในลักษณะพึ่งพากัน ประสานประโยชน์ และร่วมเรียนรู้ไปกับกลุ่มอินแปง ซึ่งเขตปฏิรูปที่ดินในแผนการปฏิบัติงานส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอกุสุมาลย์ ซึ่งเป็นพื้นที่ก่อตั้งเครือข่ายอินแปง

(2) ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 3 มุ่งเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้านการอนุรักษ์ป่า การปลูกป่า การเพาะขยายพันธุ์พืช ต้นไม้ ไม้ป่าเพื่อการอนุรักษ์ มากกว่าด้านการทำมาหากิน หรือการสร้างรายได้จากฐานทรัพยากร อันเนื่องมาจากเป็นช่วงระยะที่รัฐมีนโยบาย และการจัดการคนกับป่าดึงคนออกจากป่า ในช่วงระยะนี้หน่วยงานศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 3 มีความสำคัญในการ เชื่อมร้อยสมาชิกโดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่

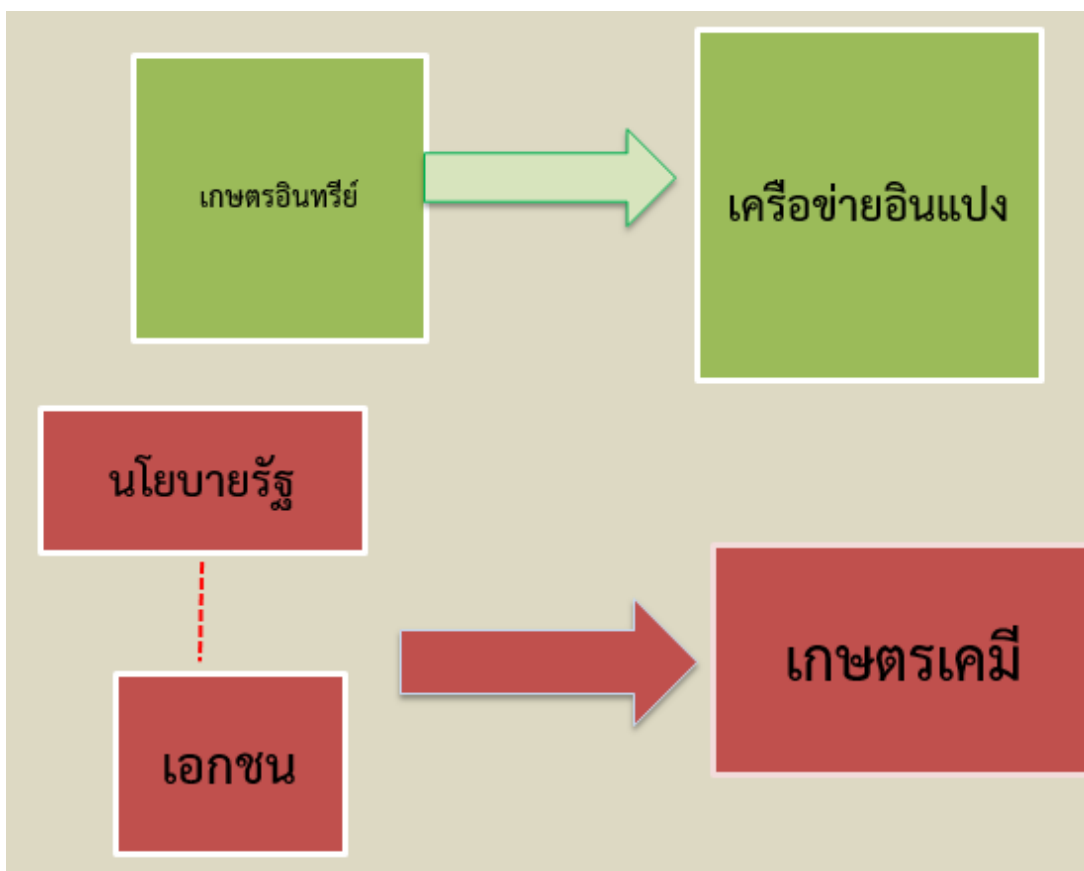
ในพื้นที่ซึ่งมีฐานะยากจน ซึ่งเป็นผู้อำนวยการให้เกิดกลุ่ม ส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรการ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างความรู้ความเข้าใจตระหนักถึงคุณประโยชน์ด้านป่าไม้เป็นหลัก

(3) นักวิชาการ/นักพัฒนา มีบทบาทสำคัญในการจุดประกายความคิด และการดึงพลังภายในของชาวบ้านที่แฝงอยู่ ถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญในการเชื่อมร้อยการเรียนรู้ การกระตุ้น และสร้างเวทีในกระบวนการเรียนรู้ปัญหาาร่วมกันผ่านบรรยากาศการเรียนรู้ร่วมกันแบบไม่เป็นการ เป็นมิตร เท่าเทียมกัน แลกเปลี่ยนในพื้นที่ธรรมชาติ เช่น หัวไร่ปลายนา ในแปลง/บ้านของ แกนนำ การสนับสนุนองค์ความรู้และสร้างกำลังใจ บทบาทในการกระตุ้นการตั้งคำถามให้มีโอกาสได้ ทบทวนผ่านสถานการณ์ทางสังคมและพื้นที่ของตนเอง ซึ่งเป็นเสมือนพี่เลี้ยงและช่วยเสริมสร้างพลัง ของเครือข่าย สมาชิกเครือข่าย

(4) ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชนซึ่งเป็นบุคคลที่มีคุณลักษณะเด่น มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญา สามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์ทุนชุมชนที่มีอยู่ผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์ตนเองและ ปัญหาที่ตนเองได้รับ ทำให้จุดประกายความคิดสู่คนอื่นๆ ปราชญ์ชาวบ้านได้กลายเป็นแกนนำ เครือข่ายโดยธรรมชาติและต่อมาได้เป็นแกนนำทางการ ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านเป็นกลไกในการ เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่บุคคลอื่นๆ และปราชญ์ชาวบ้าน เริ่มถูกนำเสนอในเวทีสาธารณะ ทำให้เครือข่ายอินแปงเริ่มเป็นที่รู้จักจากภายนอก ผู้วิจัยได้สรุปดังตารางที่ 5 และ ดังแผนภาพที่ 15

ตารางที่ 5 ความสัมพันธ์ของผู้กระทำการ ระยะก่อนการเรียนรู้ (พ.ศ.2530-2539)

ความสัมพันธ์ของผู้กระทำการ ระยะก่อนการเรียนรู้ (พ.ศ.2530-2539)			
นโยบายรัฐ	หน่วยงาน	ทุนเกื้อหนุน	เครือข่ายอินแปง
<p>บริบทสำคัญทางสังคม</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ ปี พ.ศ. 2501 -2503 ประเทศไทยมีการปกครองโดยคณะปฏิวัติ การคุ้มครองป้องกันรักษาป่า การสงวนคุ้มครองสัตว์ป่า และการจัดตั้งวนอุทยาน โดยรัฐบาลได้ให้ความสำคัญเกี่ยวกับการป่าไม้ว่า “ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติอันสำคัญยิ่งสำหรับชีวิตของชาวไทยและความคงอยู่ของประเทศไทย ผู้ใดทำลายป่าผู้นั้นทำลายความมั่นคงของประเทศไทย” ■ ปี พ.ศ. 2515 นี้ ได้ออกพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งอุทยานแห่งชาติ อีก 3 แห่ง คือ อุทยานแห่งชาติน้ำหนาว จังหวัดชัยภูมิ อุทยานแห่งชาติ ดอยอินทนนท์ จังหวัดเชียงใหม่ อุทยานแห่งชาติภูพาน จังหวัดสกลนคร ■ ปี พ.ศ. 2525 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำริให้แก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรที่ไม่มีที่ทำกินได้ โครงการช่วยเหลือราษฎรให้มีสิทธิทำกินในพื้นที่เขตป่าสงวนแห่งชาติ หรือพื้นที่ป่าที่ทางราชการได้จำแนกไว้เป็นพื้นที่ป่าไม้ถาวรของชาติโดยทรงให้ชื่อย่อของโครงการว่า สทก. ■ ปี 2530-2539 ยุคทองการลงทุนไทย นโยบายเกษตรพันธสัญญา ■ ปี พ.ศ. 2537-2539 โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เนื่องในวโรกาสทรงครองราชย์ปีที่ 50 โดยชักชวนให้ภาคเอกชนและประชาชนทุกหมู่เหล่าร่วมกันปลูกป่าในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่เสื่อมโทรม จำนวน 5 ล้านไร่ ภายในเวลา 3 ปี ■ ปี พ.ศ. 2535-2539 การส่งออกสินค้าอุตสาหกรรม สนับสนุนให้คนไทยไปทำงานในต่างประเทศ และส่งเสริมการท่องเที่ยว การส่งออกเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจ การเติบโตอุตสาหกรรมการผลิต มีการจ้างงานสูง อธิปไตยจักรวรรดินิยมแทรกแซงกิจการภายในประเทศ ผ่านเครื่องมือ สถาบันการเงิน นักการเมือง ระบบประชาธิปไตย และสื่อมวลชน ส่งผลต่อค่านิยมในการก่อหนี้ ไม่สนใจการออม 	<p>สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม สกลนคร</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ ภารกิจ การเร่งรัดจัดที่ดินทำกินให้เกษตรกร การพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร ** ระยะก่อนการเรียนรู้ สปก. (ส่วนกลาง) ร่วมเรียนรู้กับเครือข่ายอินแปงเนื่องจากการดำเนินงานตรงกับแนวคิดอินแปง จึงแสวงหาพื้นที่เริ่มที่บ้านบัว (ที่ตั้งเครือข่ายอินแปง) ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนที่ 3 จังหวัดสกลนคร ■ มีภารกิจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ สงวน คุ้มครอง ปันฟู ดูแลรักษา ส่งเสริมทำนุบำรุงป่า ■ การดำเนินการเกี่ยวกับการป่าไม้ การทำไม้ การเก็บหาของป่าการใช้ประโยชน์ในที่ดินป่าไม้ ■ การเสริมสร้างความร่วมมือของประชาชนเป็นหลัก เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจของประเทศ ■ พัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน และมีภารกิจอื่นตามที่กฎหมายกำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกรมป่าไม้ 	<p>ปลายปี 2538 กองทุนการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (กบก.) ได้มอบให้สปก. สกลนคร ร่วมเรียนรู้กับเครือข่ายอินแปง</p> <p>สนับสนุนกล้าไม้เมล็ดพันธุ์ ไม้ป่า เพื่อให้เกษตรกรปลูกเพื่อการอนุรักษ์ และส่งเสริมการปลูก ขยายพันธุ์พืชท้องถิ่น โดยกระบวนการมีส่วนร่วมของกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ ระยะดังกล่าวไม่ได้เชื่อมโยงถึงเรื่องการปลูกอยู่ปลูกกินแบบสามะปีและการสร้างรายได้บนฐานทรัพยากร</p>	<ul style="list-style-type: none"> ■ ชาวบ้านบัวรวมกลุ่มเพาะกล้าไม้ เพาะหว่านเพื่อสร้างรายได้ ก่อให้เกิดแกนนำ เริ่มแสวงหาแกนนำ ต้นแบบและสนับสนุนบุคคลต้นแบบเริ่มการดูงานที่สวนของแกนนำ

แผนภาพที่ 15 การรวมกลุ่มของกลุ่มคนจากรูปแบบกิจกรรมเกษตร

5.1.2 ระยะเวลาขยายเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2540 - 2549)

1) ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ ในระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้วิกฤต

ทางเศรษฐกิจทำให้แนวคิดการพึ่งตนเองเป็นมรรควิธีสำคัญในการแก้ปัญหาในระดับบุคคล ชุมชน และประเทศ ในขณะเดียวกันบริบทนโยบายรัฐที่มุ่งแก้ปัญหาความยากจน การแปลงสินทรัพย์เป็นทุนเพื่อเอื้อให้เกษตรกรเข้าถึงแหล่งเงินทุนต่างๆ มีสถาบันการเงินของรัฐเชื่อมต่อกับกลุ่ม/เครือข่าย การเยียวยาฟื้นฟูเกษตรกรที่มีหนี้สิน การพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรที่ยากจนโดยมุ่งเน้นการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ องค์กรความรู้ และพัฒนาความรู้ในด้านการเกษตร หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรเพื่อสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม/เครือข่าย/ชุมชน ตลอดจนส่งเสริมการรวมกลุ่มการรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเพื่อสร้างรายได้บนฐานทรัพยากร สามารถพึ่งตนเองได้เป็นเป้าหมายสำคัญ ซึ่งการที่ภาครัฐได้น้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการพัฒนาประเทศทำให้

หน่วยงานต่างๆ ได้บูรณาการปฏิบัติงานในลักษณะโครงการ/กิจกรรม ทำให้แกนนำเครือข่าย และสมาชิกเครือข่ายอินแปงถูกเชื่อมร้อยความสัมพันธ์และประสานประโยชน์ในการทำงาน ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นเครื่องมือการประยุกต์ใช้แนวคิด ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงเชิงรูปธรรมเชิงพื้นที่ผ่านคนของเครือข่ายอินแปง ทำให้กระบวนการเรียนรู้ของผู้กระทำกร (actor) เป็นการเรียนรู้ใน 2 ลักษณะ คือ การเรียนรู้ร่วมกัน (collaborative learning) และการเรียนรู้โดยสังเกตหรือการเรียนรู้จากตัวแบบ (observational learning or modeling) โดยมีรายละเอียดดังนี้

(1) การเรียนรู้ร่วมกัน (collaborative learning) สมาชิกเครือข่าย

เรียนรู้แนวความคิดการเฝ้าอยู่เฝ้ากินจากศูนย์กลางเครือข่าย ซึ่งเป็นจุดศูนย์รวมขององค์ความรู้เกิดความเข้าใจและนำไปปฏิบัติ ปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตในแปลงของตนเอง ในระยะนี้รูปแบบการเรียนรู้จึงไม่จำเป็นต้องไปเรียนรู้รวมศูนย์หรือที่จุดศูนย์กลางเครือข่ายดังเช่นในระยะแรก เนื่องจากบุคคลได้รับองค์ความรู้แนวคิดอินแปง มีความเข้าใจ และปฏิบัติจริงตามรูปแบบการเกษตรแบบอินแปง เกิดประสบการณ์จากการปฏิบัติ สามารถเป็นตัวอย่างหรือต้นแบบแก่บุคคลอื่น ทำให้กระตุ้นการเรียนรู้แก่สมาชิกเครือข่ายและไม่ใช้สมาชิกเครือข่าย โดยไปเรียนรู้โดยตรงจากบุคคลในแปลงเกษตร การปรึกษาซักถามประเด็นซึ่งสอดคล้องกับความสนใจการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างสมาชิก

การเรียนรู้ร่วมกันดังกล่าวนำมาสู่การพัฒนาความสัมพันธ์ในลักษณะกลุ่มขนาดเล็ก หรือจุ่ม และต่อยอดพัฒนาสู่การร่วมกลุ่มวิสาหกิจชุมชน (กิจกรรมรอง) ซึ่งมีหลักคิดเพื่อสร้างรายได้เสริมหลังฤดูทำนาและเป็นอาชีพรองจากการทำเกษตรกรรม แก่สมาชิกเครือข่าย เช่น การทอผ้าฝ้าย/ผ้าคราม การทำผงนัว (ผงซुरुส) การเลี้ยงและเพาะพันธุ์กบ การปลูกข้าวโพด ปลูกมะนาว ปลูกชิงช้า ตะไคร้ ฯลฯ เป็นต้น การเรียนรู้ร่วมกันในกลุ่มวิสาหกิจเครือข่าย ถือเป็นพื้นที่ในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร การแบ่งปันประสบการณ์ โดยมีศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงแบบจัดตั้ง (บุคคลที่มีศักยภาพจะได้รับการสนับสนุนจากรัฐ) เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของกลุ่ม ซึ่งลักษณะความสัมพันธ์กลุ่มมีความอิสระ ยืดหยุ่นสูง ไม่มีกฎเกณฑ์มากนัก เคารพในสิทธิและความโดดเด่นในความสามารถของสมาชิกแต่ละคน การยอมรับในหน้าที่ความรับผิดชอบของสมาชิก ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่ากิจกรรมวิสาหกิจของเครือข่ายในพื้นที่กรณีศึกษาโดยส่วนใหญ่จะแยกกันผลิตที่บ้านของตนเอง และแยกกันขาย เนื่องจากข้อจำกัดในปัจจุบันต่างๆ เช่น ระยะทางที่อยู่ไกลจากจุดรวม

สินค้า ความสะดวกในการเดินทาง ความต้องการขายและความต้องการจำเป็นของแต่ละบุคคล สะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนางคำ (นามสมมุติ) และนางเรือน (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ในช่วงปี พ.ศ. 2543-2544 ที่เริ่มเข้ากลุ่มมีคำถามถามกันมาก หลังทำนาไปไหน ไปทำอะไร ส่วนใหญ่คนแถวนี้หมดหน้างานก็ไม่มีอะไรทำ ก็เข้ากรุงเทพฯไปทำงาน แต่พอเข้ามาตรงนี้อินแปงมีคำตอบ คือ ทำอย่างอื่นสิ ทำเกษตร เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน ดินเจ้าของกะมี (ที่ดินตัวเองก็มีอยู่) คนที่เข้ามาในเครือข่ายอินแปงไม่จำเป็นต้องมีที่นาเยอะก็ได้ บางคนก็มี 1 ไร่ ก็ทำได้ แต่ต้องเป็นที่ดินของตนเอง ตัวแม่มี 21 ไร่ 3 งาน (ที่ดินในเขตปฏิรูปเพื่อการเกษตรกรรม) เมื่อก่อนทำเกษตรแม่ปลูกพริก ก็คิดเองว่า มันต้องขายได้แน่นอน คนอีสานชอบกินเผ็ดน่าจะขายได้ตลอดปี แต่พอทำไปๆ เราไม่ถนัด ทำก็ไม่ดีเลยไม่ได้ปลูกขายเป็นหลักแล้ว...” นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2559.

“...เข้าอินแปงปี 52 ได้ขังจากสวนแม่ก็ขังไม่ได้ เกรงใจพื้นที่มาดู เราก็อยากทำให้ดี พอทางการบอกว่าต้องหารายได้เสริมเราก็มาคิดพื้นฐานแรกเริ่มครอบครัวก็ทำคราม พ่อแม่ปู่ย่าตายายทอผ้าครามแต่เน้นการทำใช้เองในบ้าน เพราะครามมันก็มีอยู่แล้ว ปลูกกันตามหัวไร่ปลายนา คือมีการทอไว้ใช้แค่นั้น สมัยก่อนผ้าครามเป็นผ้าของคนจน คนรวยต้องใส่ไหม คือ ตอนนั้นหน่วยงาน สปก. (ส่วนกลาง) บอกต้องมีตัวที่สร้างรายได้เสริมนอกจากทำเกษตรผสมผสานซึ่งเป็นหลัก เราก็คิดกันกับกลุ่มเราว่าจะทำอะไร คิดอยู่นานก็คิดไม่ออก ก็เลยเอาสิ่งที่เราถนัดเราทำอยู่แล้ว พอทำไปทำมา ตัวนี้ก็เลยเด่นมีคนมาศึกษาดูงานผ้ามากกว่าสวนอีก หนุ่มสาวเด็กวัยรุ่นก็สนใจมาทอมากขึ้นเพราะสร้างรายได้ ตอนแรกเริ่มนั้นสมาชิกมีแค่หกคนก็ออกเงินก่อน 700 ไปซื้อฝ้าย ครามเรา

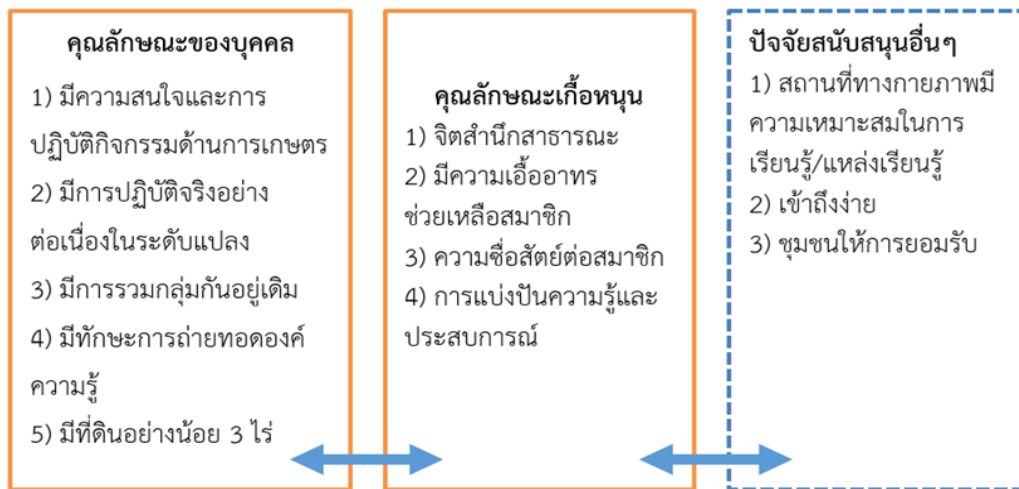
ไม่ได้ซื้อเพราะเรานั้นปลูกเองอยู่แล้ว ตอนนั้นก็ขายแบบราคาถูกๆ ไม่ได้คิดเรื่องต้นทุน ตอนนั้นตอนแรกขายผ้าคลุมไหล่ 200 บาท ผ้าเมตรละ 200 เวลามารวมกลุ่มทำก็จะมารวมตอนมีออเดอร์มากๆ ส่วนใหญ่ก็ทอบ้านใครบ้านมัน...” นางเรือน (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2559.

(2) การเรียนรู้โดยสังเกต หรือการเรียนรู้จากตัวแบบ (observational learning or modeling) ในช่วงการขยายเครือข่ายการเรียนรู้เป็นการเรียนรู้จากการสังเกตจากสัญลักษณ์ รูปแบบการกระทำจากบุคคล การเรียนรู้จากการสัมผัสจากเหตุการณ์ที่มีผลต่อการรับรู้ เข้าใจ ซึ่งแกนนำเครือข่าย แกนนำต้นแบบที่ประสบความสำเร็จและได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ของสมาชิกเครือข่ายและผู้ที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิกเครือข่าย และกระตุ้นความสนใจของสมาชิก ทำให้ช่วงระยะนี้มีสมาชิกเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว การสร้างตัวตนเชิงสัญลักษณ์มีความชัดเจนผ่านรูปธรรมการปฏิบัติของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง การสนับสนุนงบประมาณแก่กลุ่ม /ศูนย์การเรียนรู้ฯ ทำให้เกิดพลังอำนาจเพิ่มมากขึ้นซึ่งเป็นพลังที่เกิดจากการมีตำแหน่งหน้าที่ มีทรัพยากรสนับสนุน ทำให้เกิดแรงจูงใจเป็นตัวอย่างให้ผู้อื่นเรียนรู้ ในช่วงนี้จึงเกิดการเรียนรู้ 2 ลักษณะ คือ

- การเรียนรู้จากตัวแบบโดยถูกผลักดันจากพลังภายในตนเอง ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากบุคคลต้นแบบที่ได้รับการยอมรับจากหน่วยงาน มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ ดึงดูดให้สนใจโดยใช้การสังเกตในการเลียนแบบ เกิดการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องตามต้นแบบ สามารถที่จะถ่ายทอดทั้งความคิดและการแสดงออกเนื่องจากมีความชอบและความสนใจในกิจกรรมเกษตรเป็นพื้นฐาน
- การเรียนรู้จากตัวแบบที่ไม่ได้ถูกผลักดันจากพลังภายใน เป็นการคำนึงถึงผลประโยชน์ที่จะได้รับ สิทธิประโยชน์ การได้รับการสนับสนุนทุนงบประมาณจากหน่วยงาน ไม่ได้ปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ มีการเลียนแบบ เนื่องจากมีแรงจูงใจในเรื่องเงินทุนส่งผลต่อการเรียนรู้ของสมาชิกเครือข่าย ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนางคำ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ช่วงนี้หน่วยงานส่งคนมาอบรมกับศูนย์การเรียนรู้ฯ มาก แม่ก็ดึงลูกชายที่มีศักยภาพมาบรรยายช่วย หรือส่งต่อไปอบรมที่ศูนย์การเรียนรู้ฯ ของ สมาชิก สมาชิกจะได้มีกำลังใจ คือ ศูนย์ฯ เป็นแหล่งเรียนรู้ในเรื่องต่างๆ ซึ่งที่เป็นศูนย์ได้บุคคลก็ต้องเข้มแข็ง เว้าเป็น ถ่ายทอดได้ดี ในช่วงนี้มีคนมาอบรมมาก ก็สร้างรายได้มาก ชั้นต่ำ 2 หมิ่นเป็นอย่างน้อย ได้ค่าอาหาร ค่าวิทยากร พอมีคนเห็นเราอยู่ดีก็อยากทำตามแบบบ้าง ญาติที่เคยห่างๆ ไป ก็มาคุยอยากทำตาม และในช่วงนี้กลุ่มเราก็ได้รับมอบควายประมาณ 26 ตัว โครงการธนาคารโคกระบือ เราเป็นตัวแทนรับมอบเพราะเป็นแกนนำศูนย์การเรียนรู้ฯ มอบต่อหน้าชาวบ้านมากมาย ในอำเภอจัดพิธีมอบด้วย ช่วงนั้นคนก็ถามมามากว่าต้องทำอะไรจึงได้แบบนี้ ก็เลยบอกไปว่าใครปฏิบัติจริงคนนั้นแหละได้ อินแปลงอยู่ที่ไหนก็ได้ ใครทำจริงก็มีแสงสว่างในตัวเองใครๆ ก็อยากเข้าไปหา ถ้าไม่ทำจริงทำเอาหน้า มันก็ได้แค่นั้น...” นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2559.

จากการศึกษาพบว่า คุณลักษณะร่วมของบุคคลที่ได้รับการสนับสนุนเป็นแกนนำศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงมีคุณลักษณะสำคัญดังนี้ คือ 1) มีความสนใจและปฏิบัติกิจกรรมด้านการเกษตร 2) ปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องในระดับแปลง 3) มีการรวมกลุ่มกันอยู่เดิม 4) มีทักษะการถ่ายทอดองค์ความรู้ในพื้นที่แหล่งเรียนรู้ของตนเอง 5) มีที่ดินอย่างน้อย 3 ไร่ และมีคุณลักษณะภายในเกื้อหนุนสำคัญ คือ 1) จิตสำนึกสาธารณะ 2) มีความเอื้ออาทร ช่วยเหลือสมาชิก 3) ความซื่อสัตย์ต่อสมาชิก 4) การแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ ตลอดจนถึงจรรยาบรรณอื่นๆ คือ 1) สถานที่ทางกายภาพของศูนย์เรียนรู้สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ 2) สามารถเข้าถึงง่ายและ 3) ชุมชนให้การยอมรับ ผู้วิจัยได้สรุปผังแผนภาพที่ 16

แผนภาพที่ 16 คุณลักษณะร่วมของบุคคลที่รับคัดเลือกเป็นแกนนำศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง โดยการจัดตั้งจากรัฐ

2) **วิธีการเรียนรู้** ระยะเวลาขยายเครือข่ายการเรียนรู้ หน่วยงานได้เชื่อมร้อยการเรียนรู้ และการประสานประโยชน์กับเครือข่าย โดยวิธีการเรียนรู้ของผู้กระทำการมีรายละเอียดดังนี้

(1) **การอบรม** เป็นเครื่องมือสำคัญในการขยายเครือข่าย การอบรมเพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจแนวคิด และผลจากการอบรมความคาดหวังเชิงพฤติกรรมให้บุคคลสามารถนำไปปฏิบัติจริงในพื้นที่ของตนเอง โดยการอบรมเป็นวิธีการเรียนรู้ต่อเนื่องจากระยะก่อรูปการเรียนรู้โดยอบรมกลุ่มเป้าหมายจากหน่วยงาน แกนนำเครือข่าย แกนนำศูนย์การเรียนรู้ และสมาชิกเครือข่าย แต่มีความแน่นหนามากกว่า อันเนื่องมาจากปัจจัยทางด้าน 1) สถานการณ์ทางสังคม วิฤตเศรษฐกิจ 2) นโยบายของหน่วยงานเอื้อสนับสนุนการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยการจัดอบรมเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อให้พึ่งตนเองได้ จึงเชื่อมร้อยกับเครือข่ายอินแปง แกนนำเครือข่ายซึ่งมีศักยภาพสามารถเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มเป้าหมายต่างๆ

การอบรมมุ่งเน้นการถ่ายทอดเนื้อหาแนวคิดการปลูกอยู่ปลูกกินที่สอดคล้องเหมาะสมกับบริบทพื้นที่หรือทุนของชุมชน ตลอดจนการเชื่อมโยงกับการอนุรักษ์ทรัพยากร การรื้อฟื้นทุนของชุมชนสู่การแปรรูปผลิตภัณฑ์ในลักษณะการรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ในระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้กลุ่มที่มีปฏิสัมพันธ์กับแกนนำเครือข่าย/แกนนำศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงโดยมากจะเป็นกลุ่มเป้าหมายที่หน่วยงานของรัฐจัดสรรให้มาเรียนรู้ หรือเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อการ

พึ่งตนเอง ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความต้องการจำเป็นเข้ารับการศึกษาหลักสูตรเศรษฐกิจพอเพียงที่กำหนดไว้ซึ่งเป็นการอบรมแบบหมู่คณะ เช่น กลุ่มลูกหนี้ผ่อนชำระของธนาคาร ธกส. กลุ่มเกษตรกรในพื้นที่เขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (สปก.) กลุ่มเกษตรกรทั่วไป กลุ่มนักเรียน (การศึกษานอกระบบโรงเรียน) และหน่วยงานอื่นๆ ที่สนใจแนวคิดด้านการเกษตร เศรษฐกิจพอเพียง การอบรมเน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง การทำเกษตรตามรูปแบบอินแปลง การสร้างรายได้จากทรัพยากรท้องถิ่น การแปรรูปผลิตภัณฑ์ของกินของใช้เพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนางคำ (นามสมมุติ) และนายยา (นามสมมุติ) ดังนี้

“...หน่วยงานหลักที่มาให้อบรม ก็มีกระทรวงเกษตรฯ สปก. ธกส. อย่างของ ธกส.นี้ ก็เป็นสมาชิก ธกส. เคยกู้เงิน เขาจะลงตามสมาชิกที่เข้มแข็งเหมือนเมื่อก่อนมีหนี้ มีประวัติแต่ต่อมาชำระจนหมดก็อาจจะเป็นตัวอย่างได้ ส่วนหน่วยงานหลักตั้งแต่แรกจนถึงปัจจุบันก็คือ สปก. ก็จะคอยประคับประคองช่วยเหลือพาไปดูงาน อบรมอะไรใหม่ๆ...” นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2559.

“...สมาชิกที่มีความสามารถด้านการบรรยาย ถ่ายทอดได้ก็มาร่วมคิดร่วมทำกันเป็นทีม อย่างพวกป่าไม้เชิญเราให้ไปพูดเรื่อง วนเกษตร เกษตรสำมะปี เกษตรผสมผสาน และที่หน่วยงาน สปก. สองหน่วยงานนี้เป็นหลัก คนฟังหลักคือ เกษตรกร สมาชิก ลูกหนี้ ธกส. ไปบรรยายให้ ธกส. ช่วงที่เค้าปลดหนี้ก็ไปบรรยายตลอด...” นายยา (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

(2) การประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยน ในลักษณะจุ่มโดยมีกิจกรรมวิสาหกิจเครือข่ายเป็นตัวเชื่อมร้อยความสัมพันธ์ของสมาชิก กิจกรรมวิสาหกิจเครือข่ายเป็นแกนกลางที่นำสู่การพูดคุยแลกเปลี่ยนระหว่างกันในเรื่องอื่นๆ การติดตามความก้าวหน้ากิจกรรมของสมาชิก ปัญหา

อุปสรรคในการปฏิบัติกิจกรรม ซึ่งแกนนำศูนย์การเรียนรู้มีบทบาทในการประสานสมาชิก การร่วมกันเรียนและแบ่งปันประสบการณ์ระหว่างกัน ตลอดจนการประชุมเพื่อหาแนวทาง กติกาในการใช้ทรัพยากรร่วมกันของกลุ่ม เปิดโอกาสให้ทุกคนได้การเรียนรู้ร่วมกันผ่านการพูดคุย การประชุมแบบมีส่วนร่วม เช่น การออมข้าวเปลือก การยืมเครื่องหยอดข้าว เป็นต้น ซึ่งสะท้อนจากนายพล (นามสมมุติ) และนางคำ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ที่ยึดเหนี่ยวสมาชิกคือ การออมข้าว ออมครั้งเดียว ออมเงินครั้งเดียว จบ กองทุนข้าวเปลือก แรกๆ จาก 1 ตัน 2 ตัน มีถึง 11 ตัน ภายใน 4-5 ปี จุ่มเราจะไม่ออมหลายครั้ง ไม่เอาแบบนั้น เพราะเกษตรกรเค้าก็ไม่มีกินอยู่แล้วเกษตรกรได้ข้าวไม่เท่ากัน บางคนได้น้อยบางคนได้เยอะ ในกองทุนข้าวเปลือกนั้นพอจะให้ ยืม 10 กิโลต่อ 2 กิโล กิจกรรมตรงนี้ อยากให้สมาชิกเชื่อมโยงถึงกัน...” นายพล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

“...ทางการบอกว่าถ้าเหลือกินก็ให้เอามาแปรรูปให้มีมูลค่า ก็เลยมาทำข้าวฮาง ก็ทำโครงการของบ อบต. ได้มา 50,000 บาท ที่ขอตอนนั้น เพราะมีปัญหาเรื่องยุ่งฉาง เราเน้นเรื่องกิจกรรมข้าว เราจะทำอย่างไรดี จะเก็บยังไง และเราก็ทำเรื่องออมข้าวเพื่อช่วยเหลือสมาชิกที่เขาไม่ค่อยพอกินหรือเอาข้าวไปขายเพื่อนำเงินมาใช้จ่ายในครอบครัวเขา ตอนนั้นพอจะมาเราก็มาประชุมกัน คิดกันว่าจะมีวิธีการยังไง ซึ่งพอทำจริงก็แค่สามหมื่น เอาสมาชิกมาทำ เหลือมาไว้กองกลาง วัดอุประสงค์หลัก ช่วยเหลือสมาชิกเรื่องข้าวให้พอกิน เหลือจึงขาย แปรรูป หนึ่งเป้าหมาย ถ้าสมาชิกมีกองทุนรวม ก็จะมีการคุยกัน กลุ่มเราถ้าไม่มีการคุยกันก็เชื่อมกันลำบาก อย่างที่ผ่านมาประมาณปี 52 ขอเครื่องหยอดข้าว เพราะหยอดแล้วข้าวเรียงตัวกันดีผลผลิตมาก หน่วยงานก็ได้มาสาม

เครื่อง ก็แบ่งไปใช้สามโซนแบ่งสมาชิกไปใช้เป็นกองกลางของหลวง เอาเครื่องหยอดข้าวสมาชิกมาได้ พอเอาเครื่องมาก็ต้องมาเรียนรู้ด้วยกันว่าใช้งานอย่างไร กฎ กติกาการใช้ การบำรุงรักษาทำยังไง นี่คือคำพ่อเล็กสอนที่บอกว่า ถ้าสืบทดีให้หมั่นย่อมน ถ้าบ่พร้อมให้หมั่นประชุมกัน...”
นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 19 มีนาคม 2559.

(3) การศึกษาดูงาน พื้นที่ที่ประสบความสำเร็จ พื้นที่ต้นแบบที่ได้รับการยอมรับ จากองค์กร หน่วยงาน เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาเครือข่ายต่อยอดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์เดิม ซึ่งกระตุ้นการเรียนรู้ทำให้สมาชิกเกิดการเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ และนำมาปรับประยุกต์ในพื้นที่ของตนเองให้ดีขึ้น หน่วยงานที่มีภารกิจเป็นผู้อำนวยการความสะดวก ในการศึกษาดูงานแก่สมาชิกเครือข่าย/ศูนย์เรียนรู้ฯ โดยสนับสนุนงบประมาณในการศึกษาดูงาน และสนับสนุนองค์ความรู้ที่เกิดจากความสนใจของสมาชิก ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนางเรือน (นามสมมุติ) และนายพล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...หน่วยงานให้เราเสนอโครงการไปศึกษาดูงานที่ที่กลุ่มสนใจ บางครั้งก็จะมาถามก่อนว่าที่ตรงนี้อะไรไปดูหรือไม่ ที่ผ่านมาเขาก็ดูแล ให้โอกาสปีละครั้ง ให้ขอโครงการเข้ามา คือเราได้รับการสนับสนุนได้ทุกปี...”
นางเรือน (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2559.

“...การไปดูงานมีที่เราไปเองใกล้ๆ เช่น ศูนย์ภูพาน และก็มีหน่วยงานพาไป เช่น การศึกษาการขยายพันธุ์ข้าว ที่จังหวัดยโสธร/ศึกษาการปลูกผักปลอดสารพิษและการปลูกต้นสบู่ดำ ที่จังหวัดขอนแก่น/ศึกษาการปลูกปาล์ม ที่จังหวัดหนองคาย วิธีการในการเลือกคนที่จะไปอบรมศึกษาดูงาน เป็นการโทรประสานหัวหน้าแกนนำแต่ละกลุ่มเพื่อหาสมาชิกในกลุ่มที่มีใจรักและอยากที่จะออกไปเก็บเกี่ยวความรู้และประสบการณ์

เพื่อที่จะได้นำความรู้นั้นมาพัฒนากลุ่ม แต่ถ้าหากนำบุคคลที่ไม่เต็มใจที่จะไปหรือบังคับไปก็จะไม่เกิดประโยชน์แก่กลุ่มเหมือนกัน การมีทุนแต่ไม่มีความรู้ในการใช้ทุน ทุนนั้นก็ไม่ได้เกิดประโยชน์เท่าที่ควร...”นายพล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

3) **เนื้อหา/องค์ความรู้** ที่กลุ่มผู้กระทำการได้เรียนรู้ร่วมกัน ส่งผลต่อการแสดงออกมีเนื้อหาองค์ความรู้ มีรายละเอียดดังนี้

(1) **เนื้อหาด้านการทำมาหากินแบบพึ่งตนเอง** การเสียดูอยู่เสียดกินเป็นเนื้อหาสำคัญหลักที่เครือข่ายยังมุ่งเน้นเป็นสำคัญต่อเนื่องจากระยะแรก มุ่งหวังให้สมาชิกเกิดกระบวนการเรียนรู้การพึ่งตนเองในด้านอาหาร ลดการซื้อหาจากภายนอก ช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่ไม่จำเป็น การปลูกอยู่ปลูกกินบนฐานทรัพยากรและบริบทพื้นที่ ไม่ใช่สารเคมี เนื่องจากเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อผู้คน

(2) **เนื้อหาเกี่ยวกับบัญชีครัวเรือน** เป็นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การทำบัญชีหรือบันทึกรายรับรายจ่ายประจำวัน การบันทึกข้อมูลด้านอื่น ๆ ในชีวิตในครอบครัว พันธุ์พืช พันธุ์ไม้ การจดบันทึกสามารถสร้างภูมิคุ้มกันในครอบครัวลดรายจ่ายที่ไม่จำเป็น ในระยะนี้เนื้อหาเกี่ยวกับการทำบัญชีครัวเรือนเป็นเนื้อหาการเรียนรู้ที่หน่วยงานมีความประสงค์ให้กลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมอบรมมีความรู้ ความเข้าใจและนำไปปฏิบัติจริง ซึ่งใช้แกนนำเครือข่าย แกนนำศูนย์การเรียนรู้ที่มีประวัติดีและไม่มีหนี้สินเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มเป้าหมาย ซึ่งสามารถสร้างการยอมรับและสร้างศรัทธาได้

(3) **เนื้อหาเกี่ยวกับการแปรรูปผลิตภัณฑ์** การสร้างกระบวนการเรียนรู้จากทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อต่อยอด นำภูมิปัญญามาสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ชุมชนให้เกิดคุณค่าเป็นการเชื่อมโยงกระแสทุนนิยม องค์ความรู้สมัยใหม่ อัตลักษณ์พื้นที่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สัมพันธ์กับการทำมาหากิน นำมาผลิตซ้ำทำให้เกิดการพัฒนาและแปรรูปผลิตภัณฑ์ เช่น การแปรรูปของกินของใช้แปรรูปยาสมุนไพร ปุ๋ยธรรมชาติ เป็นต้น

จากเนื้อหาการเรียนรู้อันขยายเครือข่ายการเรียนรู้จะเห็นได้ว่า แกนนำเครือข่าย แกนนำศูนย์การเรียนรู้มีปฏิสัมพันธ์กับรัฐหรือหน่วยงานภายนอก ซึ่งเป็นการปฏิสัมพันธ์เชิงแลกเปลี่ยน การประสานและเกื้อหนุนการเรียนรู้ระหว่างกัน แกนนำได้รับองค์ความรู้ใหม่ๆ การพัฒนาตนเอง หน่วยงานสนับสนุนคนอินแปงเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งได้รับยอมรับเป็นครูผู้รู้ จึงต้องพัฒนาตนเองอยู่เสมอเป็นบุคคลที่มีการปฏิบัติจริงมีประสบการณ์ ะยะนี้มีหลักสูตร/ฐานการเรียนรู้ที่หลากหลายเป็นรูปธรรมเชิงประจักษ์ ผ่านบุคคลที่มีศักยภาพ และได้รับการยอมรับจากชุมชนและหน่วยงาน สถานการณ์ทางสังคม นโยบายรัฐ กระแสการดูแลสุขภาพ การรักษาสีงแวดล้อมเป็นปัจจัยเกื้อกูลในการก่อเกิดฐานการเรียนรู้ใหม่ๆ ในศูนย์การเรียนรู้ ซึ่งในระยะนี้จะเห็นว่ากิจกรรมรองมีความโดดเด่นและได้รับความสนใจอันเนื่องมาจากสามารถสร้างรายได้เสริมแก่สมาชิก หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ กิจกรรมสามารถตอบสนองด้านเศรษฐกิจของครัวเรือนได้อย่างไรก็ตามในระยะนี้ผลผลิตของเครือข่ายมีข้อจำกัดในหลายด้าน เช่น แหล่งการขาย ช่องทางการตลาดที่แน่นอน ในส่วนบุคคลหรือกลุ่มที่ขายผลผลิตเองได้ เนื่องจากมีปัจจัยเกื้อหนุนที่สำคัญ คือ

- 1) พื้นที่แปลงเกษตรและที่อาศัยอยู่ในบริเวณเดียวกันซึ่งเป็นลักษณะเชิงประจักษ์ที่เกื้อหนุนการเรียนรู้ กระตุ้นการเรียนรู้ และมีผู้คนสนใจมาศึกษาเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง
- 2) พื้นที่ขายสินค้าตั้งอยู่หน้าบ้านของตนเองซึ่งติดทางคมนาคมหลักของชุมชนซึ่งเข้าถึงง่าย

ในระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ มีกิจกรรม ฐานการเรียนรู้ที่โดดเด่น และกระตุ้นการเรียนรู้ของสมาชิก ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปดังแผนภาพที่ 17

แผนภาพที่ 17 กิจกรรมเด่นจากพื้นที่กรณีศึกษา

4) ฐานการเรียนรู้ หรือแหล่งการเรียนรู้ของกลุ่มผู้กระทำการประกอบด้วยฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย และฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(1) ฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้มีรายละเอียดดังนี้

- สภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ดิน น้ำ ป่า พืชท้องถิ่น โดยเฉพาะทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน การรื้อฟื้นทุนของชุมชนสู่การสร้างรายได้ เช่น การปลูกต้นครามเพื่อเป็นสกัดเป็นน้ำครามในการผลิตผ้าคราม การปลูกต้นมะพร้าวสกัดทำน้ำหมักแม่ ผักบัวสดคั้นแปรรูป ฯลฯ ซึ่งถือเป็นฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ที่อยู่ในวิถีชีวิตฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่ายทำให้สมาชิกและแกนนำเกิดกระบวนการรับรู้ เข้าใจ และเห็นคุณค่าทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง

- พื้นที่แปลงของสมาชิกเครือข่าย แต่ละพื้นที่มีกิจกรรมโดดเด่นแตกต่างกันไปตามบริบทและทุนของพื้นที่ เช่น การทอผ้าฝ้าย/ผ้าคราม การปลูกผักหวาน การขยายพันธุ์พืช

ต้นไม้ เกษตรผสมผสาน คันทนาใหญ่ การทำข้าวฮาง/ข้าวกล้อง การซึ่งมีองค์ความรู้ ภูมิปัญญาด้าน การเพาะถั่วงอก การเพาะเห็ดฟาง การขยายพันธุ์กบและการเลี้ยงกบ ฯลฯ องค์ความรู้จากแปลง ของสมาชิกจะเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างกันเมื่อมีความต้องการเรียนรู้หรือสนใจ การแบ่งปันความ ความรู้เทคนิคใหม่ๆ ระหว่างกัน โดยการไปเยี่ยมแปลงของสมาชิกแบบไม่เป็นทางการ

(2) **ฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย** พื้นที่ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จใน กิจกรรมที่สมาชิกเครือข่ายสนใจ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ ฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่ายมี ดังนี้

- **ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ** เป็นฐานการ เรียนรู้ภายนอกเครือข่ายที่สมาชิกเครือข่ายได้เรียนรู้ต่อเนื่องจากระยะก่อรูปการเรียนรู้ โดยเป็นไป เรียนรู้ด้วยตนเอง/รวมกลุ่มไปเรียนรู้ ซึ่งได้รับการบอกต่อ ชักชวนจากกลุ่มเกษตรกรที่เคยไปเรียนรู้มาก่อน หรือการไปเพิ่มเติมความรู้ที่สนใจเนื่องจากศูนย์ศึกษาฯ อยู่ไม่ไกล การคมนาคมสะดวก และมี ฐานการเรียนรู้ที่หลากหลาย มีเจ้าหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะนำ และกิจกรรมนั้นผ่านการวิจัยและ พัฒนาภายใต้บริบทพื้นที่อีสานสามารถนำไปปรับใช้ในแปลงของตนเองได้

- **เครือข่ายหรือพื้นที่อื่นที่มีกิจกรรมคล้ายคลึงกับอินแปง** พื้นที่ที่ประสบ ความสำเร็จ ซึ่งส่วนใหญ่มีพื้นฐานกิจกรรมคล้ายคลึงกับเครือข่ายอินแปง โดยเป็นฐานการเรียนรู้ใน ภูมิภาคอื่น ๆ เช่น เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นพื้นที่ต้นแบบ ในการเรียนรู้ร่วมกัน โดยมีการรวมตัวกันเป็นเครือข่ายการรวมกลุ่มสร้างความสัมพันธ์เป็นเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือกัน ชุมชนสันตือโศก ซึ่งมีฐานการเรียนรู้ด้านเกษตรกรที่สอดคล้องกับแนวคิดเครือข่าย อินแปง เช่น การทำเกษตรอินทรีย์เพื่อบริโภคเอง เหลือจึงขายในราคาต่ำ การทำปุ๋ยอินทรีย์ การทำ แชมพู/สบู่จากสมุนไพร การทำยาสมุนไพร หรือการแปรรูปผลิตภัณฑ์ กลุ่มทอผ้าจังหวัดสุรินทร์ ซึ่ง เป็นจังหวัดที่มีวัฒนธรรมการทอผ้าไหมที่สืบทอดมานาน เป็นมรดกวัฒนธรรมจนเป็นเอกลักษณ์ การนิยมใช้สีธรรมชาติซึ่งเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น ซึ่งสร้างแรงบันดาลใจในการเรียนรู้ในการพัฒนา ผลิตภัณฑ์วิสาหกิจในกลุ่มของตนเอง

5) กลไกส่งเสริมการเรียนรู้

(1) **ปราชญ์ชาวบ้าน/แกนนำศูนย์เรียนรู้** คุณลักษณะเด่นของปัจเจกบุคคลที่ต้น มีทุนปัญญา มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญา สามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์ทุนภายในชุมชนที่มีอยู่ผ่านการ เรียนรู้จากประสบการณ์ตนเอง ทำให้จุดประกายแก่สมาชิก ตลอดจนคุณลักษณะของความเป็นผู้นำ มีการแบ่งปันความรู้ จิตสาธารณะ ความเอื้ออาทรช่วยเหลือสมาชิก ซึ่งปราชญ์ชาวบ้าน/แกนนำศูนย์ เรียนรู้ ที่ปฏิบัติตนที่ดีจะเป็นต้นแบบจะเป็นกลไกในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่สมาชิก เนื่องจากได้รับโอกาสในการเปิดประสบการณ์ในพื้นที่ต่างๆ และแบ่งปันข้อมูลสู่สมาชิก หรือประสาน กับหน่วยงานเพื่อสร้างการรับรู้ สนับสนุนสมาชิกคนอื่นๆ ที่มีศักยภาพ (สมาชิกใหม่ที่มีศักยภาพ ปฏิบัติจริงในแปลง)

(2) **ผู้ประสานงานเครือข่าย** มีบทบาทสำคัญในการสร้างขวัญกำลังใจแก่แกนนำ ศูนย์เรียนรู้ การจุดประกายความคิดและการดึงพลังภายในของชาวบ้านที่แฝงอยู่ บทบาทเป็น เปรียบเสมือนเป็นที่เลี้ยงการอำนวยความสะดวกแก่เครือข่าย การให้คำแนะนำในประเด็นการ ถ่ายทอดความรู้ หรือการเชื่อมต่อแกนนำเครือข่าย รัฐ ตลอดจนบุคคลหรือหน่วยงานที่สนับสนุน งานของเครือข่ายให้สอดคล้องกัน นักวิชาการ/ผู้ประสานงานเครือข่าย ถือได้ว่ามีบทบาทสำคัญใน การเชื่อมโยงการเรียนรู้ การกระตุ้นการแสดงออกและสร้างเวทีในการเรียนรู้ปัญหาาร่วมกัน

(3) **สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ส.ป.ก. (ส่วนกลาง) และ สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดสกลนคร** หน่วยงานเป็นกลไกสนับสนุนองค์ความรู้เครือข่ายอย่าง ต่อเนื่อง เชื่อมร้อยความสัมพันธ์กับเครือข่ายอื่นแปลงด้วยภารกิจของหน่วยงานที่มีหน้าที่จัดสรรที่ดิน ทำกินเพื่อการเกษตรกรรมแก่ผู้มีฐานะยากจน การสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในเขต ปฏิรูปที่ดิน สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ผ่านการศึกษาดู เพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ พัฒนาต่อยอด ความรู้เดิม ได้รับประสบการณ์ และเป็นหน่วยงานหลักที่สนับสนุนการศึกษาดูงานของกลุ่มเครือข่าย อย่างต่อเนื่องจากระยะแรก และสนับสนุนทุนทางกายภาพเพื่อเอื้อต่อกิจกรรมกลุ่ม เช่น วัสดุ อุปกรณ์ อาคาร บ่อน้ำ เครื่องสูบน้ำ หรือทางกายภาพอื่นๆ อันจะเกื้อกูลการเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ สะดวกเหมาะสม (ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในพื้นที่กรณีศึกษาตั้งอยู่ในแนวเขตปฏิรูปที่ดินซึ่ง เป็นหน้าที่รับผิดชอบหลักในภารกิจดังกล่าว)

(4) สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ มีหน้าที่จัดการปัญหาหนี้สินของเกษตรกรตามนโยบายของรัฐ มีบทบาทเกื้อหนุนเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกษตรกรพึ่งตนเองได้ โดยเฉพาะพัฒนาความรู้ในด้านเกษตร หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรเพื่อสร้างความเข้มแข็ง การพัฒนาคุณภาพชีวิตสร้างรายได้ และมีบทบาทส่งเสริมสนับสนุนการร่วมกลุ่มของเกษตรกรและการฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพเกษตรกร สามารถมีศักยภาพผ่อนชำระหนี้ตามสัญญาเกี่ยวกับกองทุนฟื้นฟูได้ ซึ่งการจัดกระบวนการเรียนรู้ของหน่วยงานจะเชื่อมโยงศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในฐานะแหล่งเรียนรู้ที่เป็นต้นแบบได้ สมาชิกที่อบรมเกิดการเปลี่ยนแปลงหรือแนวโน้มเชิงพฤติกรรมตามเป้าประสงค์ตามที่คาดหวังไว้

(5) ศูนย์ศึกษาและพัฒนานวนศาสตร์ชุมชนที่ 3 มีบทบาทในการส่งเสริมการอนุรักษ์ทรัพยากร ป่าไม้ การปลูกป่า การเพาะขยายพันธุ์พืชต้นไม้ และสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ให้แก่กลุ่มเกษตรกรและสมาชิกเครือข่าย และต่อมาได้การสนับสนุนการเพาะขยายพันธุ์พืชเชิงการค้าพาณิชย์ (หวาย) เพื่อเอื้อต่อการทำมาหากินของกลุ่มเกษตรกรซึ่งส่วนใหญ่มีฐานะยากจนและอยู่ในเขตปฏิรูปที่ดิน ตลอดจนสนับสนุนองค์ความรู้สนับสนุนการทดลองจากวิจัยชาวบ้าน ในเรื่องการเพาะขยายพันธุ์หวาย การสนับสนุนแกนนำในเครือข่ายเป็นวิทยากรอบรมแก่บุคคลเป้าหมายของหน่วยงาน ทำให้เครือข่ายสร้างตัวตนผ่านพื้นที่สาธารณะได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

(6) สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) บทบาทหลักในการจัดการศึกษาแก่ชุมชนโดยมีหลักสูตรทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ การจัดหลักสูตรอบรมระยะสั้นเพื่อเสริมสร้างความรู้เพื่อการสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ เอื้อต่อการประกอบอาชีพ และการสร้างรายได้เสริมแก่กลุ่มเกษตรกร/เครือข่าย ตลอดจนเชื่อมร้อยการเรียนรู้กับคนในเครือข่ายหรือแกนนำที่มีศักยภาพเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มนักเรียนโดยการอบรม และเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้เชิงประจักษ์ซึ่งมีฐานการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชุมชนเป็นต้นแบบแก่ผู้เรียนได้

(7) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อสร้างรายได้อาชีพ ส่งเสริมการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง ผลลัพธ์ทางการเกษตร สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มสอดคล้องกับความต้องการของตลาด และสนับสนุนงบประมาณ การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเชิงพื้นที่ผ่านบุคคลที่มีศักยภาพการจัดตั้งพื้นที่ที่เหมาะสมเพื่อเอื้อเป็นแหล่งเรียนรู้ซึ่ง

สามารถเป็นต้นแบบเกษตรกรอื่นๆได้ และสนับสนุนงบประมาณในการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ เศรษฐกิจพอเพียง

(8) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรจังหวัดและสำนักงานส่งเสริมการเกษตรอำเภอ

มีบทบาทในการส่งเสริมการเกษตร ทั้งประเภทเกษตรแบบเคมีและอินทรีย์ตามความเหมาะสมของพื้นที่และชนิดพืช การเสริมสร้างองค์ความรู้การใช้เคมีเพื่อการเกษตรที่ถูกต้องหลักวิชาการมีความเหมาะสม การสนับสนุนองค์ความรู้เพื่อเพิ่มผลผลิต และสร้างความรู้ความเข้าใจถึงผลกระทบ โดยเฉพาะการใช้ยาฆ่าแมลงซึ่งเป็นอันตรายต่อชีวิตและระบบนิเวศ การเชื่อมโยงเครือข่ายอินแปลง หรือแกนนำเครือข่าย/แกนนำศูนย์เรียนรู้ฯ เพื่อเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ในต้นแบบการทำเกษตรแบบอินทรีย์ แก่กลุ่มเกษตรกรเป้าหมายให้มีความรู้ และบทบาทสนับสนุนแกนนำเครือข่าย แกนนำศูนย์เรียนรู้ ในการศึกษาดูงานในพื้นที่อื่นๆ ด้านการเกษตรเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ต่อยอดในการพัฒนาแปลงของตนให้ดียิ่งขึ้น

(9) สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ มีบทบาทในการส่งเสริมอาชีพเพื่อสร้างรายได้

แก่คนในชุมชน การเสริมสร้างองค์ความรู้ และบทบาทสำคัญในการวางแผนจัดระบบกองทุนที่รัฐกระทำการเกื้อหนุนชุมชน เช่น กองทุนหมู่บ้าน กองทุนพัฒนาบทบาทสตรี ฯลฯ การเชื่อมร้อยการเรียนรู้กับเครือข่าย/แกนนำศูนย์เรียนรู้ฯ เพื่อให้เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มต่างๆ และเป็นพื้นที่ ต้นแบบ แหล่งเรียนรู้ต้นแบบ ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปความสัมพันธ์ของผู้กระทำการ ดังตารางที่ 6

ตารางที่ 6 ความสัมพันธ์ของผู้กระทำการ ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ.2540-2549)

ความสัมพันธ์ผู้กระทำการ ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ.2540-2549)				
บริบทสังคม	หน่วยงาน	แหล่งทุนก้อน	ศูนย์เครือข่ายอินแปง	ศูนย์การเรียนรู้ (พื้นที่กรณีศึกษา)
<p>- นโยบายแก้ปัญหาความยากจนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงโดยสนับสนุน ทุนเงิน ทุน ที่ดิน ทุนของความรู้ แลกเปลี่ยนทรัพยากรเป็นทุนและนำเครื่องมือทางการเงินมาใช้เพื่อให้เกิดความคุ้มค่า ใช้เทคโนโลยี/เครื่องมือสมัยใหม่มาบริหารจัดการ โดยพัฒนาเกษตรกรพื้นฐาน สุจริต ทำเกษตรเพื่อจำหน่ายในประเทศและส่งออกต่างประเทศ</p> <p>- แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ได้ให้ความสำคัญทางเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาประเทศ</p> <p>- วิกฤตเศรษฐกิจทำให้การพึ่งตนเองเป็นวิธีการในการแก้ปัญหาในระดับบุคคล ชุมชน</p>	<p>สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม สปก.</p> <ul style="list-style-type: none"> จัดและพัฒนาที่ดินให้เกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน ควบคู่กับการสร้างอาชีพหรือการรวมตัวเป็นกลุ่มการผลิต เกษตรกรเข้าถึงแหล่งทุนสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาตนเองทางเศรษฐกิจของเกษตรกรในเขตปฏิรูป พื้นที่ที่ปลูกไม้ยืนต้น แหล่งอาหารและรายได้ให้ชุมชนในเขตปฏิรูปที่ดิน <p>สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร</p> <ul style="list-style-type: none"> เกษตรกรสามารถจัดการปัญหาหนี้สิน เกษตรกรผ่อนชำระตามสัญญาอยู่กับกองทุนฟื้นฟู ส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรที่ฟื้นฟูและพัฒนาอาชีพเกษตรกร พัฒนาความรู้ในด้านเกษตร หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องกับเกษตรกรเพื่อสร้างความเข้มแข็ง <p>กระทรวงเกษตรและสหกรณ์</p> <p>ส่งเสริมการสร้างพื้นที่ต้นแบบในภูมิภาคต่างๆ การสร้างแกนนำต้นแบบผ่านบูรณาการศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง เครือข่ายประชาราษฎร์ในภูมิภาคต่างๆ</p>	<ul style="list-style-type: none"> ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ กองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร พ.ศ. 2542 กองทุนต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจน (ศตจ.) กองทุนการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (กปท.) งบประมาณกระทรวงเกษตรสนับสนุนการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ 125,000 บาท 	<ul style="list-style-type: none"> แนวคิดเครือข่ายการพึ่งตนเอง เน้นการปลูกอยู่ปลูกกิน การทำเกษตรพื้นฐานในครัวเรือน เมื่อเหลือนำไปขายในชุมชนเพื่อสร้างรายได้เสริม สนับสนุนการทำวิสาหกิจชุมชนบนฐานทรัพยากรในชุมชนโดยเน้นการบรรลุพันธกิจเพื่อสร้างมูลค่าเพื่อจำหน่ายโดยเป็นการลงทุนรวมในกิจการวิสาหกิจ ให้ปัจจัยเกื้อหนุนเพื่อทำกิจกรรมวิสาหกิจและส่งเสริมการรวมกลุ่มของสมาชิกเครือข่ายและมีการปันผลในลักษณะหุ้น และพัฒนาการตลาด การแปรรูปผลิตภัณฑ์จากกิจกรรมที่รวมกลุ่มกัน ** ระยะนี้มีเครือข่ายได้รับงบประมาณช่วยเหลือหรือส่งเสริมสมาชิกเครือข่ายที่มีศักยภาพเป็นผู้กระทำการ 	<p>ศูนย์การเรียนรู้ (พื้นที่กรณีศึกษา)</p> <p>การจัดตั้งเป็นพื้นที่ศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ แนวคิดในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ต้นแบบ โดยเชื่อมกับสมาชิกเครือข่ายที่มีศักยภาพ ซึ่งมีพื้นที่ (ที่ดิน) เกือบหนึ่งไร่ และมีความรู้ด้านการเรียนรู้ต่างๆ เพื่อเอื้อต่อการเรียนรู้แบบบูรณาการเพื่อเพิ่มมูลค่าฐานการเรียนรู้ บัญชีครัวเรือน ซึ่งเป็นต้นแบบเชิงประจักษ์ได้ ฯลฯ</p> <p>เครื่องมือการเรียนรู้หลัก คือ การอบรม ต่อกลุ่มเป้าหมาย 4 กลุ่มหลัก</p> <ol style="list-style-type: none"> กลุ่มเกษตรกรทั่วไป/เกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กลุ่มเกษตรกร ในฐานะลูกหนี้วิกฤตของหน่วยงาน เช่น ธกส. กลุ่มแม่บ้าน บุคคลทั่วไปที่หน่วยงานประสงค์ให้เรียนรู้

5.1.3 ระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2550 - 2560)

1) ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ ในระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นช่วงระยะที่เครือข่ายกระทำการกับหน่วยงานภายนอกตามศักยภาพของบุคคลและพื้นที่ ซึ่งแกนนำศูนย์เรียนรู้ฯ ระดับเข้มแข็งมีการปฏิสัมพันธ์กับหน่วยงานของรัฐอย่างต่อเนื่อง บุคคลมีการปฏิบัติจริง หรือมีฐานการเรียนรู้ใหม่ๆ ที่โดดเด่น และมีทักษะการถ่ายทอดความรู้ที่ดีจะได้รับการสนับสนุนเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มเป้าหมาย และสนับสนุนการสร้างตัวตนเชิงสัญลักษณ์ใหม่ ซึ่งกระตุ้นการเรียนรู้ของสมาชิกเครือข่ายและพื้นที่อื่นๆ ในระยะนี้กระบวนการเรียนรู้ของผู้กระทำการ (actor) ของเครือข่าย เป็นการเรียนรู้เชิงปรับตัว (adaptive learning) และการเรียนรู้เชิงคาดการณ์ (anticipatory learning) มีรายละเอียดดังนี้

(1) การเรียนรู้เชิงปรับตัว (adaptive learning) เป็นการเรียนรู้ในการทบทวนตนเอง บทเรียนการดำเนินกิจกรรมในระดับปัจเจกและกลุ่ม โดยพิจารณาถึงความเหมาะสม ความคุ้มค่า ความต้องการ และความสนใจเป็นพื้นฐาน ซึ่งการเรียนรู้เชิงปรับตัวทำให้แกนนำเครือข่ายและสมาชิกเครือข่ายเกิดการตระหนักรู้ในสถานการณ์ทางสังคมที่มีอิทธิพลต่อศูนย์เรียนรู้ฯ การเปลี่ยนแปลงนโยบายรัฐ การสนับสนุนของหน่วยงานต่างๆ โดยผู้กระทำการมีการเรียนรู้เชิงปรับตัวในประเด็นสำคัญ คือ 1) การใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ 2) การเชื่อมโยงความต้องการ และความพึงพอใจของสมาชิกเครือข่ายแบบมีส่วนร่วม เช่น การศึกษาดูงานจากความต้องการ ความสนใจของกลุ่มเป็นสำคัญพื้นฐาน 3) การพัฒนาตนเองด้วยการเรียนรู้ และแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ๆ จากพื้นที่หรือแปลงของสมาชิก เพื่อพัฒนาแปลงของตนเองให้ดียิ่งขึ้น เช่น การเรียนรู้เทคนิคใหม่ การแบ่งปันความรู้ระหว่างกันเมื่อมีบุคคลใดบุคคลหนึ่งมีโอกาสไปเรียนรู้จากภายนอก 4) การปรับตัวในการผลิตพืชผลทางการเกษตรโดยเน้นการปลูกพืชตามฤดูกาล และสอดคล้องกับความต้องการของตลาด และเป็นที่ยอมรับตามกระแสสุขภาพ เช่น การปลูกข้าวโพด ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ข้าวฮางข้าวกล้อง 5) การพัฒนาปรับปรุงผลิตภัณฑ์เดิมของกลุ่มวิสาหกิจเพื่อเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์ เช่น การแปรรูปข้าวฮางในบรรจุภัณฑ์ใหม่ การพัฒนาแนวทางการส่งออกผงนัว (ผงชูรส) ในตลาดต่างประเทศ (มาตรฐาน ออย. / ฮาลาล) การปลูกถั่วงอกแบบธรรมชาติโดยเน้นกลุ่มเป้าหมายที่รักษาสุขภาพ เป็นต้น

การเรียนรู้เชิงปรับตัวเป็นการพิจารณาในเรื่องความคุ้มค่า เวลา และการมีรายได้ ต่อเนื่องเพราะสามารถขายได้ทันทีเนื่องจากเป็นที่ต้องการของตลาด ดังกล่าวนั้นจะเห็นความแตกต่างในวิธีการผลิต โดยในระยะก่อรูปการเรียนรู้ เน้นการปลูกทุกอย่างที่กินกินทุกอย่างที่ปลูก ไม่ใช้สารเคมี ที่เหลือจึงขาย ซึ่งความหลากหลายของการปลูกพืชดังกล่าวจะเกื้อกูลและส่งผลดีต่อผู้คน ธรรมชาติ อากาศ แหล่งน้ำ ในระยะแรกการขายผลิตผล ไม่สามารถกระตุ้นความสนใจจากชาวบ้านในพื้นที่เดียวกันเนื่องจากในครัวเรือนมีการปลูกในวิถีชีวิตอยู่แล้วส่วนหนึ่ง การขายมีตัวแทนหรือพ่อค้าคนกลางของเครือข่ายรับผลิตไปจำหน่ายในต่างพื้นที่ (พื้นที่ห่างไกลจากเส้นทางหลักของจังหวัดและความยากในการเข้าถึงพื้นที่) ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์นายนวล (นามสมมุติ) และนายใหญ่ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...อินแปงพูดง่ายๆ คือ ปรับตัวเก่ง ปรับตัวไปเรื่อยๆ ปรับตัวไปตามสถานการณ์ อย่างเมื่อก่อนไม่เคยพูดเรื่องตลาด ทุกวันนี้ก็พูด อย่างออนไลน์ก็พูดถึงตลาดออนไลน์ สปก.ก็เข้ามาจัดอบรมให้ ดูศักยภาพคนด้วยว่าคนนั้นขายอะไร ที่เอื้อต่อออนไลน์ ขายหมากเม่าก็ขายแล้ว หรือขายต้นไม้อื่นๆที่เป็นสมุนไพรเราก็จะทำ สรรพคุณมีอะไรเราก็จะบอกไป การปรับตัวในช่วงนั้นยากมากในการเรียนออนไลน์ เริ่มอบรมปี 57 แกนนำมีหลายรุ่นไปอบรม มีกลุ่มต่างๆ ในไลน์ เรียนรู้มากขึ้น กลุ่มอินแปงก็มีกลุ่มไลน์ คุยกันง่ายขึ้น ก็ดี คือ เราปรับตัวได้ พอมีอะไรใหม่ๆ เราก็จะพัฒนาไปเรื่อยๆ...” นายนวล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 27 เมษายน 2559.

“...การปรับตัวพืชที่จะทำเพิ่มเติม คือการแปรรูปผลไม้ท้องถิ่น อย่างกลุ่มแม่บ้านมีคนเยอะ แปรรูปผลไม้ท้องถิ่น หมากเม่า หวายอาจจะมาอัดถุง นี่ก็ควรคิดแบบก้าวหน้าแปรรูปให้ได้ ในเกษตรกรหลายที่ก็แปรรูปบางที่แก่งฟ้าครามก็ขาย ผักหวานก็อยากให้เป็นชาผักหวาน แพคถุง

ผักหวานมีตราชื่อ เป็นที่ซึ่งได้ดื่มได้...”นายใหญ่ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์,

3 มิถุนายน 2559.

(2) การเรียนรู้เชิงคาดการณ์ (anticipatory learning) การเรียนรู้ร่วมกันของกลุ่มสมาชิก ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันในมุมมองใหม่ โดยเฉพาะการคัดกรองสมาชิกเข้าเครือข่ายกลุ่มเพื่อความยั่งยืน การร่วมกำหนดทิศทางเครือข่ายในอนาคตด้วยความเท่าเทียม การสร้างตลาดเชิงรูปธรรมและพัฒนาการแปรรูปผลิตภัณฑ์ การพัฒนาสู่ระบบมาตรฐานให้เป็นที่ยอมรับมากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันต่อเครือข่าย ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์นางคำ (นามสมมุติ) และนายยา (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ที่ผ่านมาคิดว่าเราจะทำอย่างไร ที่ผ่านมานหน่วยงานมาเรียนรู้ที่ศูนย์ฯ มาก ส่งคนมาอบรมมาก มีแขกมากเราก็คิดตาม กลัวบริการไม่ดี เราต้องจัดการปัญหา วางแผน...” นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 2 มีนาคม 2559.

“...อินแปงดูศักยภาพคนในการทำศูนย์ ต้องทำจริง เป็นวิทยากรได้ ไว้เป็น ถ่ายทอดได้ สามารถแนะนำโน้มน้าวก็ต้องได้ อินแปงจะพูดเรื่องเป็นประเด็นๆ เช่น เรื่องนี้ เป็นวิทยากรก็อิสระ มีให้แนวคิดประเด็นผู้ประสานงานก็เป็นคนตัวเข้ม ในอนาคตอินแปงจะอยู่ คือ ศูนย์ยังอยู่ศักยภาพ คือ สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองแบบไม่ต้องพึ่งใคร แต่อบรมก็ต้องมีบ้าง...” นายยา (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

2) วิธีการเรียนรู้

(1) การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เป็นวิธีการที่สำคัญในระยะดำรงเครือข่ายการช่วยให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นและเป็นการแสดงให้เห็นว่าความคิดของทุกคน

นั้นมีคุณค่าต่อกลุ่ม การเยี่ยมชมบ้านและแปลงของสมาชิก การกระจายข่าวสาร แบ่งปันข้อมูล สถานการณ์ที่แต่ละบุคคลมีปฏิสัมพันธ์กับภายนอกทำให้สร้างมิตรภาพและสร้างขวัญกำลังใจในการ ปฏิบัติกิจกรรม ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์นายต่อม (นามสมมุติ) ดังนี้

“...เราไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้สมาชิกที่เขาทำกิจกรรมใหม่ๆ เช่น อยากรู้อะไร ไปปลูกกล้วยแบบธรรมชาติที่ได้ปริมาณผลผลิตมากๆ ทำยังไง เราก็ไปเรียนรู้ไม่ได้อายุที่จะขอความรู้ ความรู้มันมีตลอด ต้องแสวงหาความรู้ใหม่ๆ และทำให้ได้ เราก็พยายามจะมองหาคนที่ทำจริง ซึ่งต่อไปก็จะต้องคัดกรองคนมากกว่าเดิม คนที่มีใจไม่ใช่ทำผ่านๆ อยากรู้อะไร ไปคุยกับเขา จัดตั้ง อยากรู้อะไร ไปคุยกับเขา...” นายต่อม (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

(2) การปฏิบัติจริง ผ่านการทดลองและพัฒนาซ้ำด้วยตนเองเพื่อให้ผลที่แตกต่างจากเดิม เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต การปฏิบัติจริงของบุคคลจะเกิดการยอมรับจากสมาชิกและหน่วยงาน โดยเฉพาะในช่วงการดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ สภาวะการณ์ของสมาชิกเครือข่ายที่เริ่มถอนตัวออกจากเครือข่าย การสร้างคนรุ่นใหม่ที่มีการปฏิบัติจริงในแปลง โดยการส่งเสริมสนับสนุน แนะนำผ่านพื้นที่สาธารณะซึ่งมีผลต่อการรับรู้และสนใจสมาชิก ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์นางคำ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...การเรียนรู้ที่ผ่านมาก็เห็นจากแกนนำคนอื่นๆ พอเป็นศูนย์ฯ แล้วมันก็ทำเกินตัว ก่อสร้างดีเพิ่มเติมมากมาย พอหน่วยงานไม่ส่งแขกมาให้ก็อยู่ไม่ได้ มีหนี้สิน ตรงนั้นที่มันเกินตัว เราต้องอยู่ได้ด้วยกิจกรรมที่เราปฏิบัติ อยู่แล้ว วางเป้าหมายในการปลูกอยู่ปลูกกินการเก็บเกี่ยว สิ่งที่เราทำอย่าให้ขาดให้หาย เราต้องรู้ว่าอะไรหลัก อะไรรอง ช่วงที่มันดังมากๆ ก็มีรายได้เข้าศูนย์มาก คนมาเรียนรู้มาก ได้ค่าอาหารที่เรามาจัดทำให้แขก ได้ค่าวิทยากร ขายเป็นของจากแปลง พอคนอื่นเห็นตรงนี้ก็อยากมาทำด้วย

ซึ่งจริงๆ เราก็มองคนที่เขาอยากทำจริงๆ มากกว่า และที่ตัวเสริมคือ เขาต้องพูดได้เป็นวิทยากรได้มันก็เชื่อมโยงกัน...” นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2559.

3) เนื้อหา/องค์ความรู้

(1) เนื้อหาด้านการทำมาหากินแบบพึ่งตนเอง การเชื่อมต่ออยู่ยึดกินเป็นเนื้อหาสำคัญหลักที่เครือข่ายยังมุ่งเน้นเป็นสำคัญต่อเนื่องจากระยะก่อรูปการเรียนรู้ ระยะเครือข่ายการเรียนรู้ และระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ก็ยังคงมุ่งหวังให้สมาชิกเกิดกระบวนการเรียนรู้การพึ่งตนเองในด้านอาหาร ลดการซื้อหาจากภายนอก ช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่ไม่จำเป็น การปลูกอยู่ปลูกกินบนฐานทรัพยากรและบริบทพื้นที่ไม่ใช่สารเคมี หรือใช้ในปริมาณไม่มากนัก เนื่องจากเป็นแหล่งต้นน้ำที่สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อผู้คน ดินน้ำป่า ระบบสุขภาพอย่างเป็นองค์รวม

(2) การตลาดและการแปรรูป การพัฒนาสินค้าเด่น วิเคราะห์ตลาดความต้องการของตลาดในสภาวะปัจจุบัน การพัฒนาคุณภาพสินค้าตามมาตรฐานสากลเพื่อสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้บริโภค การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ การออกแบบเพื่อกระตุ้นความสนใจ ซึ่งอยู่บนฐานภูมิปัญญา รูปการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม การพัฒนาสินค้าเด่น การเลือกเฟ้นเอาความเชื่อและธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบทอดกันมาผ่านกระบวนการสร้างสรรค์

(3) การทำมาหากินที่สัมพันธ์กับฤดูกาล การปลูกพืชผลทางการเกษตรที่สัมพันธ์กับฤดูกาล และเป็นที่ต้องการของตลาด หรือการแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรที่สอดคล้องกับฤดูกาล การวิเคราะห์ตลาด หรือความต้องการในการซื้อสินค้า เช่น การปลูกกล้วย การปลูกข้าวโพด เป็นต้น

(4) การทำบัญชีครัวเรือน การทำบัญชีรายรับรายจ่ายของตนเองและครอบครัว หรือการทำบัญชีครัวเรือนเป็นฐานการเรียนรู้ที่ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันในเรื่องรายจ่าย ลดค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันทางการเงิน ทำให้เห็นสถานะการเงินที่แท้จริงและใช้จ่ายด้วยความรอบคอบ

4) **ฐานการเรียนรู้** หรือแหล่งการเรียนรู้ ในระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ ประกอบด้วย ฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย และฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย ซึ่งมีรายละเอียดมีดังนี้

(1) **ฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย**

- **พื้นที่ทางภูมิศาสตร์** พื้นที่ทางกายภาพถือเป็นทุนของชุมชนที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประจักษ์ การเรียนรู้ฐานทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น ที่เสริมสร้างการเรียนรู้เชิงบูรณาการแก่เครือข่ายระยะนี้ฐานการเรียนรู้ต่างๆ เป็นการเรียนรู้ตามความสนใจของบุคคล

- **แปลงของสมาชิกเครือข่าย** เป็นฐานการเรียนรู้ที่สำคัญต่อเนื่องจากระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ การเรียนรู้ของสมาชิกไม่ได้ถูกจำกัดภายใต้ศูนย์การเรียนรู้แบบจัดตั้ง หรือแปลงของแกนนำเท่านั้น แต่การเรียนรู้ได้ขยายขอบเขตความสนใจไปยังแปลงสมาชิกคนอื่นๆ ที่มีความโดดเด่น การบอกต่อในเรื่องความชำนาญที่เกิดจากการปฏิบัติจริง นอกจากนั้นแปลงของสมาชิกที่โดดเด่นจะเชื่อมโยงความสำเร็จในด้านรายได้ ดึงดูดให้บุคคลมาเรียนรู้จากแปลงโดยตรงเพื่อนำไปสู่การไปปฏิบัติในพื้นที่ของตนเอง ซึ่งฐานการเรียนรู้ที่น่าสนใจและสามารถตอบสนองรายได้ทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องในระยะนี้ เช่น ฐานการเรียนรู้การปลูกผักหวาน ฐานการเรียนรู้การเพาะพันธุ์กบ ฐานการเรียนรู้การปลูกมะนาว ฐานการเรียนรู้เลี้ยงไส้เดือน ฐานการเรียนรู้เพาะขยายพันธุ์ไม้ /พันธุ์พืช การเรียนรู้ในระยะนี้จึงไม่ได้ยึดติดที่ศูนย์การเรียนรู้ แต่ศูนย์เป็นพื้นที่ในการรวมตัวทางสังคม การแบ่งปันข้อมูลข่าวสารสู่สมาชิก และการรวมตัวในกิจกรรมที่สำคัญๆ เช่น การรวมกลุ่มการผลิตตามความต้องการของตลาด เป็นต้น

(2) **ฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย** ในระยะนี้ฐานการเรียนรู้ภายนอกเกิดจากการใช้ความสัมพันธ์ทางสังคม ทุนทางสังคม ที่ผู้นำมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อเครือข่าย การเชื่อมโยงความรู้อะหว่างกัน โดยฐานการเรียนรู้ที่สำคัญ มีดังนี้

- **สำนักงานพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (องค์การมหาชน)** เป็นหน่วยงานที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์เนื่องจากมีเป้าหมายในการพัฒนาในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเป็นฐานและหน่วยงานใช้พื้นที่เครือข่ายอินแปงเป็นจุดเชื่อมต่อของการขยายแนวคิด (ศูนย์พิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติ ภาคอีสานตอนบน) การเรียนรู้เครือข่ายจึงเป็นประสานการ

เรียนรู้ร่วมกัน โดยคนของอินแปงมีบทบาทและมีส่วนร่วมในการจัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มคนที่ศึกษาตุงานสำนักงานพิพิธภัณฑ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตลอดจนสนับสนุนผลิตภัณฑ์สินค้าเครือข่ายเพื่อร่วมแสดงสินค้า เปิดพื้นที่ทางสังคมให้คนของเครือข่ายมีส่วนร่วมและสร้างพื้นที่การรับรู้ต่อสื่อสาธารณะอย่างต่อเนื่อง

5) กลไกส่งเสริมการเรียนรู้

(1) สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม สปก. มีบทบาทในการประสานเครือข่ายอันเนื่องมาจากภารกิจงานในเขตการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยสนับสนุนงบประมาณ องค์ความรู้เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชน และสมาชิกเครือข่าย โดยสอดคล้องกับความสนใจและความต้องการ นอกจากนี้ยังมีบทบาทส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ด้านการผลิต การส่งเสริมปัจจัยการผลิต และพัฒนาทุนกายภาพ (physical capital) เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการดำเนินชีวิตหรือเป็นปัจจัยพื้นฐานในการการผลิตที่สนับสนุนการดำรงชีพของเครือข่าย ได้แก่ ระบบน้ำ ไฟฟ้า การขุดบ่อน้ำ การสร้างอาคารสาธารณะประโยชน์ หรือสิ่งปลูกสร้างต่างๆ ซึ่งมีเกื้อกูลการเป็นแหล่งเรียนรู้ของสมาชิกในเขตปฏิรูปที่ดิน

(2) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) บทบาทส่งเสริมสนับสนุนแกนนำเครือข่าย เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มเป้าหมาย โดยเน้นเชื่อมโยงหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป้าหมายในการพึ่งตนเอง มีรายได้เสริม และเป็นผู้ให้สินเชื่อเพื่อเอื้อต่อการเข้าถึงแหล่งทุนของสมาชิกที่มีประวัติดี สร้างโอกาสทางการเงินให้ประชาชนในพื้นที่ (การให้สินเชื่อเพื่อการเกษตร) ตลอดจนการเชื่อมร้อยเนื้อหาความรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียง การส่งเสริมการออมที่เป็นเงินสด สามารถทำบัญชีครัวเรือนได้ การแปรรูปของกินของใช้เพื่อลดรายจ่ายในครัวเรือน และการผลิตอาหารเองในครัวเรือน ส่งเสริมการเพิ่มรายได้จากฐานทรัพยากร

(3) สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) บทบาทหลักในการจัดการศึกษาแก่ชุมชน การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน ในระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) มีบทบาทสำคัญในการ

เสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ หรือเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ใหม่ๆ ตามนโยบายของรัฐที่มุ่งเน้นให้ประชาชนเกิดองค์ความรู้ที่เกื้อกูลในวิถีชีวิต เช่น การจัดอบรมหลักสูตรระยะสั้นด้านเทคโนโลยี การทำปุ๋ย การย้อมผ้า ซึ่งประสานผู้รู้จากภายนอก ครูในพื้นที่ หรือการเชื่อมโยงคนอินแปงเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ ถ่ายทอดองค์ความรู้ (วิทยากร) แก่กลุ่มนักศึกษา หรือการเชื่อมโยงกับแกนนำศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้แก่ผู้เรียนได้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ

(4) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ มีบทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนเกษตรกรให้มีความรู้ การส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อสร้างรายได้อาชีพ ส่งเสริมการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร เน้นการฝึกอบรมภาคปฏิบัติเพื่อให้เกษตรกรรู้จักการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้และเข้าถึงโอกาสใหม่ๆ โดยมีการทำกินในแปลงที่ดินที่จัดใหม่ควบคู่ไปกับการเรียนรู้สามารถสร้างมูลค่าเพิ่มสอดคล้องกับความต้องการของตลาด และสนับสนุนงบประมาณ การจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงเชิงพื้นที่ผ่านบุคคลที่มีศักยภาพการจัดตั้งพื้นที่ที่เหมาะสมเพื่อเอื้อเป็นแหล่งเรียนรู้ซึ่งสามารถเป็นต้นแบบเกษตรกรอื่นๆได้

(5) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรจังหวัดและสำนักงานส่งเสริมการเกษตรอำเภอ มีบทบาทในการส่งเสริมการเกษตร ทั้งประเภทเกษตรแบบเคมีและเกษตรแบบอินทรีย์ตามความเหมาะสมกับประเภทพืชกลุ่ม การเสริมสร้างองค์ความรู้ที่ถูกต้องในการใช้เคมีทางการเกษตร การสร้างความรู้ความเข้าใจและพัฒนาเทคนิควิธีการผลิตเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่โดยใช้องค์ความรู้ด้านการส่งเสริมการเกษตร ซึ่งเชื่อมโยงเครือข่ายอินแปง หรือแกนนำเครือข่าย/แกนนำศูนย์เรียนรู้ฯ เพื่อเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มเกษตรกรในประเด็นเกษตรแบบอินทรีย์ และมีบทบาทสนับสนุนแกนนำเครือข่าย แกนนำศูนย์เรียนรู้ ในการศึกษาดูงานในพื้นที่อื่นๆ ด้านการเกษตรเพื่อพัฒนาองค์ความรู้ต่อยอดในการพัฒนาแปลงของตนให้ดียิ่งขึ้น

(6) สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ มีบทบาทในการส่งเสริมอาชีพแก่คนในชุมชน ส่งเสริมการรวมกลุ่มคนในชุมชน เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนในเรื่องต่างๆ และเป็นกลไกสำคัญในการเชื่อมโยงหน่วยงานภายนอกเข้ามาศึกษาเรียนรู้เครือข่ายอินแปง เป็นผู้บอกต่อและอำนวยความสะดวกหน่วยงานอื่นๆ เพื่อเข้าถึงแหล่งเรียนรู้เชิงประจักษ์ ตลอดจนบทบาทสำคัญในการวางแผน เสริมสร้างพลังภายในกลุ่ม เสริมสร้างความเข้มแข็ง การพัฒนาคน การ

จัดระบบกองทุนที่รัฐกระทำการเกื้อหนุนชุมชน เช่น กองทุนหมู่บ้าน กองทุนพัฒนาบทบาทสตรี การเชื่อมร้อยการเรียนรู้กับเครือข่าย/แกนนำศูนย์เรียนรู้ฯ เพื่อให้เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มต่างๆ

ในระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ จะเห็นได้ว่ากลไกขับเคลื่อนการเรียนรู้เครือข่าย ในพื้นที่กรณีศึกษามีการเชื่อมร้อยการเรียนรู้ที่ไม่ต่อเนื่อง และไม่ค่อยมีการเคลื่อนไหวในกิจกรรมเครือข่ายมากนัก อันเนื่องมาจาก 1) นโยบายของรัฐและผู้นำมีการเปลี่ยนแปลง 2) ประเทศไทยเริ่มฟื้นตัวจากภาวะวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ 3) กลุ่มเกษตรกร/บุคคลหลายกลุ่มได้เรียนรู้จากศูนย์การเรียนรู้และนำไปประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ระดับหนึ่ง

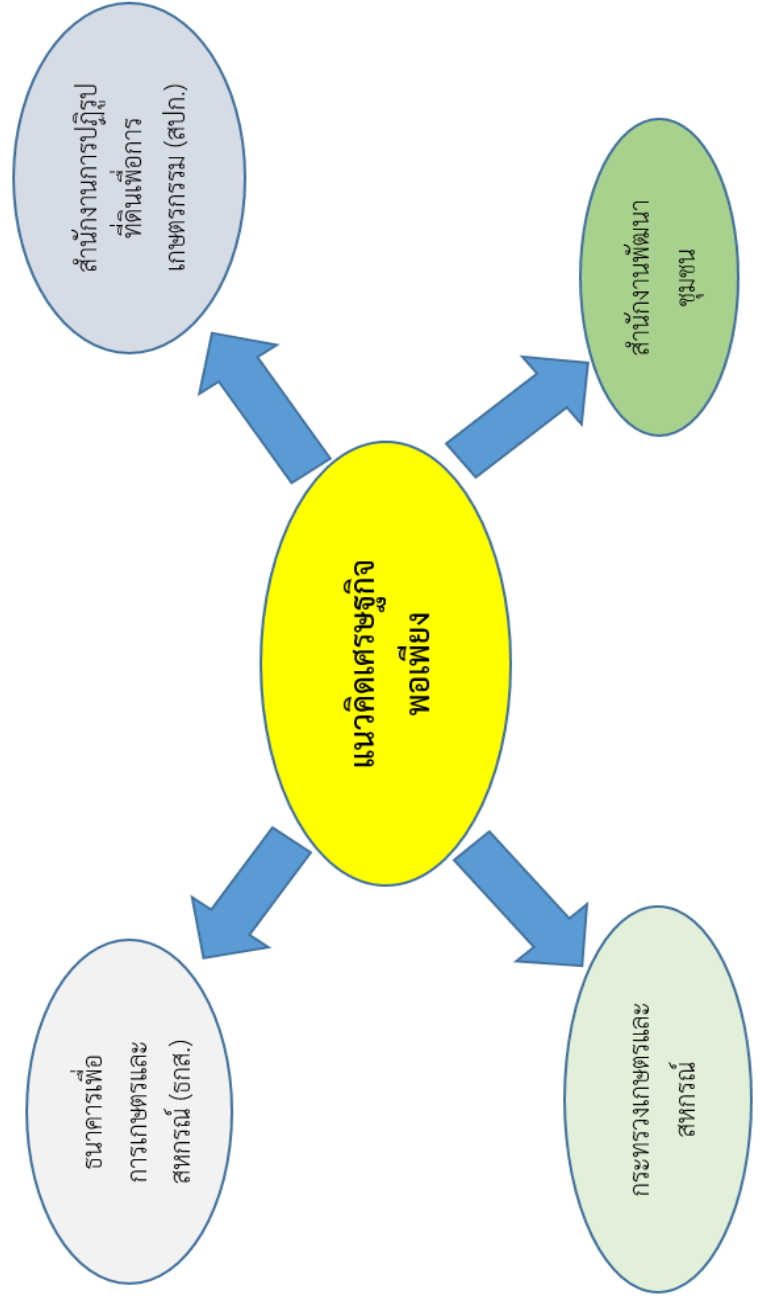
อย่างไรก็ตามในสภาวะการณปัจจุบันที่สถานการณ์ทางด้านอาหาร การผลิตอาหาร ความปลอดภัยทางด้านอาหาร โรคภัยที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของผู้คน นโยบายของการผลิตที่มุ่งเน้นการขาย แสวงหากำไร ระบบทุนนิยมโดยขาดการตระหนักถึงการผลิตที่เหมาะสมต่อผู้บริโภค ทำให้ในทางหนึ่งนั้น ในระยะนี้หน่วยงานของรัฐ/องค์กรพัฒนาต่างๆ พยายามร่วมกับเครือข่ายอินแปงในฐานะต้นแบบเกษตรอินทรีย์ เกษตรปลอดภัยพิช จะเห็นได้ว่าหน่วยงานที่ยังคงประสานเชื่อมร้อยการเรียนรู้กับเครือข่าย ศูนย์การเรียนรู้ฯ โดยมากเป็นหน่วยงานที่มีภารกิจในการพัฒนาเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินและหน่วยงานที่น้อมนำปรัชญา แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาสู่ปฏิบัติจริงในชุมชนซึ่งขับเคลื่อนในลักษณะโครงการผ่านการอบรมซึ่งเน้นการให้ความรู้ความเข้าใจทั้งในภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ โดยเชื่อมโยงกับแหล่งเรียนรู้ต้นแบบ ผู้วิจัยได้สรุป ดังตารางที่ 7

ตารางที่ 7 ความสัมพันธ์ของผู้กระทำการ ระยะดำเนินการเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ.2550-2560)

นโยบายรัฐบาล	กิจกรรมสอดคล้อง	ศูนย์เครือข่ายอินแปง	ศูนย์การเรียนรู้
<p>นโยบายรัฐบาลเรื่องการจัดความยากจนโดยจัดทำกลยุทธขึ้น การแก้ไขความยากจนไว้ 3 ประการ คือ ระดับประเทศ ระดับชุมชน และระดับบุคคล ยึดหลัก 4 ประการ ได้แก่</p> <p>1) เน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกษตรกรเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ความรู้และปัญหา</p> <p>2) เน้นการฝึกอบรมภาคปฏิบัติเพื่อให้เกษตรกรรู้จักการตลาด รายจ่าย เพิ่มรายได้และเข้าถึงโอกาส ใหม่ ๆ โดยมีการทำกินในแปลงที่ดินที่จัดใหม่ควบคู่ไปกับการเรียนรู้</p> <p>3) เน้นการจัดที่ดินที่ถูกปล่อยทิ้งร้างว่างเปล่ามาใช้ประโยชน์ในการสร้างงาน สร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรยากจน ควบคู่กับการฟื้นฟูธรรมชาติ</p> <p>4) เน้นการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันในรูปแบบสหกิจและสร้างความร่วมมือกับเอกชนในเรื่องการตลาด</p>	<ul style="list-style-type: none"> - โครงการชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง - โครงการศูนย์การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงเพียงต้นแบบ 5.ก.ส. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ แนวคิดการพึ่งตนเอง การลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ การแปรรูป การสร้างตลาด เพื่อเพิ่มมูลค่าการผลิต ▪ การสร้างตลาด ช่องทางการขายที่เป็นรูปธรรม การพัฒนารูปแบบการขายสมัยใหม่ ▪ การพัฒนาทักษะด้านสื่อเทคโนโลยีแก่สมาชิก 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ การพึ่งตนเอง การปรับตัวในการผลิตโดยเน้นการปลูกตามฤดูกาล ▪ หน่วยงานสนับสนุนวัตถุประสงค์เบื้องต้นคือการทำเกษตรในแปลง เช่น เครื่องหยอดข้าว เครื่องตัดหญ้า เครื่องสูบน้ำ พัฒนาระบบน้ำ ไฟฟ้า ถนน อาคารเอนกประสงค์ เพื่อถือฤกษ์เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีความพร้อม ▪ ศูนย์การเรียนรู้ อบรมแก่กลุ่มเป้าหมายสำคัญ <ul style="list-style-type: none"> - ลูกหนี้ ธกส. - บุคคลที่สนใจและเกษตรกรทั่วไป/เกษตรกรในพื้นที่เขตปฏิรูปที่ดิน - ผู้นำชุมชน

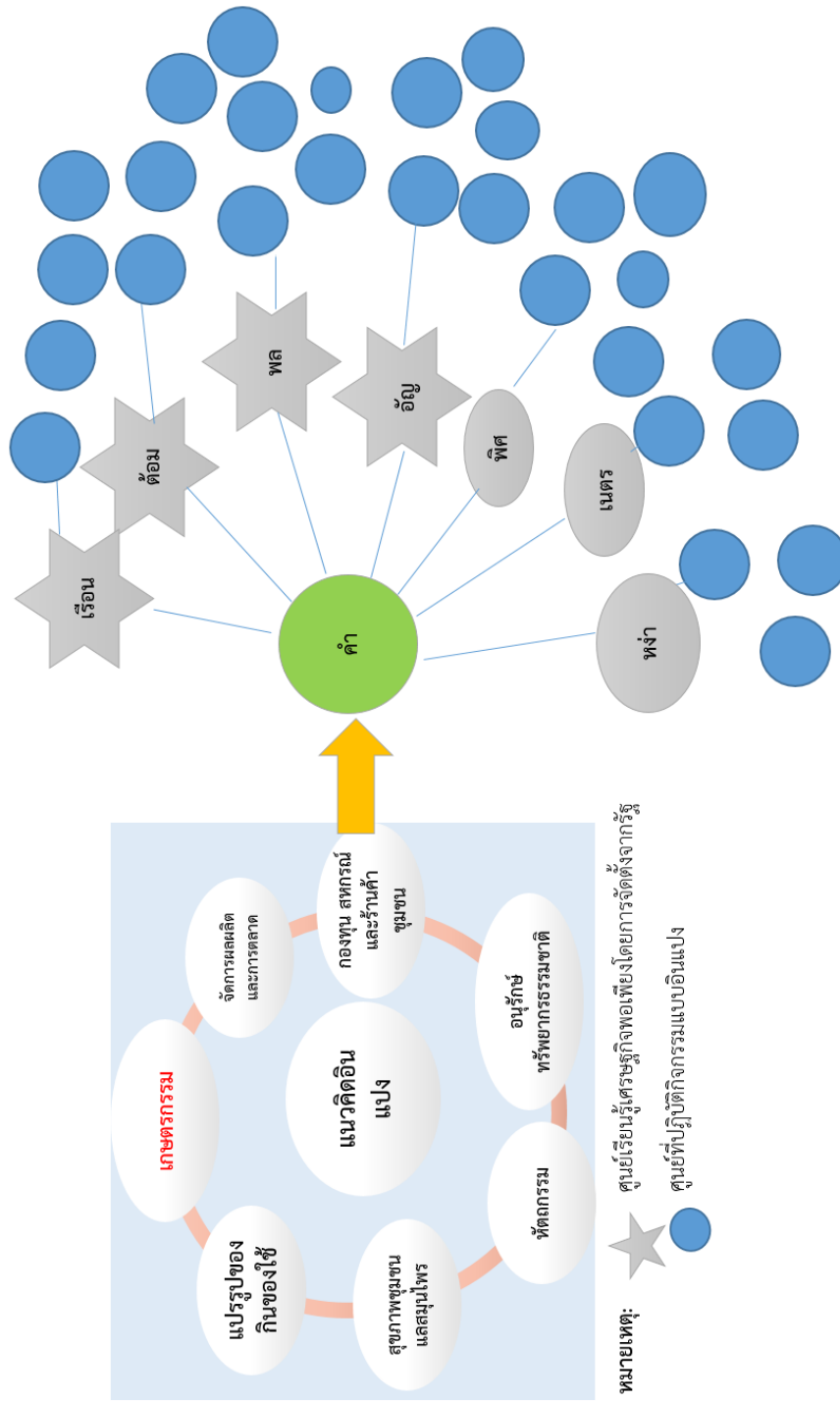
จากการศึกษาเครือข่ายอินแปงในระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ พบว่า หน่วยงานรัฐมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนงบประมาณ โดยแกนนำศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้ แนวคิดเครือข่ายอินแปง แนวคิดการทำเกษตรผสมผสานโดยเฉพาะการเกษตรแบบอินทรีย์ แนวคิดการอนุรักษ์ป่า การแบ่งปันประสบการณ์ของตนเอง บทเรียนการทำเกษตรกรรมที่สำเร็จหรือไม่ประสบผลสำเร็จด้วยปัจจัยหรือเงื่อนไขใด แกนนำศูนย์การเรียนรู้ซึ่งมีคุณลักษณะเด่นด้านการสื่อสารที่ดี สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ และเป็นต้นแบบที่ได้รับการยอมรับในชุมชนจะมีปฏิสัมพันธ์กับหน่วยงานอย่างต่อเนื่อง

เมื่อพิจารณาเนื้อหาองค์ความรู้ที่หน่วยงานเชื่อมโยงแกนนำศูนย์ฯเป็นผู้ถ่ายทอดนั้น เนื้อหาสาระสำคัญในการเรียนรู้มีความเกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์กับปรัชญาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ด้านเศรษฐกิจพอเพียง การทำการเกษตรผสมผสานเพื่อเสริมสร้างรายได้โดยมุ่งเน้นการประยุกต์ใช้ และสามารถนำไปแก้ปัญหาในชีวิตจริงของตนเองได้ มีรายได้และเกิดการรวมกลุ่มในชุมชนซึ่งเป็นพื้นฐานต่อยอดในการพัฒนาชุมชน ซึ่งหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญในช่วงระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม (สปก.) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และสำนักงานพัฒนาชุมชน ผู้วิจัยได้สรุปดังแผนภาพที่ 18

แผนภาพที่ 18 เศรษฐกิจพอเพียงกับหน่วยงานเชื่อมโยงเครือข่ายอินแปลง

เมื่อพิจารณากระบวนการค้นหาแกนนำศูนย์ฯ ซึ่งเป็นจุดเชื่อมต่อเครือข่ายของหน่วยงาน พบว่า หน่วยงานมีกระบวนการค้นหาคนที่รวมกลุ่มกันอยู่เดิมซึ่งเป็นคุณลักษณะสำคัญพื้นฐานในการได้รับการสนับสนุนในระดับปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่ม โดยแกนนำศูนย์ฯ ที่มีคุณลักษณะด้านทักษะ การพูด การโน้มน้าว การถ่ายทอดองค์ความรู้ที่ดี สนใจในกิจกรรมเกษตร มีคุณธรรม ซื่อสัตย์ ได้รับการยอมรับจากชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งการได้รับการยอมรับในคุณลักษณะด้านความรู้ ความสามารถ และคุณลักษณะทางด้านคุณธรรมจะนำไปสู่การสร้างเชื่อมั่นจากคนในชุมชน หรือผู้ที่ยังไม่ได้เป็นสมาชิก โดยเฉพาะการเชื่อมโยงต้นแบบกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ เช่น การไม่มีหนี้สินเมื่อเข้าร่วมเครือข่าย มีประวัติการชำระหนี้ในระดับดีมาก การมีรายได้ในครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น ดังกล่าวนั้นสะท้อนให้เห็นลักษณะการตอบสนองทางด้านเศรษฐกิจและคุณภาพชีวิตที่ดีของบุคคล ต้นแบบ ได้ก่อให้เกิดแรงจูงใจมาปฏิบัติในแปลงของตนเองตามแนวคิดอินแปลง ผู้วิจัยได้สรุปตั้ง แผนภาพที่ 19

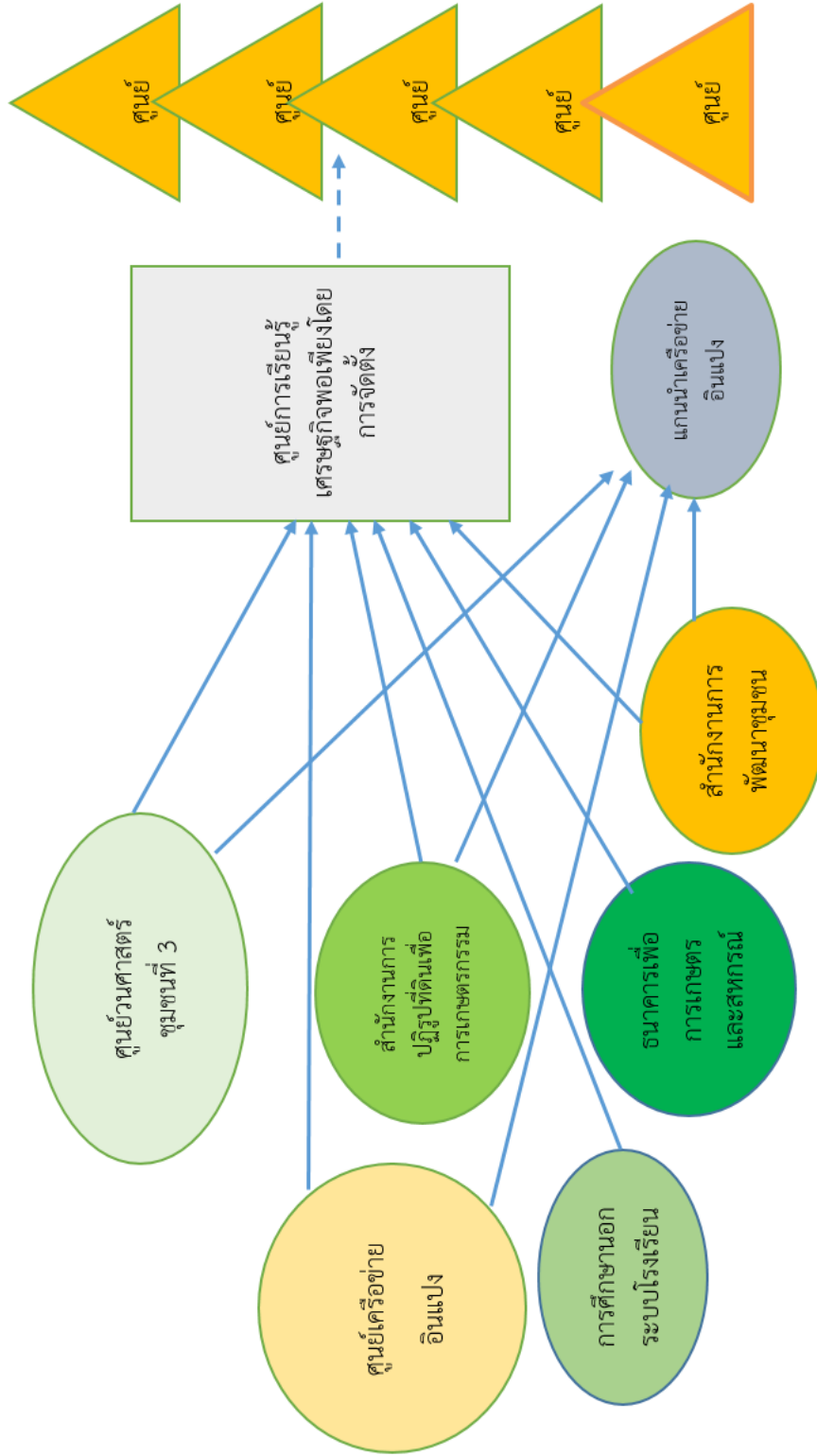
แผนภาพที่ 19 การกระจายเครือข่ายกรณีศึกษา

จากการศึกษาการเชื่อมร้อยการเรียนรู้ของหน่วยงานของรัฐกับแกนนำศูนย์เรียนรู้ฯ แกนนำเครือข่ายอินแปง ซึ่งมีการเชื่อมร้อยการเรียนรู้ใน 2 ลักษณะ คือ

ลักษณะที่ 1 เชื่อมร้อยการเรียนรู้กับแกนนำเครือข่ายอินแปง ที่มีความรู้ความเข้าใจในด้านการเกษตรผสมผสาน แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ในเชิงประเด็นตามที่หน่วยงานกำหนด และมีการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งไม่มีองค์ประกอบ เงื่อนไขทางด้านที่ดินเป็นกรอบกำหนด โดยความสามารถเป็นวิทยากรบรรยายได้ในคุณลักษณะส่วนบุคคลดังกล่าวเป็นปัจจัยเกื้อหนุน และปัจจัยเชิงเงื่อนไขสำคัญในการได้รับการสนับสนุน ซึ่งเนื้อหาของความรู้ที่หน่วยประสงค์ให้ถ่ายทอดองค์ความรู้ โดยมากจะเป็นเนื้อหาของความรู้ที่เกี่ยวข้องกับด้านการเกษตรผสมผสาน แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เนื้อหาด้านการอนุรักษ์

ลักษณะที่ 2 การเชื่อมร้อยกับแกนนำศูนย์การเรียนรู้ฯ ที่มีการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง มีความสามารถในการถ่ายทอดองค์ความรู้ ความสามารถเป็นวิทยากรบรรยายได้ และพื้นที่ทางกายภาพเหมาะสมเป็นแหล่งเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมาย ความพร้อมแหล่งเรียนรู้ในการรองรับผู้เข้าอบรม (สถานที่) โดยมากจะเป็นเนื้อหาของความรู้ที่เกี่ยวข้องกับด้านการเกษตรผสมผสาน แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เนื้อหาด้านการอนุรักษ์ เนื้อหาเชิงประเด็นที่หน่วยงานกำหนดไว้ให้เรียนรู้

ดังกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าการเชื่อมร้อยการเรียนรู้กับคนอินแปงเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ เนื่องจากคนอินแปง ได้รับการยอมรับในการเป็นครูผู้รู้ ภูมิปัญญา ปราชญ์ชาวบ้าน บุคคลมีพื้นฐานในการรวมกลุ่มกันอยู่เดิม และมีการปฏิบัติจริงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ได้รับการยอมรับและมีการถ่ายทอดความรู้ในระดับดี อย่างไรก็ตามสมาชิกเครือข่ายที่ไม่ได้ถูกสนับสนุนจัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ฯ นั้น ในบางส่วนล้มเลิกการปฏิบัติกิจกรรมตามแนวคิดแบบอินแปงไปทำกิจกรรมอื่นนอกภาคเกษตรหรือ ทำการเกษตรที่ให้ผลตอบแทนรายได้ เช่น การปลูกพืชผักที่ใช้สารเคมี การปลูกพืชเชิงเดี่ยว เป็นต้น ผู้วิจัยได้สรุป ดังแผนภาพที่ 20

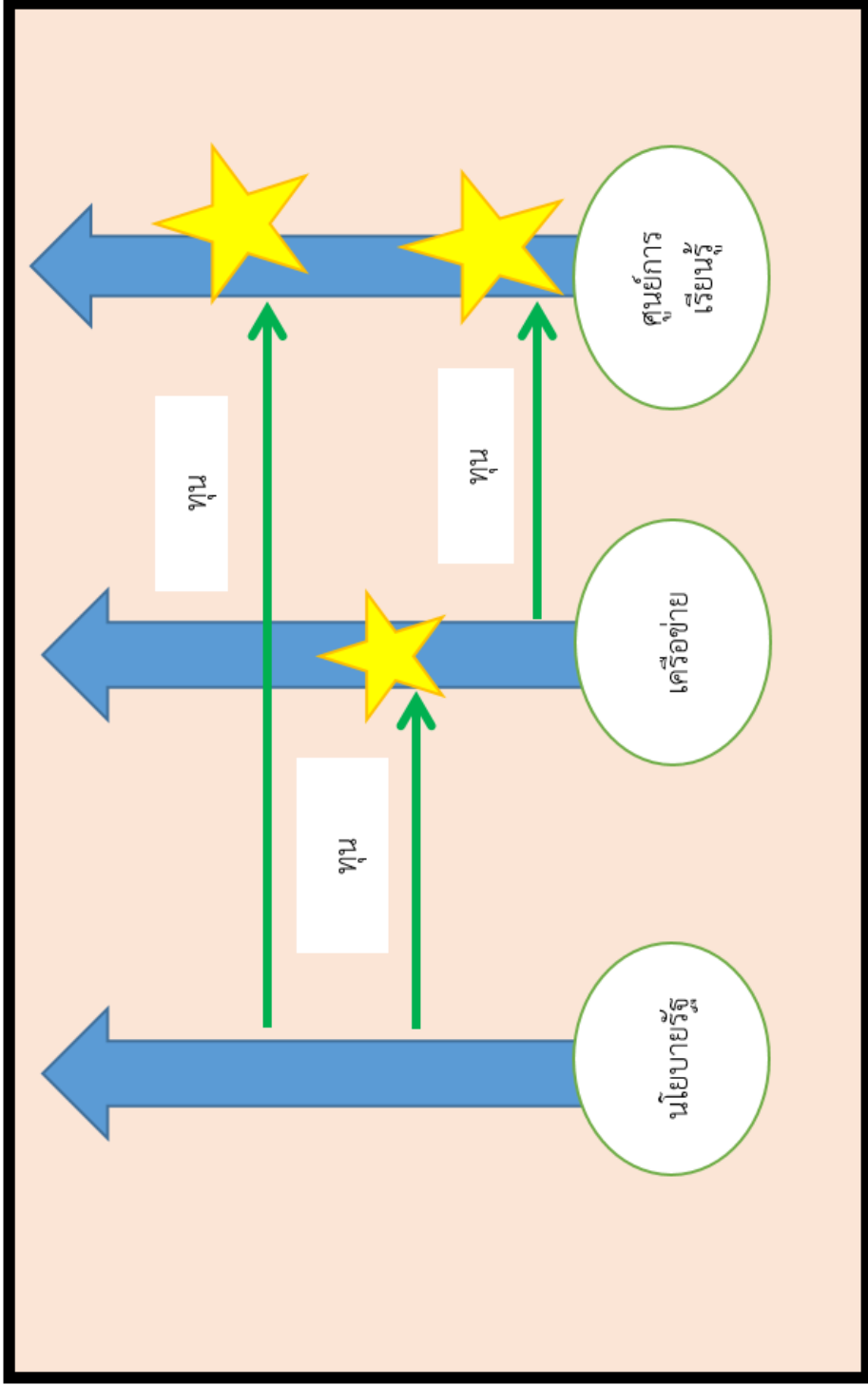
แผนภาพที่ 20 การเชื่อมโยงการเรียนรู้กับศูนย์เรียนรู้และเครือข่ายอื่นแปลง

การส่งผ่านงบประมาณสู่เครือข่ายอินแปงและศูนย์การเรียนรู้ฯ มี 3 ลักษณะสำคัญ ดังนี้

ลักษณะที่ 1 รัฐกำหนดนโยบาย และหน่วยงานนำไปปฏิบัติและส่งผ่านทุนสู่เครือข่ายอินแปง (ศูนย์กลางเครือข่าย) โดยลักษณะทุนจะเป็นในรูปแบบของเงินทุนสนับสนุนผ่านโครงการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ป่าไม้ การอนุรักษ์ป่า เพื่อมุ่งหวังผลประโยชน์องค์รวม การแก้ไขปัญหาการบุกรุกป่า การสร้างอาชีพ โดยร่วมมือกับคนอินแปงในฐานะเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้

ลักษณะที่ 2 รัฐกำหนดนโยบายและสนับสนุนทุนผ่านศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง โดยสนับสนุนทุนที่เป็นกายภาพแบบให้เปล่า เช่น บ่อน้ำ อาคาร ห้องน้ำ วัสดุ อุปกรณ์อำนวยความสะดวก อันจะสนับสนุนกิจกรรมที่เกิดขึ้นในศูนย์การเรียนรู้เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมและอำนวยความสะดวกแก่กลุ่มเป้าหมายที่หน่วยประสงค์ให้เสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่ประเทศไทยได้รับผลกระทบ การก่อเกิดศูนย์การเรียนรู้จึงเป็นวิธีการขยายความรู้สู่ชุมชนผ่านบุคคลที่มีศักยภาพ เป็นผู้รู้ และ ชุมชนเข้าถึงได้ เกิดการจัดการความรู้ในชุมชนและมีการเรียนรู้ในพื้นที่ของตนเองซึ่งรูปแบบการเกษตรตามแนวคิดอินแปงมีลักษณะคล้ายคลึงกับวิธีการเกษตรของชุมชนซึ่งสามารถต่อยอดได้อย่างเป็นระบบผ่านการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอดความรู้จากแกนนำศูนย์การเรียนรู้และสมาชิกที่มีทักษะการถ่ายทอดที่ดี

ลักษณะที่ 3 เครือข่ายอินแปง ในฐานะศูนย์กลางเครือข่ายที่เป็นศูนย์กลางของนโยบายสนับสนุนสู่พื้นที่หรือศูนย์การเรียนรู้ฯ หรือกลุ่มที่มีการปฏิบัติกิจกรรมหรือวิสาหกิจ ซึ่งเรียกว่าการลงทุนร่วม โดยเป็นเงินลงทุนเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของกิจกรรมกลุ่ม วิสาหกิจ ทั้งนี้เป็นการให้โดยไม่กำหนดกรอบเงื่อนไขของเงินที่สนับสนุนที่ชัดเจนมากนัก ทั้งนี้พบว่า บางกลุ่มเท่านั้นที่สามารถคืนเงินในลักษณะดอกเบี้ยให้กลุ่มศูนย์กลางเครือข่าย ในขณะที่หลายกลุ่มวิสาหกิจที่ไม่สามารถคืนเงินสนับสนุนได้เนื่องจากการดำเนินกิจกรรมวิสาหกิจไม่ประสบความสำเร็จ สมาชิกล้มเลิกกิจกรรมบางส่วนที่ดำเนินกิจกรรมวิสาหกิจอยู่ได้เนื่องจากมีผู้นำที่เข้มแข็ง และเป็นกลไกประสานเชื่อมร้อยสมาชิก ผู้วิจัยได้สรุปผังแผนภาพที่ 21

แผนภาพที่ 21 การส่งผ่านงบประมาณ/ทุนสนับสนุนสู่เครือข่ายอินแปง

บทที่ 6

แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

สำหรับบทนี้เป็นการนำเสนอแนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง และสรุปภาพรวมจำแนกตามลักษณะพื้นที่ทุนใน 3 ระดับ คือ 1) ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง 2) ศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง และ 3) ศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง ดังนี้

6.1 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

6.1.1 แนวทางการสร้างการปฏิบัติการ (practice) การเรียนรู้ร่วมกัน

6.1.2 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของผู้กระทำการ (agency)

6.1.3 แนวทางการสร้างพื้นที่การเรียนรู้โดยการขยายสนาม (field) การสร้างพื้นที่ทางสังคมผ่านกลไกทางสังคม

6.1.4 แนวทางการหล่อหลอมฮาบิทัส (habitus) ผ่านเนื้อหาและองค์ความรู้

6.1.5 แนวทางการสะสมและแสวงหาทุน (capital) ในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้

6.2 สรุปภาพรวมแนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง ตามลักษณะพื้นที่ทุนใน 3 ระดับ

6.2.1 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง

6.2.2 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

ศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง

6.2.3 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

ศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง

แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง และสรุปภาพรวมแนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง ในพื้นที่ที่มีลักษณะทุน 3 ระดับมีรายละเอียดดังนี้

6.1 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

การศึกษาวิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง ผู้วิจัยพิจารณารอบแนวคิดทฤษฎีทางสังคมของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ซึ่งได้นำเสนอโมโนทัศน์ชนชั้นและทุนเพื่อทำความเข้าใจในสภาพความเป็นจริงของสังคม การพยายามแสดงให้เห็นถึงกระบวนการสืบทอดและตำแหน่งแห่งที่ของปัจเจกบุคคลในสนามต่างๆ และพื้นที่ทางสังคม ทุนที่ปัจเจกบุคคลและชนชั้นครอบครองมิได้มีเพียงทุนทางเศรษฐกิจเท่านั้น แต่มีทุนรูปแบบอื่นๆ อีก ทุนจึงมีขอบเขตที่กว้างขวางมาก ปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ แบ่งทุนออกเป็น 4 แบบ ประกอบด้วย ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางสัญลักษณ์ (รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข, 2550) ผู้วิจัยได้นำกรอบแนวคิดของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ มาวิเคราะห์ซึ่งนำเสนอรายละเอียดแนวทางการเสริมสร้างทุน ดังนี้

6.1.1 แนวทางสร้างการปฏิบัติการ (practice) การเรียนรู้ร่วมกัน

จากการสังเคราะห์การเรียนรู้เครือข่ายอินแปงในแต่ละช่วงระยะแสดงให้เห็นว่า ปัจจัยด้านบริบทสังคม นโยบายรัฐมีอิทธิพลต่อการเรียนรู้และเป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดรูปแบบการกระทำต่างๆ การสนับสนุน การส่งเสริม และช่วยเหลือของรัฐส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกเครือข่ายโดยเงื่อนไขการมีภาวะหนี้สินเป็นพื้นฐานในการสนับสนุนรูปแบบการกระทำของปัจเจกบุคคลหรือเป็นแรงผลักดันที่สำคัญ ซึ่งสะท้อนในลักษณะของการเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม/เครือข่าย การรวมกลุ่มและการเรียนรู้ร่วมกัน แนวทางการสร้างการปฏิบัติการ (practice) การเรียนรู้ร่วมกัน มีดังนี้

1) **สร้างการรับรู้ต่อสถานการณ์ปัญหา** ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต การรับรู้สภาพปัญหาจากอดีตที่ส่งผลถึงปัจจุบัน สถานการณ์ปัจจุบันที่ไม่พึงประสงค์เพื่อแสวงหาทางแก้ปัญหาร่วมกัน โดยการเรียนรู้ทุนของชุมชน สถานการณ์ของชุมชน เช่น สถานการณ์ปัญหาหนี้สิน

ในครัวเรือน สถานการณ์ความล้มเหลวการทำเกษตรกรรมซึ่งเป็นองค์ประกอบเชิงเงื่อนไขของทุนทางสังคมที่ก่อให้เกิดการรวมตัวของกลุ่มคน สภาพปัญหาหนี้สินที่บีบบังคับของปัจเจกบุคคลทำให้ต้องพึ่งพาอาศัยกัน สถานการณ์การใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง สถานการณ์ระบบเกษตรปลูกพืชเชิงเดี่ยว สถานการณ์การใช้สินค้าฟุ่มเฟือยและพฤติกรรมการบริโภคสินค้าตามสมัยนิยม สภาพการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอัตราการถูกทำลายและคุกคามอย่างต่อเนื่อง และสร้างการรับรู้ต่อสถานการณ์ที่จะทวีความรุนแรงในบริบทพื้นที่ เช่น การใช้เคมีในการทำเกษตรกรรม ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนางคำ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...เราต้องรู้จักวางแผนตัวเอง วางกรอบตัวเอง ถ้าไม่ดีขึ้นก็ต้องเปลี่ยน ไม่หวังรวยไม่เงินล้าน เราต้องสอนชาวบ้าน ไม่อยากให้เขาเป็นเหมือนเรา คนรอบข้างในชุมชนด้วย คือชวนมาทำแบบเราให้มีอยู่มีกิน มันก็อยู่ที่บ้าน ไม่ใช่มีกินแต่แค่เรา คือถ้าเรามี แต่ชาวบ้านจนหมด มันก็อยู่ไม่ได้ เรื่องปล้นจีละมันอาจจะเกิด มันต้องตีไปด้วยกัน เรากินดีเค้ากินดีมันน่าจะดี ควรให้เริ่มจากข้างใน ให้โอกาสให้กำลังใจ ตรงไหนชุมชนเกิดรายได้...” นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2559.

2) สร้างการตระหนักรู้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม ที่เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาในการทำมาหากิน การตระหนักรู้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม “บรรพบุรุษกินอยู่อย่างไร โดยที่ไม่มีหนี้สิน” ระบบวัฒนธรรมทางการเกษตร ปฏิทินทางการเกษตรในแต่ละฤดู เดือน การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ค่านิยม ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ ความสมบูรณ์ของพื้นที่ที่เป็นแหล่งอาหารและทรัพยากรที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิต ไม่ต้องซื้อหาจากภายนอก จุดเด่นของพื้นที่ที่แหล่งต้นน้ำสายสำคัญที่เกื้อกูลต่อการทำมาหากิน ตลอดจนการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เป็นต้น ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ของนายพล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...คนโบราณเชื่อว่าเก้าสิজন สิบสิজন อย่าไปจนความคิด คือ อย่าไปขาด
 ทำความดี อย่าไปจนความคิด เราควรสร้างสิ่งที่มีให้เกิดดอกออกผล
 วิธีดั้งเดิมของเราแบบไหนอย่าไปทิ่ม (อย่าทิ่มหรือละเลย) ให้ปรับใช้
 อย่างปลูกพืชยืนต้น หมากม่วง หมากเฒ่า พืชยั่งยืนชีวิตน่ายั่งยืนได้กิน
 ตลอดชีวิต เป็นกุศโลบายของอินแปง ได้กินด้วยนี่คือผลพลอยได้ อย่าง
 พวกไข่มดแดงที่ขึ้นในต้นไม้ เราก็ต้องเอามาทำกิน มันมีอยู่แล้ว คือพอ
 ธรรมชาติมันดีมันก็ได้กิน อากาศก็ดี สุขภาพก็ดีหรือพวกต้นไม้ก็
 แปรรูปได้ในสภาพอากาศหน้าได้ เช่น ปลูกต้นตู๋ ต้นแดง สิ่งที่ไม่ได้ก็เอาเม็ด
 มาหว่าน เกิดดอกออกผล วิธีปู่ย่าตายายอยู่อย่างไรเราก็ควรหันกลับมา
 มอง มาปรับใช้ในชีวิตเรา...” นายพล (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 23
 เมษายน 2559.

3) การสร้างการตระหนักรู้ในการพึ่งตนเอง สร้างความรู้ความเข้าใจในการ
 พึ่งตนเอง โดยให้พ่อกินเป็นพื้นฐานลำดับแรกก่อนที่จะพึ่งพาหรือขอรับการช่วยเหลือจากรัฐ
 ช่วยเหลือตนเองให้ได้มากที่สุดบนฐานทุนที่มีอยู่โดยเฉพาะที่ดินซึ่งเป็นทุนที่สำคัญ การสร้างการ
 ตระหนักรู้การพึ่งตนเองไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธสังคม หรือทุนสนับสนุนจากภายนอก แต่เป็นการ
 เลือกรับ การรู้เท่าทันในการรับสิ่งต่างๆจากภายนอก และสามารถจัดการกับชีวิตของตนเองในด้าน
 การดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพเพื่อลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก วิธีการพึ่งตนเองจึงเป็น
 ภูมิคุ้มกันที่สำคัญในการดำเนินชีวิตของบุคคลและกลุ่ม/เครือข่าย โดยเริ่มจากพึ่งตนเองในการผลิต
 อาหารในครัวเรือน เป็นการสร้างความมั่นคงทางอาหารหรือปลูกอยู่ปลูกกินเป็นพื้นฐานเป็นการ
 พึ่งตนเองเพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ที่เหลือจึงขายและแปรรูปของกินของใช้เพื่อสร้างรายได้แก่
 ครัวเรือนและกลุ่ม ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนางเรือน (นามสมมุติ) ดังนี้

“...หน่วยงานหลายหน่วยงาน โดยเฉพาะกระทรวงเกษตรฯ ปลูกฝัง
 แนวคิดเรื่องการพึ่งพาตนเอง พื้นฐานการปลูกอยู่ปลูกกิน คนไทยเรื่องกิน

เรื่องใหญ่ ถ้าเราไม่ทำเราก็ไม่ได้ ทุกหน่วยงานก็เน้นเรื่องพึ่งตนเอง
 ปลูกอยู่ปลูกกินแบบอินแปงอยู่แล้ว ส่วนเราไม่มีใครมาสนับสนุนเราเราก็
 ต้องทำ พึ่งตนเอง ตรงนี้สำคัญ มันถึงจะอยู่ได้ด้วยวิธีที่เราทำที่เราปลูก
 อยู่ปลูกกินที่บ้านเรานี้อย่าไปปะ อย่าไปทืม (อย่าทิ้งหรือละเลย) มันก็ไม่
 อดไม่ยาก การพึ่งตนเองไม่จนความคิด มีสติรักษา...” นางเรือน
 (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2559.

4) สร้างการตระหนักรู้แนวคิดอินแปง ในระดับจิตสำนึกโดยเกิดจาก “การระเบิด
 จากภายใน” เพื่อให้เกิดความอย่างต่อเนื่องและยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการปลูกอยู่ปลูกกินให้มีพอสมควร
 ในครัวเรือนเป็นพื้นฐาน และไม่ใช้สารเคมีในการทำเกษตรซึ่งเป็นผลดีต่อสุขภาพ ชุมชน และ
 สิ่งแวดล้อมแบบองค์รวมเป็นภูมิคุ้มกันในการไม่ก่อหนี้ และการขยายผลสู่การเพิ่มมูลค่าสินค้าจากภูมิ
 ปัญญา หรือการแปรรูปเพื่อสร้างความหลากหลายให้กับผลิตภัณฑ์เพื่อเป็นทางเลือก และสร้างขยาย
 แนวคิดสู่บุคคลอื่นๆ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติจริง โดยการแบ่งปันความรู้ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน
 ก่อให้เกิดการจัดการความรู้ของเครือข่ายและชุมชน ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...ในอนาคตต้องยึดถึงแนวคิดอินแปงอย่าให้หาย รุ่นลูก รุ่นหลาน
 อินแปงคือแนวคิดที่พูดถึงการเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน เราต้องพึ่งตนเอง เห็นคุณค่า
 ในตนเอง ทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่ ปลูกให้มันกิน เหลือจึงขาย ไม่ต้องซื้อหา
 ไม่เป็นหนี้ ไม่มุงรยมันต้องสร้างตรงนี้ ให้ทุกคนเข้าใจและอยากทำ ซึ่ง
 อาจจะยากสักหน่อยตรงจิตสำนึก บางที่เราพูดไปเป็น 100 อาจจะไปทำ
 แบบอินแปงจริงแค่ 1-2 คน แต่ก็ยังดีกว่าไม่มีเลย สมัยนี้เงินวัดตุ้มมัน
 ครอบเรา ก็จะบอกว่าทำแบบอินแปงไม่รวย เครือข่ายอินแปงไม่มีวันตาย
 เครือข่ายก็จะอยู่ของมันต่อไปได้เรื่อยๆ ศูนย์ที่ไหนเริ่มเติบโตเริ่มเข้มแข็ง
 ก็มีแนวคิดอินแปงอยู่ในศูนย์ ที่นั่นก็มีแสงสว่าง ที่นั่นคืออินแปง โดย
 ธรรมชาติอินแปงไม่เป็นศูนย์ อินแปงคือแนวคิด อินแปงก็มีถามว่าศูนย์

อยู่ไหน อินแปงไม่ต้องติดยึด ตรงไหนที่มีความเข้มแข็งอินแปงก็อยู่ตรง
นั้น แนวคิดอินแปงก็คล้ายเศรษฐกิจพอเพียง ทุกคนนำไปใช้ได้ใครก็ทำได้
เพราะมันเป็นแนวคิด ไม่ใช่มีแค่กุดบาก ภูพาน...” นายพล (นามสมมุติ),
สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

5) สร้างการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การลงมือปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องจะเกิด
ผลดีต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน นำสู่รายได้ที่มีตลอดปี เป็นการพึ่งตนเองได้ การปฏิบัติจริงอย่าง
ต่อเนื่องนำไปสู่ผลลัพธ์ในด้านอื่นๆ ที่เกื้อกูลกันอย่างบูรณาการ เช่น ระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม สุขภาพ
รายได้ มิติเศรษฐกิจชุมชน โดยเฉพาะการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องในแปลงจะสามารถตอบสนองต่อ
รายได้ มีงานทำตลอดทั้งปีจากรูปแบบการเกษตรในพื้นที่ของตนเอง ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม
ดังนี้

“...การทำให้ดู อยู่ให้เห็นเน้นมาตลอด ตั้งแต่สมัยผู้นำรุ่นแรก มันก็ต้อง
สร้างต่อไปให้เห็นจริงว่าทำงานอยู่บ้านก็ได้เงิน มีงานให้ทำตลอดปี
เมื่อก่อนตอนจนมากๆ ติดหนี้ติดสิน ยังมาย้อนคิด (คิดทบทวน) เลยว่า
ทำไมเงินแค่นี้เราถึงไม่มีปัญญาไปหามาใช้หนี้ พอตอนนี้ถึงรู้ว่าเรามีที่มี
ทาง มีทุน ถ้าเราทำจริงตลอด มันก็ใช้หนี้ได้ หมดยุคหน้าก็ไม่ต้องกลัวว่า
ไม่มีงานทำ ไม่ต้องไปกรุงเทพฯ งานมีอยู่ในไร่ในนา อยู่บ้านมีงานทำทุก
วัน มันได้ทำจริง เรียนรู้สิ่งสมประสงค์ บางคนเห็นเราทำก็อยากทำ
ไม่ต่อเนื่องก็หยุดบอกว่าทำแล้วไม่รวย บางคนอยากทำเพราะอยากได้งบ
สนับสนุน ตรงนี้มันไม่ยั่งยืน อย่างเราไม่มีใครมาสนับสนุนเราก็ทำ พอเรา
ทำจริงก็มีคนมาเห็นว่าเราปฏิบัติจริงก็ได้รับการสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง
ได้รับรางวัล เป็นปราชญ์ชาวบ้าน...” นางคำ (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม,
23 เมษายน 2559.

6.1.2 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ผู้กระทำการ (agency)

จากการวิเคราะห์กลุ่มผู้กระทำการในเครือข่ายอินแปงนั้นจะเห็นได้ว่าในระยะก่อรูปการเรียนรู้ ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ และระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ มีผู้กระทำการจากภายนอก และภายในเครือข่ายที่เข้ามาสนับสนุนโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

6.1.2.1 ผู้กระทำการภายนอกเครือข่าย มีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นการมีส่วนร่วมของชุมชน การสนับสนุนองค์ความรู้สมัยใหม่ เทคนิค วิธีการใหม่ซึ่งได้ผลต่างจากประสบการณ์เดิม ขณะเดียวกันก็รื้อฟื้นองค์ความรู้ ภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน เพื่อนำมาผลิตซ้ำ การสร้างมูลค่าต่อยอด เสริมสร้างการจัดการความรู้ของชุมชนอย่างเป็นระบบ และการสนับสนุนทุนที่เอื้อต่อการทำประโยชน์เชิงเศรษฐกิจ การมีรายได้ อาชีพในชุมชน จากบริบทพื้นที่ที่กรณีศึกษา กลุ่มคนส่วนใหญ่มีรายได้น้อย พึ่งพาดีน น้ำป่า ในการทำเกษตรกรรม ในบางส่วนของพื้นที่ไม่มีน้ำเพียงพอในการทำเกษตรกรรมหรือกล่าวอีกทางหนึ่งคือข้อจำกัดบางประการทางภูมิศาสตร์ส่งผลต่อการเชื่อมต่ออยู่เอ็ดกิน ซึ่งผู้กระทำการภายนอกส่วนใหญ่สนับสนุนส่งเสริมการเรียนรู้การพึ่งตนเอง และส่งเสริมความสามารถในการจัดการพื้นที่ตนเอง ตลอดจนน้อมนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ตามเงื่อนไขบริบทสังคมและภูมิสังคม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

(1) หน่วยงานของรัฐ มีบทบาทในการน้อมนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติผ่านลักษณะโครงการ โดยใช้วิธีการอบรมเพื่อเสริมสร้างองค์ความรู้แก่กลุ่มเป้าหมายที่หน่วยงานส่งเสริม ทั้งนี้หน่วยงานสนับสนุนงบประมาณในการสนับสนุนบุคคลหรือแกนนำเครือข่ายเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ การเป็นวิทยากรอบรมโดยใช้ฐานการเรียนรู้ในศูนย์การเรียนรู้ซึ่งมีสภาพเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสม เจ้าหน้าที่หน่วยงานของรัฐเป็นกลไก หรือแกนกลางในการดึงพลังของชาวบ้านที่มีอยู่ การเปิดพื้นที่ทางสังคมให้ชาวบ้าน แกนนำเครือข่าย มารวมตัวเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน โดยพื้นฐานที่มีอยู่เดิม เช่น ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางธรรมชาติ ทุนภูมิปัญญา มาเป็นองค์ประกอบการพัฒนาเครือข่ายพื้นที่ หน่วยงานรัฐมีบทบาทในการเสริมสร้างทุนและดำรงรักษาทุน เช่น การสนับสนุนการรวมกลุ่ม การจัดตั้งกลุ่มต่างๆ การสนับสนุนทุนเศรษฐกิจ เช่น ให้เงินทุนสนับสนุนการทำงานกลุ่มเครือข่าย การสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์ อาคารสาธารณะประโยชน์ หรือสิ่งของอื่นๆ เพื่อเกื้อหนุนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ฯ และสมาชิกเครือข่าย โดยเฉพาะการ

เสริมสร้างองค์ความรู้ในการแปรรูป การเพิ่มมูลค่าสินค้า หรือสร้างความหลากหลายให้กับผลิตภัณฑ์ เพื่อเป็นทางเลือกและตอบสนองความต้องการของผู้บริโภค ความต้องการของตลาด วางแผนการตลาด รู้ช่องทางเข้าถึงผู้บริโภค รวมทั้งสามารถสร้างตราสินค้า หรือแบรนด์ (Brand) ของตนเอง ให้เป็นที่รู้จัก มีการรวมกลุ่มเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรอง และเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนายพล (นามสมมุติ) และนายต้อม (นามสมมุติ) ดังนี้

“...หน่วยงานเข้ามาสนับสนุนหลายหน่วยงาน บางหน่วยก็เข้ามาศึกษาดูงาน และสนับสนุนปัจจัยอยู่ตลอด อย่างเช่น สปก. ทำบ้านปูนที่สาธารณะที่มอบไว้ให้ดินหลวง คนอื่นมาทำประโยชน์ไว้ เช่น ทำประโยชน์เรื่องการแปรรูปผลไม้ ผลไม้ท้องถิ่นมีเยอะ ขอมากพอกก็ขายเราก็พึ่งเค้าไม่นาน เราต้องพึ่งตนเอง...” นายพล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559...

“...หน่วยงานควรมีการปฏิบัติที่ส่งเสริมเราด้วย อย่างเช่นสถานการณ์ตอนนี้เรื่องเคมีจริงๆ ตามหลักก็ไม่ควรใช้แต่พอถึงเวลาหน่วยงานรัฐเอามาให้ใช้เอง เช่น พอปลูกข้าว ช่วงข้าวอุ่มต้องใช้ปุ๋ยเคมีสูตรอะไรๆ คือถ้าเราจะเป็นแบบที่เราอยากเป็น เราทำคนเดียวไม่ได้ทุกส่วนตั้งแต่ระดับนโยบาย...” นายต้อม (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

6.1.2.2 ผู้กระทำการภายในเครือข่าย

(1) **แกนนำศูนย์การเรียนรู้** มีบทบาทในการกระตุ้นคิดการเชื่อมประสานประโยชน์แก่สมาชิกเป็นแกนกลางสำคัญในการเชื่อมต่อให้ทำงานร่วมกันอย่างเกื้อกูล มีบทบาทสำคัญในการดำรงรักษาทุนทางสังคมและเสริมสร้างทุน เช่น บทบาทในการเสริมสร้างกำลังใจแก่สมาชิก การแนะนำบอกต่อสมาชิกใหม่ที่มีศักยภาพให้หน่วยงานรับทราบและประชาสัมพันธ์ในเวทีสาธารณะ ซึ่งเป็นทุนทางสังคมแบบหนึ่ง แกนนำศูนย์การเรียนรู้มีบทบาททางสังคม การได้รับการ

ยอมรับ สามารถสร้างความเชื่อมั่นได้ทั้งหน่วยงานภาครัฐ ชุมชน และสมาชิกเครือข่าย ซึ่งมีทุนทางสังคมที่เป็นสาธารณะ การแบ่งปันความรู้ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การสร้างกลุ่มอาชีพขายผลิตภัณฑ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งทุนทางสังคมเป็นพลังทางสังคมที่เชื่อมกับการเป็นสมาชิกกลุ่ม ทำให้สมาชิกแต่ละคน มีการสะสมทุนซึ่งมาจากการรวมของการเป็นหมู่คณะ ทุนทางสังคมเชื่อมโยงไปยังทุนทางวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ ของนายพล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ถ้าขาดผู้นำแบบคนเก่าอาจจะยุบไป แต่อินแปงจะอยู่ในหัวใจของสมาชิก จะอยู่ในหัวใจคน อินแปงคือพี่คือน้อง ไปไหนก็ตามอ้างอินแปง อินแปงอยู่ตลอดเวลา ลูกชายก็เหมือนกันอ้างพ่อ อ้างอินแปง ผู้นำอายุเยอะ เสียชีวิตเยอะ ถ้ายุบแต่ก็ยังอยู่ในใจ ภูพานก็มาจากอินแปง มาบ้านนาม่องก็จะอ้างถึงอินแปง เอาภูพานมาไว้บ้าน เอามาไว้ในชีวิต เราซาบซึ้งในการไปเรียนมหาวิทยาลัยชีวิต...” นายพล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

6.1.3 แนวทางการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ โดยการขยายสนาม (Field) การสร้างพื้นที่ทางสังคมผ่านกลไกทางสังคม

จากการวิเคราะห์ผลการศึกษา สนามในการศึกษาคั้งนี้คือพื้นที่ในการปฏิบัติการ กิจกรรมแนวคิดเครือข่ายอินแปงโดยเน้น “การทำเกษตรแบบธรรมชาติในพื้นที่ตนเอง” การตระหนักถึงองค์รวมระหว่าง คน ธรรมชาติ ประกอบกับได้รับบทเรียนที่ล้มเหลว ปัญหาหนี้สินจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวซึ่งขาดภูมิคุ้มกัน ขาดความรู้ความเข้าใจ รูปแบบการเกษตรแบบอินแปงจึงเป็นสนามที่เน้นการพึ่งตนเอง ความสามารถจัดการตนเองในการทำเกษตรกรรมบนฐานทรัพยากรในที่ดินของตนเอง โดยมีหน่วยงานรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาสนับสนุนทุน เสริมสร้างพลังเชิงสัญลักษณ์ใช้คนปฏิบัติดีเป็นต้นแบบ โดยการจัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้เพื่อเป็นตัวอย่างและเป็นแหล่งศึกษาเรียนรู้เชิงประจักษ์ในด้านเศรษฐกิจพอเพียงตามปรัชญา แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง การสร้างพื้นที่ปฏิบัติการเพื่อประกอบกิจกรรมแบบอินแปงนั้น แนวทางการสร้างพื้นที่เรียนรู้มีแนวทางย่อย ดังนี้

1) การสร้างการรับรู้ผ่านสื่อสาธารณะ โดยเชื่อมโยงกับหน่วยงานที่มีศักยภาพและมืองค์ความรู้ด้านสื่อ การเผยแพร่แสดงรูปธรรมแปลงเกษตรแบบอินทรีย์ผ่านระบบสื่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ สื่อการเรียนรู้เป็นพลังหนุนเสริมเครือข่ายที่เข้มแข็งอยู่เดิมให้เกิดการเผยแพร่อย่างในวงกว้างหรือเสริมสร้างพื้นที่อื่นๆ หรือในพื้นที่อ่อนแอให้มีพลังขับเคลื่อนการทำงาน ซึ่งมีผลต่อการสร้างกำลังใจ การประชาสัมพันธ์เผยแพร่รายชื่อคนกลุ่มนี้อย่างกว้างขวาง การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมเพื่อสร้างและผดุงรักษาเครือข่าย ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนางคำ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ศูนย์การเรียนรู้พอเกิดขึ้นมามันก็มีแรงโปรโมท พอโปรโมทมันก็มีหน่วยงานเข้ามาทำงานง่ายขึ้น และก็ได้รับเลือกเป็นปราชญ์ชาวบ้าน เห็นช่องทางหลายๆช่อง ในส่วนตัวที่เราเป็นแกนนำก็มีทุนที่คนฟังเราบ้างไปเวทีระดับประเทศ เราก็ช่วยโปรโมทสมาชิกเราต่อ ช่วยโปรโมทคนปฏิบัติจริง แนะนำต่อได้ คืออินแปลงมันภาคปฏิบัติมาก พอมีหน่วยงานมาช่วยทำสื่อให้ก็ดี เดียวนี้มันต้องสื่อให้เห็นภาพ ควรมีภาพที่มันแสดงให้เห็นน่าสนใจ ดึงดูด เราไปบรรยายที่ไหนจะพูดเสมอว่าไม่ใช่พูดแต่ปาก ผากแต่ลมนะ มีภาพมีสื่อที่ดีเอาไปปรากฏให้เห็นว่าทำจริง และก็ดึงคนอื่นเข้ามาสนับสนุน ทำให้แหล่งศึกษาดูงานน่าสนใจ นำมาดูงาน พอเกิดตรงนี้สมาชิกเค้าก็เกิดรายได้ มีคนดูงาน มีรายได้จากอบรม ทำอาหาร หน่วยงานช่วยคิด มันก็ดี เราไม่ได้โดดเดี่ยว มีเพื่อนคู่คิด...” นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2559.

2) การสร้างตัวอย่างความสำเร็จต้นแบบ โดยเชื่อมโยงต้นแบบบุคคลที่มีรายได้ หรือการตอบสนองปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ การมีอยู่มีกินเป็นพื้นฐานซึ่งเป็นกลไกบางประการที่จะช่วยจูงใจให้สมาชิกเกิดความสนใจอยากเข้าร่วมเป็นสมาชิกเครือข่าย กล่าวคือ การมีอาชีพเกษตรกรรมในแปลงของตนเองโดยมีรายได้ตลอดปีจากการปฏิบัติจริง รวมทั้งเกียรติยศ ชื่อเสียง การยอมรับจากชุมชน และหน่วยงานภายนอกซึ่งเป็นการสร้างสรรค์พลังเชิงบวกทำให้เกิดความสนใจมาก

ยิ่งขึ้น ตลอดจนการสร้างรูปธรรมต้นแบบ การอยู่อาศัย การกินการอยู่ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างบ้านและแปลงเกษตร การมีคุณภาพชีวิตที่ดีจากการไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงและสารเคมีกำจัดวัชพืช ผลผลิตข้าวและผลผลิตอื่นๆ ในแปลงมีคุณภาพสูง โดยเฉพาะการสร้างต้นแบบที่ประสบความสำเร็จ ทางด้านเศรษฐกิจซึ่งสัญลักษณ์เหล่านี้มีคุณค่าและมีอิทธิพลต่อการรับรู้สมาชิกคนอื่นๆ ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...การสร้างแรงบันดาลใจให้เขาอยากทำ ทำเป็นตัวอย่างให้สมาชิกเห็น เกิดรายได้พยายามทำให้เกิดผลผลิต ให้เห็นความสำเร็จ เพื่อที่จะทำให้เห็นว่า กลุ่มนั้นสามารถทำเงินได้จริงโดยมีสมาชิกในกลุ่มที่เข้าใจเป็นแรงผลักดันซึ่งกันและกันแหล่งเรียนรู้วิสาหกิจชุมชนต้นแบบ สามารถต่อยอดกิจกรรมการเรียนรู้ได้ทำให้คนในกลุ่มเชื่อมั่นว่าทำได้ สามารถประสบความสำเร็จได้จริงผู้นำเป็นคนในหมู่บ้านสามารถนำไปปฏิบัติ ให้มีอยู่มีกิน สร้างรายได้ในครอบครัว และสร้างความยั่งยืนในการประกอบอาชีพให้ได้เสียก่อนการปฏิบัติจริง พาลงมือทำ และติดตามผลอย่างใกล้ชิด เมื่อสามารถทำได้สำเร็จ จะให้สมาชิกนั้น ขยายผลชักชวนผู้อื่น เข้ามาทำเป็นเครือข่าย...” นายต่อม (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

3) การสร้างเครือข่ายความรู้ โดยการเชื่อมประสานความรู้ แบ่งปันความรู้และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกันจากผู้รู้ในแปลงที่มีกิจกรรมโดดเด่น มีประสบการณ์จากการปฏิบัติจริง ด้านเกษตรกรรมแบบพอเพียง การสร้างเครือข่ายความรู้ก่อให้เกิดความเข้าใจ การแก้ปัญหา และเป็นแนวทางการพัฒนาองค์ความรู้เดิมให้ดียิ่งขึ้น โดยนำจุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วทำให้ได้ผลลัพธ์เพิ่มขึ้นในลักษณะพลังทวีคูณ การสร้างเครือข่ายความรู้โดยมีการจัดเวทีแลกเปลี่ยนรู้อย่างต่อเนื่อง จะทำให้เครือข่ายให้เกิดการปฏิบัติและการเรียนรู้อย่างสม่ำเสมอ

การแบ่งปันความรู้และการสร้างสรรค์ประสบการณ์เชิงบวก ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่มของนายพล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...อินแปงผ่านร้อน ผ่านหนาวมา บ้างก็สมาชิกเราส่วนหนึ่งหายไปไม่ทำเกษตรแล้ว ไปทำอย่างอื่น บ้างก็ปล่อยสวนทิ้งไว้ซื่อๆ (ไม่ได้ทำอะไร) บางคนไปทำอย่างอื่นเลยที่แตกต่างจากอินแปง เพราะมันได้เงินไว ทำเกษตรบางทีก็ได้ผลดี ไม่ดีบ้าง ไม่ดีเพราะขาดความรู้ ควรจัดการความรู้ที่เรา มีกันอยู่ ที่เป็นทุนของเครือข่าย ใครมีอะไรก็เล่าสู่กันฟัง ต้องมีเวทีตรงนี้เช่น อยากทำถ่วงออกขายในวิธีการใหม่ เรื่องเทคนิควิธีการผลิตพืชผักปลอดสารทำอย่างๆ ใครไปเวทีบรรยายอะไรได้ความรู้ใหม่ๆ มันก็ควรจะเชื่อมโยงกัน หรือแม่ข่ายรับแขกรับคนทางนอก ก็ให้ช่วยแนะนำ บอกต่อ หรือว่าส่งแขกมาให้ศูนย์อื่น อย่าไปปะไปทิม (อย่าละเลย) ตรงนี้กะสำคัญ...” นายพล (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

6.1.4 แนวทางการเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงโดยการหล่อหลอมฮาบิทัส (habitus) ผ่านเนื้อหาและองค์ความรู้

ฮาบิทัสเป็นปฏิบัติการที่อยู่ภายในตัวบุคคล การหล่อหลอม ซึ่งกระบวนการถูกแสดงออกผ่านการปฏิบัติการ จากการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงโดยการหล่อหลอมฮาบิทัส (habitus) ผ่านเนื้อหาและองค์ความรู้ มีรายละเอียดดังนี้

1) **วัฒนธรรมชุมชน** การสร้างความภูมิใจและการเห็นคุณค่าประเพณีวัฒนธรรมชุมชนดั้งเดิม ซึ่งเกื้อกูลต่อผู้คน ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างองค์รวม การตระหนักถึงฮีดคองสิบสองเตือน (วิถีปฏิบัติของชุมชนที่เชื่อมโยงกับหลักศาสนา) ปฏิทินทางการเกษตร ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมชุมชนกับการผลิตซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต การทำมาหากิน และการอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข อย่างไรก็ตาม จากการศึกษา พบว่า วัฒนธรรมการผลิตทางการเกษตรดั้งเดิมของชุมชนได้ถูกลดทอนขั้นตอนเพื่อให้เกิดความสะดวกและรวดเร็ว คุ่มค่าในการผลิต ตลอดจนระบบการ

ช่วยเหลือเกื้อกูลในการผลิตทางการเกษตรมีลักษณะปัจเจก ต่างคนต่างดำเนินการ ไม่ได้ทำร่วมกัน เช่นในอดีต ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนางคำ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ส่วนใหญ่อะไรที่ทำในอดีตปัจจุบันก็ยังทำอยู่ เช่น มีการไถหัวมีปูตาก็มี อยู่ มีงานบุญข้าวประดับดิน ที่หายไปก็พวกการสู้ขวัญข้าว เมื่อก่อนจะมี ตรงนี้ ตั้งแต่การเกี่ยวข้าว ฟัดข้าว เก็บข้าวเข้าเล้า แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว ก็ ทำเอาง่ายๆ เก็บเกี่ยวแล้วเข้าเล้าทันที แต่วัฒนธรรมตัวอื่นในหมู่บ้านเราก็กียังมีอยู่ เช่น ฟ้อนผีหมอ ที่ฟ้อนนี้คือเป็นการบูชาผี เป็นผีดี เป็นผีดีที่ คุ่มครองชุมชน บางคนไม่สบายก็ฟ้อนผีหมอก็หายป่วยคนเฒ่าคนแก่มา ฟ้อนรำ การแต่งกายสวยงาม เครื่องดนตรีก็เป็นของพื้นบ้านมาเคาะมาตี คนหนุ่มคนสาวก็มาดู มีการเลี้ยงอาหารเที่ยง กินด้วยกัน ช่วยกัน ทำอาหาร คือตรงนี้นั้นอะไรที่หายไป ควรจะต้องคิดว่าน่าจะทำอย่างไรให้คง อยู่ ให้ลูกหลานรู้ มันเกี่ยวข้องกับชีวิตเรา...” นางคำ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2559.

2) การพึ่งตนเอง โดยตระหนักถึงการพึ่งพิงภาครัฐให้น้อยที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็ ไม่ใช่การปฏิเสธหรือต่อต้านรัฐ การพึ่งตนเองเป็นความสามารถในการจัดการพื้นที่ หรือที่ดินของตนเองเพื่อปฏิบัติกิจกรรมทางการเกษตร การทำเกษตรผสมผสานเพื่อเอื้อต่อการทำมาหากิน ตอบสนองต่อปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจโดยไม่สร้างหนี้สิน และสามารถทำงานในรูปแบบการประสานความร่วมมือกันได้ การเรียนรู้ในการพึ่งตนเองจากวิถีชุมชน เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และการรับมือโลกาภิวัตน์

มิติการพึ่งตนเองในพื้นที่กรณีศึกษานี้มุ่งเน้นการผลิตอาหารในครัวเรือน พืช ผัก ข้าว และการจัดการผลผลิตเพื่อการบริโภคให้เหมาะสมให้มีอยู่มีกินตลอดปี การไม่สร้างหนี้หรือไม่มีหนี้สิน และเชื่อมโยงกับระบบสุขภาพ ปลอดภัย ตลอดจนการขายเพื่อสร้างรายได้ในครัวเรือน อย่างไรก็ตามมิติของการพึ่งตนเองไม่ได้กล่าวถึง หรือครอบคลุมเรื่องการวางแผนใช้จ่ายในครัวเรือน

หรือการทำบัญชีครัวเรือน และยังขาดการนำไปประยุกต์ใช้จริง ซึ่งนัยทางหนึ่งนั้นการทำบัญชีครัวเรือนถือเป็นเรื่องสำคัญพื้นฐานในการพึ่งตนเองอย่างมีภูมิคุ้มกันในการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...เราต้องพึ่งตนเอง เฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน ไม่อดอยาก ปลูกให้มีกิน เหลือจึงขาย ไม่ต้องซื้อหาไม่เป็นหนี้ ถ้าเรามีหนี้สินชาวบ้านไม่ยอมรับ ไปพูดให้คนอื่นเชื่อ แต่ตนเองยังมีหนี้ แบบนี้ถึงพูดไปชาวบ้านก็ไม่เชื่อ ในชุมชนมีแหล่งกู่เงินของรัฐ กองทุนเงินล้าน ธกส. คือ ดินของ สปก. กู้เงินกับ ธกส.ได้ เราเคยเป็นหนี้ตอนนี้ไม่เอาแล้ว ปลูกอยู่ปลูกกินขายได้ เราก็มองเห็นอนาคต อย่างทุกวันนี้แกนนำเครือข่ายกับหน่วยงานสอนชาวบ้านทำบัญชีครัวเรือน ถ้าเราอัดรูว์ได้มันก็จะดี การสอนบัญชีครัวเรือนเป็นเรื่องยาก ชาวบ้านบ่เปิดใจ เวลาสอนทำชาวบ้านก็ทำได้ ค่าหยั่งกะก็รู้หมด พออบรมเสร็จก็ทิ้งไว้ไม่ไปทำต่อ ถ้าเกิดว่ารัฐทำแล้วไม่ตามจริงจัง ส่งเสริมเรื่องนี้ก็ไม่เกิดประโยชน์อะไรเสียงบประมาณเฉยๆ มันต้องทำอย่างจริงจังในเรื่องตรงนี้...”นางคำ (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 30 สิงหาคม 2559.

3) นิเวศวัฒนธรรม การสร้างความเข้าใจการเป็นต้นธารของธรรมชาติ พื้นที่ที่มีความสำคัญต่อผู้คน ระบบนิเวศ วิธีการกินการอยู่อย่างองค์รวม การอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรให้คงอยู่คู่กับชุมชน การสร้างรูปธรรมและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งวิถีชีวิตมีความสัมพันธ์กับแหล่งทรัพยากรและระบบนิเวศโดยไม่แยกออกจากกัน ซึ่งสะท้อนจากบทสัมภาษณ์ของนายนวล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...อินแปงเป็นเครือข่ายที่ให้แนวคิด จากเดิมที่เคยเป็นคือเกษตรก็มี เสริมมาบ้างอย่างเรื่องสมุนไพรเมื่อก่อนไม่มีเลย ต่อมาส่งเสริมให้ปลูก

ให้ใช้ ให้ศึกษาต้นไม้นี้คืออะไร อันนี้ดี เมื่อก่อนอบรมผ่านมามาผ่านไป
งบล้านๆ ไม่ได้อะไรเป็นแก่นสาร คือ อินแปลงหลักๆ คือ การให้แนวคิด
คนทำก็ทำ ไม่ได้ทำก็แล้วไป คือจริงๆ แล้วมันก็ต้องจะต้องสร้าง
แนวคิดให้มันเกิดแบบองค์รวม พี่ชสมุนไพร์ ธรรมชาติ คน มันต้องอยู่
ร่วมกันได้ ไม่ทำลายกัน อย่างพ่อเป็นวิทยากรเราเน้นบอกชาวบ้าน แต่
ชาวบ้านเขาไม่เข้าใจ อย่างพ่อดัดไม้ได้ก็ไม้ปลูก เราพยายามบอก
ชาวบ้าน คือก็อาจจะเกี่ยวข้องกับปากท้องเค้า มันเลยดูไม่สนใจกัน...”
นายนวนล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 16 กรกฎาคม 2559.

4) การปฏิบัติจริง อย่างต่อเนื่องจากการ “ระเบิดจากภายใน” รูปแบบการทำ
เกษตรที่เหมาะสมกับพื้นที่ของตนเองโดยใช้พลังของทุนทรัพยากร ทุนความรู้ ทุนทางสังคม การ
ปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องจะเกิดความยั่งยืนในระยะยาว ซึ่งก่อให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร มีรายได้
จากกิจกรรมเกษตรตลอดปี ซึ่งการปฏิบัติจริงโดยการคาดการณ์กับความต้องการซื้อของผู้บริโภคจะ
ทำให้เกิดการวางแผนการผลิตให้สอดคล้องและเกิดรายได้จากทรัพยากร ซึ่งสะท้อนจากการสนทนา
กลุ่ม ดังนี้

“...อินแปลงหลายที่เดินต่อไม่ได้ เจ้าของไม่ทำ ไม่พัฒนาต่อ ส่วนกลาง
กะบ่สามารถพัฒนาให้หมดได้ ให้แต่แนวคิดไป รับไปแล้วทำต่อเอง ให้
นโยบายมีค่าน้ำมัน ค่าเดินทาง ที่นี้คิดว่ามันขึ้นอยู่กับใจพอสมควร
การเข้าใจ เสียสละ เขาก็จะทำจริง คนที่ทำมานานมันต้องมีใจ ทำจริง
แล้วจะได้ผล อย่างพ่อดีหวาย 20 ไร่ เริ่มจากไม่มีเลย แคนี่พ่ออยู่ได้
ใครทำอีหลี (ปฏิบัติจริง) คืออยู่ได้ เลี้ยงตัวรอด ตรงนี้เป็นสิ่งที่ต้อง
กระตุ้นต่อให้คนเข้าใจ ว่ามันจะเกิดความยั่งยืนได้มันต้องปฏิบัติจริง...”
นายบัว (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

5) เกษตรผสมผสานโดยไม่ใช้เคมีทางการเกษตร ตระหนักถึงผลกระทบต่อ

ระบบนิเวศ วงจรอาหาร สุขภาพ การทำเกษตรผสมผสานโดยไม่ใช้สารเคมี หรือลดปริมาณการใช้จนน้อยไปในที่สุด ไม่มุ่งหวังกำไรเป็นตัวตั้ง หรือเพิ่มผลผลิตต่อไร่ในปริมาณที่มาก การทำเกษตรที่เหมาะสมบริบทพื้นที่ มีความพอเพียงที่เน้นการบริโภคพอประมาณ คำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะสืบทอดเป้าหมาย แนวคิดเครือข่ายอินแปลงให้คงอยู่ ตลอดจนความยั่งยืนของทุนทางการผลิต เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ ทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่มของนายต่อม (นามสมมุติ) ดังนี้

“...เรื่องไม่ใช้เคมีนั้น ต้องทำให้คนมองเรื่องนี้ให้ชัดเจนขึ้น จะต้องให้รู้ว่า ได้ผลผลิตที่มากขึ้นแต่กลับมาทำลาย สุขภาพ สิ่งแวดล้อม อย่างอะไรที่เป็นรูปธรรมให้คนรู้ มันก็ต้องมี ทำแล้วก็ต้องทำอีก ขยายผลซ้ำให้คนรับรู้ เช่น ทำถนนคนเดิน มีผักปลอดสารขาย ส่งเสริมการปลูกพืช ต้นไม้ บริเวณบ้านหรือนา หรือข้างถนนจะต้องมีต้นผลไม้ที่ปลูกเต็มพื้นที่ เช่น ต้นมะม่วง ต้นกระถ่อน ต้นมะยม เป็นต้น...” นายต่อม (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 30 สิงหาคม 2559.

อย่างไรก็ตาม พบว่า ผู้ให้ข้อมูลหลักได้สะท้อนข้อมูลของระบบผลิตทางการเกษตรในชุมชน มีการใช้เคมีทางการเกษตร ปุ๋ยเคมีอยู่มาก ซึ่งส่งผลต่อระบบสุขภาพของผู้คน วงจรอาหาร แหล่งน้ำและทรัพยากรธรรมชาติ ปรากฏการณ์ที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง คือ นิยมใช้ปุ๋ยเคมีตามช่วงระยะการเจริญเติบโตของพืชเพื่อให้ได้ผลผลิตในปริมาณที่มาก คุ่มค่าในการผลิต คุณภาพสินค้าตีน้ำซื้อหา และเชื่อมั่นว่าในที่ดินของตนเองจะได้รับผลกระทบทางตรงและทางอ้อมจากเคมีดังกล่าว

ในขณะที่เดียวกันร้านค้าทางการเกษตร และหน่วยงานราชการได้ส่งเสริมสนับสนุนการใช้เคมีทางการเกษตรโดยมี “ชุดความรู้ที่เชื่อว่า” การใช้เคมีทางการเกษตรในปริมาณที่เหมาะสมจะเกิดผลลัพธ์เชิงบวก และตอบสนองต่อการลงทุนที่คุ้มค่า เอื้อต่อรายได้ในครัวเรือน นอกจากนั้นในบริบทเครือข่ายอินแปลงก็ไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่า สมาชิกเครือข่ายส่วนใหญ่ยังคงหลักคิด การทำเกษตรกรรม

ผสมผสานโดยไม่ใช้เคมีทางการเกษตร ซึ่งการไม่ใช้เคมีทางการเกษตรมีความเชื่อมโยงกับระบบจริยธรรม
ภายในของบุคคล/กลุ่ม เป็นพื้นฐาน ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...เรื่องเคมีนี้สำคัญมาก ผู้นำก็ต้องเป็นแบบอย่าง เป็นเรื่องที่ยากอยู่ เป็นเรื่องของคุณธรรม ความซื่อสัตย์ด้วย เพราะมองจากภายนอกก็บอกได้ลำบากว่าใช้หรือไม่ใช้ ไม่มีใครมานั่งเฝ้าตลอด อย่างอินแปลงเราก็ไม่ได้เติมปากว่าไม่ใช้เคมี อย่างปลุกมะนาว บางกลุ่มก็ฉีด กลัวผลไม่สวย ซึ่งไม่ควรจะเป็นแบบนี้ หมาแม่ก็บอกได้ยากว่าเป็นอินทรีย์แท้หรือไม่ เพราะผลแม่นไม้ได้มีผลตลอดปี แต่เดี๋ยวนี้คนปลุกมากขึ้นเพราะตอย คำเขาก็มาทำน้ำหมาแม่ อย่างเรื่องยาสมุนไพรก็ต้องพูดกับสมาชิกจริงจัง เพราะถ้าเอาสมุนไพรที่มีเคมีมาแปรรูปยาเกิดผลเสียใครจะเชื่อเรา ก็ต้องควบคุมให้ดี คือเรื่องแบบนี้ผู้นำเป็นหลักในการขับเคลื่อน นำพากลุ่มไปข้างหน้าหรือพัฒนากลุ่มให้ดีขึ้น ตัวผู้นำถ้าหากไม่ค่อยมีเวลาให้กลุ่มเท่าไรหรือมีภารกิจเยอะ กลุ่มก็จะขาดการขับเคลื่อนไปข้างหน้าเท่าที่ควร แต่ถ้าหากตัวผู้นำไม่ออกไปข้างนอกเลย ไม่ออกเก็บประสบการณ์ต่างๆ กลุ่มก็จะขาดการพัฒนา คือไม่ทันโลก เพราะฉะนั้นความเข้มแข็งก็จะอยู่ที่ตัวผู้นำและมีภาวะผู้นำมากน้อยแค่ไหน การเก็บความรู้ประสบการณ์ต่างๆและการบริหารงานกลุ่ม...” นางคำ (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 30 สิงหาคม 2559.

6.1.5 แนวทางการสะสมและแสวงหาทุน (capital) ในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้

6.1.5.1 การสร้างและแสวงหาทุนทางสังคม (social capital)

1) การสร้างระบบสนับสนุนช่วยเหลือสมาชิก เพื่อเกื้อหนุนพึ่งพากัน ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน แก้ปัญหาหรือ

ลดความเดือดร้อน การสร้างระบบสนับสนุนช่วยเหลือสมาชิก ช่วยหนุนเสริมให้เครือข่ายเกิดความเข้มแข็งยิ่งขึ้น เช่น การช่วยเหลือสมาชิกหรือไม่ใช่สมาชิกเครือข่าย คนในชุมชนเมื่อเกิดการเจ็บป่วย/เสียชีวิต ให้สมาชิกกู้เงินฉุกเฉินเมื่อมีความต้องการจำเป็น การทำกองทุนข้าวเปลือกเพื่อให้สมาชิกยืมไปบริโภค ฯลฯ ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนายพล (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ปัญหาอุปสรรคที่เจอมาคือ เกษตรไม่เข้าใจผู้นำ เช่น การออมข้าว มีผลประโยชน์ร่วมกัน เช่น ออมข้าวต่างคนต่างทำมาออม ปัญหาตอนนี้ทุกคนอยากได้เยอะ ยืมไปขายไปกินบ้าง ถึงรอบปีก็เอามาอมนำกัน คล้ายสหกรณ์การยืมข้าว ยืมข้าวไปกิน บางคนไม่มีเงินก็มายืมข้าวไปขายเอาเงินมาใช้จ่ายเงินค่าเทอมลูก 100 กิโล ต่อ 20 เอาข้าวใหม่รอบปี มีคนมายืมเยอะไม่พอกัน บ้านอื่นๆ ก็มายืม บางคนทำนาอยู่แล้วก็ขายหมด บางคนยืมมากิน ยืมไปขาย บางคนที่มีอยู่มีกินก็ไม่เคยยืม คนจนบางคนยืมเราก็ช่วยเหลือ นี่ก็เป็นปัญหา ปัญหาต่อคือ ค่าเอาข้าวมาส่งบ่ได้ เจ้ามีเท่าใดเอามาก่อนมาตัดดอกลง ตัดแต่ละปี ทั้งดอกทั้งต้น ตัดต้นตัดดอกลงมา ไม่ได้เปะอย่างหมู่บ้านอื่น ไม่มาก็ไปตาม บางคนไม่มีต้นก็ขอให้ส่งดอก อย่างน้อยก็ต้องได้ดอก ในกลุ่มไม่มีวิธีช่วยเหลือกัน เราต้องสร้างระบบช่วยเหลือกัน แถวนี่เงินก็จนมากข้าวยังไม่มีจะกิน...” นายพล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

อย่างไรก็ตาม การสร้างระบบสนับสนุนช่วยเหลือสมาชิกเพื่อเกื้อหนุนพึ่งพากันเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน ปัจจัยสำคัญ พบว่า ผู้นำมีส่วนในการเชื่อมร้อยและพัฒนาเครือข่าย โดยมีปัจจัยภายใน คือ การมีคุณธรรม ซื่อสัตย์ เสียสละเพื่อสมาชิก และปัจจัยภายนอก คือ การเชื่อมโยงเครือข่ายความรู้กับหน่วยงานภายนอก สะท้อนจากการสนทนากลุ่มของนายวัน (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ผู้นำจะต้องมีจิตอาสาไปหาประสบการณ์ภายนอกแล้วนำความรู้มาสอนเพื่อน มีน้ำใจพึ่งพาซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลให้สมาชิกกลุ่มเกิดประประโยชน์มากที่สุด จริตใจและหวังดีกับทุกคน คือ ความจริงใจ สื่อสารทางจิตใจ จากความรู้สึกที่ผ่านจากการแสดงออก การสร้างให้ตนเองมีความจริงใจ ไม่เสแสร้งแก่งทำว่านี่เป็นคำแนะนำจากใจจริงแต่แฝงไว้ซึ่งผลประโยชน์ คนกลุ่มนี้สามารถสัมผัสได้จากความรู้สึกถึงการให้ว่าเขาให้จากใจจริง...” นายวัน (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

2) การสร้างระบบคัดกรองสมาชิกและแสวงหาสมาชิกใหม่ การคัดกรองบุคคลที่มีพื้นฐานจากความสนใจ ตั้งใจปฏิบัติจริง โดยไม่ติดเงื่อนไขด้านที่ดิน (ไม่จำเป็นต้องมีหลายไร่) และสร้างระบบการบริหารจัดการที่ดี การจัดการกลุ่ม การจัดการเงินทุนของวิสาหกิจชุมชน ซึ่งการแสวงหาสมาชิกเครือข่ายอย่างต่อเนื่องและการคัดกรองสมาชิกที่มีคุณลักษณะที่ดั้นนั้นเป็นพื้นฐานเกื้อกูลการดำรงอยู่ของเครือข่าย ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนายต่อม (นามสมมุติ) ดังนี้

“...เราควรกรองคน เรามีสมาชิก เราเข้ากลุ่มเราก็กรองว่าเป็นยังไง เมื่อก่อนอยากได้คนมากๆ แต่เดี๋ยวนี้มันต้องมองออกไปให้กว้างกว่านั้น ดูพื้นฐานเลย เรามองนิสัย อยากทำจริงไหม ค่าต้องการเลี้ยงจริงหรือเปล่า ถ้าอยากทำเพื่อธุรกิจพักไว้ ลดการใช้สาร ถ้าทำได้ก็มา ถ้ามองแบบธุรกิจก็ยังไม่...” นายต่อม (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

3) การสร้างเครือข่ายความรู้ โดยการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์องค์ความรู้ใหม่ การพึ่งพากันในการพัฒนาองค์ความรู้ สู่การจัดการความรู้ของกลุ่ม ซึ่งเป็นการสร้างความเข้มแข็งภายในเครือข่ายในด้านความรู้ เป็นองค์ประกอบสำคัญในการรักษาเครือข่ายให้ยั่งยืน

การเกื้อหนุนพึ่งพากันในลักษณะนี้จะส่งผลให้สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ทำให้การเชื่อมโยงแน่นแฟ้นมากขึ้น ซึ่งสะท้อนจากสัมภาษณ์ของนายพล (นามสมมุติ) และ นายหนอ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...อยากให้ป็นสมาชิกรู้กันสหายเื่อมโยงถึงกัน ในอนาคตวางศูนย์ ให้มีผู้สืบทอด คนโบราณมีภูมิปัญญา เกิดประโยชน์เยอะมากมาย พ่อคิดหาสิ่งที่ไม่เกิดประโยชน์ให้เกิดประโยชน์ การเสริมสร้างศูนย์ให้เข้มแข็งต้องรวบรวมสมาชิก ต้องไม่หวั่นในการอิจฉา การเว้าพ่นกัน (นินทา) เอาธรรมะมาชม การไปหาสมาชิกรู้บางคนบางกลุ่มกลัวเราได้เรามีเราต้องผ่านเรื่องแบบนี้ ต้องตั้งใจจริงมาก หน่วยงานหลัก เช่น เกษตรอำเภอพัฒนาชุมชน สปก. ประมง สนับสนุนเยอะ อย่างประมงก็เอาปลามาให้เลี้ยง ต่อไปถ้าเค้าเลิก ผู้นำอยู่ยืนได้ด้วยตนเองก็ปล่อย ศูนย์ก็เหมือนกัน เจ้าหน้าที่ไม่สนับสนุนถ้าปราชญ์อาจารย์เรียนรู้แล้ว พ่อไม่อยากให้ปะ เอาแขกเอาคนมาไม่อยากให้เลิก มาอบรมก็ควรมี ปราชญ์ชาวบ้านมีเยอะหมอยาก็มี หมอยาสมุนไพรอะไรพวกนี้ อย่างเราไปป่าท้องร่วง องค์ความรู้หมอยาก็มี ในการขยายเครือข่ายถ้าคนไม่รู้จกก็ต้องพูดจาให้เข้าใจ...” นายพล (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

“...มันต้องสร้างเครือข่ายความรู้กัน คนที่ทำมาถูกทางหรือต้นแบบที่เค้าทำได้ อย่างเช่น ศูนย์นี้มีรายได้ตลอดปีก็เกิดจากเค้าลองผิดลองถูกประสบการณ์เค้ารู้ว่าหน้านี้จะขายอะไร คนถึงจะซื้อ จากเมื่อก่อนมีอะไรก็ปลูกมันขายไม่ได้หมดก็เสียของตรงนี้ก็ต่อแลกเปลี่ยนกัน...” นายหนอ (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 30 กรกฎาคม 2559.

6.1.5.2 การสร้างและแสวงหาทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital)

1) การรื้อฟื้นพลังชุมชน/วัฒนธรรม โดยการรื้อฟื้นทรัพยากรชุมชน วัฒนธรรมสู่การแปรรูปผลิตภัณฑ์ท้องถิ่น การผลิตซ้ำเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีกว่าเดิม การต่อยอดและเห็นคุณค่าของทรัพยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่เดิมในชุมชน และสิ่งที่ฝังอยู่ในตัวคนหรือกลุ่มคน เช่น ภูมิปัญญาความคิด ความคิดริเริ่ม ความเชื่อ โดยสิ่งเหล่านี้ต้องเกิดจัดการอย่างเป็นระบบ และสืบทอด การสนับสนุนและสร้างความรู้แก่คนรุ่นหลัง ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนางเรือน (นามสมมุติ) และ นายหนอ (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ตอนนี้สมาชิกเยอะมาก พอเห็นว่าได้เงินเขาก็อยากทำด้วย สมาชิกก็เริ่มถามว่าเราจะทำอะไร ทำไม่ไม่ทำเคมี คือตรงนี้เราคิดว่าเราต้องให้เค้าเห็นความสำคัญของธรรมชาติ วัฒนธรรมไม่มันง่าย อย่างครามพอครามดั่งที่ไหนก็ทำ แต่มันก็มีครามแท้และไม่แท้ เคมี อินทรีย์ ของเราส่งเสริมไม่ให้เน้นเคมีซึ่งพอตั้งก็จะคล้ายหม้อฮ่อมใช้เคมีมาก เรายืนยันแบบไม่ใช่เคมีไม่ตกหลุมแบบคนอื่น ครามไม่ขาด เราก็แบ่งกัน บางคนก็ไม่ทอ บางคนก็ทอ ผู้หนุ่ม (อายุน้อย) มาทอก็มี ไม่ใช่มีแค่คนแก่ เดี่ยวนี้ฝึกเด็ก เราจะได้เป็น GI การปลูกเลยต้องจริงจัง สมาชิกบางคนก็จ๋ม (บ่น) ว่าทำไมคนอื่นก็เคมี เราจะทำอะไร ก็ว่ากันมา เราก็เลยพยายามบอกกลุ่ม...”

นางเรือน (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2559.

“...คนที่ทำอินแปงในยุคแรกเค้าเก่ง เค้าชอบคล้ายกันทำงานด้วยกัน หลายปีตามความชอบแต่ละคน แต่ตอนนี้ ปัจจุบัน เค้าก็รับความรู้และมาทำจริงในแปลงในบ้านของตัวเอง ทดลองซ้ำจนชำนาญ เช่น เลี้ยงกบ ปลูกผักหวาน ทำผ้าคราม อะไรแบบนี้ คือความรู้แบบที่ได้รับมาและทดลองมันเกิดความชำนาญ เรื่องแบบนี้มันควรมีการจัดการหรือวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีแล้วเกิดคุณค่าควรนำมารื้อฟื้น มาทำบ้านตัวเอง มี

บ้านที่ดินองค์ความรู้จากศูนย์ ยกศูนย์มาไว้ที่บ้าน ในอนาคตต้องสร้างคน เป็นเรื่องสำคัญ เพราะคนทำเกษตรส่วนใหญ่เป็นคนมีอายุ คนหนุ่มสาว เค้าไปทำงานต่างถิ่นต่างที่ ไม่ทำเกษตร...”นายหนอ (นามสมมุติ), สทนากลุ่ม, 30 สิงหาคม 2559.

การรื้อฟื้นพลังชุมชน การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม เช่น การแปรรูปสินค้า ผ้าฝ้าย ผ้าคราม การผลิตน้ำหมากเม่า การทำนัว (ผงชูรสที่ทำจากผัก) เป็นกิจกรรมวิสาหกิจเด่นของเครือข่ายซึ่ง กระบวนการเรียนรู้เชื่อมโยงกับการผลิตแบบธรรมชาติ หลีกเลี้ยงเคมีหรือส่วนผสมทางเคมี ซึ่งเป็น กิจกรรมที่หน่วยงานภายนอก/องค์กร สถาบันวิชาการ สนับสนุนและร่วมเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม บริบทการขายสินค้าดังกล่าวมีราคาสูงกว่าราคาตลาดทั่วไป การขายได้ดี และรวดเร็วจะเป็นลักษณะของการเชื่อมโยงกับหน่วยงาน หรือกลุ่มที่มีความสนใจด้านสุขภาพและ สิ่งแวดล้อม ขณะที่ระบบการตลาดทั่วไปยังไม่สามารถกระตุ้นความสนใจผู้ซื้อเท่าที่ควร สมาชิกขาด กำลังใจการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ซึ่งหน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชนต้องสร้างกระบวนการรับรู้ เข้าใจ และสนับสนุนเพื่อก่อให้เกิดการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ ดังนี้

“..อย่างทำผงบัวกว่าจะทำได้มันก็ต้องใช้ผ้ามากหลายชนิด ปลอดภัยมา ตาก มาอบ การแปรรูป เราขายราคาเท่านี้ ราคา 45 บาท ชาวบ้านไม่ซื้อ ก็ว่าแพง ไม่อร่อยแบบผงชูรสทั่วไป ชาวบ้านแถวนี้ไม่สนใจ กลายเป็นว่า ต่างประเทศสนใจสินค้าเรา ถ้าเค้าสนใจจริงก็ดีเราก็ออยู่ได้ คือ เวลาผลิต เราจะผลิตเวลาที่มีแอร์เตอร์มาต้องเตรียมผ้าให้พร้อมเพราะมีหลายชนิด คือ ลูกสาวก็อยากมาทำงานที่บ้านอยู่ ถ้ามีคนสั่งตลอดไม่ต้องไปทำงาน ต่างถิ่นก็ได้...” นางเนตร (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2559.

“...อย่างผ้าครามเราครามแท้ ขายผืนละ 2,000 บาท ในแถวนี้ก็ว่าแพง เราใช้แรงงานคนทำทุกขั้นตอน ทอผ้าเอง ไม่ได้ใช้ระบบแบบโรงงานก็มี

อาจารย์มาสอนตัดผ้า ตัดชุดแปรรูปให้มันสวยงาม สปก.เป็นหน่วยงานที่
 ช่วยเราตลอด เพื่อบอกว่าจะช่วยจนกว่าเราจะไปขายที่ต่างประเทศ...”
 นางเรื่อน (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 13 มีนาคม 2559.

นอกจากนั้นแนวทางการรื้อฟื้นพลังชุมชน/วัฒนธรรม โดยการรื้อฟื้นทรัพยากรได้
 เสนอมุมมองใหม่ที่เห็นว่า ควรจะตระหนักถึงคนรุ่นใหม่ที่มีทุนพื้นฐานในการปฏิบัติการโดยเฉพาะการ
 ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง เชื่อมโยงกับการเรียนรู้สมัยใหม่เพื่อเสริมสร้างศักยภาพของเครือข่ายอินแปง
 ซึ่งจะช่วยให้เกิดพลังวิคุณในการขยายสมาชิกใหม่สู่เครือข่ายโดยอ้อม ซึ่งสะท้อนจากการ
 สัมภาษณ์ของ นางเนตร (นามสมมุติ) ดังนี้

“...สิ่งที่ต้องคิดต่อคือ คนรุ่นใหม่ที่มีทุนไม่มากหรือไม่มีเลย เพราะยังอยู่
 กับพ่อแม่ อีกอย่างพ่อแม่ในชนบทก็ปลูกฝังค่านิยมเป็นเจ้าของคนนายคนไม่
 ส่งเสริมให้ทำเกษตร อย่างเราไม่มีทุน มีแต่ดินพ่อแม่ (ที่ดินของพ่อกับ
 แม่) ควรจะมีทางเลือกให้คนกลุ่มนี้ เช่น อาจจะทำทัวร์วิถีชีวิตภูพาน เอา
 ทัวร์มาลง วิถีชีวิตเขื่อนน้ำอูน การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม หาปลา
 ประเพณีกีฬาไปทำบุญ ...”นางเนตร (นามสมมุติ), สัมภาษณ์,
 18 เมษายน 2559.

6.1.5.3 การสร้างและแสวงหาทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital)

ทุนทางสัญลักษณ์ คือ ชื่อเสียงที่ตั้งบนพื้นฐานความน่าเชื่อถือ การรับรู้ และเห็นใน
 คุณค่าหรือการแสดงออกซึ่งการมีชื่อเสียงที่ผู้คนให้การยอมรับ เคารพในตัวบุคคล หรือวัตถุที่
 แสดงออกถึงการมีหรือการถือครองอำนาจ การสร้างและแสวงหาทุนทางสัญลักษณ์ของเครือข่าย อิน
 แปง ประกอบด้วย ดังนี้

1) การสร้างตัวอย่างความสำเร็จต้นแบบ โดยการเชื่อมโยงด้านรายได้หรือความ
 เป็นอยู่ทางเศรษฐกิจ การมีอยู่มีกินเป็นพื้นฐาน กลไกบางประการที่จะช่วยจูงใจให้สมาชิกเกิดความ

สนใจอยากเข้ามีส่วนร่วม อันจะนำไปสู่มาตรการในการสร้างแรงจูงใจสำหรับบุคคลในแต่ละกลุ่มอย่าง เฉพาะเจาะจง กลไกสร้างระบบจูงใจ การเข้าร่วมในเครือข่ายสามารถตอบสนองต่อความต้องการของ เขาหรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน การยกย่องและมีคุณค่าทางสังคม เช่น การประกาศเกียรติยศ เชิดชูเกียรติ โล่เกียรติยศ เป็นต้น โดยสัญลักษณ์เหล่านี้จูงใจสมาชิกเครือข่ายซึ่งจะช่วยให้เกิดความ ต่อเนื่อง และการประชาสัมพันธ์เผยแพร่รายชื่อคนกลุ่มนี้อย่างกว้างขวาง การอยู่อาศัยแบบเกื้อกูลกัน ในระบบนิเวศดังกล่าวเอื้อประโยชน์ต่อเกษตรกรในท้องถิ่นและสภาพแวดล้อม เกษตรกรมีคุณภาพ ชีวิตที่ดีขึ้นจากการลดการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงและสารเคมีกำจัดวัชพืชในการควบคุมแมลงและ วัชพืช ผลผลิตข้าวและปลาที่ได้มีคุณภาพสูง ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนายต้อม (นามสมมุติ) ดังนี้

“...การสร้างแรงบันดาลใจให้เขาอยากทำ ทำเป็นตัวอย่างให้สมาชิกเห็น เกิดรายได้พยายามทำให้เกิดผลผลิต ให้เห็นความสำเร็จ เพื่อที่จะทำให้ เห็นว่า กลุ่มนั้นสามารถทำเงินได้จริงโดยมีสมาชิกในกลุ่มที่เข้าใจเป็น แรงผลักดันซึ่งกันและกันแหล่งเรียนรู้วิสาหกิจชุมชนต้นแบบ สามารถต่อยอดกิจกรรมการเรียนรู้ได้ทำให้คนในกลุ่มเชื่อมั่นว่าทำได้ สามารถ ประสบผลสำเร็จได้จริงผู้นำเป็นคนในหมู่บ้านสามารถนำไปปฏิบัติ ให้มี อยู่มีกิน สร้างรายได้ในครอบครัว และสร้างความยั่งยืนในการประกอบ อาชีพให้ได้เสียก่อนการปฏิบัติจริง พาลงมือทำ และติดตามผลอย่าง ใกล้ชิด เมื่อสามารถทำได้สำเร็จจะให้สมาชิกนั้น ขยายผลชักชวนผู้อื่นเข้า มาทำเป็นเครือข่าย...” นายต้อม (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

2) สร้างการขยายผลเชิงสังคม โดยการขยายผลสำเร็จในการปฏิบัติตามรูปแบบ การเกษตรอินทรีย์ซึ่งผลลัพธ์เกิดคุณค่าเชิงสังคม เช่น การสร้างการรับรู้ผ่านโมเดลครอบครัวเป็นสุข ความสุขของครัวเรือน การมีงานทำในท้องถิ่น การกินดีอยู่ดี ไม่มีปัญหาทะเลาะวิวาท มีเงินใช้จ่ายใน

ครอบครัว เกิดระบบความสัมพันธ์ที่ดี และมีรายได้เกื้อกูลครอบครัว ผลสะท้อนกลับที่มากกว่ารายได้ ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่มของนายต่อม (นามสมมุติ) ดังนี้

“...พื้นที่ตรงนี้ทำให้คนเกิดแรงบันดาลใจ ไปทำไร่บ้านในบ้านตัวเอง ให้แนวคิดเค้าไป เอาวิธีที่เก๋ๆตัว น้ำก็มี ค่อยๆขยายไป มองจากเล็กไปจุดใหญ่ เราทำจริง แบ่งปันจริง ปีแรกพิสูจน์มากกว่าเราอยากทำ เราทำหลายอย่าง เรามองว่าต้องทำร่วมกัน มองต่างอีกทีว่า ต่างคนต่างทำต้องมาร่วมกันขายได้ มีกิจกรรมต่อเนื่อง ก็เกิดความเชื่อ เราคิดว่าสิ่งที่เราทำในพื้นที่เรา พอรวมตัวกันมันมากกว่าเรื่องเงิน แต่เป็นเรื่องของความสุจริต ให้เกิดการรับรู้แบบนี้ เวลาเราไปพูดที่ไหนเราก็บอกว่านอกจากเงินที่ได้ ครอบครัวก็ได้ มีกิน มีเงินใช้มันก็ไม่ต้องออกนอกบ้าน ไม่ต้องพะวง จากที่ทะเลาะกัน มันก็รักกัน คือเราได้ช่วยเหลือคนอื่น ๆ มีกินมีใช้มากขึ้น มันละเอียดอ่อน เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ด้วย อย่างบ้านหนึ่ง เมื่อก่อนครอบครัวทะเลาะไม่มีตั้ง เดี่ยวพอชวนมาทำกิจกรรมที่ให้รายได้ ก็รักกัน มีเงินใช้ เมื่อก่อนบางครอบครัวไม่เชื่อใจกัน หางบ้านออกบ้านไปทำงาน มีรายได้มีค่านมให้ลูก..” นายต่อม (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

นอกจากนั้น การสร้างการขยายผลเชิงสังคมควรเชื่อมโยงผลลัพธ์สะท้อนกลับเชิงบวกที่เกี่ยวข้องกับระบบธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ซึ่งก่อให้เกิดความยั่งยืนและการใช้ประโยชน์ที่เกื้อกูลกัน ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...ขยายผลให้คนได้รับรู้กันตรงนี้ ซึ่งจริงๆ เชื่อว่าคนรู้ว่ามันดีนะ แต่ทำไม่ได้ หรือไม่ได้ทำกัน ผลเชิงบวกก็ต้องเน้นให้มาก อย่างทำแบบเราจะได้อะไร ได้ปุ๋ย/น้ำหมัก คุณภาพดินที่ดี การมีส่วนร่วมของสมาชิกใน

ครอบครัว/เพื่อความอบอุ่นในครอบครัว...” นายต่อม (นามสมมุติ),
สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

6.1.5.4 การสร้างและแสวงหาทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital)

1) การสร้างระบบความเชื่อมั่นสินค้าผลิตภัณฑ์ การเพิ่มมูลค่าสินค้าเกษตรด้วยการแปรรูป (ระดับพื้นฐาน) สนับสนุนการถ่ายทอดเทคโนโลยีการดำเนินงานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้า ตลอดจนการแปรรูปวิสาหกิจชุมชนที่เกิดจากการรวมกลุ่มอยู่เดิมให้มีคุณภาพเชื่อมโยงกับระบบมาตรฐานการผลิต การนำภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชนมาสร้างมูลค่า เข้าสู่มาตรฐาน ออ./ฮาลาล เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นและขยายตลาดในวงกว้างด้วยตราสินค้าอินแปง ซึ่งสะท้อนจากการสัมภาษณ์ของนายพล (นามสมมุติ) และสนทนากลุ่มของนายต่อม (นามสมมุติ) ดังนี้

“...ควรคิดแบบก้าวหน้าแปรรูปให้ได้ การคิดแนวอื่น คือการแปรรูปผลไม้ท้องถิ่น อย่างกลุ่มแม่บ้านมีคนเยอะ แปรรูปผลไม้ท้องถิ่น หมากเม่า หวายอาจจะมาอัดถุง บางทีเก่งผ้าครามก็ขาย ผักหวานก็อยากให้เป็นชา ผักหวาน แพคถุง ผักหวานมีตราชื่อ เป็นที่ขงได้ดื่มได้ อะไรแบบนี้ คืออินแปงมีต้นทุนดี บางอย่างเราไม่ต้องแสวงหาเลย มันมีอยู่แล้วแต่ยังไม่ได้นำมาจัดระบบ หรือทำให้เกิดมูลค่าที่ดีเพียงพอ เราต้องสร้างตรงนี้ให้ได้ อาจจะร่วมมือกับสถาบันการศึกษาที่เค้ามีความรู้ตรงนี้ อย่างตอนนี้ มหาวิทยาลัยขอนแก่นก็ทำวิจัยอยู่ ผักหวานมันมีความหอมในตัวทำชาก็ น่าสีดี และทุนของชุมชนที่เราต้องมาสร้างให้เกิดมูลค่า มูลค่าต้องคู่กับความเชื่อมั่นด้วย เพราะสินค้าเราขายกว้างๆ คนไม่เชื่อถือมากนัก ตลาดใหญ่ ๆ เพราะ ออ.เราก้ยังไม่มี มีแต่บริษัทใหญ่มารับของเราไปทำใหม่ มีแพคเกจ มีอย. ซึ่งจริงๆเราก้ควรจะทำ กลไกอะไรบางอย่างตรงนี้มันยังไม่เกิด ไปไม่สุด ทำให้หลายๆอย่างเป็นสิ่งที่น่าเสียดาย อย่างตอนนี้ก็มีดอยคำมาทำน้ำหมากเม่า ส่วนหนึ่งชาวบ้านก็ปลูกไปส่ง หรือมีของเลมอน

ฟาร์มเค้าก็เอาของเราไปแต่ติดแบรนด์เค้า...” นายพล (นามสมมุติ), สัมภาษณ์, 5 เมษายน 2559.

“...การจะทำให้เครือข่ายอินแปงอยู่หรือเสริมมันก็ต้องมีบ้าน มีที่ดิน มีองค์ความรู้ เอาความรู้ที่ได้จากศูนย์หรือแม่ข่ายไปทำจริงที่บ้านของตัวเอง และที่สำคัญคือจะต้องมีธุรกิจที่ทำให้เกิดรายได้ด้วย ขายได้ กินได้ มันก็อยู่ได้...” นายต่อม (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 30 สิงหาคม 2559.

2) การสร้างสำนึกในการทำเกษตรแบบเกื้อกูลธรรมชาติ การทำเกษตรผสมผสาน โดยการหลีกเลี่ยงการใช้เคมีเพื่อการคงอยู่ของต้นทุนทางการผลิต “ดิน น้ำ ป่า” การส่งเสริมองค์ความรู้ ตระหนักถึงสถานการณ์เคมีที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ ระบบสุขภาพของผู้ผลิต และผู้บริโภค อันจะเชื่อมโยงต่อแหล่งการผลิตโดยเฉพาะที่ดินอันเป็นทุนพื้นฐาน และการเชื่อมโยงช่องทางการตลาดที่เป็นรูปธรรมเพื่อให้เกิดรายได้ อย่างไรก็ตามมิติในการสร้างจิตสำนึกหรือการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์แบบเกื้อกูลธรรมชาติ มีกระแสนานจากระบบทุนนิยมอันเนื่องมาจากทัศนคติ ความต้องการขายและความต้องการซื้อของผู้บริโภค กระบวนการสร้างสำนึกนั้นจะต้องวางแผนทั้งระบบ ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...กลุ่มแกนนำเราก็มานั่งคิดหรือว่าเราจะแข่งนอก โป่งใน (สามารถสอนคนอื่นแต่ไม่ได้ปฏิบัติจริง) มีช่วงหนึ่งที่ตรวจโรค แกนนำแต่ละคนก็ป่วยด้วยโรคต่างๆ เช่น มะเร็งบ้าง อะไรพวกนี้ มันอยู่ที่การกินการอยู่ใช่หรือเปล่า หรือเกิดจากที่เราไปบรรยายข้างนอกกินอยู่แบบนั้น หรือที่ตัวเราเองก็ไม่ได้เข้ม ขณะที่เราสอนคนอื่น ตัวเราละได้ตั้งแต่วันหรือไม่ เรื่องเคมีนี้ถ้าจะมองเป็นระบบนี้เราจะทำแค่บ้านเรากลุ่มเราก็คงไม่ได้ นาข้างบ้านเรายังใส่เคมี พ่นยาอยู่เลย พอน้ำไหลมันก็ไหลมาแปลงข้างๆ มันต้องทำทั้งหมด หน่วยงาน นโยบาย บางทีหน่วยงานเค้าก็มาส่งเสริมให้ใช้ด้วยซ้ำ

ปุ๋ยเคมีอะไรๆ ใช้นั่นโน่น แม้มันก็ช่วยอินแปลงมันก็พูดไม่ได้เต็มปากว่า อินทรีย์แท้ แต่มันก็เริ่มมีการพูดคุยกันเรื่องการทำศูนย์ต้นแบบอินทรีย์ มันเงื่อนไขเยอะมากๆ ถ้าความเป็นไปได้ พอเป็นศูนย์ฯ มันรับแขกรับคน เยอะเอาของคนในสวนมาทำกิน ถ้าคนเยอะมันไม่พอเราก็ไปซื้อข้างนอก ถามว่ามันจะปลอดสารได้อย่างไร นี่เป็นสิ่งที่ต้องคิดต่อ...” นางคำ (นาม สมมุติ), สนทนากลุ่ม, 30 สิงหาคม 2559.

“...เดี๋ยวนี้คนเป็นโรคเยอะ เพราะการกินนี่แหละ อินแปลงแรกๆ ก่อตัว เค้า ผิดหวังจากพวกเคมีเป็นหนี้เยอะ หนี้เยอะเลยมาทำแบบธรรมชาติ มันก็อยู่ได้ในบริบทนั้น พอมาตอนนี้ของกินในป่าไม่ได้เหลือเพื่อแบบในอดีต จะเข้าไปหากินก็ไม่ได้มาเต็มตระกร้าแบบเมื่อก่อนเรื่องกินเรื่องใช้ เงินทอง โลก มันเปลี่ยน เวลาเราไม่ใช้พอเอาไปขายคนซื้อก็ไม่อยากซื้อผักไม่สวย ขายหมดเช้า คือถ้าจะทำควรทำทั้งระบบ ข้าวปลาอาหาร ดิน น้ำเราพวกนี้มัน จะยังอยู่ต่อไป...”นายต่อม (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 30 สิงหาคม 2559.

จากการศึกษาแนวทางกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปลง ซึ่งนำเสนอในเรื่องของการปฏิบัติการ (practice) การเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้ของผู้กระทำการ (agency) การขยายสนาม (field) การสร้างพื้นที่ทางสังคมผ่านกลไกทางสังคม การหล่อหลอมฮาบิตัส (habitus) ผ่านเนื้อหาและองค์ความรู้ และการสะสมและแสวงหาทุน (capital) ในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้

ดังกล่าวข้างต้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจในภาพรวมของกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนเครือข่ายอินแปลงในพื้นที่ที่มีลักษณะทุนใน 3 ระดับ ซึ่งกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนนั้น เครือข่าย หรือชุมชนท้องถิ่นอื่นๆ สามารถนำไปปรับใช้ให้เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ สรุปรูปภาพรวมแนวทางกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปลง จำแนกตามลักษณะทุน 3 ระดับ ในหัวข้อต่อไป

6.2 สรุปภาพรวมแนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้จำแนกตามระดับพื้นที่

จากการสังเคราะห์แนวทางกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงในพื้นที่ซึ่งมีลักษณะทุน 3 ระดับ คือ 1) ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง 2) ศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง และ 3) ศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง ขึ้นตอนหรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ นำไปสู่การเสริมสร้างทุน และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันพึงประสงค์ มีรายละเอียดดังนี้

6.2.1 แนวทางกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง

1) **การแสวงหาสมาชิกเครือข่าย** โดยการหาสมาชิกใหม่อย่างต่อเนื่อง ซึ่งการแสวงหาสมาชิกเครือข่ายจะนำไปสู่การขยายแนวคิดอินแปงให้เกิดขึ้นระดับบุคคล ระดับครัวเรือน และระดับชุมชนท้องถิ่นโดยเฉพาะเกิดการขยายผลในระดับพื้นที่ การแสวงหาสมาชิกเครือข่ายต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องแม้ไม่มีหน่วยงานสนับสนุนส่งเสริม อันจะคงไว้ซึ่งแนวคิด หรือการสืบทอดแนวคิดเครือข่ายอินแปงไม่ให้อายุหายในอนาคต

2) **การสร้างการรับรู้ และเข้าใจแนวคิดอินแปง** อย่างต่อเนื่อง และอย่างถูกต้อง โดยการถ่ายทอดความรู้ แนวคิดพื้นฐาน วิธีการ เป้าหมาย และแนวทางการปฏิบัติจริง ซึ่งการสร้างการรับรู้และเข้าใจแนวคิดนั้นจะต้องเกิด “การระเบิดจากภายใน” หรือเกิดขึ้นในระดับจิตสำนึก การมีความรู้ ความเข้าใจแนวคิดอินแปงเชื่อมโยงกับการคงอยู่ของ “ทุนพื้นฐานในการปฏิบัติกิจกรรม” โดยเฉพาะบริบทพื้นที่ที่ประกอบกิจกรรมทางการเกษตร เช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ ฯลฯ ซึ่งเป็นต้นทุนสำคัญและการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

การสร้างการรับรู้ และความเข้าใจแนวคิดเครือข่ายอินแปงที่บูรณาการเชื่อมโยงกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งสามารถนำไปปฏิบัติจริงในทุกระดับ การเข้าใจนำไปสู่การปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องทั้งในระดับบุคคล ชุมชน และในเรื่องของความสุขจากภายใน

3) **การสร้างระบบสนับสนุนช่วยเหลือสมาชิก** เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือ การประสานความร่วมมือในกลุ่ม การช่วยเหลือเมื่อเจ็บป่วย/เสียชีวิต ซึ่งเป็นสวัสดิการชีวิต การสนับสนุน ส่งเสริมช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ก่อให้เกิดการมีขวัญและกำลังใจที่ดี การเสริมสร้างกำลังใจแก่สมาชิกในการ

ทำกิจกรรมเพื่อให้เกิดการเชื่อมร้อยระหว่างกัน ในพื้นที่ระดับเข้มแข็งสามารถให้การช่วยเหลือพื้นที่อื่นๆ เพื่อเกิดการพึ่งตนเองได้ สร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับบุคคล กลุ่ม องค์กรอื่นๆ ทั้งที่มีอยู่ในชุมชน และภายนอกชุมชน

4) การสร้างเครือข่ายความรู้ โดยการประสานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารอย่างต่อเนื่อง การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน การสร้างประสบการณ์ใหม่ระหว่างสมาชิกกับคนอื่นๆ เช่น ผู้เชี่ยวชาญ ผู้รู้ที่อยู่นอกเครือข่าย นักวิชาการ ฯลฯ เพื่อพัฒนาเครือข่าย ตลอดจนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อสรุปบทเรียน การปรับปรุงข้อผิดพลาดที่ผ่านมาซึ่งก่อให้เกิดการเรียนรู้ เป็นปัจจัยที่หนุนเสริมให้เครือข่ายนั้นมีพลังมากขึ้น

5) การปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง จากในพื้นที่แปลงเกษตรผสมผสานของตนเอง การสร้างคุณค่า ความเชื่อการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงเป็นเครื่องมือสำคัญ ไม่หยุดการปฏิบัติแม้ไม่มีหน่วยงานราชการส่งเสริม การปฏิบัติจริงตามแนวคิดอินแปลงจะเกิดผลลัพธ์อย่างเป็นองค์รวม ทั้งมิติสุขภาพ เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรม ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...ไม่ใช่ดีแค่เรา คนอื่นก็ต้องมีอยู่มีกินด้วย มันจะต้องดีไปด้วยกันทั้งชุมชน อย่างการเจ็บป่วย การเสริมสร้างรายได้ซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง ความรู้ใหม่ๆ และสนับสนุนช่วยเหลือสมาชิก สมาชิกกลุ่มต้องให้ความเชื่อใจและไว้วางใจกัน การลงมือทำกิจกรรม และติดตามลูกข่ายถ้าลูกข่ายจัดกิจกรรมแม่ข่ายก็ลงไปช่วยดูแลให้ข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อสร้างแรงจูงใจให้กับสมาชิกของลูกข่ายและนำไปปฏิบัติจริง....”

นางคำ (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 30 สิงหาคม 2559.

6.2.2 แนวทางกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง

แนวทางกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง ศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง มีแนวทางดังต่อไปนี้

1) **การแสวงหาสมาชิกเครือข่าย** โดยการแสวงหาสมาชิกใหม่อย่างต่อเนื่อง ทั้งภายในจังหวัดและข้ามจังหวัด การแสวงหาสมาชิกใหม่จะคงไว้ซึ่งแนวคิดเครือข่ายอินแปงไม่ให้อายุหายและเป็นการเสริมพลังอำนาจให้กลุ่ม การรวมกลุ่มที่มีพลังขับเคลื่อนกิจกรรมร่วมกัน เกิดการทำงาน สร้างรายได้ ดึงสมาชิกเข้ามาร่วมกลุ่มมากขึ้น ตลอดจนการแสวงหาสมาชิกที่มีคุณลักษณะที่ดีในด้านความรู้ ความสามารถเพื่อให้เครือข่ายเกิดความเข้มแข็ง สัมพันธ์ด้วยใจไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์เพียงอย่างเดียว ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...หากจะสร้างกลุ่มให้มีความเข้มแข็งคงเป็นไปค่อนข้างยากเนื่องจากสมาชิกในกลุ่มอายุเยอะมาก แล้วไฟในการทำงานก็อาจจะไม่แรงเท่ากลุ่มอื่นๆ เนื่องจากขาดคนรุ่นใหม่เข้ามาช่วยในการบริหารการทำงานในด้านต่างๆ แต่กลุ่มจะเน้นต้นแบบ เช่น ความเสียสละในการทำงานและในเรื่องต่างๆที่ทำให้เป็นแบบอย่างสร้างความสำเร็จให้คนรุ่นใหม่ได้เห็น...” นางเรือน (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

2) **การสร้างการรับรู้ และเข้าใจแนวคิดอินแปง** เป้าหมาย หลักคิด แนวทางการปฏิบัติจริงโดยเน้นการพึ่งตนเองบนทรัพยากรหรือทุนที่มีอยู่ ตลอดจนน้อมนำเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติจริงให้เกิดผลในขั้นแรก โดยไม่รอรับความช่วยเหลือจากแม่ข่ายเท่านั้น เน้นการปลูกปลูกกินที่เหลือจึงขาย ไม่สร้างหนี้ โดยผู้นำมีบทบาทสำคัญในการสร้างการรับรู้ เข้าใจ และถ่ายทอดแนวคิดพื้นฐานอันเกี่ยวข้องอย่างเป็นองค์รวมทั้ง ระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม ผู้คน การทำมาหากิน ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...ผู้นำเป็นหลักในการขับเคลื่อนนำพากลุ่มไปข้างหน้าหรือพัฒนากลุ่มให้ดีขึ้นโดยตัวผู้นำนั้นถ้าหากไม่ค่อยมีเวลาให้กลุ่มเท่าไรหรือมีภารกิจเยอะกลุ่มก็จะขาดการขับเคลื่อนไปข้างหน้า..” นายพล (นามสมมุติ), สทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

3) การสร้างเครือข่ายความรู้ เพื่อให้เกิดการพัฒนากิจกรรมเดิมให้ดียิ่งขึ้น และเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ ที่น่าสนใจเพื่อพัฒนาทักษะสมาชิก ต่อยอดความรู้โดยสอดรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อยู่บนรากฐานและความเหมาะสมกับบริบทชุมชน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้องค์ความรู้ใหม่ การถ่ายทอดความรู้ระหว่างผู้นำ หรือพื้นที่ที่เข้มแข็งให้เชื่อมโยงกัน สมาชิกเครือข่ายอยู่บนพื้นฐานของการแบ่งปันข้อมูล ข่าวสารองค์ความรู้อยู่เสมอ ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...ควรหาสมาชิกที่มีใจรักและอยากที่จะออกไปเก็บเกี่ยวความรู้และประสบการณ์เพื่อที่จะได้นำความรู้นั้นมาพัฒนากลุ่มแต่ถ้าหากนำบุคคลที่ไม่เต็มใจที่จะไปหรือบังคับไปก็จะไม่เกิดประโยชน์แก่กลุ่มเหมือนกับการมีทุนแต่ไม่มีความรู้ในการใช้ทุน ทุนนั้นก็เลยไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร...” นายโชติ (นามสมมุติ), สทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

4) การพัฒนากิจกรรมเครือข่าย อย่างต่อเนื่องทั้งกิจกรรมด้านเกษตรพื้นฐานที่มีอยู่เดิม และกิจกรรมวิสาหกิจซึ่งจะเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม และสามารถสร้างรายได้แก่สมาชิกอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการพัฒนากิจกรรมควรจะต้องมีความหลากหลายเพื่อตอบสนองแก่สมาชิกเครือข่าย ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...กิจกรรมที่มีอยู่แล้วกลุ่มเราก็จะอยากทำต่อ เพาะพันธุ์พืชทุกชนิดที่กินได้ ที่ให้ผล พืชป่า เช่น ไม้แดง ยางนา หวาย ดอกกะเจียว พริก พืชสมุนไพร เช่น ขมิ้น ฟ้าทะลายโจร หญ้าหวาน ไพร อยากจะส่งเสริมให้

สมาชิกปลูกผักผลไม้ไว้กินเองในบ้าน โดยการปลูกกินเองก่อน เมื่อเหลือค่อยนำมาจำหน่ายให้กับผู้อื่นต่อไป ต่อจากนี้มันก็น่าจะมีอะไรมากขึ้นหลากหลาย...” นายพล (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 30 สิงหาคม 2559.

5) การปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง จากกิจกรรมที่มีอยู่เดิม และพัฒนากิจกรรมใหม่ๆ สามารถยกระดับ และพัฒนาไปสู่ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง มีกิจกรรมหลากหลาย และเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนที่มีการจัดการอย่างเป็นระบบ ได้รับการยอมรับจากชุมชนและหน่วยงานภายนอก อย่างไรก็ตามพื้นที่ระดับปานกลาง ปัญหาที่พบสำคัญ คือ ขาดแคลนน้ำซึ่งเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญในการทำการเกษตรกรรม เนื่องจากพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่มีข้อจำกัด ไม่เอื้อต่อการทำกิจกรรมได้อย่างเต็มที่ กิจกรรมที่สร้างรายได้จริงจึงเป็นกิจกรรมรอง เช่น การปลูกพืชที่ใช้น้ำน้อย (ผักหวาน หวาย) การเพาะขยายพันธุ์ไม้ เป็นต้น ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...ในอนาคตศูนย์เรียนรู้จะต้องมีภาพของเศรษฐกิจพอเพียงที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ทำให้ครบวงจรมากกว่าเดิม หลากหลายกิจกรรม ซึ่งมันก็ต้องมีหลายฝ่ายเข้ามาช่วยเราบ้าง เช่น หน่วยงานรัฐและเอกชนเข้ามาสนับสนุนในเรื่องงบประมาณต่างๆ เพื่อเป็นการสร้างความก้าวหน้าของกลุ่ม พื้นที่เรา อาทิ การติดตั้ง พลังงานแสงอาทิตย์ (โซลาร์เซลล์) ขุดเจาะน้ำบาดาล เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่น้ำน้อย ดินปนทรายไม่อุ้มน้ำ ซึ่งน้ำเป็นปัจจัยหลักในการทำการเกษตร ในปัจจุบันก็มีหน่วยงานในการสนับสนุนคือ สปก. แต่ยังไม่เพียงพอเท่าที่ควร..” นายวัน (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 30 สิงหาคม 2559.

6.2.3 แนวทางกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง

แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ ศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง มีแนวทางดังต่อไปนี้

1) **การแสวงหาสมาชิกเครือข่าย** โดยพื้นฐานควรจะให้คนในชุมชนเกิดความตระหนักถึงความจำเป็นที่ต้องรวมตัวกันเป็นเครือข่าย การแสวงหาสมาชิกเครือข่าย ทำให้เครือข่ายขยายตัวในเชิงปริมาณ คือ “มีจำนวนมากที่เพียงพอ” และสามารถขยายสู่เชิงคุณภาพ การรวมกลุ่มทำกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดจากความสนใจของสมาชิก ตั้งใจจริงร่วมกิจกรรม ซึ่งการมีจำนวนสมาชิกเครือข่ายที่มากเพียงพอจะเกิดพลังในการขับเคลื่อนกลุ่ม ตลอดจนการสร้างแรงจูงใจให้คนรุ่นใหม่สนใจมาร่วมเครือข่าย

ในพื้นที่ระดับอ่อนแรง พบว่า การแสวงหาสมาชิกเครือข่ายเริ่มจากความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดจากญาติพี่น้อง ความสนิทสนมของคนในชุมชน หรือเพื่อน ที่มีความต้องการร่วมกัน แสวงหาวิธีการที่จะมีรายได้เพิ่มขึ้น มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากรูปแบบกิจกรรมด้านเกษตรในวิถีที่ปฏิบัติอยู่เดิม สามารถพึ่งตนเองได้ระดับหนึ่ง

2) **การสร้างการรับรู้ และเข้าใจแนวคิดอินแปง** โดยสร้างความเข้าใจในหลักคิดเป้าหมายแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจน การสร้างการรับรู้ในภาพกว้างและสร้างความเข้าใจแก่คนในชุมชน และผลสะท้อนกลับที่สมาชิกได้รับ เช่น การมีรายได้ มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติ การพึ่งตนเองจากทุนที่มีอยู่ เช่น ดิน น้ำ ป่า ตลอดจนการบูรณาการกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่คนในชุมชนทราบทั่วกัน ผสมผสานกับแนวคิดอินแปงสู่การปฏิบัติจริง

3) **การสร้างแรงจูงใจการเป็นสมาชิกเครือข่าย** โดยเชื่อมโยงกับบุคคลต้นแบบที่ประกอบกิจกรรมเกษตรแบบเครือข่ายอินแปง เช่น การมีรายได้เพิ่มมากขึ้น ความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีรายได้ตลอดปีที่สัมพันธ์กับฤดูกาล และความสามารถจัดการผลผลิตออกสู่ตลาด มีกิจกรรมวิสาหกิจร่วมกันและเกิดรายได้ในกลุ่ม

จากการศึกษา พบว่า ในพื้นที่ระดับอ่อนแรง มุ่งเน้นการใช้ต้นแบบที่ประสบความสำเร็จซึ่งจะสามารถขยายผลชักชวนผู้อื่นเป็นสมาชิกเครือข่าย การสร้างแรงบันดาลใจ ให้ความรู้ ชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติจริง ลงมือทำ และติดตามผลอย่างใกล้ชิด เมื่อสามารถทำได้สำเร็จจะให้สมาชิกนั้นขยายผลชักชวนผู้อื่นเข้ามาทำเป็นเครือข่าย ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...พยายามทำให้เกิดผลผลิต ให้เห็นความสำเร็จ เกิดรายได้ เพื่อที่จะทำให้เห็นว่า กลุ่มนั้นสามารถทำเงินได้จริงโดยมีสมาชิกในกลุ่มที่เข้าใจเป็นแรงผลักดันซึ่งกันและกัน ในสถานการณ์ปัจจุบันกลุ่มยังพัฒนาได้ไม่เต็ม 100 % แต่อยู่ในระดับ 50 % ควรชักชวนญาติ พี่ น้องที่ใกล้ชิด ที่มีใจอยากจะทำางานด้วยกัน มีอุดมการณ์เดียวกันเข้ามาในกลุ่ม เพราะจะง่ายต่อการพูดคุยในหลาย ๆ เรื่อง...”นางอัญญา (นามสมมุติ), สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

4) การพัฒนากิจกรรมที่สร้างรายได้ แก่สมาชิกโดยเชื่อมโยงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม เช่น ทรัพยากรทางธรรมชาติ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ความรู้ที่เกิดจากการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ใหม่ๆ สามารถทำรายได้ให้แก่กลุ่ม กิจกรรมที่เกิดจากการมีส่วนร่วม การคิดวิเคราะห์โดยมีกลไกการสนับสนุนจากภาครัฐและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นช่วยหนุนเสริม

5) การสร้างเครือข่ายความรู้ อย่างต่อเนื่องเพื่อเสริมพลังการดำเนินกิจกรรมในกลุ่ม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในหลายๆ รูปแบบทั้งทางความคิด ประสบการณ์ และแลกเปลี่ยนทรัพยากรของชุมชนอื่นๆ ต่อยอดความรู้เดิม ในประเด็นความรู้ที่ขาดอยู่ ตลอดจนการจัดการความรู้อย่างเป็นระบบ โดยมีหน่วยงานภาครัฐ “ช่วยสนับสนุนกำลังคน บุคลากร” เพื่อให้เอื้อต่อการเรียนรู้ ซึ่งสะท้อนจากการสนทนากลุ่ม ดังนี้

“...การรวมกลุ่มสินค้าเพื่อหาตลาดรองรับ ขายออก (เพื่อจัดจำหน่าย) ต้องการแปรรูปผลิตภัณฑ์ เพื่อส่งออกขายเป็นการเพิ่มราคาสินค้า สร้าง

ตลาดของกลุ่ม คือ พัฒนาให้เติบโตมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก ให้มีคนเข้ามาแลกเปลี่ยนซื้อขาย เป็นที่นิยมและควรจะพัฒนาให้เป็นศูนย์เรียนรู้อาชีพ เพื่อให้คนเข้ามาศึกษาเรียนรู้มากๆ อย่างในการเพาะพันธุ์พืช หน่วยงานควรเข้ามาสนับสนุนและเพิ่มพูนความรู้ในสิ่งที่สมาชิกกลุ่มต้องการ เช่น สอนการจัดระบบ สนับสนุนในเรื่องต่าง ๆ....” นางอัญญา (นามสมมุติ), สทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559.

จากแนวทางเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปลงในพื้นที่ที่มีลักษณะทุน 3 ระดับ สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปลง มีกระบวนการเรียนรู้ หรือขั้นตอนที่เหมือนกัน และมีความแตกต่างในบางขั้นตอน ผู้วิจัยสรุปได้ดังตารางที่ 8

ตารางที่ 8 กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนเครือข่ายอินแปลงจำแนกตามพื้นที่ลักษณะทุน

กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนเครือข่ายอินแปลง			
ขั้นตอน	ศูนย์การเรียนรู้ ระดับเข้มแข็ง	ศูนย์การเรียนรู้ ระดับปานกลาง	ศูนย์การเรียนรู้ ระดับอ่อนแรง
	1) การแสวงหาสมาชิก เครือข่าย 2) การสร้างการรับรู้ และ เข้าใจแนวคิดอินแปลง 3) การสร้างเครือข่าย ความรู้ 4) การสร้างระบบ สนับสนุนช่วยเหลือสมาชิก 5) การปฏิบัติจริงอย่าง ต่อเนื่อง	1) การแสวงหาสมาชิก เครือข่าย 2) การสร้างการรับรู้ และ เข้าใจแนวคิด อินแปลง 3) การสร้างเครือข่าย ความรู้ 4) การพัฒนาและต่อยอด กิจกรรมเดิม 5) การปฏิบัติจริงอย่าง ต่อเนื่อง	1) การแสวงหาสมาชิก เครือข่าย 2) การสร้างการรับรู้ และเข้าใจแนวคิดอิน แปลง 3) การสร้างแรงจูงใจ การเป็นสมาชิก เครือข่าย 4) การพัฒนากิจกรรม ที่สร้างรายได้ 5) การสร้างเครือข่าย ความรู้

จากแนวทางกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนในพื้นที่ที่มีลักษณะทุน 3 ระดับ สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงมีกระบวนการเรียนรู้ หรือขั้นตอนที่เหมือนกันในบางขั้นตอน และแตกต่างกันในบางขั้นตอน ซึ่งกระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะร่วม ได้แก่ 1) การแสวงหาสมาชิกเครือข่าย 2) การสร้างการรับรู้และเข้าใจแนวคิดอินแปง 3) การสร้างเครือข่ายความรู้

ลักษณะร่วมดังกล่าวเป็นธรรมชาติของเครือข่ายที่เป็นลักษณะสำคัญ กล่าวคือ เครือข่ายจะต้องมีการแสวงหาสมาชิกใหม่ต่อเนื่องอย่างไม่หยุดยั้งเพื่อการดำรงอยู่ของเครือข่าย ตลอดจนการสร้างการรับรู้และเข้าใจแนวคิดอินแปง ซึ่งเป็นเสมือนแกนกลางที่เป็นจุดร่วมหรือหัวใจของเครือข่าย การสร้างการรับรู้และความเข้าใจแนวคิดจะเป็นการเชื่อมประสานสมาชิกสู่การปฏิบัติจริงซึ่งก่อให้เกิดการสืบทอดแนวคิดเครือข่ายในระดับจิตสำนึก หรือการระเบิดจากภายใน และการสร้างเครือข่ายความรู้จากทั้งภายในเครือข่ายและภายนอกเครือข่าย ซึ่งจะช่วยให้เครือข่ายเกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เกิดองค์ความรู้พัฒนา ต่อยอด และสร้างความเข้มแข็งเครือข่ายได้อย่างยั่งยืน ซึ่งรายละเอียดจะกล่าวต่อไปในบทที่ 7

บทที่ 7

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง 2) เพื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน และ 3) นำเสนอกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ และได้นำกรอบตัวแปรที่ได้จากการทบทวนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน โดยพิจารณาขอบเขตเชิงเนื้อหา 5 ประเด็น คือ ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ เนื้อหา/องค์ความรู้ และกลไกส่งเสริมการเรียนรู้ และวิเคราะห์แนวคิดเรื่องทุนของปีแอร์ บูร์ดิเยอร์ รวมถึงผู้กระทำการ การปฏิบัติการของผู้กระทำการ สนามและฮาบิทัส

ในการวิจัยครั้งนี้รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้เทคนิคการทำแผนที่ทางสังคม ประยุกต์ร่วมกับการสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มโดยมีผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ แกนนำเครือข่าย แกนนำศูนย์การเรียนรู้ ผู้ประสานงานเครือข่าย สมาชิกเครือข่าย นักพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ภาครัฐ โดยการศึกษาเฉพาะกรณีเครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนคร ในพื้นที่ที่มีลักษณะทุน 3 ระดับ คือ 1) ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง 2) ศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง และ 3) ศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง สำหรับบทนี้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ส่วน คือ

7.1 สรุปผลการวิจัย

7.2 อภิปรายผล

7.3 ข้อเสนอแนะ

7.1 สรุปผลการวิจัย

7.1.1 การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปง

จากการศึกษาได้พิจารณาแบ่งช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของทุนจากประเด็น กระบวนการสร้างเครือข่าย รูปแบบการทำงานเครือข่าย รูปแบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร โดยจากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายแบ่งเป็น 3 ระยะดังนี้

1) ระยะที่มุ่งคน (พ.ศ. 2530 - 2539) ระยะนี้ทุนทางสังคมและทุนทางวัฒนธรรมเป็นจุดแข็งของเครือข่าย กระบวนการสร้างเครือข่ายในระยะมุ่งคนยังไม่มีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการ เป็นเครือข่ายเชิงสภาพปัญหาที่ทุกคนประสปร่วมกันและแสวงหาทางแก้ไข ซึ่งจากการศึกษากระบวนการสร้างเครือข่ายมีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การค้นหาแกนนำเครือข่าย โดยมุ่งค้นหาคนที่มีอุดมการณ์ร่วม ระยะนี้จึงได้ผู้นำ/แกนนำโดยธรรมชาติมากกว่าผู้นำที่เป็นทางการซึ่งมีคุณลักษณะสำคัญ ดังนี้ 1) มีศักยภาพด้านความรู้ความสามารถ ภูมิปัญญา และชุมชนให้การยอมรับ 2) มีการรวมกลุ่มอยู่เดิม และ 3) กิจกรรมในกลุ่มมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปแบบของเครือข่ายอินแปง (รูปแบบการเกษตร)

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างจิตสำนึกร่วม โดยเรียนรู้จากปัญหา (problem-based leaning) ในระยะนี้การสร้างจิตสำนึกร่วมมีคนนอกเครือข่ายเป็นผู้กระตุ้นความคิด โดยเปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงศักยภาพอย่างเท่าเทียมกัน โดยมีพื้นที่ทางธรรมชาติในการรวมตัวของสมาชิก เช่น ในสวนในนา หัวไร่ปลายนา หรือบ้านของแกนนำ เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 3 การค้นหาสมาชิกเครือข่าย ซึ่งมีคุณลักษณะสำคัญ ดังนี้ 1) มีทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital) โดยจะต้องมีที่ดินเป็นของตนเอง เพื่อประกอบกิจกรรมตามรูปแบบการเกษตรแบบอินแปง และสามารถจัดการพื้นที่ของตนเองได้ 2) ประกอบกิจกรรมด้านเกษตรกรรมอยู่เดิม และมีพื้นฐานทางเกษตร หรือมีใจรัก

ขั้นตอนที่ 4 การค้นหารูปแบบกิจกรรมเครือข่ายที่เชื่อมโยงบริบทแวดล้อม วิธีชุมชนและอัตลักษณ์พื้นที่ (ดิน น้ำ ป่า และพืชท้องถิ่น) จึงเกิดรูปแบบกิจกรรมด้านการเกษตรแบบอินแปง เช่น ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก ไม่ใช่เคมี การพึ่งตนเองด้านอาหาร มีรายได้จากแปลงของตนเอง เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 5 การสร้างทุนเศรษฐกิจชุมชน โดยใช้กระบวนการวิเคราะห์ทุนภายในชุมชนแบบมีส่วนร่วมทำให้เกิดรูปธรรมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และนำมาสู่การสร้างทุน เช่น การค้นหาพืชท้องถิ่นจนนำไปสู่การส่งเสริมเพาะขยายพันธุ์หวายในเชิงพาณิชย์ เป็นต้น

ในระยะมุ่งคน รูปแบบการทำงานเป็นลักษณะการประสานความร่วมมือระหว่างบุคคลที่มีศักยภาพ มีความรู้ความสามารถ มีความสนใจในกิจกรรมด้านเกษตร และประสานความร่วมมือ

ระหว่างกลุ่มภายนอกที่มีการรวมตัวกันทำกิจกรรมในลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งเป็นบรรยากาศของการเรียนรู้ร่วมกัน โดยรูปแบบความสัมพันธ์และการสื่อสารของเครือข่ายในระยะมุ่งคนเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมากกว่าความสัมพันธ์แบบอื่น เป็นความสัมพันธ์แบบเครือข่ายที่พี่น้องคนรู้จัก เพื่อนสนิท ระบบการสื่อสารแบบบอกต่อหรือชักชวนกัน ดังนั้นระยะนี้ความสนใจของสมาชิกจึงเป็นผู้ที่สนใจในวัตถุประสงค์เครือข่าย เกิดการรับรู้ และมีเป้าหมายเดียวกันมีสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน

2) ระยะมุ่งโครงการ (พ.ศ. 2540 - 2549) ระยะนี้เครือข่ายมีกิจกรรมบนฐานวัฒนธรรมเพื่อสร้างรายได้แก่เครือข่ายและชุมชน ระยะนี้พลังของทุนทางเศรษฐกิจมีมากกว่าทุนในแบบอื่นๆ ประกอบกับประเทศกำลังฟื้นตัวจากวิกฤตเศรษฐกิจ รูปแบบการเกษตรแบบอินแปง และรูปแบบกิจกรรมบนฐานวัฒนธรรมหรือลักษณะวิสาหกิจชุมชน จึงเป็นเสมือน “ทางเลือก ทางรอด” ซึ่งกระบวนการสร้างเครือข่ายระยะมุ่งโครงการมีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การค้นหาแกนนำที่มีอุดมการณ์ร่วม “มีทักษะของผู้ประกอบการ” ระยะนี้จึงคัดกรองคนที่มีใจรัก มีความสนใจ มีองค์ความรู้ภูมิปัญญามาร่วมกิจกรรมวิสาหกิจเครือข่าย และค้นหาจากกลุ่มคนที่มีการรวมกลุ่มกันอยู่เดิม และคนปฏิบัติกิจกรรมด้านการเกษตรอยู่เป็นทุนเดิม ซึ่งเชื่อว่าจะต่อยอดได้ง่าย

ขั้นตอนที่ 2 การค้นหาอัตลักษณ์ชุมชน เป็นการค้นหาทรัพยากรในชุมชน เช่น พืชท้องถิ่น ซึ่งสามารถสร้างคุณค่าและมูลค่าเชิงเศรษฐกิจ และสามารถสร้างรายได้แก่สมาชิก

ขั้นตอนที่ 3 การสร้างสรรค์อัตลักษณ์ชุมชน เป็นการจัดการผลผลิตเพื่อเพิ่มผลิตภาพผลผลิต/ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน เช่น การแปรรูปของกินของใช้ สินค้าหัตถกรรม เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 4 การค้นหาสมาชิกเครือข่าย ในด้านคุณลักษณะสมาชิกเครือข่ายมีลักษณะสำคัญเช่นเดียวกับระยะแรก คือ มีทุนทางเศรษฐกิจ (มีที่ดินเป็นของตนเอง) มีความสนใจในแนวคิดเครือข่าย และมีการทำเกษตรอยู่เดิม

รูปแบบการทำงานของเครือข่ายมีโครงสร้างการประสานงานอย่างเป็นทางการ การบริหารงานในลักษณะโครงการ วิธีการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐเพื่อเกิดผลเชิงยุทธศาสตร์โดยเน้นพื้นที่เป็นเป้าหมาย ระยะนี้เป็นการระดมทรัพยากรโดยเฉพาะเงินทุนซึ่งช่วยสนับสนุนองค์ความรู้ผ่านการอบรม และสนับสนุนการทำงานของกิจกรรมวิสาหกิจ โดยรูปแบบความสัมพันธ์ในเครือข่ายในระยะมุ่งโครงการเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างกัน การสร้างพื้นที่ทางสังคม การสร้างตัวตนเชิงสัญลักษณ์ของเครือข่ายมีความชัดเจนขึ้นในเวทีสาธารณะ ทำให้งานขับเคลื่อนไปอย่างรวดเร็ว เป็นลักษณะความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยที่ความสัมพันธ์ของคนเป็นอย่างซ้ำๆ ขณะที่ความสัมพันธ์ของงานมีมากกว่า

3) ระบุมุ่งสถานการณ์ (พ.ศ. 2550 – 2560) ในระยะนี้เครือข่ายอยู่ในสภาวะการณ์ของการพึ่งตนเอง และการพัฒนาตนเองบนฐานทรัพยากรที่มีอยู่ ลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก และในระยะนี้เกิดปรากฏการณ์ความแตกต่างทางความคิดของผู้คนในเครือข่าย โดยกระบวนการสร้างเครือข่ายมีขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างปัญญาร่วม เน้นกระบวนการเรียนรู้ทางปัญญาซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้จากภายใน การวิพากษ์วิจารณ์บนฐานเหตุและผลโดยใช้บรรยากาศความเป็นมิตรและความ เท่าเทียม

ขั้นตอนที่ 2 กระบวนการรื้อฟื้นทุน เป็นการร่วมฟื้นฟูทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน การใช้ประโยชน์ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพและคุณภาพ ตลอดจนการจัดการผลผลิตด้วยตนเองมากกว่าผ่านพ่อค้าคนกลาง เช่น การขายตลาดผลิตภัณฑ์ผ่านเครือข่ายออนไลน์ เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 3 การหาสมาชิกเครือข่าย รูปแบบการรองรับสมาชิกเครือข่ายมี 2 รูปแบบ คือ 1) สมัครเป็นสมาชิกเครือข่าย โดยมีเงื่อนไขด้านที่ดินเช่นเดียวกันกับระยะแรก 2) การค้นหาสมาชิกเครือข่ายเพื่อสืบทอดแนวคิดเครือข่ายอินแปง เน้นขยายแนวคิดสู่คนรุ่นใหม่ที่สามารถปฏิบัติจริงได้ ซึ่งไม่ติดเงื่อนไขหรือข้อจำกัดด้านที่ดินเป็นกรอบกำหนด

ระบุมุ่งสถานการณ์รูปแบบการทำงานของเครือข่ายเน้นกระบวนการวิเคราะห์ตนเอง ภายใต้ปัจจัยเงื่อนไขด้านความพร้อม ความเหมาะสมในการใช้ทรัพยากร เน้นการทำงานเชิงประเด็น กิจกรรม เร่งด่วน 3 ประเด็น คือ 1) ด้านเกษตรซึ่งเป็นนโยบายหลัก 2) การสร้างคนรุ่นใหม่ 3) การพัฒนาเศรษฐกิจเครือข่าย เพื่อสร้างรายได้ให้แก่สมาชิก

ระบุมุ่งสถานการณ์ บริบทการทำงานเครือข่ายแตกต่างกันโดยแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ 1) ศูนย์เครือข่ายปิดรับการสนับสนุนจากแหล่งทุนต่างๆ ไม่มีกระบวนการกำกับติดตามการทำงาน/ปล่อยไปตามสถานการณ์และศักยภาพของพื้นที่โดยอิสระ 2) ศูนย์การเรียนรู้ฯ ขับเคลื่อนงานตามศักยภาพของพื้นที่/บุคคล และรับการสนับสนุนงบประมาณ หรือขับเคลื่อนกิจกรรมโดยอิสระ รูปแบบความสัมพันธ์ในเครือข่ายเกาะเกี่ยวความสัมพันธ์กันแบบหลวมๆ ตามกิจกรรมสำคัญ เช่น การประชุมประจำปี โดยเครือข่ายได้ปรับตัวด้านการสื่อสารภายในผ่านช่องทางสื่อเทคโนโลยีมากขึ้น เช่น การใช้ไลน์ และเฟสบุ๊ค การปรับตัวดังกล่าวมุ่งหวังให้เกิดการแลกเปลี่ยนข่าวสารและรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างสมาชิกไม่ให้เกิดขาดหาย

7.1.2 วิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลง

จากการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของทุนเครือข่ายอินแปง ผู้วิจัยแบ่งการวิเคราะห์ตามช่วงเวลาการเปลี่ยนแปลงของทุนเป็น 3 ระยะ ดังนี้ ระยะมุ่งคน (พ.ศ. 2530 - 2539) ระยะมุ่งโครงการ (พ.ศ. 2540-2549) และระยะมุ่งสถานการณ์ (พ.ศ. 2550 - 2560) ซึ่งผู้วิจัยได้นำมาจัดช่วงการเรียนรู้บนฐานคิดการเปลี่ยนแปลงของการเรียนรู้ สามารถแบ่งช่วงเวลาการเรียนรู้ของเครือข่ายบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุนเครือข่ายอินแปง ดังนี้ 1) ระยะก่อรูปการเรียนรู้ (พ.ศ. 2530 - 2539) 2) ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2540-2549) 3) ระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2550 - 2560) นอกจากนี้ยังได้ศึกษาทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย ลักษณะกระบวนการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ เนื้อหา/องค์ความรู้ ฐานการเรียนรู้ และกลไกส่งเสริมการเรียนรู้ มีรายละเอียดดังนี้

7.1.2.1 ระยะก่อรูปการเรียนรู้ (พ.ศ. 2530 - 2539)

นโยบายส่งเสริมรูปแบบเกษตรภายใต้ระบบเกษตรพันธสัญญาโดยสนับสนุนส่งเสริมชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจซึ่งเชื่อว่าบรรเทาปัญหาความยากจนและเพิ่มรายได้ของเกษตรกร ฐานคิดดังกล่าวถูกบูรณาการทั้งภาครัฐและเอกชน ทำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตแบบยังชีพเป็นการผลิตเพื่อการค้าเชิงพาณิชย์ ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของผู้กระทำกร ซึ่งเป็นการเรียนรู้จากปัญหาโดยลักษณะร่วมของปัญหาของสมาชิกเครือข่ายมีความคล้ายคลึงกัน เช่น ปัญหาขาดแคลนที่ดินทำกิน ปัญหาการไม่มีงานหลังฤดูทำนา ปัญหาหนี้สินในครัวเรือนและหนี้สินจากภาคเกษตรกรรม

คุณลักษณะร่วมของปัจเจกบุคคลระยะก่อรูปการเรียนรู้ คือ มีความสนใจกิจกรรมด้านเกษตร มีที่ดินเป็นของตนเอง (ในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม สปก.) ประกอบกิจกรรมเกษตรเป็นพื้นฐานในระดับครัวเรือน การจัดการพื้นที่ทำเกษตรไม่หลากหลาย มีหนี้สินกู้ยืมจากสถาบันการเงินของรัฐเพื่อทำการเกษตรและค่าใช้จ่ายอื่นๆ และมีการรวมกลุ่มอยู่เดิมซึ่งเป็นกลุ่มขนาดเล็กแบบจุ่ม การเรียนรู้ร่วมกัน และการเรียนรู้บุคคลต้นแบบการเรียนรู้ร่วมกันในเรื่องการปลูกอยู่ปลูกกินไม่ใช่เคมีทางการเกษตร ที่เหลือจึงขายเพื่อสร้างรายได้ แนวคิดดังกล่าวถือเป็นหัวใจของการเรียนรู้แบบองค์รวม

รูปแบบการกระทำดังกล่าวเป็นการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อกลับคืนสู่วิถีการผลิตแบบธรรมชาติ (จากเคมีเป็นอินทรีย์) ดังกล่าวนั้นจะเห็นได้ว่า การเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกเครือข่ายจึงเป็นกลุ่มขนาดเล็กหรือจุ่ม โดยวิธีการเรียนรู้ในระยะก่อรูปการเรียนรู้มีดังนี้

วิธีการเรียนรู้ บรรยากาศการเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ มีความเป็นอิสระและมีความเท่าเทียมกันในลักษณะจุ่มเป็นพลังหนุนเสริมการเรียนรู้ ประกอบด้วยสมาชิกเครือข่ายมีความสนใจร่วมด้านการเกษตรเป็นพื้นฐานทำให้เกิดการเชื่อมร้อยการเรียนรู้ ซึ่งการเรียนรู้ของผู้กระทำการ มีดังนี้

(1) การเรียนรู้จากประสบการณ์ จากพื้นที่/แปลงต้นแบบทำให้กระตุ้นการเรียนรู้ และนำไปทดลองการปฏิบัติจริงในแปลงของตนเองอย่างรูปธรรม (2) การศึกษาดูงาน พื้นที่ประสบความสำเร็จซึ่งได้รับการยอมรับจากหน่วยงาน และมีลักษณะกิจกรรมคล้ายคลึงกับเครือข่ายอินแปลง โดยเฉพาะด้านการเกษตร (3) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากแปลงแกนนำต้นแบบ ซึ่งเป็นต้นแบบบุคคลที่มีภูมิปัญญา องค์ความรู้ทำให้เป็นบุคคลเป็นจุดศูนย์กลางของการเรียนรู้ แกนนำมีการสาธิตหรือการปฏิบัติจริง (4) การอบรมการถ่ายทอดความรู้ มุ่งหวังให้บุคคลเกิดกระบวนการเรียนรู้ในการพึ่งตนเอง และมีแนวโน้มเชิงพฤติกรรมที่ปฏิบัติตามรูปแบบการเกษตรแบบอินแปลง ในด้านเนื้อหา/องค์ความรู้ ระยะเวลาการเรียนรู้ มีรายละเอียดดังนี้

เนื้อหา/องค์ความรู้ ที่กลุ่มผู้กระทำการได้เรียนรู้ร่วมกัน คือ (1) เนื้อหาด้านการทำมาหากินแบบพึ่งตนเอง การปลูกทุกอย่างที่กิน ไม่ใช่เคมีทางการเกษตร (2) เนื้อหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ วิถีชุมชน วิถีทำการเกษตรที่สัมพันธ์กับทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ ป่า การกินการอยู่ที่สืบทอดจากบรรพบุรุษ (3) เนื้อหาด้านนโยบายการพัฒนาประเทศ การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศช่วงปี พ.ศ. 2504 ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชุมชนและค่านิยมด้านวัฒนธรรม (4) เนื้อหาด้านวัฒนธรรมชุมชน การสืบทอดประเพณีฮีตคองสิบสองเดือน ความรู้ในเรื่องการทำมาหากิน การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ ในด้านฐานการเรียนรู้หรือแหล่งเรียนรู้ มีรายละเอียดดังนี้

ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ ที่กลุ่มผู้กระทำการเรียนรู้ร่วมกัน ประกอบด้วยฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย และฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วย

(1) ฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย สภาพพื้นที่ภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ดิน น้ำ ป่า พืชท้องถิ่น แกนนำต้นแบบที่มีการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องและมีการจัดการพื้นที่ของตนเองในการปลูกอยู่ปลูกกิน

(2) ฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย การเรียนรู้ส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมด้านการเกษตร ประกอบด้วย ศูนย์ศึกษาและการพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยมีฐานการเรียนรู้ภายในเช่น งานชลประทาน งานฝึกอบรมและถ่ายทอดเทคโนโลยี งานส่งเสริมอาชีพในครัวเรือน เป็นต้น

กลไกส่งเสริมการเรียนรู้ ประกอบด้วยผู้กระทำการที่สำคัญ คือ (1) สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ส.ป.ก. (ส่วนกลาง) และสำนักงานปฏิรูปที่ดินจังหวัดสกลนคร เป็นหน่วยงานที่ร่วมเรียนรู้ไปกับกลุ่มอินแปลงและภารกิจของหน่วยงานในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

เกษตรกร (2) ศูนย์ศึกษาและพัฒนาวนศาสตร์ชุมชนที่ 3 ซึ่งส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกร การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สร้างความเข้าใจ และตระหนักถึงคุณประโยชน์ด้านป่าไม้ (3) นักวิชาการ/นักพัฒนา มีบทบาทสำคัญในการจุดประกายความคิด การกระตุ้นและสร้างเวทีในกระบวนการเรียนรู้ปัญหาาร่วมกัน (4) ปราชญ์ชาวบ้าน ซึ่งเป็นบุคคลที่มีองค์ความรู้ ภูมิปัญญา เป็นกลไกในการจุดประกายความคิดแก่บุคคลอื่นๆ

7.1.2.2 ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ. 2540-2549)

บริบทนโยบายรัฐที่มุ่งแก้ปัญหาความยากจน การแปลงสินทรัพย์เป็นทุนเพื่อเอื้อให้เกษตรกรเข้าถึงแหล่งเงินทุนต่างๆ มีสถาบันการเงินของรัฐเชื่อมต่อกับกลุ่ม/เครือข่าย การพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรที่ยากจนโดยมุ่งเน้นการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ และพัฒนาความรู้ในด้านการเกษตร หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมเพื่อสร้างความเข้มแข็ง ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของผู้กระทำการ ดังนี้

(1) การเรียนรู้ร่วมกัน ในระยะนี้รูปแบบการเรียนรู้ไม่จำเป็นต้องไปเรียนรู้ที่จุดศูนย์กลางเครือข่ายดังเช่นในระยะแรก เนื่องจากบุคคลได้รับองค์ความรู้ตามรูปแบบการเกษตรแบบอินทรีย์ จนเกิดการนำไปปฏิบัติจริงสามารถเป็นต้นแบบแก่บุคคลอื่น การเรียนไปเรียนรู้โดยตรงดังกล่าวนำมาสู่ความสัมพันธ์ในลักษณะกลุ่มขนาดเล็ก หรือจุ่ม และพัฒนาสู่การรวมกลุ่มวิสาหกิจเครือข่าย ซึ่งสร้างรายได้เสริมแก่สมาชิก (2) การเรียนรู้โดยสังเกต หรือการเรียนรู้จากตัวแบบ เป็นการเรียนรู้จากรูปแบบการกระทำของบุคคลที่ประสบความสำเร็จและได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้ ในช่วงนี้จึงเกิดการเรียนรู้ 2 ลักษณะ คือ การเรียนรู้จากตัวแบบโดยถูกผลักดันพลั้งภายในตนเอง และการเรียนรู้จากตัวแบบโดยไม่ได้ถูกผลักดันจากพลั้งภายใน เป็นการคำนึงถึงผลประโยชน์สิทธิประโยชน์ที่จะได้รับ การได้รับการสนับสนุนทุน งบประมาณ ซึ่งวิธีการเรียนรู้ในระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ มีดังนี้

วิธีการเรียนรู้ (1) การอบรม เป็นเครื่องมือสำคัญในการขยายแนวคิดเครือข่าย และผลจากการอบรมความคาดหวังเชิงพฤติกรรมให้บุคคลสามารถนำไปปฏิบัติจริงในพื้นที่ของตนเอง (2) การประชุมพูดคุยแลกเปลี่ยนในลักษณะจุ่มโดยมีวิสาหกิจเครือข่ายเป็นตัวเชื่อมร้อยความสัมพันธ์และเป็นแกนกลางที่นำสู่การแลกเปลี่ยนระหว่างกัน โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกได้การเรียนรู้ร่วมกันผ่านการพูดคุย (3) การศึกษาดูงาน พื้นที่ต้นแบบที่ได้รับการยอมรับเพื่อต่อยอดการเรียนรู้จากประสบการณ์เดิม โดยเนื้อหาการเรียนรู้ในระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้มีดังนี้

เนื้อหา/องค์ความรู้ ที่กลุ่มผู้กระทำการในพื้นที่เครือข่ายได้เรียนรู้ร่วมกัน มีดังนี้ (1) เนื้อหาด้านการทำมาหากินแบบพึ่งตนเอง การปลูกอยู่ปลูกกิน เป็นเนื้อหาหลักที่เครือข่ายมุ่งเน้นต่อเนื่องจากระยะแรก (2) เนื้อหาเกี่ยวกับบัญชีครัวเรือน หรือบันทึกรายรับรายจ่ายประจำวัน การ

บันทึกข้อมูลด้านอื่น ๆ ในชีวิต สามารถสร้างภูมิคุ้มกันในครอบครัว (3) เนื้อหาเกี่ยวกับการแปรรูป เชื่อมโยงองค์ความรู้สมัยใหม่ การพัฒนาและแปรรูปผลิตภัณฑ์ เช่น การแปรรูปของกินของใช้ แปรรูปยาสมุนไพร เป็นต้น

ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ ที่กลุ่มผู้กระทำการประกอบด้วย ฐานการเรียนรู้ ภายในเครือข่าย และฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วย

(1) ฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย สภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ดิน น้ำ ป่า พืชท้องถิ่น การรื้อฟื้นทุนของชุมชนสู่การสร้างรายได้ เช่น การปลูกต้นครามเพื่อเป็นสีกัดเป็นน้ำ ครามในการผลิตผ้าคราม การปลูกต้นหมากเมาเป็นสีกัดทำน้ำหมากเมา ฯลฯ ซึ่งถือเป็นฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ที่อยู่ในวิถีชีวิต พื้นที่แปลงของสมาชิกเครือข่ายที่มีความโดดเด่นแตกต่างกันไปตามบริบทและทุนของพื้นที่

(2) ฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย การเรียนรู้กิจกรรมด้านการเกษตร เป็นหลัก ประกอบด้วย ศูนย์ศึกษาและพัฒนาภูพานอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งมีกิจกรรมหลากหลาย และผ่านการวิจัยและพัฒนาภายใต้บริบทพื้นที่อีสานสามารถนำไปปรับใช้ได้ และเครือข่ายหรือพื้นที่อื่นที่ประสบความสำเร็จ เช่น ชุมชนไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช ชุมชนสันติ อโศก ซึ่งมีฐานการเรียนรู้ด้านเกษตรกรที่สอดคล้องกับแนวคิดเครือข่ายอินแปง

กลไกส่งเสริมการเรียนรู้ ส่วนใหญ่จะเป็นหน่วยงานของรัฐที่มีบทบาทนำ มุ่งนำ ปรัชญา แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาบูรณาการในชุมชนเครือข่าย ประกอบด้วยผู้กระทำการที่สำคัญ (1) ปราชญ์ชาวบ้าน/แกนนำศูนย์เรียนรู้เป็นกลไกส่งเสริมการเรียนรู้แก่สมาชิก และสนับสนุนสมาชิก คนอื่นๆ ที่มีศักยภาพ ปฏิบัติจริงในแปลงให้ได้รับการยอมรับและสร้างตัวตนเชิงสัญลักษณ์ (2) นักวิชาการท้องถิ่น/ผู้ประสานงานเครือข่าย การจุดประกายความคิดและเปรียบเสมือนพี่เลี้ยงที่ ื่ออำนวยความสะดวกแก่เครือข่าย (3) นักพัฒนา มีบทบาทสำคัญในการจุดประกายความคิด และการสร้างเวทีการเรียนรู้ปัญหาาร่วมกัน (4) สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ส.ป.ก. (ส่วนกลาง) และสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดสกลนคร เป็นกลไกสนับสนุนองค์ความรู้ต่อเนื่อง และสนับสนุนทุนทางกายภาพอันจะเกื้อกูลการเป็นแหล่งเรียนรู้ (ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง) นอกจากนั้นยังมีหน่วยงานของรัฐ คือ

(5) สำนักงานกองทุนฟื้นฟูและพัฒนาเกษตรกร ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เป็นกลไกส่งเสริมการเรียนรู้ในด้านเกษตร หรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม และพัฒนา อาชีพเกษตรกร (6) ศูนย์ศึกษาและพัฒนานวนศาสตร์ชุมชนที่ 3 สนับสนุนองค์ความรู้ การทดลอง การวิจัยชาวบ้าน โดยเรื่องการเพาะขยายพันธุ์หวาย ตลอดจนการสนับสนุนแกนนำเครือข่ายเป็น วิทยากรอบรม ทำให้เครือข่ายสร้างตัวตนผ่านพื้นที่สาธารณะได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น (7) สำนักงาน ส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) เสริมสร้างความรู้ที่เอื้อต่อการ

ประกอบอาชีพ ตลอดจน เชื่อมร้อยการเรียนรู้กับคนในเครือข่ายหรือแกนนำที่มีศักยภาพเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มนักเรียน (8) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อสร้างรายได้อาชีพ ส่งเสริมการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงผ่านบุคคลที่มีศักยภาพซึ่งสามารถเป็นต้นแบบได้ (9) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรจังหวัดและสำนักงานส่งเสริมการเกษตรอำเภอ เสริมสร้างองค์ความรู้เพื่อเพิ่มผลผลิต และสร้างความเข้าใจถึงผลกระทบการใช้ยาฆ่าแมลง เกษตรอินทรีย์โดยเชื่อมโยงเครือข่ายอินแปง หรือแกนนำเครือข่าย/แกนนำศูนย์เรียนรู้ฯ เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ (10) สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ มีบทบาทในการส่งเสริมอาชีพเพื่อสร้างรายได้แก่คนในชุมชน การเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ

7.1.2.3 ระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้ (พ.ศ.2550-2560)

นโยบายรัฐบาลเรื่องการขจัดความยากจนโดยเน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้เกษตรกรเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร ความรู้และปัญญา สร้างรายได้ให้แก่เกษตรกรรายจน ควบคู่กับการฟื้นฟูธรรมชาติ เน้นการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันในรูปวิสาหกิจและสร้างความร่วมมือกับเอกชนในเรื่องการตลาดทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของผู้กระทำการ ดังนี้

(1) การเรียนรู้เชิงปรับตัวในประเด็นที่สำคัญ คือ 1) การใช้ทรัพยากรท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ 2) การเชื่อมโยงความต้องการ และความพึงพอใจของสมาชิกเครือข่ายแบบมีส่วนร่วม เช่น การศึกษาดูงานจากความสนใจของกลุ่มเป็นพื้นฐาน 3) การพัฒนาตนเองด้วยการเรียนรู้ และแสวงหาองค์ความรู้ใหม่ๆ จากพื้นที่หรือแปลงของสมาชิก เพื่อพัฒนาแปลงของตนเองให้ดียิ่งขึ้น 4) การปลูกพืชตามฤดูกาล และสอดคล้องกับความต้องการของตลาด เช่น การปลูกข้าวโพด ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ข้าวฮางข้าวกล้อง 5) การพัฒนาปรับปรุงผลิตภัณฑ์เดิมของกลุ่มวิสาหกิจเพื่อเพิ่มมูลค่า เช่น การแปรรูปข้าวฮางในบรรจุภัณฑ์ใหม่ การพัฒนาแนวทางการส่งออกผงนัว (ผงชูรส) ในตลาดต่างประเทศ (มาตรฐาน ออย. /ฮาลาล) เป็นต้น (2) การเรียนรู้เชิงคาดการณ์ การคัดกรองสมาชิกเข้าร่วมกลุ่มเพื่อความยั่งยืน การสร้างตลาดเชิงรูปธรรมและพัฒนาการแปรรูปผลิตภัณฑ์ให้เป็นที่ยอมรับมากยิ่งขึ้น เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันต่อเครือข่ายวิธีการเรียนรู้ระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้มีดังนี้

วิธีการเรียนรู้ (1) การแลกเปลี่ยนความคิด การกระจายข่าวสาร แบ่งปันข้อมูล เป็นวิธีการที่ช่วยให้สมาชิกได้มีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นเป็นการแสดงให้เห็นว่าความคิดของทุกคนนั้นมีคุณค่าต่อกลุ่ม และการเยี่ยมเยียนบ้านและแปลงของสมาชิก (2) การปฏิบัติจริง ผ่านการทดลองและพัฒนาซ้ำด้วยตนเองเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต การปฏิบัติจริงของบุคคลจะเกิดการยอมรับจากสมาชิกและหน่วยงาน

เนื้อหา/องค์ความรู้ ที่กลุ่มผู้กระทำการได้เรียนรู้ร่วมกันมีดังนี้ (1) การพึ่งตนเอง เป็นเนื้อหาที่เน้นต่อเนื่องจากระยะก่อรูปการเรียนรู้จนถึงระยะปัจจุบัน มุ่งเน้นการจัดการชีวิตที่สัมพันธ์

กับสิ่งแวดล้อม การทำมาหากิน โดยใช้ทุนของชุมชนเป็นฐานการผลิต (2) การตลาดและการแปรรูป การพัฒนาบรรจุภัณฑ์ การพัฒนาคุณภาพสินค้าตามมาตรฐานสากลเพื่อสร้างความเชื่อมั่นแก่ผู้บริโภค (3) การทำมาหากินที่สัมพันธ์กับฤดูกาล และเป็นที่ต้องการของตลาด (4) การทำบัญชีครัวเรือน เป็นการเรียนรู้ที่ช่วยสร้างภูมิคุ้มกันในเรื่องรายจ่าย ทำให้เห็นสถานะการเงินที่แท้จริง

ฐานการเรียนรู้/แหล่งการเรียนรู้ ประกอบด้วยฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย และ ฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย ซึ่งประกอบด้วย

(1) ฐานการเรียนรู้ภายในเครือข่าย พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ การเรียนรู้ทรัพยากรท้องถิ่น แปลงของสมาชิกที่มีความโดดเด่น เช่น ฐานการเรียนรู้การปลูกผักหวาน ฐานการเรียนรู้การเพาะพันธุ์กบ ฐานการเรียนรู้การปลูกมะนาว ซึ่งไม่ติดยึดที่ศูนย์การเรียนรู้

(2) ฐานการเรียนรู้ภายนอกเครือข่าย ซึ่งใช้ความสัมพันธ์ของผู้นำที่มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อเครือข่าย การเชื่อมโยงความรู้ระหว่างกัน ฐานการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ สำนักงานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (องค์การมหาชน)

กลไกส่งเสริมการเรียนรู้ ผู้กระทำการที่สำคัญ ดังนี้ (1) สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม สปก. มีบทบาทในการประสานเครือข่ายอันเนื่องมาจากภารกิจงานในเขตการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยสนับสนุนงบประมาณ เสริมสร้างองค์ความรู้แก่ชุมชน และสมาชิกเครือข่าย (2) ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) ส่งเสริมสนับสนุนแกนนำเครือข่าย เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มเป้าหมาย โดยเน้นเชื่อมโยงหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (3) การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) มีบทบาทสำคัญในการเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่ๆ เช่น การจัดอบรมหลักสูตรระยะสั้นซึ่งประสานผู้รู้จากภายนอก ครูในพื้นที่ (4) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ บทบาทในการส่งเสริมสนับสนุนเกษตรกรให้มีความรู้ การส่งเสริมการรวมกลุ่มเพื่อสร้างรายได้อาชีพ ส่งเสริมการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง

นอกจากนี้ยังมีหน่วยงานที่สำคัญ คือ (5) สำนักงานส่งเสริมการเกษตรจังหวัดและสำนักงานส่งเสริมการเกษตรอำเภอ การเสริมสร้างองค์ความรู้ที่ถูกต้องในการใช้เคมีทางการเกษตร และเกษตรแบบอินทรีย์ (6) สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอ มีบทบาทในการส่งเสริมอาชีพแก่คนในชุมชน ส่งเสริมการรวมกลุ่มคนในชุมชน และเป็นกลไกในการเชื่อมโยงหน่วยงานภายนอกเข้ามาศึกษาเรียนรู้เครือข่ายอินแปลง

7.1.3 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

7.1.3.1 แนวทางการสร้างการปฏิบัติการ (practice) การเรียนรู้ร่วมกัน จากการศึกษาวิเคราะห์แนวทางการสร้างการปฏิบัติการ (practice) การเรียนรู้ร่วมกันมีดังนี้

1) **สร้างการรับรู้ต่อสถานการณ์ปัญหา** ที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิต การรับรู้สภาพปัญหาจากอดีตที่ส่งผลถึงปัจจุบัน สภาพการณ์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอัตราการถูกทำลายและคุกคามอย่างต่อเนื่อง และสร้างการรับรู้ต่อสถานการณ์ที่จะทวีความรุนแรงในบริบทพื้นที่ เช่น การใช้เคมีในการทำเกษตรกรรม

2) **สร้างการตระหนักรู้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม** ที่เชื่อมโยงกับสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาในการทำมาหากิน การตระหนักรู้วิถีชีวิตแบบดั้งเดิม “บรรพบุรุษกินอยู่อย่างไร โดยที่ไม่มีหนี้สิน” ระบบวัฒนธรรมทางการเกษตร ปฏิทินทางการเกษตร

3) **การสร้างการตระหนักรู้ในการพึ่งตนเอง** สร้างความรู้ความเข้าใจในการพึ่งตนเอง โดยให้พอมีพอกินเป็นพื้นฐานลำดับแรกการพึ่งตนเองไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธสังคม หรือทุนสนับสนุนจากภายนอก แต่เป็นการเลือกรับ การรู้เท่าทันในการรับสิ่งต่างๆจากภายนอก และสามารถจัดการกับชีวิตของตนเองในด้านการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพเพื่อลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก

7.1.3.2 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ผู้กระทำการ (agency) ในการเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

จากการวิเคราะห์กลุ่มผู้กระทำการในการเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงนั้น จะเห็นได้ว่าการจากภายนอกเครือข่ายที่เข้ามาสนับสนุนและเสริมสร้างโดยตรงและโดยอ้อม เช่น การสนับสนุนทุนเศรษฐกิจแบบตรงไปตรงมา เช่น ให้เงินทุนสนับสนุนการทำงานหรือกลุ่มเครือข่าย หรือการสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์ อาคารสาธารณะประโยชน์ หรือสิ่งของอื่นๆ เพื่อเกื้อหนุนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ฯ และสมาชิกเครือข่าย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- ผู้กระทำการภายนอกเครือข่าย บริบทพื้นที่กรณีศึกษาเป็นลักษณะของกลุ่มคนที่มีรายได้น้อย บางส่วนของพื้นที่ไม่มีน้ำที่เพียงพอในการเกษตรหรือกล่าวอีกทางหนึ่งคือข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ส่งผลต่อการมีอยู่มีกิน ซึ่งผู้กระทำการภายนอกส่วนใหญ่เป็นหน่วยงานหลักที่มีภารกิจซึ่งประกอบด้วย (1) หน่วยงานของรัฐ สนับสนุนงบประมาณในการสนับสนุนบุคคลหรือแกนนำเครือข่ายเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ เป็นกลไก การเปิดพื้นที่ทางสังคมให้ชาวบ้านมารวมตัวเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ฐานทุนที่มีอยู่ เช่น ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางธรรมชาติ ทุนภูมิปัญญา มาเป็นองค์ประกอบการพัฒนาเครือข่ายพื้นที่ หน่วยงานรัฐมีบทบาทในการเสริมสร้างทุนและดำรงรักษาทุน เช่น การสนับสนุนการรวมกลุ่ม การจัดตั้งกลุ่มต่างๆ เพื่อการพัฒนาชุมชน

- ผู้กระทำการภายในเครือข่าย เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในฐานะบุคคลต้นแบบที่สามารถสร้างแรงจูงใจแก่กลุ่มคนอื่นๆ ให้ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมตามแนวคิดเครือข่าย ประกอบด้วย

- 1) แกนนำศูนย์การเรียนรู้ ซึ่งเป็นบุคคลที่มีทุนทางสังคมที่เป็นสาธารณะ การแบ่งปันความรู้ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นพลังทางสังคมที่เชื่อมกับการเป็นสมาชิกกลุ่ม ทำให้สมาชิกแต่ละคนมีการสะสมทุนซึ่งมาจากการรวมของการเป็นหมู่คณะ แกนนำศูนย์การเรียนรู้มีบทบาทสำคัญในการดำรงรักษาทุนทางสังคมและเสริมสร้างทุน เช่น การเสริมสร้างกำลังใจแก่สมาชิก การแนะนำบอกต่อสมาชิกใหม่ที่มีศักยภาพให้หน่วยงานรับทราบและประชาสัมพันธ์ในเวทีสาธารณะ

7.1.3.3 แนวทางการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ โดยการขยายสนาม (field) การสร้างพื้นที่ทางสังคมผ่านกลไกทางสังคม

สนามในการศึกษาครั้งนี้คือ พื้นที่ในการปฏิบัติกิจกรรมโดยเน้น “เกษตรแบบธรรมชาติ ไม่ใช่สารเคมี” บนฐานทรัพยากรในที่ดินของตนเอง โดยมีความแตกต่างกันในสนามที่แนวคิดตรงกันข้ามคือ เกษตรกรรมเชิงเดี่ยวโดยใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่ การสร้างพื้นที่การเรียนรู้มีหน่วยงานรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนสนับสนุนรูปแบบการกระทำ ซึ่งแนวทางการสร้างพื้นที่การเรียนรู้ โดยการขยายสนาม (field) การสร้างพื้นที่ทางสังคมผ่านกลไกทางสังคม

- 1) การสร้างการรับรู้ผ่านสื่อสาธารณะ โดยใช้คนต้นแบบที่มีการปฏิบัติดี ปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการสร้างการรับรู้ผ่านสื่อสาธารณะ เช่น การเผยแพร่รูปธรรมแปลงเกษตรกรรมต้นแบบ การประชาสัมพันธ์เผยแพร่รายชื่อคนกลุ่มนี้อย่างกว้างขวาง

- 2) การสร้างตัวอย่างความสำเร็จต้นแบบ เป็นกลไกสำคัญที่จูงใจให้สมาชิกเกิดความสนใจโดยมีผลตอบแทนโดยตรงและโดยอ้อม เช่น ค่าตอบแทน การยอมรับ ฯลฯ โดยเฉพาะการสร้างต้นแบบที่มีความสำเร็จที่ทางด้านเศรษฐกิจ มีรายได้ จากฐานทรัพยากรซึ่งเป็นทุนของชุมชน

- 3) การสร้างเครือข่ายความรู้ การเชื่อมประสานความรู้ระหว่างกลุ่ม/พื้นที่การแบ่งปันความรู้ดั้งเดิมประยุกต์กับความรู้สมัยใหม่เป็นการจัดการความรู้ของชุมชนซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาองค์ความรู้เดิมให้ดียิ่งขึ้น

7.1.3.4 แนวทางการสร้างแนวคิดเพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

โดยการหล่อหลอมฮาบิตัส (habitus) ผ่านเนื้อหาและองค์ความรู้ ดังนี้

- 1) **การพึ่งตนเอง** เป็นความสามารถในการจัดการพื้นที่ของตนเอง เพื่อเอื้อต่อการทำมาหากิน ตอบสนองต่อปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ การเรียนรู้ในการพึ่งตนเองจากวิถีของประชาชนชาวบ้าน เศรษฐกิจพอเพียง
- 2) **วัฒนธรรมชุมชน** การเห็นคุณค่า ภูมิใจในวัฒนธรรม ตลอดจนยึดครองสิบสองเดือน วัฒนธรรมชุมชนกับความสัมพันธ์ทางการผลิตในแต่ละเดือนแต่ละฤดู ปฏิทินทางการเกษตร การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาในการทำเกษตร ซึ่งมีความเกี่ยวเนื่องและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม
- 3) **นิเวศวัฒนธรรม** ความเข้าใจการเป็นต้นธารของธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อผู้คนและระบบนิเวศอย่างองค์รวม การสร้างรูปธรรม การจัดการและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ
- 4) **การปฏิบัติจริง** อย่างต่อเนื่องโดย “ระเบิดจากภายใน” อันจะเกิดความยั่งยืน และการแก้วิกฤตในระบบอาหาร สิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 5) **เกษตรผสมผสานโดยไม่ใช้เคมีทางการเกษตร** การทำการเกษตรที่เหมาะสม บริบทพื้นที่ มีความพอเพียงที่เน้นการบริโภคพอประมาณ คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม ไม่ใช้หรือหลีกเลี่ยงเคมีทางการเกษตร ไม่มุ่งหวังกำไรเป็นตัวตั้ง

7.1.3.5 แนวทางการสะสมและแสวงหาทุน (capital) ในการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้

แนวทางการสะสมและแสวงหาทุนเพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง โดยการสร้างรูปธรรมในการเสริมสร้างทุนในเครือข่ายอินแปง มีแนวทางย่อยดังนี้

- 1) **ทุนทางเศรษฐกิจ (economic capital)** มีแนวทางย่อยๆ คือ 1) การสร้างระบบความเชื่อมั่นสินค้า สนับสนุนการถ่ายทอดเทคโนโลยีเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตสินค้าแปรรูปวิสาหกิจชุมชน การตรวจประเมินสถานที่ผลิตเพื่อเข้าสู่มาตรฐาน เช่น การรับรอง อย./ ฮาลาล 2) สร้างสำนึกการทำเกษตรแบบธรรมชาติ หลีกเลี่ยงเคมีทางการเกษตรซึ่งจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบสุขภาพ ระบบนิเวศของสมาชิกหรือคนในชุมชน ซึ่งเป็นทุนพื้นฐานทางการผลิต

2) **ทุนทางสังคม (social capital)** มีแนวทางย่อยๆ คือ (1) การสร้างระบบสนับสนุนช่วยเหลือสมาชิก ร่วมกันแก้ปัญหาหรือลดความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น (2) การคัดกรองบุคคล มีจิตใจมุ่งมั่นปฏิบัติจริง มีคุณลักษณะภายในที่ดีเป็นพื้นฐาน โดยไม่ติดเงื่อนไขด้านที่ดิน

3) **ทุนทางวัฒนธรรม (cultural capital)** การจัดระบบองค์ความรู้วัฒนธรรม ชุมชน ทรัพยากรชุมชน การบันทึกอย่างเป็นระบบ นำมาปรับใช้และส่งผ่านให้บุคคลรุ่นหลัง เป็นการรื้อฟื้นวัฒนธรรมชุมชนโดยการสร้างปัญญา่วมเพื่อนำมาใช้ประโยชน์อย่างเต็มประสิทธิภาพ ไม่สูญหาย

4) **ทุนทางสัญลักษณ์ (symbolic capital)** มีแนวทางย่อยๆ คือ (1) การสร้างความสำเร็จต้นแบบ โดยการเชื่อมโยงด้านรายได้ที่จะช่วยจูงใจสมาชิกสนใจเป็นสมาชิกเครือข่าย สามารถตอบสนองต่อความต้องการด้านเศรษฐกิจ และ “สัญลักษณ์” บางอย่าง เช่น การประกาศเกียรติยศ การยอมรับจากสังคม เป็นต้น (2) สร้างการขยายผลเชิงสังคม โดยการเชื่อมโยงด้านความสุขในครัวเรือน และผลสะท้อนกลับโดยอ้อม เช่น การมีงานทำในท้องถิ่น มีรายได้เกื้อกูลครอบครัว และเกิดระบบความสัมพันธ์ที่ดี

7.1.3.6 สรุปภาพรวมแนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่าย อินแปงจำแนกตามระดับพื้นที่

จากการวิเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงจำแนกตามลักษณะพื้นที่ทุนใน 3 ระดับ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุน

ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง

จากการสังเคราะห์พื้นที่ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง ขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ นำไปสู่การเสริมสร้างทุนและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันพึงประสงค์ มีรายละเอียดดังนี้

(1) การแสวงหาสมาชิกเครือข่าย อย่างต่อเนื่องจะนำไปสู่การขยายแนวคิดอินแปงให้เกิดขึ้นในระดับบุคคล ระดับครัวเรือนและระดับชุมชนท้องถิ่นโดยเฉพาะผลสำเร็จใน “ระดับพื้นที่” (2) การสร้างการรับรู้ และเข้าใจแนวคิดอินแปง การสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้น โดยการ “ระเบิดจากภายใน” (3) การสร้างระบบสนับสนุนช่วยเหลือสมาชิกเมื่อเจ็บป่วย/เสียชีวิต ซึ่งเป็นสวัสดิการชีวิต และการสนับสนุน ช่วยเหลือการทำกิจกรรมเครือข่ายซึ่งก่อให้เกิดขวัญและกำลังใจที่

ดี (4) การสร้างเครือข่ายความรู้ โดยการประสานแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ระหว่างสมาชิกด้วยกัน การสร้างประสบการณ์ใหม่ระหว่างสมาชิก และผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญจากภายนอก และ (5) การปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง โดยการสร้างคุณค่า ความเชื่อจากการปฏิบัติจริงเป็นเครื่องมือสำคัญ ไม่หยุดการปฏิบัติแม้ไม่มีหน่วยงานราชการส่งเสริม

2) แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุน

ศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง

จากการสังเคราะห์พื้นที่ศูนย์การเรียนรู้ระดับปานกลาง ขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ นำไปสู่การเสริมสร้างทุนและการเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมอันพึงประสงค์ มีรายละเอียดดังนี้

(1) การแสวงหาสมาชิกเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง อันจะคงไว้ซึ่งแนวคิดเครือข่ายอินแปงไม่ให้สูญหายและเป็น“การเสริมพลังอำนาจให้กลุ่ม” (2) การสร้างการรับรู้ และเข้าใจแนวคิดอินแปง หลักคิด เป้าหมาย แนวทางการปฏิบัติอย่างชัดเจน โดยเน้นการพึ่งตนเองบนทรัพยากรหรือทุนที่มีอยู่ ตลอดจนน้อมนำเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติจริงให้เกิดผลในขั้นแรก โดยไม่รอรับความช่วยเหลือจากแม่ข่ายเท่านั้น (3) การสร้างเครือข่ายความรู้ เพื่อพัฒนากิจกรรมเดิมให้ดียิ่งขึ้น และเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่โดยสอดรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เหมาะสมกับบริบทชุมชน (4) การพัฒนากิจกรรมเครือข่าย ทั้งด้านเกษตรและกิจการวิสาหกิจซึ่งควรมีความหลากหลายเพื่อตอบสนองแก่สมาชิกเครือข่าย และ (5) การปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง สามารถยกระดับและพัฒนาสู่ศูนย์การเรียนรู้ระดับเข้มแข็ง มีกิจกรรมหลากหลาย และเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนที่มีการจัดการอย่างเป็นระบบ

3) แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุน

ศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง

จากการสังเคราะห์ในพื้นที่ศูนย์การเรียนรู้ระดับอ่อนแรง ขั้นตอนหรือการใช้วิธีการต่างๆ ที่ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ นำไปสู่การเสริมสร้างทุน และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันพึงประสงค์มีรายละเอียดดังนี้

(1) การแสวงหาสมาชิกเครือข่าย ในเชิงปริมาณ คือ มีจำนวนมากที่เพียงพอ และขยายผลสู่เชิงคุณภาพ คือ การรวมกลุ่มทำกิจกรรมที่เกิดจากความสนใจและมีส่วนร่วม (2) การสร้าง

การรับรู้ และเข้าใจแนวคิดที่เปลี่ยนแปลง โดยสร้างความเข้าใจในหลักคิด เป้าหมาย แนวทางการปฏิบัติ และผลสะท้อนกลับที่ได้รับ เช่น การมีรายได้ การพึ่งตนเองจากทุนที่มีอยู่ เช่น ดิน น้ำ ป่า (3) การสร้างแรงจูงใจการเป็นสมาชิกเครือข่าย โดยเชื่อมโยงกับบุคคลต้นแบบที่มีการปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่อง เช่น มีรายได้ตลอดปี มีกิจกรรมวิสาหกิจที่สร้างรายได้และมีระบบความสัมพันธ์ที่ดีในกลุ่ม (4) การพัฒนากิจกรรมที่สร้างรายได้โดยเชื่อมโยงทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นกับองค์ความรู้ใหม่ โดยมีกลไกสนับสนุนจากภาครัฐและองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น และ (5) การสร้างเครือข่ายความรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในหลายๆ รูปแบบทั้งทางความคิด ประสบการณ์ และแลกเปลี่ยนทรัพยากรของชุมชนอื่นๆ โดยมีหน่วยงานภาครัฐสนับสนุนกำลังคน บุคลากรเพื่อให้เอื้อต่อการเรียนรู้

7.2 อภิปรายผล

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปลง ในครั้งนี้จะนำเสนอการอภิปรายผลการวิจัย 3 ประเด็น ดังนี้

7.2.1 การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปลง

7.2.2 กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปลงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน

7.2.3 แนวทางกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปลง

7.2.1 การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปลง

การเปลี่ยนแปลงของทุนในเครือข่ายอินแปลงมีลักษณะเป็นพลวัต (dynamic) ซึ่งเกิดจากการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของคนในเครือข่ายและนอกเครือข่าย กระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลต่อเครือข่ายในรูปของโครงการพัฒนาทั้งจากในประเทศและโครงการระหว่างประเทศ ตลอดจนงบประมาณสนับสนุนการขับเคลื่อนเชิงพื้นที่ที่ทำให้เครือข่ายมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

เครือข่ายมีระบบการดำเนินกิจกรรมของสมาชิกและการหาสมาชิกใหม่ที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง ปัจจัยบริบทแวดล้อมและสถานการณ์ทางสังคม โดยเฉพาะนโยบายของรัฐมีอิทธิพลและส่งต่อการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเครือข่ายโดยตรงและโดยอ้อม เครือข่ายมีฐานทุนทั้งทุนทางเศรษฐกิจที่แปรเปลี่ยนสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจได้ เช่น ที่ดิน พันธุ์พืช ทุนทางสังคม อันได้แก่ การอยู่ร่วมกันแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย สามารถกระจายข้อมูลข่าวสารและเรียนรู้ระหว่างกัน

ได้รวดเร็ว ทูทางวัฒนธรรมเป็นความสัมพันธ์เชิงประเพณี และทูทางสัญลักษณ์ที่เครือข่ายได้ส่ง
 สมและส่งผลมาถึงปัจจุบัน เช่น แกนนำที่มีการปฏิบัติจริงเป็นศูนย์กลางของเครือข่ายและเป็นศูนย์
 รวมของความรู้ แกนนำที่มีคุณลักษณะเด่นด้านการถ่ายทอดความรู้ที่ดีและชุมชนยอมรับ จะได้รับ
 การสนับสนุนเป็นบุคคลต้นแบบผ่านศูนย์การเรียนรู้ฯ ซึ่งเป็นทูทางสัญลักษณ์ประการหนึ่ง
 ก่อให้เกิดพลังวิญญูในการขยายเครือข่าย นอกจากนั้นหน่วยงานภาครัฐ ยังมีบทบาทสำคัญในการ
 เชื่อมร้อยบุคคลต้นแบบเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มต่างๆ ทำให้คนอินแปงได้รับการยอมรับ
 จากการมีตำแหน่งในสังคมซึ่งถือเป็นทูทางสังคมและทูทางวัฒนธรรม

ในการเปลี่ยนแปลงแต่ละช่วงระยะ แกนนำเครือข่ายเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงอยู่ของ
 ทูทางเศรษฐกิจ ทูทางสังคม ทูทางวัฒนธรรมและทูทางสัญลักษณ์ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษา
 ของ สุปัทพ์น์ ไพไธล (2556) ที่ศึกษาพบว่า ปัจจัยระบบเศรษฐกิจและสังคมแบบอินแปงที่มีต่อ
 แนวทางการพึ่งตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นมี 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ องค์กร
 ภายนอกทั้งหน่วยงานภาครัฐราชการ ภาคเอกชนที่สนับสนุนทั้งวัตถุประสงค์ของ งบประมาณและวิชาการ
 และปัจจัยภายใน ได้แก่ ทุน จากการค้นพบทุนในด้านต่างๆ ซึ่งไม่ใช่แต่ทุนเงินและวัตถุเท่านั้น แต่ยังมี
 ทุนทางความรู้ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคมวัฒนธรรมที่โดดเด่น ถือเป็นทุนเดิมของคนใน
 ท้องถิ่น ผู้นำที่มีภูมิรู้ ภูมิปัญญาสูงในด้านการเกษตรและประเพณี พิธีกรรม เครือข่ายทางสังคม เป็น
 พลังและปัจจัยที่สำคัญของการพึ่งตนเองและการพัฒนาที่ยั่งยืน

การก่อกำเนิด การพัฒนาเครือข่าย และการเปลี่ยนแปลงเครือข่ายอินแปง ส่วนหนึ่งที่สำคัญ
 ของการเปลี่ยนแปลง คือ “การกระทำจากภาครัฐ” ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนทุน
 โดยเฉพาะในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 (พ.ศ.2504) เป็นต้นมา การสร้าง
 ทุน และการดำรงอยู่ของทุน โดยเฉพาะการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม การส่งเสริมการแปรรูปสินค้าเชิง
 พาณิชย์ การเกษตรเชิงพาณิชย์ การผลิตเพื่อตอบสนองต่อระบบทุนนิยม โดยภาคอีสานเป็น “ฐาน
 การผลิต” ที่สำคัญ เนื่องจากครัวเรือนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก และมี
 สัดส่วนมากที่สุดในประเทศ แนวทางการพัฒนาของรัฐดังกล่าวนี้ ส่งผลกระทบต่อภาคอีสานในภาพ
 กว้างรวมถึงเครือข่ายอินแปงด้วย โดยเฉพาะยุคแรกของการพัฒนาเครือข่ายอินแปง คือ
 กระบวนการสร้างคน การสร้างคนต้นแบบ กระบวนการสร้างตัวตนเชิงสัญลักษณ์ทำให้คนอินแปง
 เป็นผู้ที่มีบทบาททางสังคม ได้รับการยกย่อง การยอมรับโดยเฉพาะจากหน่วยงานภายนอก วาทกรรม

ปราชญ์ชาวบ้าน คนต้นแบบคนตัวอย่างปฏิบัติดี คนดีศรีสังคม “ปราชญ์ชาวบ้าน” เริ่มถูกกล่าวถึงในสังคมไทยและสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน

ปราชญ์ชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จจากการทำเกษตรผสมผสานในพื้นที่ของตนเองนั้นมักเชื่อมโยงความสำเร็จในมิติตัวชี้วัดด้านเศรษฐกิจ คือ การมีรายได้จากแปลงเกษตรตลอดปี และสามารถจัดการแก้ปัญหาหนี้สินของตนเอง/ความสามารถในการชำระหนี้ได้หมดจากการดำเนินแนวทางเกษตรผสมผสาน (การทำเกษตรที่ประสบความสำเร็จนั้นไม่มียืนยันที่ชัดเจนในการไม่ใช้สารเคมี) และการน้อมนำแนวคิด ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงมาปฏิบัติ โดยรูปธรรมสะท้อนในด้านการจัดการพื้นที่โดยเฉพาะ “ที่ดิน” เพื่อทำเกษตรในแปลงของตนเอง ซึ่งในบริบทเครือข่ายอินแปลง หลังจากที่รัฐกระทำการซึ่งส่งผลกระทบต่อเครือข่ายนั้น มิติหรือลักษณะร่วมที่เกิดขึ้น คือ การทำเกษตรกรรมเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินที่เกิดจากการใช้ทุนทางการผลิต

สอดคล้องกับงานของนพนันท์ วรณเทพสกุล และคณะ (2559) ที่ชี้ให้เห็นว่า เกษตรกรในสังคมไทยประมาณร้อยละ 78 หรือสูงกว่านี้ มีหนี้สินจากการลงทุนทำการเกษตรกับสถาบันการเงินของรัฐและเอกชน “เกษตรกรขาดทุนซ้ำซากจากโครงสร้างการผลิตที่ไม่เป็นธรรม” ปัญหาหนี้เกษตรกรไม่ใช่เพียงปัญหาเชิงพฤติกรรมของเกษตรกร แต่ปัญหาหนี้เกี่ยวโยงไปถึงความไม่เป็นธรรมของสถาบันการเงิน อันส่งผลกระทบต่อเนื้อที่เรียกว่าหนี้ในระบบก่อให้เกิดหนี้นอกระบบ ซึ่งการแก้ปัญหาภาครัฐมีส่วนสำคัญและควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของ “การลงทุนทางสังคม” สร้างคุณค่าใหม่และแรงจูงใจให้เกษตรกรหันมาทำระบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืนและเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้โครงการพัฒนาของรัฐต่างๆ เช่น การประกาศเขตป่าอุทยานแห่งชาติ เขตป่าสงวนเขตที่ดินสาธารณะประโยชน์ ทำให้เกษตรกร “ขาดความมั่นคงในการถือครองที่ดินและส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตที่ยั่งยืน” ปัญหาหนี้สินและโครงสร้างการผลิตที่ไม่เป็นธรรมส่งผลกระทบในภาพกว้างต่อเกษตรกรถึงร้อยละ 80 ของประเทศที่ยังคงทำการผลิตในระบบการเกษตรที่ใช้สารเคมี ซึ่งนำมาซึ่งปัญหาหนี้สิน และแนวโน้มการสูญเสียที่ดินในอัตราเร่งที่อันตราย

งานศึกษาของนภาพร อติวานิชพงศ์ (2559) ได้วิเคราะห์เกษตรกรในภูมิภาคอีสานไว้ที่น่าสนใจและเชื่อมโยง คือ รัฐมองภูมิภาคอีสานเป็นแหล่งการผลิตทางด้านการเกษตร โดยเฉพาะเกษตรกรที่ยากจน คนอีสานถูกสร้างขึ้นในฐานะ “ผู้กระทำการการพัฒนา” และ “ผู้สร้างความรู้” “ผู้ถูกพัฒนา ผู้ถูกสร้างโดยรัฐ” ส่วนอีสานในฐานะพื้นที่ได้สะท้อนภาพอีสานในฐานะ “พื้นที่การ

ต่อรองของการพัฒนา” และอีสานในฐานะพื้นที่ทางวัฒนธรรมและปรากฏการณ์ทางสังคม นอกจากนั้น นภาพร อติวานิชพงศ์ ยังวิเคราะห์เกษตรกรในชุมชนอีสานว่า ข้อมูลทางสังคมบางด้าน ได้สะท้อนความขัดแย้งกัน โดยยกตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่า ในหมู่บ้านที่ได้รับการคัดเลือกเป็นหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงแต่กลับมีหนี้สินเกือบทุกครัวเรือน โดยมีหนี้สินกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธ.ก.ส.) หนี้กองทุนหมู่บ้าน และหนี้ธนาคารพาณิชย์ รวมถึงหนี้อะบบด้วย

ในการเปลี่ยนแปลงของเครือข่ายอินแปงนั้นมีจุดร่วมจากปัญหาที่คล้ายคลึงกัน คือ การประสบปัญหาด้านหนี้สินจากการทำเกษตรโดยใช้ทุนทางการผลิต และหนี้สินในครัวเรือนอื่นๆ รูปแบบการทำเกษตรกรรมแบบผสมผสานตามแนวคิดอินแปงเชื่อว่าจะเป็นทางออก ทางรอดของการพัฒนาบนฐานทุนโดยเฉพาะที่ดิน ซึ่งเป็นทุนทางการผลิตที่สำคัญ บุคคลที่ปฏิบัติจริงอย่างต่อเนื่องจะมีรายได้จากแปลง สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศที่ดีสามารถเกื้อกูลการปฏิบัติกิจกรรม ทำให้สามารถดำรงชีพได้อย่างมั่นคง มีความมั่นคงในอาหาร แหล่งอาหารในแปลงตลอดปี ซึ่งเป็นภูมิคุ้มกันการต่อเปลี่ยนแปลงภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ศึกษาแม้ว่าจะระบุอาชีพหลักคือ ทำนา หรือทำเกษตรกรรม แต่ไม่สามารถระบุได้ชัดว่าอาชีพหลักนั้นสามารถสร้างรายได้ที่มากเพียงพอในการแก้ปัญหาหนี้สินในครัวเรือนได้ ซึ่งในขณะเดียวกัน การรวมกลุ่ม การผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม สินค้าเชิงวัฒนธรรมเป็นภาพที่เชื่อว่าจะสามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนได้มาก หากสามารถสร้างพื้นที่ตลาดชุมชน โดยเฉพาะตลาดภายนอกที่มีกำลังซื้อมากหรือตลาดในชุมชนเมือง

สอดคล้องกับการศึกษาของ กิรติพร จุตติวิริยะ และพัชรินทร์ ลาภานันท์ (2557) ที่ศึกษาการดำรงชีพของเกษตรกรที่ทำเกษตรผสมผสานในฐานะยุทธศาสตร์การดำรงชีพในบริบทโลกาภิวัตน์ โดยวิเคราะห์ภายใต้กรอบคิดการดำรงชีพอย่างยั่งยืนที่ให้ความสำคัญกับทุน 5 ด้าน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนธรรมชาติ ทุนทางกายภาพ และทุนการเงิน พบว่า เกษตรผสมผสานเป็นยุทธศาสตร์การดำรงชีพที่ช่วยเกษตรกรในการคลี่คลายปัญหาอันเป็นผลจากการทำเกษตรแผนใหม่ที่มุ่งสู่การผลิตเชิงเดี่ยวหรือการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อขายสู่ท้องตลาด ซึ่งได้ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมและการลดลงของทุนธรรมชาติและทุนการเงิน

ในงานวิจัยนี้ชี้ให้เห็นว่า การปรับระบบการผลิตสู่เกษตรผสมผสานที่มีรากฐานจากการใช้ทุนทางสังคมและทุนมนุษย์ ทำให้เกษตรกรสามารถฟื้นฟู และสั่งสมทุนธรรมชาติ ทุนการเงินรวมถึงทุน

ทางกายภาพที่หดหายและถดถอยไปจนสามารถดำรงชีพได้อย่างมั่นคงขึ้นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ การพัฒนาและส่งเสริมการเกษตรที่มุ่งสู่การผลิตเพื่อขายโดยเน้นการผลิตเชิงเดี่ยวหรือการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ทำให้วิถีชีวิตของเกษตรกรผูกโยงกับระบบเศรษฐกิจที่ถูกกำหนดด้วยตลาด การพึ่งพิงปัจจัยการผลิตและตลาดภายนอกได้ลดทอนความสามารถในการพึ่งตนเองของเกษตรกร การปลูกพืชเศรษฐกิจเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา การส่งเสริมพืชเศรษฐกิจเป็นกลไกที่สำคัญหนึ่งในการแก้ปัญหาความยากจน การเพิ่มรายได้ และยกระดับความเป็นอยู่ของเกษตรกรในภาคอีสาน ซึ่งเป็นภูมิภาคที่เผชิญกับปัญหาความยากจนมากที่สุด การขยายตัวของพืชเศรษฐกิจในอีสานจึงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

7.2.2 กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงบนฐานการเปลี่ยนแปลงของทุน

จากการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ผ่านแนวคิดการเรียนรู้ องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ ในแต่ละช่วงการเรียนรู้ประกอบด้วย 1) ระยะก่อรูปการเรียนรู้ 2) ระยะขยายเครือข่ายการเรียนรู้ และ 3) ระยะดำรงเครือข่ายการเรียนรู้

จากการศึกษา พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงมีความเหมือนและความต่างในรูปแบบการกระทำเนื่องจากมีความแตกต่างในบริบทแวดล้อม และสถานการณ์ทางสังคม โดยเฉพาะนโยบายของรัฐบาลในแต่ละยุคสมัย กล่าวคือการเรียนรู้ของคนในเครือข่ายมีความเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ต้นแบบ ซึ่งถูกนำเสนอผ่านบุคคลที่มีศักยภาพ ประชาชนชาวบ้าน/ประชาชนชุมชนที่มีแนวคิด เป็นผู้รู้ และมีการปฏิบัติจริงในระดับแปลงตนเองภายใต้รูปแบบการเกษตรแบบอินแปงที่เน้นหลักการการทำเกษตรสำมะปี (ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก ไม่ใช่สารเคมีที่เหลือจึงขาย และต่อยอดด้วยการแปรรูปผลิตภัณฑ์ด้วยกระบวนการรวมกลุ่มเพื่อสร้างรายได้)

ในการทำเกษตรที่ประสบความสำเร็จนั้นไม่มียืนยันที่ชัดเจนในการไม่ใช้สารเคมี ปุ๋ยเคมี หรือเคมีทางการเกษตร นอกจากนั้นบริบทชุมชน/บุคคลที่ไม่ได้เป็นสมาชิกเครือข่ายถูกเชื่อได้ว่า ระบบผลิตทางการเกษตรในแปลงนั้นใช้เคมีทางการเกษตร หรือใช้ปุ๋ยเคมีอยู่มาก และใช้โดยทั่วกันในพื้นที่ ปราบกฎการณ์ที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง คือ การใช้ปุ๋ยเคมี เคมีทางการเกษตรตามช่วงระยะเวลาการเจริญเติบโตของพืชเพื่อเพิ่มผลผลิต ซึ่งค้ำค่าในลงทุน คุณภาพสินค้าดีน่าซื้อหา และเชื่อมั่นว่าในที่ดินของตนเอง (สมาชิกเครือข่ายอินแปง) จะได้รับผลกระทบทางตรงและทางอ้อมจากเคมีที่ยากจะหลีกเลี่ยงได้ ขณะเดียวกันร้านค้าทางการเกษตร และหน่วยงานราชการได้ส่งเสริมสนับสนุนการใช้เคมีทางการเกษตรโดยมี “ชุดความรู้ที่เชื่อว่า” การใช้เคมีทางการเกษตรในปริมาณที่เหมาะสมจะเกิดผลลัพท์เชิงบวก และตอบสนองต่อการลงทุนที่ค้ำค่า เอื้อต่อรายได้ในครัวเรือน นอกจากนั้นในบริบทเครือข่ายอินแปงก็ไม่สามารถระบุได้ชัดเจนว่า สมาชิกเครือข่ายส่วนใหญ่ยังคงหลักคิด การทำ

เกษตรกรรมผสมผสานโดยไม่ใช้เคมีทางการเกษตร ซึ่งการไม่ใช้เคมีทางการเกษตรมีความเชื่อมโยงกับระบบจริยธรรมภายในของบุคคล/กลุ่ม เป็นพื้นฐาน (ความซื่อสัตย์)

กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายอินแปงเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ จากพื้นที่/แปลงต้นแบบทำให้กระตุ้นการเรียนรู้ สร้างแรงจูงใจจนเกิดการทบทวน ทำความเข้าใจ และนำไปทดลองการปฏิบัติจริงในแปลงของตนเองอย่างรูปธรรม การศึกษาดูงานพื้นที่ประสบความสำเร็จมีลักษณะกิจกรรมคล้ายคลึงกับเครือข่ายอินแปง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากแปลงแกนนำต้นแบบ มีการสาธิตหรือการปฏิบัติจริง การทำให้อยู่ให้เห็น การอบรมการถ่ายทอดความรู้ ในการพึ่งตนเอง มีความรู้ ความเข้าใจและมีแนวโน้มเชิงพฤติกรรมที่ปฏิบัติตามรูปแบบการเกษตรแบบอินแปง เป้าหมายสำคัญของเครือข่ายเน้นการพึ่งตนเองซึ่งไม่ได้ปฏิเสธระบบทุนนิยม ไม่ได้ปฏิเสธรัฐ แต่เชื่อว่าการถ้ามีการปรับตัวจะสามารถอยู่ร่วมกับระบบทุนนิยมได้อย่างรู้เท่าทัน

รูปแบบการเกษตรที่เหมาะสมกับบริบทพื้นที่ของตนเอง หรือทุนของชุมชนจะเป็นภูมิคุ้มกันที่ทำให้เรียนรู้ทรัพยากรท้องถิ่นของตนเอง เห็นคุณค่า และบุคคลเกิดการรวมกลุ่มในสิ่งที่ตนเองมีอยู่แล้ว โดยมีคุณลักษณะพื้นฐาน คือ มีทักษะ มีความถนัด ความสนใจ จนเกิดในระดับจิตสำนึกหรือ “ระเบิดจากภายใน” และปฏิบัติสู่รูปธรรม บุคคลอินแปงที่มีการปฏิบัติจริงเป็นต้นแบบมีการเชื่อมโยงบุคคลกับการตอบสนอง “ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ การมีรายได้” อยู่ติดกันในพื้นที่ของตนเอง และบุคคลเป็นพลังเชื่อมต่อกับแหล่งทุนของรัฐ หรือรัฐกระทำการนำเสนอและสร้างบุคคลต้นแบบผ่านศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงโดยการจัดตั้ง ซึ่งเป็นทุนทางสัญลักษณ์ที่สำคัญ

เครือข่ายอินแปงเป็นเครือข่ายที่มีการเรียนรู้ในการปรับตัวอยู่เสมอโดยไม่ปฏิเสธทุนมีกลไกภายนอกและทุนทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อเครือข่าย โดยแกนนำเครือข่ายที่เข้มแข็งจะสะท้อนคุณลักษณะด้านการถ่ายทอดความรู้ที่ดี ชุมชนยอมรับ ซึ่งทำให้เป็นจุดศูนย์รวมของเครือข่าย จุดศูนย์รวมองค์ความรู้ และแกนนำเครือข่ายที่ได้รับจัดตั้งเป็นศูนย์การเรียนรู้ฯ จะสะท้อนผลสำเร็จในการมีรายได้เพิ่มขึ้น ฐานะความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น หนี้สินลดลง ซึ่งตอบสนองปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจตลอดจนการยอมรับจากเครือข่าย ชุมชน และหน่วยงานภายนอก

สอดคล้องกับงานของ ธนบดีรินทร์ วงษ์เมืองแก่น (2555) ที่ศึกษา พบว่า ปัจจัยที่เอื้อต่อการส่งเสริมปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของศูนย์ฯ ได้แก่ ความสามารถในการเป็นวิทยากรที่ดีของปราชญ์ชาวบ้านโดยมีวิธีการเรียนรู้ต่างๆ ที่ใช้ ได้แก่ การบรรยาย การสาธิต การฝึกปฏิบัติการ การอภิปรายกลุ่ม การศึกษาดูงานในชุมชน และกิจกรรมนันทนาการ

การศึกษาของธนบดีรินทร์ วงษ์เมืองแก่น สอดคล้องกับงานของ สายันต์ ไพรชาญจิต และคณะ (2549) ที่ศึกษาพบว่า ศูนย์การเรียนรู้ (learning center) มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดองค์ความรู้ หลักการ และเทคนิควิธีการต่างๆ ในการทำเกษตรผสมผสานแก่เกษตรกร กิจกรรมการเกษตรของครัวเรือนที่เป็นศูนย์เรียนรู้ “เป็นตัวอย่างของความเป็นไปได้” และความสำเร็จของ

เกษตรกรผสมผสาน ศูนย์การเรียนรู้ถือเป็นกลไกในการทำเกษตรผสมผสาน ผู้ที่ทำเกษตรผสมผสาน และประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ซึ่งสามารถแลกเปลี่ยนและถ่ายทอดประสบการณ์กับผู้สนใจได้ อีกกลุ่มหนึ่งคือ เกษตรกรเป้าหมาย (targeted farmers) คือ คราวเรือนที่เพิ่งเริ่มทำเกษตรผสมผสาน โดยกิจกรรมการผลิตของคราวเรือนเหล่านี้ยังคงเน้นการเกษตรแผนใหม่ และกิจกรรมนอกภาค การเกษตร งานวิจัยนี้ยังพบว่า ในแง่ของการผลิตและรายได้คราวเรือนของเกษตรกรกลุ่มศูนย์เรียนรู้มี รายได้ส่วนใหญ่หรือทั้งหมดมาจากการทำเกษตรผสมผสาน ส่วนคราวเรือนเกษตรกรต้นแบบและ เกษตรกรเป้าหมายมีส่วนการทำเกษตรผสมผสานลดหลั่นลงไปตามลำดับ “การลงมือทำงาน” อย่างจริงจัง สามารถสร้างความมั่นคงทางอาหารและทางเศรษฐกิจให้เกิดขึ้นในคราวเรือน

ในด้านปรัชญา แนวคิดทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานนั้นเป็นเนื้อหาที่หน่วยงานภาครัฐน้อมนำ และบูรณาการปฏิบัติในระดับโครงการ/ กิจกรรม ซึ่งเมื่อวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายในด้านเนื้อหาแนวคิดอินแปง และแนวคิด ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง จะเห็นได้ว่ามีกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ระดับชุมชน บุคคล บรรลุเป้าหมาย โดยการพึ่งตนเอง มีกิจกรรม และรูปแบบการกระทำเพื่อนำสู่เป้าหมายในการพึ่งตนเองที่คล้ายคลึง กัน ทำให้กระบวนการเรียนรู้แนวคิดอินแปงและแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจึงผสมกลมกลืนไปในแนว ปฏิบัติกิจกรรมของสมาชิกเครือข่าย

เมื่อวิเคราะห์ในด้านความเข้าใจแนวคิด ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง และแนวคิดอินแปง ตามทัศนะของสมาชิกเครือข่าย/ปราชญ์ชาวบ้าน ได้สะท้อนความเข้าใจสู่การปฏิบัติเชิงรูปธรรม โดยมี 3 ลักษณะร่วม คือ 1) การปลูกพืชผักสวนครัว ผสมผสานกับการเลี้ยงปลา ไก่ ฯลฯ ไร่บริโภคใน คราวเรือน 2) การเก็บไว้บริโภคเมื่อเหลือจึงขายเพื่อสร้างรายได้ ซึ่งสะท้อนแนวคิดที่อยู่เบื้องหลัง คือ ความสามารถในการพึ่งตนเอง และแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร 3) การลดการใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น และการแปรรูปของใช้ เพื่อลดการซื้อหาจากภายนอก ซึ่งสะท้อนแนวคิดความพอเพียง พอประมาณ ในการใช้จ่าย แนวคิดการพึ่งตนเอง การเดินทางสายทางโดยเชื่อมโยงกับหลักศาสนา นอกจากนี้ เมื่อวิเคราะห์รูปแบบการกระทำในการปฏิบัติกิจกรรมแบบอินแปงจะเป็นที่น่าสังเกตว่า เป็นการยาก ที่จะแยกว่าใครเป็นสมาชิกเครือข่ายอินแปงหรือไม่ใช่สมาชิกเครือข่ายอินแปง เนื่องจากกิจกรรมด้าน การเกษตรนั้น บริบทสังคมอีสานถือเป็นวิถีปฏิบัติ วิถีชีวิตที่ยากจะแยกออกจากกันได้ กิจกรรมภาค การเกษตรในแปลงของตนเองจึงถือเป็นพื้นที่การเรียนรู้ พื้นที่ของประสบการณ์ พื้นที่ของ

ความสัมพันธ์เชิงประเพณี พื้นที่ของการสืบทอดและสังฆมัญญีปัญญาดั้งเดิม ซึ่งเป็นทุนหรือมรดกทางวัฒนธรรม

กระบวนการพัฒนาเครือข่ายอินแปงจึงมีกระบวนการนำเสนอบุคคลต้นแบบ บุคคลตัวอย่างซึ่งป็นบุคคลที่ประสบปัญหา หรือวิกฤตการณ์ในการทำเกษตร มีหนี้สินในครัวเรือน และหาทางแก้ปัญหาโดยใช้ที่ดินของตนเองเป็นฐานในการปฏิบัติจริง หน่วยงานภาครัฐที่มีภารกิจจึงเชื่อมต่อกับสมาชิกอินแปงเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ โดยหน่วยงานเป็นผู้เกื้อหนุนองค์ความรู้ นอกจากนี้หน่วยงานภาครัฐยังมีบทบาทสำคัญในการเชื่อมโยงการเรียนรู้บุคคลต้นแบบเป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มต่างๆ ทำให้คนอินแปงได้รับการยอมรับจากการมีตำแหน่งหน้าที่ในสังคม การยอมรับในการเป็น”ครูผู้รู้”

การสนับสนุนบุคคลต้นแบบที่มีปฏิบัติจริง มีทักษะการถ่ายทอดความรู้ที่ดีเป็นข้อดีประการหนึ่ง แต่ในทางหนึ่งทำให้สมาชิกเครือข่ายที่มีคุณลักษณะด้านการถ่ายทอดความรู้ไม่โดดเด่น (แต่มีการปฏิบัติจริง) ไม่ได้ได้รับการสนับสนุน ทำให้สมาชิกขาดขวัญกำลังใจ ซึ่งจะพบปรากฏการณ์ที่สมาชิกเครือข่ายหรือกลุ่มวิสาหกิจเครือข่ายเครือข่ายล้มเลิกกิจกรรมที่เคยปฏิบัติตามแนวคิดอินแปงไปประกอบกิจกรรมอื่นซึ่งได้ค่าตอบแทนทันที หลายแห่งที่ยังคงดำเนินการและขับเคลื่อนอยู่ได้ เพราะมีผู้นำที่เข้มแข็ง

แนวคิดข้างต้นสอดคล้องกับการศึกษาของเสรี พงศ์พิศ (2553) พบว่า รูปแบบวิธีการ ความเป็นมาของกระบวนการเรียนรู้และการพัฒนากระบวนการทัศน์ของกลุ่มเครือข่ายอินแปงว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ มีทั้งการเรียนรู้จากชีวิตหรือประสบการณ์ การเลียนแบบ ธรรมชาติและบุคคล เรียนจากการปฏิบัติหรือทดลอง การเรียนรู้ร่วมกัน โดยวิธีการบอกเล่า การสังเกต การฟัง การถาม การทดลองทำการคิดไตร่ตรอง เน้นการเรียนรู้ในการดำเนินชีวิตของบุคคลให้อยู่ กลมกลืนกับระบบความสัมพันธ์ต่างๆในวิถีชีวิตของบุคคลและชุมชน ในการสร้างรูปแบบ วิธีการ กระบวนการเรียนรู้ที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเอง สืบค้นหาศักยภาพของชุมชน ได้แก่ ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางภูมิปัญญา ทุนทางสังคม วัฒนธรรม แล้วนำมาประยุกต์สร้างทางเลือกใหม่ สามารถแก้ปัญหาหนี้สิน สร้างความอยู่รอดท่ามกลาง กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกได้ในระดับหนึ่ง

การศึกษาของเสรี พงศ์พิศ (2553) ยังสอดคล้องกับงานวิจัยของ ปณิตา สาธุธรรม (2554) ที่ศึกษาพบว่า องค์กรชุมชนและเครือข่ายเป็นกลไกสำคัญระดับท้องถิ่นในการขับเคลื่อนและพัฒนาชุมชนให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ และเสริมสร้างภูมิคุ้มกันต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์ หลักการแก้ปัญหาของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาโดยเน้นที่การพัฒนาคนซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของชุมชน แนวทางการพัฒนาจะยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ฯลฯ กลไกภายนอกและกลไกภายใน ซึ่งประกอบด้วยผู้นำ เครือข่าย ผู้นำเกษตรกร และสมาชิกเครือข่ายจะมีบทบาทสำคัญในการดำเนินงานรวมทั้งกิจกรรมต่างๆ จะเป็นตัวจักรที่ทำให้เกิดพลังในการขับเคลื่อน ในขณะที่กลไกภายนอกในหลายภาคส่วนที่เกี่ยวข้องนั้น จะช่วยเสริมความแข็งแกร่งในส่วนที่กลไกภายในยังขาดอยู่ เช่น สถาบันการศึกษาช่วยในด้านองค์ความรู้สมัยใหม่

กลไกภายนอกโดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐที่มีภารกิจในพื้นที่เครือข่ายอินแปง มีบทบาทในการสนับสนุนช่วยเหลือในด้านทุน ทั้งทุนที่เป็นกายภาพวัตถุ ทุนความรู้ เช่น การอบรม การศึกษาดูงาน และทุนงบประมาณ ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของการเรียนรู้ในเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง และมีบทบาทในการผลิตซ้ำบุคคลต้นแบบที่มีการปฏิบัติดี ปฏิบัติจริง การสร้างรูปธรรมเป็นแบบอย่างความสำเร็จให้คนในชุมชน “เลียนแบบหรือเอาอย่าง” เพื่อก่อให้เกิดการขยายตัวของ การเรียนรู้ แนวคิดสู่การปฏิบัติ ซึ่งมีส่งผลต่อการเรียนรู้ของเครือข่ายโดยตรงและโดยอ้อม นอกจากนี้ หน่วยงานมีบทบาทในการสนับสนุนกระตุ้นความคิด การเสริมสร้างความรู้เดิมกับความรู้ใหม่เพื่อการปรับตัวและอยู่รอดท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ตลอดจนสนับสนุนความรู้เชิงประเด็นตามภารกิจ หน่วยงานที่ได้มุ่งหวังเพื่อตอบสนองต่อปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจของเครือข่าย

งานวิจัยได้สอดคล้องกับ สมพันธ์ เตชะอธิก (2549) ที่ศึกษาพบว่า กระบวนการเรียนรู้ขององค์กรชุมชน มีการถ่ายทอดโดยวิธีการบอกเล่าความรู้ ภูมิปัญญา อุดมการณ์ของผู้นำชุมชนสู่เยาวชน โดยเริ่มจากการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น การเปิดโอกาสเรียนรู้ บทเรียน ประสบการณ์จากพื้นที่อื่นๆ โดนการศึกษาดูงาน การสรุปบทเรียนในกลุ่มสนทนากันอย่างต่อเนื่อง การเรียนรู้และปรับตัวเพื่ออยู่รอด การเรียนรู้โดยกระบวนการกลุ่มผสมผสานกับความรู้เดิมกับความรู้ใหม่ การเรียนรู้โดยสื่อวัฒนธรรม พิธีกรรมต่างๆ การสร้างรูปธรรมเป็นแบบอย่างให้คนในชุมชนเลียนแบบ

หรือเอาอย่าง การเรียนรู้โดยการกระตุ้นความคิด อุดมการณ์ในเชิงสังคม การเมือง เศรษฐกิจ รอบๆตัว

ในงานวิจัยของสมพันธ์ เตชะอธิก ยังพบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน มี 2 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยภายใน มีผู้นำ และนักพัฒนาในพื้นที่ทำหน้าที่ประสานงานจัดกระบวนการเวทีต่างๆ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ถ่ายทอด บันทึก ทำงานกิจกรรมต่างๆ ตั้งประเด็นคำถามวิเคราะห์ สังเคราะห์ จัดเวทีคืนข้อมูลสู่ชุมชน สรุปผลและเขียนรายงาน ปัจจัยภายนอก ได้แก่ แหล่งสนับสนุนงบประมาณจากภาครัฐ NGOs จัดกระบวนการทำแผนกิจกรรม โครงการต่างๆ นักวิชาการจากภายนอกชุมชนร่วมวางกรอบการศึกษา การศึกษาเอกสารทบทวน คิดค้นความรู้ต่างๆ การสร้างเครื่องมือ การรวบรวมวิเคราะห์สังเคราะห์ เสนอผลคืนสู่ชุมชน และเขียนรายงาน ในงานวิจัยนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่า บทเรียนอย่างหนึ่งที่พบได้ในองค์กรชาวบ้าน คือ การทำงานเครือข่ายจะสามารถเกาะเกี่ยวกันอย่างต่อเนื่องได้ต้องมีการสร้างกิจกรรมร่วมกันโดนการกระตุ้นจากภาคีภายนอก หากขาดผู้กระตุ้นสนับสนุน กิจกรรมและเครือข่ายก็จะขาดช่วงหายไป ผู้นำก็จะกลับมาไปดำเนินชีวิตในชุมชนตามปกติ แต่ยังคงไว้ซึ่งอุดมการณ์สำนักท้องถิ่น เมื่อมีผู้เข้าไปกระตุ้นและเชื่อมร้อยให้เกิดกิจกรรม ก็สามารถปลูกเครือข่ายองค์กรชาวบ้านให้ฟื้นขึ้นมาได้อีกอย่างไม่ยากนัก

7.2.3 แนวทางการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

จากการวิจัยครั้งนี้พบว่า สนามหลักหรือพื้นที่ทางสังคมของผู้กระทำการมีสนามสำคัญหลัก 5 สนาม คือ 1) สนามสถาบันการเมือง ซึ่งเป็นแหล่งสนับสนุนงบประมาณผ่านโครงการต่างๆ โดยมีเป้าประสงค์การทำงานตามที่กำหนดไว้ 2) สนามสถาบันสื่อสารมวลชน เป็นสนามที่ส่งผ่านภาพลักษณ์ กิจกรรมเครือข่าย จากแนวคิดสู่รูปธรรมปฏิบัติในพื้นที่ที่สาธารณะทำให้เกิดความคล้อยตามของกลุ่มคนต่างๆ ได้ 3) สนามสถาบันสิ่งแวดล้อม ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ารูปแบบการเกษตรแบบอินแปงจะทำให้เกิดการเกื้อกูลระหว่างผู้คน ธรรมชาติ ดิน น้ำป่า เกิดการรักษาสิ่งแวดล้อมหรือการพัฒนาที่ยั่งยืนในมิติเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรม 4) สนามสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นสนามที่แสดงถึงเนื้อหาองค์ความรู้ การพึ่งตนเองบนฐานทุนของชุมชน เนื้อหาปรัชญา แนวคิด ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งสามารถประยุกต์ใช้ได้ในทุกระดับทั้งระดับบุคคล ชุมชน ประเทศชาติ

5) สนามสถาบันเศรษฐกิจ เป็นสนามที่สะท้อนกระบวนการทัศน์การผลิตแบบทุนนิยม แบบอุตสาหกรรม การเกษตร การเพิ่มพูนทุน ฟังพาทุน ไม่สามารถแก้ปัญหาโดยใช้ทรัพยากรของท้องถิ่นได้

เมื่อพิจารณาผลการวิจัยข้างต้นจะเห็นได้ว่าทั้งห้าสนามนั้นมีความเชื่อมโยงกัน โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาสนามสถาบันเศรษฐกิจซึ่งเป็นเศรษฐกิจแบบทุนนิยมกระแสหลัก ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นได้รับผลกระทบจากทุนนิยม ส่งผลต่อความเป็นชุมชนท้องถิ่น ค่านิยมชุมชน เศรษฐกิจแบบทุนนิยมครอบงำแนวทางการพัฒนาประเทศ ซึ่งเป็นแนวทางที่แตกต่างจากสนามสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่แสดงทางออกถึงแนวทางการพัฒนาบนฐานทุนของชุมชน ภูมิปัญญาการจัดการความรู้ การจัดการพื้นที่การผลิตภาคเกษตรซึ่งเอื้อต่อทรัพยากรธรรมชาติ วัฒนธรรมชุมชน นิเวศวัฒนธรรม เหมาะสมกับภูมิสังคมโดยเฉพาะ “ทุนที่ดิน” ซึ่งเป็นทุนรากฐานของครัวเรือนที่ทำให้สามารถพึ่งตนเอง และสร้างรายได้แก่ครัวเรือนได้อย่างยั่งยืนและเป็นภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง และในด้านที่เป็นแนวคิดคือ ความพอเพียง พอประมาณ มีเหตุผล การรู้เท่าทัน

จากการศึกษาโดยพิจารณาในแต่ละช่วงระยะเวลาของการเรียนรู้ที่มีการปฏิบัติการที่สร้างให้คนในเครือข่ายเกิดระดับความรู้ที่นำมาปฏิบัติพื้นที่ปฏิบัติการ ในรูปแบบการเกษตรแบบอินทรีย์กับแนวคิดทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงจึงประสานสอดคล้องกัน และส่งผลเชิงได้เปรียบต่อการขับเคลื่อนเครือข่าย ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของรุ่งนภา บรรยงเกษมสุข (2553) ได้แสดงให้เห็นว่าทุนสัญลักษณ์ หากเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์จะเป็น “ทุนสัญลักษณ์ที่มีคุณค่า” และได้รับการยอมรับอย่างมากทางสังคม และ “ทุนสัญลักษณ์เป็นทุนที่มีความสำคัญมากที่สุด” โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากมีความสัมพันธ์กับสถาบันกษัตริย์ เพราะต้องใช้เวลาในการสร้าง สังสมและทำให้เกิดการยอมรับในสังคม

จากงานวิจัยของชัยพันธ์ ประภาสวัตและคณะ (2547) ยังพบเพิ่มว่าการสร้างเครือข่ายทางสังคมเป็นการสร้างทุนทางสังคมในการเปิดพื้นที่ทางสังคมให้เกิดประโยชน์ร่วมกันของผู้เกี่ยวข้อง แนวทางการหล่อหลอมฮาบิทัสของผู้กระทำการผ่านเนื้อหาการเรียนรู้ที่ส่งผลต่อการแสดงออกหรือการปฏิบัติการในการปฏิบัติตามรูปแบบกิจกรรมเครือข่าย โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การพึ่งตนเอง สถานการณ์ทางสังคม วัฒนธรรมชุมชน นิเวศวัฒนธรรม ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของภาสกร เชนนะศิริ (2548) ที่พบว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน คือ กลุ่มและองค์กรในชุมชน ผู้นำ และระบบความสัมพันธ์ที่มีต่อกันในชุมชน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์และนำ

วิธีการใหม่ๆ มาใช้เป็นการกระตุ้นให้คนในชุมชนได้ตื่นตัวและพัฒนาศักยภาพของตนเอง ซึ่งมีเงื่อนไขในการแลกเปลี่ยนกันนั้นจะต้องเชื่อมั่นในศักยภาพของกันและกันโดยเฉพาะจากนักพัฒนาภายนอกทั้งภาครัฐเอกชนจะต้องมีความเชื่อมั่นในส่วนนี้

นอกจากนั้นงานวิจัยของ วรวิฑู โรมรัตน์พันธุ์ (2548) พบว่า แนวทางในการฟื้นฟูทุนทางสังคมเดิมที่สูญหายไปให้กลับคืนมาและการสร้างทุนทางสังคมขึ้นมาใหม่นั้น สิ่งสำคัญจะต้องเริ่มจากปัจจัยภายใน คือ แกนนำที่มีความรู้ เสียสละต่อส่วนร่วม ความเหนียวแน่นของระบบเครือข่าย ตลอดจนมีค่านิยม ความเชื่อ หรือศาสนาเดียวกัน และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และการสนับสนุนจากปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะแกนนำนั้นถือว่าเป็นทุนที่สำคัญที่ก่อให้เกิดทุนทางสังคม ข้อค้นพบในงานของวรวิฑู โรมรัตน์พันธุ์ พบว่า การหารูปแบบแนวทางในการบูรณาการเพื่อที่จะนำหลักธรรมในศาสนา หรือเรื่องของระบบเครือข่ายประยุกต์ใช้กับการดำเนินงาน หรือระบบเศรษฐกิจชุมชนจะก่อให้เกิดผลดีทั้งในระยะสั้นและระยะยาว และการสนับสนุนจากปัจจัยภายนอก ได้แก่ ความรู้ เงินทุน และอุปกรณ์ การสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกต้องดูความพร้อมของชุมชน ควรเอาชุมชนเป็นศูนย์กลางในการทำงาน จะมีส่วนช่วยให้เกิดทุนทางสังคม ปัจจัยภายนอก แนวความคิดใหม่ๆ ที่เน้นการเจริญเติบโตทางด้านวัตถุ รายได้ และระบบคิดที่เน้นการบริโภคเกินความจำเป็น เป็นต้นเหตุสำคัญของการเสื่อมสลายของทุนทางสังคม เพราะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบคิดดั้งเดิมของชุมชน และเห็นว่าสื่อมวลชนต่างๆ มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงระบบคิดชุมชน

จากการศึกษา พบว่า ปัจจัยสำคัญต่อการเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปงในแต่ละลักษณะพื้นที่ คือ ผู้นำที่เข้มแข็ง ซึ่งมีคุณลักษณะภายในด้านจิตสำนึกสาธารณะ การช่วยเหลือสมาชิก การแบ่งปันข้อมูลข่าวสาร การเสริมสร้างองค์ความรู้ใหม่และการแลกเปลี่ยนประสบการณ์เรียนรู้ระหว่างกัน และการสนับสนุนส่งเสริมด้านองค์ความรู้จากเครือข่ายภายนอกจะทำให้เครือข่ายเกิดพลังและความเข้มแข็ง ซึ่งสอดคล้องงานวิจัยของ เดชา วิลาวรรณ และ อาทิตยา ทองพรหม (2554) ที่ศึกษาพบว่า ปัจจัยภายในเครือข่ายนับว่ามีความสำคัญอย่างมากสำหรับการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรโดยเฉพาะตัวแม่ข่ายที่จะต้องมีความรู้เฉพาะพิเศษหลายประการ เช่น ความโอปอ ออมารี ความเสียสละ มีความรู้จริง จริงใจ ถ่ายทอดความรู้ได้แก่ มีเพื่อนฝูง รวมถึงใกล้ชิดกับ

ชุมชนปฏิบัติตนสม่ำเสมอ ไม่ใช่มีชื่อเสียงแล้วแยกตัวออกไปจากชุมชน นอกจากนี้แล้ว แม่ข่ายยังต้องแสดงให้เห็นในชุมชนและนอกชุมชนเห็นว่าต้องสามารถคิดเป็น พุดเก่ง และทำได้อย่างที่คิดและพูด มีการถ่ายทอดความรู้ให้ผู้อื่นแบบไม่หวงวิชา และด้วยความจริงใจ

เมื่อวิเคราะห์ในระดับพื้นที่ พบว่า ในพื้นที่ระดับเข้มแข็งมุ่งเน้นระบบของความสัมพันธ์ ระบบการสนับสนุนการช่วยเหลือสมาชิกให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นจากการปฏิบัติกิจกรรมตามแนวคิด อินแปง มีรายได้ตลอดปีและสามารถพึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืนจากการสร้างคุณค่าในการปฏิบัติจริง เป็นเครื่องมือสำคัญซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของเครือข่าย และการดำรงอยู่ของทุนพื้นฐาน ดิน น้ำ ป่า การสร้างเครือข่ายความรู้เพื่อพัฒนาตนเอง และสมาชิกเป็นเรื่องที่จะต้องเสริมสร้างต่อไป อย่างไม่หยุดยั้ง

ในพื้นที่ระดับปานกลางมุ่งเน้นเรื่องการพัฒนากิจกรรมเดิมให้ต่อยอด สร้างมูลค่าแก่สมาชิก และเชื่อมต่อ หรือสร้างเครือข่ายความรู้กับพื้นที่ระดับเข้มแข็งและหน่วยงานภายนอก ตลอดจนสามารถยกระดับสู่ศูนย์การเรียนรู้ที่เข้มแข็ง มีกิจกรรมหลากหลายเหมาะสมกับบริบทชุมชน และในพื้นที่ระดับอ่อนแรง มุ่งเน้นการแสวงหาสมาชิกใหม่อย่างต่อเนื่อง โดยให้เพิ่มขึ้นในเชิงปริมาณ คือ มีจำนวนสมาชิกที่มากเพียงพอ และเชิงคุณภาพที่สมาชิกมีความสนใจกิจกรรมเครือข่าย ตั้งใจปฏิบัติจริงเพื่อเสริมพลังอำนาจในการก่อรูปการรวมกลุ่มอันจะจูงใจบุคคลเข้ามาเป็นสมาชิก โดยเชื่อมโยงกับบุคคลต้นแบบที่มีความเป็นอยู่ที่ดี การยอมรับจากสังคม และการมีรายได้ มีกิจกรรมกลุ่มวิสาหกิจที่เป็นแกนกลางในการรวมตัวของสมาชิก

สอดคล้องกับงานวิจัยของ อาทิตยา พงษ์พรหม (2553) ที่ได้สรุปว่า กระบวนการเครือข่ายสามารถเสริมศักยภาพการพัฒนาชุมชนได้ในหลายประการ คือ 1) การเปิดพื้นที่ทางสังคมให้เกษตรกรได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา 2) เอื้อให้เกษตรกรได้มีโอกาสร่วมกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมและเกิดเครือข่ายการเรียนรู้ 3) เอื้อให้เกิดเครือข่ายติดต่อสื่อสาร ซึ่งจะสร้างโอกาสในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของเกษตรกร 4) สร้างโอกาสให้เกิดการพัฒนาความสัมพันธ์ใหม่ และเพิ่มความเข้มแข็งของสายสัมพันธ์เดิมระหว่างเกษตรกรและเกษตรกรกับผู้มีบทบาทในกระบวนการพัฒนา 5) สร้างพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมการพัฒนาการเกษตรและกิจกรรมอื่นๆ ที่หลากหลาย เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกร

สอดคล้องกับงานวิจัยของ วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ที่สรุปว่า การดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้ เกิดขึ้นจากการจัดให้สมาชิกได้พบปะกันอย่างสม่ำเสมอทั้งลักษณะที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ การสนับสนุนกิจกรรมของเครือข่าย การให้คุณค่า ให้ขวัญและกำลังใจแก่สมาชิก ตลอดจนการกระตุ้นให้ร่วมมือกันทำกิจกรรมแลกเปลี่ยนข่าวสาร และปลูกฝังจิตสำนึกสมาชิกให้รู้สึกเป็นเจ้าขององค์กรและทรัพยากรในท้องถิ่น โดยผู้นำเครือข่ายต้องรักษาภาวะเยี่ยงที่สมาชิกตกลงร่วมกันไว้จะเกิดการดำรงอยู่ของเครือข่ายการเรียนรู้อย่างยั่งยืน

7.3 ข้อเสนอแนะ

7.3.1 ข้อเสนอแนะสำหรับงานวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษาสังเคราะห์แนวคิดเครือข่ายอินแปง แนวคิดการพึ่งตนเอง แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง และแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อนำสู่การสร้างการรับรู้ และความเข้าใจ และประยุกต์ใช้ในระดับบุคคล ครัวเรือนและชุมชนท้องถิ่น
2. ควรศึกษาเจาะลึกประเด็นอื่นๆ เช่น การพัฒนารูปแบบการขยายแนวคิดเครือข่ายอินแปงสู่ชุมชนเมือง ซึ่งจะนำมาสู่การพัฒนาศักยภาพเครือข่ายและความยั่งยืนในอนาคต

7.3.2 ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

1. หน่วยงานในเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรมสามารถนำผลการศึกษาไปปรับใช้ และควรให้ความสำคัญกับผู้กระทำการที่มีความต้องการจะพัฒนาศักยภาพตนเอง แต่ขาดทักษะบางประการ เช่น ขาดคุณลักษณะการถ่ายทอดความรู้ หรือเงื่อนไขในด้านที่ดิน เป็นต้น
2. หน่วยงานที่สนับสนุนองค์ความรู้แก่เครือข่ายสามารถนำผลไปใช้โดยสามารถจัดกระบวนการเรียนรู้หรือเสริมสร้างองค์ความรู้ที่มีเหมาะสมแก่เครือข่ายรวมทั้งหาแนวทางในการพัฒนาศักยภาพสมาชิกในแต่ละกลุ่มช่วงวัยซึ่งจะมีกระบวนการเรียนรู้หรือการสนับสนุนองค์ความรู้แตกต่างกัน

7.3.3 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. หน่วยงานภาครัฐควรมีกลไกในการขับเคลื่อนและนำนโยบายเกษตรยั่งยืน เกษตรอินทรีย์สู่การปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล กระบวนการจัดทำนโยบายที่ตระหนักถึงการสร้างสภาพแวดล้อมทางนโยบาย การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง และเกื้อหนุนต่อเกษตร

อินทรีย์/เกษตรยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ตลอดจนการเข้าถึงและสร้างความมั่นคงในทุนพื้นฐาน โดยเฉพาะที่ดิน (การกระจายการถือครองที่ดิน ระบบที่ดินชุมชน) และปัจจัยการผลิตพื้นฐานอื่นๆ เพื่อพัฒนาระบบการผลิตให้มีความยั่งยืน

2. หน่วยงานทางด้านการจัดการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบและการศึกษานอกระบบควรสร้างรูปแบบการเรียนรู้ การสร้างคุณค่าใหม่ เพื่อให้เกิดการตระหนักรู้และเกิดการปฏิบัติการร่วมกันในสังคม

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กวรรณ มะโนรัมย์และธวัช มณีผ่อง. **บทสำรวจสถานภาพงานวิจัยทางสังคมวิทยาในภาค**

อีสาน. อุบลราชธานี: ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
.2549

กนกศักดิ์ แก้วเทพ. **ยุทธศาสตร์การพัฒนาของธนาคารโลก ในวิถีใหม่แห่งการพัฒนา: วิถีวิทยา**
ศึกษาสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

การพัฒนาชุมชน, กรม. **แนวทางและกรณีตัวอย่างการดำเนินงานศูนย์ประสานงานเครือข่าย**
องค์กรชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน กรมการพัฒนา
ชุมชน, 2543.

กิริติพร จุฑะวิริยะ และพัชรินทร์ ลาภานันท์. **เกษตรผสมผสาน: ยุทธศาสตร์การดำรงชีพของ**
เกษตรกรอีสานภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง, ปีที่ : 10 ฉบับที่ 3
(25-48), 2557.

กันยา จักรนารายณ์. **สัมภาษณ์,** 16 กรกฎาคม 2559.

กานดา ศากยะโรจน์และคณะ. **การมีส่วนร่วมของเครือข่ายชุมชนในการพัฒนาอาชีพการเกษตร**
ให้แก่คนรุ่นใหม่และแรงงานคืนถิ่น: กรณีศึกษาเครือข่ายอินแปง จังหวัดสกลนคร.
รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กระทรวง
เกษตรและสหกรณ์, 2557.

การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, กระทรวง. **ความยากจน รายได้ และรายจ่ายครัวเรือน.**
เอกสารประมวลสถิติด้านสังคม. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานปลัดกระทรวงการพัฒนาสังคม
และความมั่นคงของมนุษย์, 2558.

กิตติชัย ปัญญาวัน. **การเชื่อมประสานเครือข่ายการเรียนรู้และปฏิบัติ: กรณีศึกษาเครือข่ายการ**
สร้างเสริมสุขภาพชีวิต จังหวัดแพร่. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนา
ชุมชน, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. **การจัดการเครือข่าย: กลยุทธ์สู่ความสำเร็จของการปฏิรูปการศึกษา.**
กรุงเทพมหานคร: ชัคเซสมิเดีย, 2543.

ส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาสคนพิการและผู้สูงอายุ, สำนักงาน. **กลยุทธ์**
เครือข่ายการพัฒนาสังคม. กรุงเทพมหานคร: คอสมิคเอนเตอร์ไพรส์, 2546.

โกวิท พวงงาม. **การจัดการตนเองของชุมชนและท้องถิ่น .**กรุงเทพมหานคร: บพิธการพิมพ์, 2553.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. **รายงานผลการสัมมนาเชิงปฏิบัติการในการระดม**
สรรพกำลังเพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ, 2536.

คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช**
2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545. กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน

- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2545.
- คณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. **การประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพมหานคร: ธนาคารไทยพาณิชย์, 2550.
- คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักงาน. **รายงานสถานะสังคมไทย ประจำปี พ.ศ. 2553**. สืบค้นเมื่อวันที่ 2 เมษายน 2558 จาก http://social.neddb.go.th.socialstat/statsubdefault_final.aspx?catid=8
- คณะกรรมการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน, สำนักงาน. **แนวทางการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน**. กทม. สืบค้น: ประสานการพิมพ์, 2543.
- คาน ทาสีไซ. **สนทนากลุ่ม**, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.
- เครือข่ายอินแปงและสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. **บทเรียน 25 ปี เครือข่ายอินแปง วิถีคนภูพาน ดำเนินชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2556.
- คำปุ่น กุศลวงศ์แก้ว. **สัมภาษณ์**, 30 มิถุนายน 2559.
- ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์ และคณะ. **การพัฒนาสู่การพึ่งพาตนเองของชุมชนด้วยกระบวนการศึกษาตามอรรถศาสตร์ศึกษา ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง**, รายงานการวิจัย. พัทลุง : ภาควิชาการประเมินผลและวิจัย มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2547.
- ชัยพันธ์ ประภาสวัต และคณะ. **การศึกษาฟื้นฟูและจัดการลุ่มน้ำแม่ตาช้าง**. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.
- ชนินทร์ วะสีนนท์. **การจัดการสวัสดิการชุมชนของเครือข่ายอินแปง: กลไก กระบวนการจัดการตนเอง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาการบริหารสังคม คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.
- ชนินทร์ วะสีนนท์. **คนรุ่นใหม่กับการพัฒนาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน**. รายงานการวิจัย. สกลนคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 2552.
- ชินกร คะอังกู. **สัมภาษณ์**, 30 กรกฎาคม 2559.
- โชติ กิ่งพรหมภู. **สนทนากลุ่ม**, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ. **เศรษฐศาสตร์การเมือง: จุดเปลี่ยนยุคสมัย**. กรุงเทพมหานคร: เอ็ดดิสันเพรสโปรดักส์, 2542.
- เดชา วิลลารรณ และอาทิตยา พองพรหม. **การศึกษากระบวนการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน กรณีเครือข่ายนางพิมพ์ โถตันคำ**. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยีและสำนักวิชาการและแผนงาน, 2554.
- เดวิท แมทิวส์. **จากปัจเจกสู่สาธารณะ: กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง**. แปลโดย ฐิรัฐดี เสนาคำ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2540.
- ทีศนา แคมมณี. **พัฒนาการเด็กไทย**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2547.
- ทีศนา แคมมณี. **ศาสตร์การสอน**. กรุงเทพมหานคร: ด่านสุทธาการพิมพ์, 2549.

ธนบดีนทร์ วงษ์เมืองแก่น. ยุทธศาสตร์การส่งเสริมปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแบบมีส่วนร่วมของ
ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านชุมชนแม่ระวาน อำเภอสามเงา จังหวัดตาก. วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตร คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
2555.

ธวัชชัย กุณวงศ์. สัมภาษณ์, 12 มีนาคม 2559.

ธวัชชัย จันจุฬา. กระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายชาวบ้าน เพื่อการอนุรักษ์และการจัดการ
ทรัพยากรในชุมชน. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ,
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2551.

ธานี กิมไฉ่ย้ง. สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2559.

นฤมล นิราทร. การสร้างเครือข่ายการทำงาน: ข้อควรพิจารณาบางประการ.

กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2543.

เนตรชนก นุศิริ. สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2559.

นวลมณี นุศิริ. สัมภาษณ์, 18 พฤษภาคม 2559.

นพพันธ์ วรรณเทพสกุล และคณะ. หนี้นอกระบบเกษตรกร ฟางเส้นสุดท้ายสู่การสูญเสีย
ที่ดิน. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิชีวิตไทย, 2559.

น้ำทิพย์ วิภาวิน. การจัดการความรู้กับคลังความรู้. กรุงเทพมหานคร: เอส อาร์ พรินติ้ง
แมสโปรดักส์, 2547.

เนาว์ บัวแก้ว. สัมภาษณ์, 17 มีนาคม 2559, 2 พฤษภาคม 2559.

บรรจบ ศิริอุดม. สัมภาษณ์, 29 กรกฎาคม 2559.

บุญเลี้ยง หมู่ทองกลาง. สทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.

ปณิตา สาธุธรรมและคณะ. การศึกษารูปแบบการพัฒนาทายาทเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินของ
องค์กรชุมชนและเครือข่ายเพื่อการวางแผนพัฒนาภายใต้กรอบความร่วมมือกับ FAO.
รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม, 2554.

ประเวศ วะสี. ข้ามให้พันโครงสร้างมรดกสังคมไทย ก่อนล่มสลายทางวัฒนธรรม.

กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน, 2550.

ประเวศ วะสี. การจัดการความรู้: กระบวนการปลดปล่อยมนุษย์สู่ศักยภาพ เสรีภาพและความสุข.

กรุงเทพมหานคร: สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม, 2548.

ประเวศ วะสี. ภูมิปัญญา กระบวนทัศน์ใหม่ และจินตนาการใหม่. กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการ
พิมพ์, 2543.

ประเวศ วะสี. ยุทธศาสตร์ชาติเพื่อความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจสังคมและศีลธรรม.

กรุงเทพมหานคร: หมอชาวบ้าน, 2542.

ประเวศ วะสี. ยุทธศาสตร์ทางปัญญาแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุน
การวิจัย, 2537.

- ปารีชาติ วลัยเสถียร. **กระบวนการทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อสังคมเป็นสุข, 2548.
- ปารีชาติ วลัยเสถียร. **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- ปีแอร์ บุติเยอร์. **เศรษฐกิจของทรัพย์สินเชิงสัญลักษณ์**. แปลโดย ชนิตา เสี่ยงมไพศาลสุข. กรุงเทพมหานคร: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2550.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **การพัฒนาที่ยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลบอล คิมทอง, 2544.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543ก.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543ข.
- พระมหาสุหิตย์ อาภากรโร. **เครือข่ายธรรมชาติ ความรู้และการจัดการ**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2547.
- พระมหาสุหิตย์ อาภากรโร. **นวัตกรรมการเรียนรู้: คน ชุมชน และการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.), 2548.
- พิมพ์ โถคำตัน. **สัมภาษณ์**, 2 มีนาคม 2559, 19 มีนาคม 2559, 19 สิงหาคม 2559
- พิมพ์ โถคำตัน. **สนทนากลุ่ม**, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.
- พิศ เจริญสุข. **สนทนากลุ่ม**, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.
- พิสิษฐ์ สลักคำ. **สัมภาษณ์**, 5 เมษายน 2559.
- พีรธร บุณรัตน์. **กลุ่ม องค์กร และเครือข่าย**. พิษณุโลก: พิมพ์ถูกดอทคอม, 2554.
- พุล โททุมพล. **สนทนากลุ่ม**, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.
- พูนผล เล็กน้อย. **กระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเพื่อการพึ่งพาตนเอง ตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง กรณีศึกษา: ชุมชนเข้าบ้านปางค่าใต้ อำเภอปางมะผ้า จังหวัดพะเยา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกกระบวน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้, 2551.
- พรธิดา วิเชียรปัญญา. **การจัดการความรู้: พื้นฐานและการประยุกต์ใช้**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมกมลการพิมพ์, 2547.
- พรพิไล เลิศวิชา. **คีรีวงศ์จากไพร่ถึงทาส ถึงธนาคารแห่งขุนเขา**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2541.
- พลเดช ปิ่นประทีป. **องค์การการเงินชุมชน: ฐานรากที่ขาดไม่ได้ของประชาสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2543.
- พลวัฒน์ โถดาศา. **สัมภาษณ์**, 5 เมษายน 2559.
- พลวัฒน์ โถดาศา. **สนทนากลุ่ม**, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.
- มิ่งสรรพ ขาวสะอาด และคณะ. **การศึกษานโยบายทรัพยากรธรรมชาติเพื่อขับเคลื่อนการกระจายอำนาจสู่ อปท. และชุมชน**. เชียงใหม่ : สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2555.
- ใหญ่ หาญมนตรี. **สัมภาษณ์**, 3 มิถุนายน 2559.

- รัชดา เพชรรัตน์. กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองของเกษตรกรภายใต้โครงการสร้างและ
พัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ อำเภอละแม จังหวัดชุมพร. รายงานการวิจัย. ชุมพร: กลุ่ม
ยุทธศาสตร์และการปฏิรูปที่ดิน สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดชุมพร, 2557.
- รัชณี สังข์เกษม. สัมภาษณ์, 19 พฤษภาคม 2559.
- รัตนา โตสกุล (บุญมีธยะ). การสังเคราะห์องค์ความรู้ท้องถิ่นเกี่ยวกับการจัดการความรู้เพื่อชุมชน
เป็นสุขในภาคอีสาน: กรณีศึกษาเครือข่ายอินแปง ประชาชนชาวบ้าน ภาคอีสานและชุมชน
ศิระชะอโคก, รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2548.
- รัตนา โตสกุลและคณะ. เดินที่ละก้าว กินข้าวที่ละคำ: ภูมิปัญญาในการจัดการความรู้ของชุมชน.
ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์, 2548.
- รุ่งนภา ยรรยงเกษมสุข. **ชนชั้นนำการเมืองไทยในปัจจุบัน: การศึกษาการผลิตซ้ำทางทุนวัฒนธรรม
ตามแนวคิดปีแอร์ บูดีเยอร์.** วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชารัฐศาสตร์ คณะ
รัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- รำไพ อินทรโจม. **สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.**
- เล็ก กุดวงศ์แก้ว. สัมภาษณ์, 19 สิงหาคม 2559.
- วรรณิ ลีอักษร. **จิตวิทยาการศึกษา.** สงขลา: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2541.
- วรลักษณ์ ไชยทัตและคณะ. **การจัดกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม.** เชียงใหม่: สถาบันส่งเสริม
การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือ, 2544.
- วันชัย พิลาจันทร์. **สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.**
- วิณา เทียงธรรมและคณะ. **การพัฒนาศักยภาพชุมชน: แนวคิดและการประยุกต์ใช้.**
กรุงเทพมหานคร : แดเน็กซ์ อินเทอร์เน็ตปอเรชั่น, 2554.
- วีระพงษ์ วีระกุล. สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2559.
- วิมลลักษณ์ ชูชาติ. **การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการ
อนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้.** วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุ
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.
- วรวิมล โรมรัตนพันธ์. **ทุนทางสังคม.** กรุงเทพมหานคร: โครงการสร้างเสริมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็น
สุข (สรส.), 2548.
- ศิรินทิพย์ กิมไฉ่ยัง. สัมภาษณ์, 7 พฤษภาคม 2559.
- ศรินันท์ ถापันแก้ว. **สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.**
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. **การจัดการเรียนรู้โดยใช้กระบวนการวิจัย.** กรุงเทพมหานคร: กองวิจัย
ทางการศึกษา กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2543.
- สง่า โถแก้วเขียว. สัมภาษณ์, 20 เมษายน 2559.
- สง่า โถแก้วเขียว. **สนทนากลุ่ม, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.**
- สถิตีแห่งชาติ, สำนักงาน. **สรุปผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน.**
กรุงเทพมหานคร: สำนักสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2557.
- เสถียร จิรรังสีมันต์. **ความรู้เกี่ยวกับองค์กรเครือข่าย.** กรุงเทพมหานคร: สำนักส่งเสริมและประสาน
การมีส่วนร่วมองค์กรเครือข่าย สำนักงานสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549.

- สนับสนุนบริการสุขภาพ, กรม. **การสร้างเครือข่ายและการมีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมสุขภาพของชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: กองสุขศึกษา กระทรวงสาธารณสุข, 2556.
- สายันต์ ไพเราะจูจิตร และคณะ. **กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2549.
- สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทร. **กระบวนการทัศน์ใหม่กับการเรียนรู้ของชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข, 2548.
- สีนวล พุ่มแสง. **สัมภาษณ์,** 16 กรกฎาคม 2559.
- สีลาภรณ์ นาครทรรพ. **พลังท้องถิ่น: บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.
- สีลาภรณ์ บัวสาย. **พลังท้องถิ่น บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2547.
- สุปรียา พรหมจันทร์. **สัมภาษณ์,** 29 กรกฎาคม 2559.
- สุพัฒน์ ไพไธล. **กระบวนการทัศน์พัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองของกลุ่มเครือข่ายอินแปงในจังหวัดสกลนคร อุดรธานี กาฬสินธุ์ และมุกดาหาร.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาสังคมวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2556.
- สุพรรณิ ไชยอำพร. **รูปแบบแหล่งเรียนรู้ด้านคุณธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน.** กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม (ศูนย์คุณธรรม), 2550.
- สุพรรณิ ทักษิณ. **สัมพันธภาพเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการวางแผนจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม บริเวณลุ่มน้ำโดยรอบเขตอุทยานแห่งชาติภูพาน จังหวัดสกลนคร.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาการจัดการลุ่มน้ำและสิ่งแวดล้อม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2546.
- เสรี พงศ์พิศ. **อินแปง อยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและมีกินตลอดชีวิต.** สกลนคร: เจริญวิทยาการพิมพ์, 2545.
- เสรี พงศ์พิศ. **วัฒนธรรมองค์กรโลกยุคใหม่ เครือข่าย ยุทธวิธีเพื่อประชาคมเข้มแข็ง ชุมชนเข้มแข็ง.** กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทยาการพิมพ์, 2545.
- เสรี พงศ์พิศ. **แผนชีวิต เศรษฐกิจชุมชน.** กรุงเทพมหานคร: ภูมิปัญญาไท, 2546.
- เสรี พงศ์พิศ. **ร้อยคำที่ควรรู้.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลังปัญญา, 2547.
- เสรี พงศ์พิศ. **เครือข่าย.** กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทยาการพิมพ์, 2548.
- เสรี พงศ์พิศ. **แนวคิดแนวปฏิบัติ ยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น.** กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทยาการพิมพ์, 2551.
- เสรี พงศ์พิศ. **วิถีชุมชนพอเพียง.** กรุงเทพมหานคร: พลังปัญญา, 2552.
- สุภางค์ จันทวานิช. **ทฤษฎีสังคมวิทยา.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.

- สุรางค์ ไคว่ตระกูล. **จิตวิทยาการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- สุวิทย์ อีระศาสตร์. **เศรษฐกิจชุมชน หมู่บ้านอีสาน: ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544)**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2545.
- สุวิทย์ มูลคำ และอรทัย มูลคำ. **21 วิธีจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนากระบวนการคิด**. กรุงเทพมหานคร: 2545.
- ส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ, สำนักงาน. **โครงการศึกษารูปแบบการเสริมสร้างเครือข่ายพัฒนาสังคมและสวัสดิการ**. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวานิสัย, 2547.
- ส่งเสริมสวัสดิภาพและพิทักษ์เด็ก เยาวชน ผู้ด้อยโอกาสคนพิการและผู้สูงอายุ, สำนักงาน. **กลยุทธ์เครือข่ายการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพมหานคร: คอสมิคเอนเตอร์ไพรส์, 2546.
- สนธยา พลศรี. **เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์ 2550.
- สมพันธ์ เตชะอธิกและคณะ. **กระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านการจัดการองค์กรชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง**. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2549.
- สมพร เพ็งคำ และคณะ. **สุขภาวะคนอีสานปี 49: สุขแบบพอดี ตามวิถีคนอีสาน ฝ่าวิกฤตสุขภาพท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์**. รายงานการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.), 2549.
- ส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพชุมชน, สำนัก. **เอกสารแนวคิดแนวทางและกรณีตัวอย่างในการดำเนินงานศูนย์ประสานงานของเครือข่ายองค์กรชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: เอ ทีเอ็น โปรรดักชั่น, 2547.
- อัจฉรีย์ อัดเสน. **สัมภาษณ์**, 10 เมษายน 2559.
- อัจฉรีย์ อัดเสน. **สนทนากลุ่ม**, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.
- อุ้นเรือน จันทรีไค. **สัมภาษณ์**, 13 มีนาคม 2559, 18 มีนาคม 2559.
- อุ้นเรือน จันทรีไค. **สนทนากลุ่ม**, 23 เมษายน 2559, 30 เมษายน 2559.
- อดุลย์ วังศรีคุณ. **การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์อภิมาน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา การศึกษานอกระบบโรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.
- อาทิตยา พองพรหม. **เครือข่ายเพื่อการพัฒนาชุมชน**. เอกสารวิชาการหมายเลข 120, สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. กรุงเทพฯ, 2553.
- อุทุมพร จามรมาน. **การตีความความสามารถที่แท้จริงของผู้เรียนเพื่อการปฏิรูปการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร: ฟันนี้พลับลิชชิง, 2540.
- อรศรี งามวิทยาพงศ์. **กระบวนการเรียนรู้ในสังคมไทยและการเปลี่ยนแปลง: จากยุคชุมชนถึงยุคพัฒนาความทันสมัย**. กรุงเทพมหานคร: วิทยาลัยการจัดการทางสังคม, 2549.

ภาษาอังกฤษ

- Bloom, B. S. **Human Characteristic and School Learning**. New York: McGraw-Hill Book, 1976.
- Boissevain, Jeremy and J. Clyde Mitchell. **Network Analysis: Studies in Human Interaction**. Netherlands: Mouton & Co. 1973.
- Corson, W.H., et.al. **The Global Ecology Handbook**. Boston: Beacon Press, 1998.
- Domjan, M. **The Essential of conditioning and learning**. New York: Brook & cole Publishing.
- Elliott, J.A. **An Introduction to sustainable Development**. London and NewYork: Routledge Taylor&Francis Group, 2006.
- Green.G.P. Civic Involvement, Organizational Ties, and Local Economic Development. Retrieved, January 11, 2009, available from Journal of the Community Development Society Vol.34 No.1 [Online]. Available :http://www.associationsites.com/commdev/collection/Journal_Abstracts/34.1%20Abstracts.pdf, 2003.
- Klausmeier , H.J. and Ripple, R.E. **Learning and Human Abilities**. New York: Harper & Rows., 1971.
- Ontario Learning for sustainable Partnership (OLSP). **Learning for Sustainability: Essentail Development and Learning: Farming the issue**. London: Rontledge.
- Procter Paul. **Cambridge International Dictionary of English**. UK: Cambridge University Press, 1995.
- Rado, Istvan. Sustainable community development in Northeastern Thailand: The Inpaeng Network in: Brennan, Linda; Lukas Parker; Torgeir Aleti Watne; John Fein; Duong Trong Hue; Mai Anh Doan (eds.): Growing Sustainable Communities. A Development Guide for Southeast Asia. Prahran: Tilde, pp. 179-196, 2013.
- Rothman, J. and Tropman, J E,. Models of community organization and macro practice perspectives: Their mixing and phasing. In Cox, F.M; Erlich, J.L; Rothman, J. and Tropman, J.E., eds. **Strategies of community organization: Macro practice** (4 th ed). Itasca, IL: F.E.Peacock Publishers, 1987.
- Schunk, D. H. **Learning Theories: and Education Perspectives**. New York: Macmillan Pubishing, 2012.
- Spencer, L.M. and Spencer, S.M. **Competence at work: Model for superior performance**. New York: Wiley, 1993.

UNESCO. **Educating for a sustainable Future: A Transdisciplinary Vision for Concerted Action**. Paris: UNESCO, 1997.

UNDP. **Thailand Human Development Report 2007**. Sufficiency Economy and Human Development. Bangkok, 2007.

ภาคผนวก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

แนวประเด็นคำถาม

กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง ในการศึกษาครั้งนี้มีประเด็นการสัมภาษณ์ที่ได้สร้างขึ้น ดังนี้

ส่วนที่ 1 สภาพทางสังคมก่อนได้รับการพัฒนา

- 1.1 ในพื้นที่ชุมชนในช่วงก่อนการพัฒนาเครือข่าย เคยมีปัญหาในเรื่องใดบ้างที่สำคัญ
 - มิติเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม การเมืองการปกครอง
- 1.2 สภาพปัญหานั้นเกิดจากสาเหตุใด หรือมีปัจจัยใดที่ก่อให้เกิดปัญหาเหล่านั้นทั้งปัจจัยภายในภายนอก
- 1.3 สภาพปัญหานั้นส่งผลต่อวิถีชุมชนของคนในชุมชนและเปลี่ยนแปลงความเป็นอยู่อย่างไร

ส่วนที่ 2 จุดหักเหและกระบวนการแก้ปัญหา

- 2.1 จุดเปลี่ยนหรือจุดหักเหที่นำไปสู่การริเริ่มแก้ไขสภาพปัญหาดังกล่าวของชุมชนเกิดเมื่อใด อย่างไร
- 2.2 ในการแก้ไขปัญหานั้น มีหลักคิดหรือปรัชญาอย่างไร และกำหนดแนวทางการดำเนินงานหรือแผนชุมชนหรือไม่
- 2.3 ในการแก้ปัญหาใครเป็นแกนนำหรือผู้นำในการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งมีโครงสร้างการทำงาน แบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบกันอย่างไร
- 2.4 การแก้ปัญหานั้นชุมชน สมาชิกได้เข้ามามีส่วนร่วมหรือไม่ อย่างไร และกลวิธีในการระดมความร่วมมือเพื่อแก้ปัญหานั้นอย่างไร
- 2.5 ในการแก้ปัญหาของชุมชน มีกิจกรรมอะไรบ้างที่มีความสำคัญและสามารถนำไปเป็นแบบอย่างในการแก้ไขและพัฒนาชุมชนได้
- 2.6 การแก้ปัญหาชุมชนมีเทคนิค วิธีการอย่างไร ที่ทำให้การดำเนินการแก้ไขปัญหานั้นไปอย่างต่อเนื่อง

ส่วนที่ 3 การเสริมสร้างทุนเครือข่ายอินแปง

- 3.1 แนวคิดหลักและเป้าหมายของการพัฒนาแบบเครือข่ายอินแปงในทัศนะแม่ข่าย ลูกข่าย เป็นอย่างไร มีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่
- 3.2 แนวคิดการพัฒนาแบบเครือข่ายอินแปงแรกเริ่มเกิดอย่างไร
 - การขยายสู่บุคคล
 - รูปแบบการขยายแนวคิด
 - การนำแนวคิดไปใช้
 - สัญลักษณ์ที่ใช้ในการขยายเครือข่ายแบบอินแปง นำสัญลักษณ์ไปหรือไม่ อย่างไร
- 3.3 มุมมองต่อความหมาย ทุนทางเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ในทัศนะแม่ข่ายและลูกข่าย

3.4 การส่งผ่านทุนทางเศรษฐกิจ ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม และทุนสัญลักษณ์ จากแม่ข่ายสู่ลูกข่าย และทุนอะไรที่มีการส่งผ่านและมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรบ้าง

3.5 การเสริมสร้างทุนที่มีทุนแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ทำอย่างไร (เครือข่ายระดับเข้มแข็ง เครือข่ายระดับปานกลาง เครือข่ายระดับอ่อนแรง)

3.6 การเสริมสร้างทุนแก่ลูกข่ายเพื่อให้ทัดเทียมกับแม่ข่ายทำอย่างไร ต้องส่งผ่านทุนอะไรให้ลูกข่าย

3.7 การจะนำไปสู่สัญลักษณ์ร่วมกัน/หนึ่งเดียวกันของเครือข่ายอินแปงคืออะไร แนวทางการส่งต่ออย่างไร การคงอยู่ในสภาวะการณ์ปัจจุบัน การเสริมสร้างอย่างไร

3.8 การเรียนรู้เพื่อเสริมสัญลักษณ์ เสริมทางวัฒนธรรม เสริมทุนทางสังคม ทุนเศรษฐกิจ อินแปงทำอย่างไร มีวิธีการเรียนรู้อย่างไร

3.9 องค์ความรู้ที่นำมาเสริมสร้างทุนในเครือข่ายมีอะไรบ้าง และสามารถเข้ากับสถานการณ์ใหม่ๆ ได้หรือไม่ มีการปรับเปลี่ยนอย่างไรภายใต้กระแสการพัฒนาปัจจุบัน

3.10 โครงสร้างภายนอก และสภาพแวดล้อมภายนอกส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเครือข่ายอินแปงหรือไม่ มีผลต่อการดำรงอยู่ของเครือข่ายอย่างไร และเครือข่ายมีการปรับตัวอย่างไร

3.11 แม่ข่าย และลูกข่าย มีการจัดการแก้ปัญหาด้วยตนเอง หรือไม่ และมีแนวทางการแก้ไขปัญหาอย่างไร ใช้วิธีการเรียนรู้อะไร

3.12 แม่ข่ายมีแนวปฏิบัติ หรือเสริมสร้างลูกข่ายอย่างไรเพื่อให้ลูกข่ายเกิดความเข้มแข็งและดำรงอยู่ได้

3.13 เครือข่ายอินแปงมองทิศทางในอนาคต และมีแนวทางในการปรับตัวอย่างไร ที่จะเสริมสร้างทุนเครือข่ายบนการเปลี่ยนแปลง

ภาคผนวก ข
รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก และรายชื่อผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม
เรื่อง กระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างทุนของเครือข่ายอินแปง

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลหลัก ประกอบด้วย

ประกอบด้วย 1) นายเล็ก กุดวงศ์แก้ว 2) นางพิมพ์ โถตันคำ 3) นายพลวัฒน์ โถดาศา
3) นางอุ้นเรือน จันทร์โต 4) นายเนาว์ บัวแก้ว 5) นายกันยา จักรนารายณ์ 6) นายสีนวล ทุ่มแสง
7) นางคำปุ่น กุดวงศ์แก้ว 8) นายธวัชชัย กุณวงศ์ 9) นายธานี กิมไฉ่ยัง 10) นางศิรินทิพย์ กิมไฉ่ยัง
11) นายวีระพงษ์ วีระกุล 12) นายบรรจบ ศิริอุดม 13) นางสุปรียา พรหมจันทร์ 14) นายชินกร
คะอังกู 15) นางสาวเนตรชนก นุศิริ 16) นางนวลมณี นุศิริ 17) นายพิสิษฐ์ สลักคำ 18) นางรัชนี้
สังฤกษ์

รายชื่อผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม

ประกอบด้วย 1) นางพิมพ์ โถคำตัน 2) นางสง่า โถแก้วเขียว 3) นางพิศ เจริญสุข 4) นางพูล
โททุมพล 5) นางอุ้นเรือน จันทร์โต 6) นายพลวัฒน์ โถดาศา 7) นายโชติ กิ่งพรหมภู 8) นายวันชัย
พิลาจันทร์ 9) นางคาน ทาสีไซ 10) นางอัจฉรีย์ อัดเสน 11) นางบุญเลี้ยง หมู่ทองกลาง 12) นาง
รำไพ อินทรโถม 13) นางสาวศิรินันท์ ถापันแก้ว

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวรุจิเรข โกมินทรชาติ เกิดเมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2527 ประวัติการศึกษา สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ศิลปศาสตรบัณฑิต คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สาขา การจัดการการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยขอนแก่น เมื่อปีพ.ศ. 2549 และระดับปริญญาโท ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม สาขาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒน บริหารศาสตร์ เมื่อปีพ.ศ. 2552 และเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาเอก หลักสูตรครุศาสตรดุษฎี บัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2556 ปัจจุบันดำรงตำแหน่ง ประธานบริหาร บริษัทอีสานสตีลแอนด์คอนสตรัคชั่น (ESAN STEEL AND CONSTRUCTION CO.,LTD.)

